263332

časopis za kritiko znanosti

Hipoteza o realno eksistirajočem socializmu/O načrtu in strukturi kapitala/Mao—Ze—Dongova kritika stalinizma

50/1982

UDK 3

INŠTITUT ZA SOCIOLOGIJO LJUBLJANA

časopis za kritiko znanosti

Hipoteza o realno eksistirajočem socializmu/O načrtu in strukturi kapitala/Mao—Ze—Dongova kritika stalinizma

50/1982

UDK 3

ČASOPIS
ZA
Kritiko
ZNANOSTI

Hipoteza o realno eksi-
stirajočem socializmu/O
nacrtu in strukturi kapi-
tala/Mao—Ze—Dengo-
va kritika stalinizma

50/1982

cidc

ČASOPIS ZA KRITIKO ZNANOSTI

ŠTEVILKA 50 1982 X. letnik

IZDAJATA:
Univerzitetni konferenci Zveze socialistične mladine Slovenije Maribor in Ljubljana
Revijo sofinansirata Kulturna skupnost Slovenije in Raziskovalna skupnost Slovenije.
IZDAJATELJSKI SVET:
dr. Andrej Kirn, Tomaž Krašovec, Zdravko Kravanja, Franci Pivec (predsednik), Rudi Podgornik, Marjan Pungartnik, Ivo Soče.
UREDNIŠTVO:
Igor Bavčar, Pavel Gantar, Peter Gruden, Srečo Kirn, Bogomir Kovač, Bojan Korsika, Lev Kreft, Erna Kraševec, Luka Markovič, Mitja Maruško, Tomaž Mastnak, Rudi Podgornik, Diana Sivec, Leo Šešerko (odgovorni in glavni urednik), Nada Špolar–Kirn, Peter Wieser, Siniša Zarić, Pavle Zgaga in Janko Zlodre.

NASLOV UREDNIŠTVA: Trg osvoboditve 1/II, Yu – 61000 Ljubljana.
NAROČNINA:
Cena enojne številke 40 din, cena dvojne številke 80 din.
Celoletna naročnina je 200 din.
Številka žiro računa: 50100–678–47303, za Časopis, UK ZSMS, Predsedstvo, Trg osvoboditve 1/II.
Po sklepu Republiškega sekretariata za prosveto in kulturo št. 421–1/74 z dne 14. 3. 1974 je revija oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov.

Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:
Zoran Simić
Stara Ježica 9
61000 Ljubljana

OPREMA
Ranko Novak
Studio Znak
Moše Pijadeja 31
61000 Ljubljana

ČASOPIS ZA KRITIKO ZNANOSTI
Ljubljana
1982/50

KAZALO

Karl Marx: Kapital I (nov slovenski prevod)
Osmo poglavje: delavnik 7
Deveto poglavje: Stopnja in masa presežne vrednosti 57
Hans Magnus Enzensberger: Najvišji stadij nerazvitosti
Hipoteza o realno eksistirajočem socializmu 64
Vladimir Gajšek: Brezimni točno opoldne – feljton o stalinizmu 74
Mag. Siniša Zarić: O načrtu in strukturi "Kapitala" 77
Dragiša Đukić: Logično – metodološki problemi prevajanja prve knjige "Kapitala" 99

Karl Korsch: Uvodna beseda k novi izdaji "Kapitala" /Berlin 1932/ 123
Mao Zedong: Beležke k sovjetskemu tekstu Politična ekonomija 140
Tomaž Mastnak: Mao Zedongova kritika stalinizma
Povzetki 199

INHALTSVERZEICHNIS

Karl Marx: Kapital I (neue slovenische Übersetzung)
Achtes Kapitel: Der Arbeitstag 7
Neuntes Kapitel: Rate und Masse des Mehrwerts 57
Hans Magnus Enzensberger: Das höchste Stadium der Unterentwicklung
Die Hypothese über den real existierenden Sozialismus 64
Vladimir Gajšek: Feuilleton über den Stalinismus 74
Mag. Siniša Zarić: Über as Konzept und über die Struktur des "Kapitals" 77
Dragiša Đukić: Logische und methodologische Probleme der Übersetzung des ersten Bandes des "Kapitals" 99
Karl Korsch: Einleitung zur neuen Ausgabe des "Kapitals" /Berlin 1932/ 123
Mao Zedong: Notizen zum sowjetischen Text "Politische Ökonomie" 140
Tomaž Mastnak: Mao Zedongs Kritik des Stalinismus
Zusammenfassungen 199

ČASOPIS ZA KRITIKO ZNANOSTI
Ljubljana
1982/50

INDEX

Karl Marx: Capital I

Chapter 8: Working–day 7
Chapter 9: Degree and mass of the surplus value 57
Hans Magnus Enzensberger: The highest stage of the under–development
Hypothesis on the really existing socialism 64

Vladimir Gajšek: The nameless at noon sharp – a feuilleton on stalinism 74
Mag. Siniša Zarić: On the Capital's scheme and structure 77
Dragiša Đukić: Logic – methodological translation problems of the Capital's first book 99

Karl Korsch: Introductory word to the new edition of Capital /Berlin 1932/ 123
Mao Zedong: Notes on the soviet text "Political economy" 140
Tomaž Mastnak: Mao Zedong's critism of stalinism
Summaries 199

SOMMAIRE

Karl Marx: Le Capital I

Chapitre huit: La journée de travail 7
Chapitre neuf: Taux et masse de la plus–value 57
Hans Magnus Enzensberger: Le stade suprême du non–développement
L'hypothèse du socialisme réellement existant 64
Vladimir Gajšek: L'anonyme à midi juste – un feuilleton sur le stalinisme 74
Mag. Siniša Zarić: Du plan et de la structure du "Capital" 77
Dragiša Đukić: Problemèmes de logique et de méthodologie lors de la traduction du premier livre du "Capital" 99
Karl Korsch: Introduction à la nouvelle édition du "Capital" /Berlin 1932/ 123
Mao Zedong: Notes à propos du "Manuel d'économie politique" soviétique. 140
Tomaž Mastnak: Le stalinisme critiqué par Mao Zedong
Résumés 199

Karl MARX

KAPITAL I

Osmo poglavje

DELAVNIK

1. Meje delavnika

Izhajali smo iz predpostavke, da se delovna sila kupuje in prodaja po svoji **vrednosti.** Njeno vrednost kakor tudi vrednost slehernega drugega blaga, določa za njeno produkcijo nujni delovni čas. Če torej produkcija delavčevih povprečnih dnevnih življenjskih sredstev zahteva 6 ur, potem mora delavec delati v povprečju 6 ur na dan, da dnevno producira svojo delovno silo ali da reproducira z njeno prodajo prejeto **vrednost. Nujni del njegovega delavnika** znaša tedaj 6 ur in je zato, ob sicer nespremenjenih okoliščinah, **dana velikost.** Toda s tem še ni dana **velikost delavnika samega.**

Vzemimo, da predstavlja črta a —— b trajanje ali dolžino **nujnega delovnega časa,** recimo 6 ur. Glede na to, ali se delo podaljša preko ab za 1 uro, 3 ure ali 6 ur itd., dobimo tri različne črte:

delavnik I: a —— b – c
delavnik II: a —— b — c
delavnik III: a —— b —— c,

ki predstavljajo tri različne delavnike po 7, 9 in 12 ur. Podaljšana črta b c predstavlja dolžino presežnega dela. Ker je delavnik = a b + b c ali a c, variira z variabilno velikostjo b c. Ker je a b dan, se da razmerje bc proti ab vedno izmeriti. V delavniku I znaša $^1/_6$, v delavniku II $^3/_6$ in v delavniku III $^6/_6$ a b. Ker nadalje razmerje

$$\frac{\text{presežni delovni čas}}{\text{nujni delovni čas}}$$

določa stopnjo presežne vrednosti, je le-ta dana skozi ono razmerje. V teh treh različnih delavnikih znaša $16\,^2/_3$, 50 in 100 %. Obratno pa nam **stopnja presežne vrednosti** sama ne bi dala **velikosti delavnika.** Če bi bila npr. 100 %, bi lahko štel delavnik 8 ali 10 ali 12 ur itd. Pokazala bi, da sta oba dela delavnika, nujno delo in presežno delo, enako velika, ne bi pa pokazala, **kako velik** je vsak od teh dveh delov.

Delavnik torej ni konstanta, temveč **variabilna velikost.** En njegov del je sicer določen z delovnim časom, nujnim za stalno reprodukcijo delavca samega, toda

njegova celotna velikost se spreminja z dolžino ali trajanjem presežnega dela. Delavnik je torej določljiv, toda sam po sebi nedoločen.[35]

Čeprav torej delavnik ni stalna, temveč spremenljiva velikost, lahko po drugi strani variira le **znotraj določenih meja.** Toda njegova **minimalna meja** je nedoločljiva. Seveda če postavimo, da je podaljšana črta b c ali presežno delo = 0, tedaj dobimo minimalno mejo, namreč tisti del dneva, v katerem mora delavec nujno delati za svoj lastni obstanek. Na osnovi kapitalističnega načina produkcije pa lahko nujno delo tvori vedno samo **en** del njegovega delavnika, delavnik se torej nikdar ne more skrčiti na ta minimum. Nasprotno pa ima delavnik svojo **maksimalno mejo.** Preko neke določene meje ga ni mogoče podaljšati. Ta maksimalna meja je dvojno določena. Prvič: **s fizično mejo delovne sile.** Človek lahko troši v času naravnega 24-urnega dne samo določen kvantum življenjske moči. Konj npr. lahko dela dan za dnem samo po 8 ur. Del dneva mora moč počivati, spati, drugi del dneva mora človek zadostiti drugim fizičnim potrebam, se mora hraniti, čistiti, oblačiti itd. Razen te čisto **fizične meje** zadeva podaljšanje delovnega dneva na **moralne meje.** Delavec potrebuje čas za zadovoljitev duhovnih in socialnih potreb, katerih obseg in število je določeno s splošnim kulturnim stanjem. Variiranje delavnika se zato giblje znotraj fizičnih in socialnih meja. Obe meji pa sta zelo prožne narave in dopuščata največje odmike. Tako nahajamo delavnike po 8, 10, 12, 14, 16, 18 ur, torej najrazličnejše dolžine.

Kapitalist je kupil delovno silo po njeni **dnevni vrednosti.** Njena **uporabna vrednost** v teku enega delavnika je njegova. Dobil je torej pravico, da pusti delavca delati zase v teku enega dneva. Toda **Kaj je delavnik?**[36] Na vsak način manj kakor naravni življenjski dan. Koliko manj? Kapitalist ima svoj lastni pogled o tem ultima Thule (daljnem otoku), tej **nujni meji delavnika.** Kot kapitalist je samo personificiran kapital. Njegova duša je kapitalska duša. Kapital pa ima en sam življenjski nagon, nagon, da se uvrednotuje, da ustvarja presežno vrednost, da vsrkava s svojim **konstantnim** delom, produkcijskimi sredstvi, kolikor mogoče veliko množino presežnega dela.[37] Kapital je mrtvo delo, ki se le vampirsko oživlja z vsrkanjem živega dela, in je toliko bolj živ, kolikor več ga vsrka. Čas, v katerem delavec dela, je čas, v katerem kapitalist od njega kupljeno delovno silo **konzumira.**[38] Če konzumira delavec svoj razpoložljivi čas za samega sebe, potem okrade kapitalista.[39]

---

[35] »A day's labour is vague, it may be long or short.« (»An Essay on Trade and Commerce, containing Observations on Taxation etc.«, London 1770, p. 73.)

[36] To vprašanje je neskončno pomembnejše kakor slovito vprašanje sira Roberta Peela birminghamski Trgovski zbornici: »**What is a pound?**« (Kaj je funt šterling?), vprašanje, ki ga je bilo mogoče postaviti samo zato, ker si je bil Peel o naravi denarja prav tako v nejasnosti kakor birminghamski »little shilling men« (trgovčiči).

[37] »**Naloga kapitalista** je, da z izdanim kapitalom izvleče **največjo možno vsoto dela.**« (D'obtenir du capital dépense **la plus forte somme de travail possible.**) **J.R. Courcelles-Seneuil:** »Traité théorique et pratique des entreprises industrielles«, 2. izd., Paris 1857, str. 62.

[38] »An Hour's Labour lost in a day is a prodigious injury to a commercial state.« »There is a very great **consumption of luxuries** among the labouring poor of this kingdom; particulary among the manufacturing populace; by which **they also consume their time, the most fatal of consumptions.**« (»An Essay on Trade and Commerce etc.«, p. 47 u. 153.)

[39] »Si le manouvrier libre prend un instant de repos, l'économie sordide qui le suit des yeux avec inquiétude, prétend qu'il la vole.« (**N. Linguet,** »Théorie des Loix Civiles etc.«, London 1767, t. II, p. 466.)

Kapitalist se torej sklicuje na **zakon blagovne menjave.** Kakor vsak drug kupec skuša tudi on izbiti iz uporabne vrednosti svojega blaga največjo možno korist. Iznenada pa se zasliši glas delavca, ki je bil v vihri produkcijskega procesa onemel:

Blago, ki sem ti ga prodal, se razlikuje od druge blagovne raje po tem, da njegova uporaba **ustvarja vrednost,** in večjo vrednost, kakor stane ono samo. To je bil razlog, zakaj si ga kupil. Kar se na tvoji strani prikazuje kot uvrednotenje kapitala, je na moji strani prekomerno trošenje delovne sile. Ti in jaz poznava na trgu samo en zakon, zakon blagovne menjave. In konsum blaga ne pripada prodajalcu, ki ga prodaja, ampak kupcu, ki ga kupuje. Tebi zato pripada poraba moje dnevne delovne sile. Toda s pomočjo njene dnevne prodajne cene mora biti sposoben jo dnevno reproducirati in jo zato znova prodati. Izvzemši naravno obrabo zaradi starosti itd. moram biti sposoben delati jutri z istim normalnim stanjem sile, zdravja in svežine kakor danes. Ti mi nepretrgoma oznanjaš evangelij »varčnosti« in »vzdržnosti«. Dobro! Gospodariti želim kot pameten, skrben razpolagalec s svojim edinim imetjem, delovno silo, in se vzdržati vsakega njenega pretiranega razmetavanja. Samo toliko je bom dnevno spravil v tek, spremenil v gibanje, v delo, kolikor je v skladu z njenim normalnim trajanjem in zdravim razvojem. Z brezmernim podaljšanjem delavnika lahko v **enem** dnevu spraviš v tek večji kvantum moje delovne sile, kakor je morem nadomestiti v treh dneh. Kolikor pridobiš s tem na delu, zgubim jaz na delovni substanci. **Porabljanje** moje delovne sile in njeno **ropanje** sta popolnoma različni stvari. Če traja povprečna življenjska doba povprečnega delavca, ki troši svojo delovno silo v razumni meri, 30 let, je vrednost moje delovne sile, ki mi jo ti iz dneva v dan plačaš,

$$\frac{1}{365 \text{ krat } 30}$$

ali $^1/_{10950}$ njene celotne vrednosti. Če pa jo konzumiraš v 10 letih, tedaj mi plačaš dnevno $^1/_{10950}$ namesto $^1/_{3650}$ njene celotne vrednosti, torej samo $^1/_3$ njene dnevne vrednosti, in mi zato dnevno **ukradeš** $^2/_3$ vrednosti mojega blaga. Plačaš mi enodnevno delovno silo, porabiš pa tridnevno. To nasprotuje najini pogodbi in zakonu blagovne menjave. Terjam torej delavnik **normalne** dolžine in terjam ga, ne da bi trkal na tvoje srce, kajti v denarnih zadevah se prijateljstvo neha. Lahko si vzoren državljan, morebiti član društva za varstvo živali in celo na glasu svetnika, toda **stvári,** ki jo reprezentiraš meni nasproti, ne bije srce v prsih. To, kar se zdi, da bije v njej, so **utripi mojega lastnega srca.** Zahtevam **normalen delavnik,** ker zahtevam **vrednost** svojega blaga kakor vsak drug prodajalec.[40]

Vidimo: brez ozira na čisto elastične omejitve ne izhaja iz narave blagovne menjave same nikakršna meja delavnika, torej nobena meja presežnemu delu. Kapitalist uveljavlja svojo pravico kot kupec, ko skuša podaljšati delavnik, kolikor je mogoče, in če se le da, napraviti iz **enega** delavnika dva. Po drugi strani vključuje specifična narava prodanega blaga omejitev njenega konzuma za kupca, in

[40] Med veliko strike (stavko) londonskih builders (stavbnih delavcev) 1860–1861 za skrajšanje delavnika na 9 ur je njihov odbor objavil izjavo, ki je bolj ali manj podobna temu plaidoyeru našega delavca. Izjava ne brez ironije namiguje na to, da je najpohlepnejši profitar med »building masters« (stavbeniki) neki določeni sir M. Peto, »na glasu svetnika«. (Prav ta Peto je prišel po 1867 na konec s – Strousbergom!)

delavec kot prodajalec uveljavlja svojo pravico, če hoče omejiti delavnik na določeno normalno velikost. Tukaj gre torej za **antinomijo,** pravico zoper pravico, obe enako potrjeni z zakonom blagovne menjave. Med enakimi pravicami odloča nasilje. In zato se v zgodovini kapitalistične produkcije prikazuje **normiranje delavnika** kot **boj** za **omejitve delavnika** – boj med celokupnim kapitalistom, se pravi **razredom kapitalistov,** in celokupnim delavcem, ali **delavskim razredom.**

2. Volčja lakota po presežnem delu. Tovarnar in bojar

Presežnega dela ni iznašel kapital. Povsod, kjer ima del družbe monopol na produkcijska sredstva, mora delavec, svoboden ali nesvoboden, za svoje samoohranjevanje dodajati nujnemu delovnemu času presežni delovni čas, da producira življenjske potrebščine za lastnika produkcijskih sredstev,[41] pa naj bo ta lastnik atenski *καλὸς κ'αγαθός* (aristokrat), etruščanski teokrat, civis romanus (rimski občan), normanski baron, ameriški lastnik sužnjev, vlaški bojar, sodobni landlord ali kapitalist.[42] Vendar je jasno, če v neki ekonomski družbeni formaciji ne prevladuje **menjalna vrednost,** temveč **uporabna vrednost** produkta, da je presežno delo omejeno z ožjim ali širšim krogom potreb, da pa ne izvira nikakršna **brezmejna potreba po presežnem** delu iz **značaja produkcije same.** Strahotno se zato kaže prekomerno delo v starem veku, koder je šlo za pridobivanje menjalne vrednosti v njeni samostojni denarni podobi, v produkciji zlata in srebra. Siliti delavce, da so garali na smrt, je tu uradna oblika prekomernega dela. Berimo samo Diodora Sicilca![43] Vendar so to v starem svetu izjeme. Kakor hitro pa so ljudstva, katerih produkcija se še giblje v nižjih oblikah suženjskega dela, tlačanstva itd., vpotegnjena v svetovni trg, ki ga obvladuje kapitalistični produkcijski način in ki razvije prodajo svojih produktov v tujino v prevladujoči interes, bo barbarskim grozotam suženjstva, tlačanstva itd. vtisnjena civilizirana grozota prekomernega dela. Zato je črnsko delo v južnih državah ameriške Unije ohranilo umerjeno patriarhalni značaj, dokler je bila produkcija v glavnem naravnana na zadovoljevanje neposredne lastne potrebe. V tisti stopnji pa, kot je izvoz bombaža postajal življenjski interes teh držav, je prekomerno delo črncev, sem in tja konsumpcija njihovega življenja v sedmih letih dela, postajalo faktor preračunanega in preračunljivega sistema. Ni več šlo za to, da bi iz črnca izžeti določeno maso koristnih produktov. Zdaj je šlo za produkcijo **presežne vrednosti samo.** Podobno s **tlako,** npr. v podonavskih kneževinah.

---

[41] »Those who labour ... in reality feed both the **pensioners called the rich, and themselves.**« (**Edmund Burke,** 1.c.p.2,3.)

[42] Zelo naivno pripominja **Niebuhr** v svoji »Römische Geschichte«: »Ne da se prikriti, da dela, kakršna so etruščanska, ki še njih ruševine strme občudujemo, predpostavljajo v malih (!) državah obstoj **fevdalnih gospodarjev in tlačanov.**« Mnogo globlje je rekel **Sismondi,** da »bruseljske čipke« predpostavljajo mezdne gospodarje in mezdne služabnike.

[43] »Teh nesrečnežev (v **rudnikih zlata** med Egiptom, Etiopijo in Arabijo), ki ne morejo skrbeti niti za čistočo svojih teles niti pokrivati svoje nagote, ne moremo gledati, ne da bi obžalovali njih prežalostno usodo. Kajti tu ni obzira in usmiljenja za bolne, za slabotne, za starce, niti za nemoč žena. Vsi morajo, prisiljeni z bičem, delati in delati, dokler smrt ne konča njihovih muk in nadlog.« (**Diodorus Siculus:** »Historische Bibliothek«, 3. knjiga, 13. poglavje, str. 260)

Primerjava volčje lakote po presežnem delu v podonavskih kneževinah z enako volčjo lakoto v angleških tovarnah je posebno zanimiva, ker ima **presežno delo** pri **tlačanskem delu samostojno,** čutno zaznavno formo.

Recimo, da šteje delavnik 6 ur nujnega in 6 ur presežnega dela. Svobodni delavec daje torej kapitalistu tedensko 6 krat 6 ali 36 ur presežnega dela. To je isto, kakor če bi delal 3 dni v tednu zase in 3 dni v tednu zastonj za kapitalista. Toda to ni vidno. Presežno delo in nujno delo se stapljata eno v drugem. Zato lahko isto razmerje npr. izrazim tudi tako, da delavec dela v vsaki minuti 30 sekund zase in 30 sekund za kapitalista itd. Drugače pri **tlaki.** Nujno delo, ki ga opravlja npr. vlaški kmet za svoje samoohranjevanje, je **prostorsko** ločeno od njegovega presežnega dela za bojarja. Prvo opravlja na svojem lastnem polju, drugo na gospodarjevem posestvu. Oba dela delovnega časa obstajata torej **samostojno** drug poleg drugega. V obliki **tlake** je presežno delo natanko ločeno od nujnega dela. Na **kvantitativnem** razmerju presežnega dela in nujnega dela ta različna pojavna forma očitno ničesar ne spreminja. Trije dnevi presežnega dela v tednu ostanejo trije dnevi dela, ki za delavca samega ne tvorijo nikakršnega ekvivalenta, naj se imenuje tlačansko ali pa mezdno delo. Pri kapitalistu pa se kaže volčja lakota po presežnem delu v prizadevanju **po brezmernem podaljšanju delavnika,** pri bojarju pa preprosteje v neposrednem lovu na tlačanske dneve.[44]

Tlaka je bila v podonavskih kneževinah povezana z naturalnimi rentami in drugim, kar spada k tlačanstvu, vendar je tvorila odločilni tribut vladajočemu razredu. Kjer je bilo tako, je redkokdaj izvirala tlaka iz podložništva, temveč podložništvo običajno obratno iz tlake.[44a] Tako tudi v romunskih provincah. Njihov prvotni produkcijski način je temeljil na skupni lastnini, toda ne na skupni lastnini v slovanski ali celo indijski obliki. Del zemljišč so člani skupnosti obdelovali samostojno kot svobodno privatno lastnino, drugi del – ager publicus – so obdelovali skupno. Produkti tega skupnega dela so rabili deloma za rezervne fonde ob slabih letinah in drugih nezgodah, deloma kot državna blagajna za stroške vojne, religije in drugih izdatkov skupnosti. Sčasoma so uzurpirali vojaški in cerkveni dostojanstveniki s skupno lastnino opravila na njej. Delo svobodnih kmetov na **njihovi** občinski zemlji se je spremenilo v **tlako** za tatove občinske zemlje. Hkrati s tem so se razvila podložniška razmerja, a samo stvarno, ne zakonito, dokler jih ni Rusija, osvoboditeljica sveta, uzakonila s pretvezo, da odpravlja podložništvo. **Zakonik o tlaki,** ki ga je leta **1831** razglasil ruski general **Kiseljev,** so diktirali seveda bojarji sami. Tako si je Rusija na en mah osvojila magnate podonavskih kneževin in aplavz liberalnih kretenov vse Evrope.

---

[44] Naslednje se nanaša na razmere v romunskih provincah, kakršne so bile **pred** spremembo, do katere je prišlo po krimski vojni.

[44a] (Opomba k 3. izdaji.) – To velja tudi za Nemčijo in posebno za Prusijo vzhodno od Labe. V 15. stoletju je bil nemški kmet skoraj povsod podvržen določenim dajatvam v produktu in delu, sicer pa vsaj faktično svoboden mož. Nemški kolonisti na randenburškem, Pomorjanskem, v Šleziji in Vzhodni Prusiji so bili celo pravno priznani za svobodne. Z zmago plemstva v kmečki vojni je bil s tem konec. Ne le premagani južnonemški kmetje so znova postali tlačani. Že od srede 16. stoletja so bili ponižani v tlačane tudi vzhodnopruski, brandenburški, pomorjanski, šlezijski in kmalu nato tudi schleswig-holsteinski svobodni kmetje. (**Maurer:** »Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland«, Erlangen 1862/63, 4. zv. – **Meitzen:** »Der Boden und die landwirtschaftlichen Verhältnisse des preussischen Staates nach dem Gebietsumfange von 1866«, Berlin 1873. – **Hanssen:** »Leibeigenschaft in Schleswig-Holstein – F.E.)

Po **»Règlement organique«**, tako se imenuje ta kodeks o tlaki, vsak vlaški kmet dolguje, razen množice detajlnih naturalnih dajatev, tako imenovanemu zemljiškemu lastniku 1. dvanajst delavnikov nasploh, 2. en dan dela na polju in 3. en dan prevažanja lesa. Summa summarum 14 dni v letu. Z globokim vpogledom v politično ekonomijo ni vzet delavnik v svojem navadnem pomenu, temveč za proizvodnjo dnevnega povprečnega produkta **nujni** delavnik, toda **dnevni** povprečni produkt je prekanjeno določen tako, da mu noben kiklop ne bi bil kos v 24 urah. V suhih besedah pristne ruske ironije izreka zato ta »Règlement« sam, da je z 12 delavniki razumeti produkt 36 dnevnega ročnega dela, z enim dnevom dela na polju trije dnevi in z enim dnevom dovažanja lesa prav tako trikrat toliko. Summa: 42 dni tlake. K temu pa spada še tako imenovana **jobadžija,** opravila, ki zemljiškemu lastniku pripadajo za izredne produkcijske potrebe. V razmerju z velikostjo njenega prebivalstva mora vsaka vas letno prispevati določen kontingent za jobadžijo. Ta dodatna tlaka je za vsakega vlaškega kmeta ocenjena na 14 dni. Tako znaša predpisana tlaka 56 dni na leto. Toda poljedelsko leto šteje na Vlaškem zaradi neugodne klime samo 210 dni, od katerih odpade 40 dni zaradi nedelj in praznikov, povprečno 30 dni zaradi slabega vremena, skupno 70 dni. Ostane 140 delavnikov. Razmerje tlake do nujnega dela, $^{56}/_{84}$ ali 66 $^{2}/_{3}$ %, izraža dosti manjšo stopnjo presežne vrednosti, kakor tista, ki regulira delo angleškega poljedelskega ali tovarniškega delavca. Toda to je samo **z zakonom** predpisana tlaka. In v še bolj »liberalnem« duhu kakor angleška tovarniška zakonodaja, je znal »Règlement organique« sam olajšati kršitev svojih določb. Potem ko je iz 12 dni napravil 54 dni, je spet nominalno dnevno delo vsakega teh 54 dni določeno tako, da mora odpasti nekaj dela na naslednje dni. V enem dnevu npr. bi bilo treba opleti tolikšno zemljišče, ki zahteva za to opravilo, zlasti na koruznih njivah, dvakrat toliko časa. Z zakonom določeno dnevno delo za posamezna poljedelska dela je mogoče razložiti tako, da se prične dan v mesecu maju, konča pa v oktobru. V **Moldaviji** so določbe še ostrejše. »Tistih dvanajst dni tlake po **»Règlement organique«**, je vzkliknil neki zmage pijani bojar, »znese 365 dni v letu!«[45]

Če je bil **»Règlement organique«** podonavskih kneževin **pozitivni** izraz volčje lakote po presežnem delu, ki jo legalizira sleherni paragraf, so angleški **Factory-Acts** (zakoni o tovarnah) **negativni** izrazi iste pogoltnosti. Ti zakoni brzdajo stremljenje kapitala po brezmernem izžemanju delovne sile s **prisilnimi državnimi omejitvami delavnika,** in sicer omejitvami države, ki jo obvladujeta kapitalist in zemljiški veleposestnik. Ne glede na iz dneva v dan grozeče naraščajoče delavsko gibanje je diktirala omejitev delavnika ista nujnost, zaradi katere so angleška polja gnojili z gvanom. Ista slepa grabežljivost, ki je v enem primeru izčrpala zemljo, je v drugem pri koreninah načela življenjsko silo naroda. Periodične epidemije so tu pričale o tem ravno tako jasno kakor **upadanje vojaške mere** v Nemčiji in Franciji.[46]

---

[45] Nadaljnji detajli v **E. Regnault:** »Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes«, Paris 1855 (str. 304).

[46] »Na splošno v določenih mejah preseganje srednje mere svoje vrste priča o uspevanju organskega bitja. Telesna mera človeka se manjša, če njegovo uspevanje ovirajo bodisi fizikalne ali socialne razmere. V vseh evropskih deželah, kjer obstoji konskripcija, se je od njene uvedbe zmanjšala srednja telesna mera odraslih moških in v celoti njihova vojaška sposobnost. Pred revolucijo (1789) je bil v Franciji minimum za pešaka 165 cm; 1818 (po

Sedaj (1867) veljavni **Factory-Act** iz leta 1850 dovoljuje povprečno 10 ur dela na dan v tednu, in sicer prvih 5 dni po 12 ur, od 6. ure zjutraj do 6. ure zvečer, od katerih pa odpade po zakonu 1/2 ure za zajtrk in 1 ura za kosilo, torej ostane 10 in 1/2 delovne ure, ter 8 ur ob sobotah, od 6. ure zjutraj do 2. ure popoldne, od katerih odpade 1/2 ure za zajtrk. Ostane torej 60 delovnih ur, 10 in 1/2 v prvih 5 delovnih dneh in 7 in 1/2 ure zadnji delovni dan v tednu.[47] Postavljeni so posebni varuhi zakona, notranjemu ministrstvu direktno podrejeni **tovarniški inšpektorji,** katerih poročila objavlja parlament vsakega pol leta. Dajejo torej tekočo in uradno statistiko o volčji lakoti kapitalistov po presežnem delu.

Prisluhnimo za trenutek tovarniškim inšpektorjem.[48]

»Sleparski tovarnar prične delo včasih malo več včasih manj ko četrt ure pred 6. uro zjutraj in ga zaključi včasih malo več, včasih manj ko četrt ure po 6. uri popoldne. Po 5 minut odvzame ob začetku in ob koncu tiste pol ure, ki je nominalno določena za zajtrk, in odškrne po 10 minut ob začetku in koncu ure, ki je določena za kosilo. Ob sobotah dela včasih več, včasih manj ko četrt ure po 2. uri popoldne. Tako znaša njegov dobiček:

Pred 6. uro zjutraj	15 minut	
Po 6. uri zvečer	15 minut	**Summa v 5 dneh:**
Pri zajtrku	10 minut	300 minut
Pri kosilu	20 minut	
	60 minut	

zakonu z dne 10. marca) 157 cm; po zakonu z dne 21. marca 1832 – 156 cm; povprečno v Franciji ne potrdijo za vojaško službo polovice nabornikov zaradi premajhne rasti in telesnih napak. Na Saškem je vojaška mera 1780 znašala 178 cm, sedaj 155 cm. V Prusiji znaša 157 cm. Iz podatkov **dr. Meyerja** v »Bayerische Zeitung« dne 9. maja 1862 izhaja, da je bilo v Prusiji v 9 letih povprečno izmed 1000 nabornikov 716 nesposobnih za vojaško službo, in sicer 317 zaradi premajhne rasti in 399 zaradi telesnih napak . . . Berlin leta 1858 ni mogel dati polnega kontingenta rezervnega moštva, primanjkovalo je 157 mož.« (**J.v.Liebig:** »Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agrikultur und Phsyiologie«, 7. izd., 1862, I. zv., str. 117, 118.)

[47] Zgodovina zakona o tovarnah iz leta 1850 je opisana v nadaljevanju tega poglavja.

[48] Z razdobjem od začetkov velike industrije v Angliji do 1845 se ukvarjam samo tu in tam in opozarjam bralce na knjigo **Friedricha Engelsa:** »Die Lage der arbeitenden Klasse in England«, Leipzig 1845. (Slovenski prevod: »Položaj delavskega razreda v Angliji«, Cankarjeva založba, Ljubljana 1969, Karl Marx-Friedrich Engels: Izbrana dela, I. zvezek, str. 535–890, prevedel dr. Jože Pokorn.) Kako globoko je **Engels** dojel **duha** kapitalističnega produkcijskega načina, kažejo Factory Reports, Reports on Mines itd. (Poročila tovarniških in rudniških nadzornikov), objavljeni **po 1845,** in kako občudovanja vredno je slikal razmere v detajlih, kaže najbolj površna primerjava njegovega spisa z uradnimi poročili Children's Employment Commission (komisija za proučevanje otroškega dela) (1863–1867), ki so bila objavljena 18 do 20 let pozneje. Ta namreč obravnavajo tiste **industrijske panoge,** ki jih zakonodaja o tovarnah do 1862 ni zajela in jih deloma še zmeraj ne zajema. Tu torej razmeram, ki jih **Engels** opisuje, od zunaj ni bila vsiljena večja ali manjša sprememba. Svoje primere sem vzel v glavnem iz obdobja svobodne trgovine **po 1848,** iz tiste rajske dobe, o kateri vedo prav tako širokoustni kot znanstveno siromašni krošnjarji svobodne trgovine Nemcem toliko čudovitega povedati . . . Sicer pa figurira **tu Anglija** v ospredju samo zato, ker klasično reprezentira kapitalistično produkcijo in ker ima edina uradno tekočo statistiko obravnavanih predmetov.

Ob sobotah:		
Pred 6. uro zjutraj	15 minut	**Dobiček v celem tednu:**
Pri zajtrku	10 minut	340 minut
Po 2. uri popoldne	15 minut	

Ali 5 ur in 40 minut tedensko, kar znaša, multiplicirano s 50 delovnimi tedni in po odbitku 2 tednov za prekinitve ob praznikih ali drugih slučajnih prilikah, **27 delovnih dni.«**[49]

»Če se podaljša delovni dan dnevno za 5 minut preko normalnega trajanja, znaša to 2 in 1/2 produkcijska dneva v letu.«[50] »Ena dodatna ura dnevno, pridobljena tako, da se ujame nekaj minut tu, nekaj minut tam, naredi iz 12 mesecev v letu 13 mesecev.«[51]

Krize, v katerih se produkcija prekine in se dela samo »kratek čas«, samo po nekaj dni v tednu, seveda niti malo ne spremene težnje po podaljšanju delovnega dneva. Kolikor manj je poslov, toliko večji naj bo dobiček pri opravljenem poslu. Kolikor manj časa je mogoče delati, toliko več surplus delovnega časa naj se dela. Tako poročajo tovarniški nadzorniki o obdobju krize od 1857 do 1858:

»Lahko se zdi inkonsekvenca, da se opravlja kakršnokoli prekomerno delo v času, ko uspeva trgovina tako slabo, toda to njeno slabo stanje spodbuja brezobzirne ljudi k prekoračitvam; tako si zagotavljajo **izreden dobiček** . . .« »Ob istem času, ko je v mojem okraju 122 tovarn popolnoma opuščenih, ko jih 143 miruje, vse druge pa delajo s skrajšanim delovnim časom,« pravi **Leonhard Horner,** »se delo podaljšuje preko zakonito določenega časa.«[52] »Čeprav dela večina tovarn zaradi slabega poslovnega stanja samo polovičen čas,« pravi **g. Howell,** »dobivam slej ko prej **isto število** pritožb, da se delavcem vsak dan ukrade (snatched) pol ali tri četrt ure s skrajšanjem časa, ki jim ga zakon zagotavlja za malicanje in oddih.«[53]

Isti fenomen se ponovi v manjši stopnji med strašno bombažno krizo v letih 1861 do 1865.[54]

»Če zalotimo delavce, da delajo v času južine ali ob siceršnjem nezakonitem času, slišimo izgovore, da **nikakor nočejo zapustiti tovarne** in da jih je treba prisiliti, da prekinejo svoje delo (čiščenje strojev itd.), zlasti ob sobotah popoldne. Toda če ostanejo 'roke' v tovarni tudi še potem, ko se ustavijo stroji, se dogaja to samo zato, ker jim od 6. ure zjutraj do 6. ure zvečer, v zakonito določenih delovnih urah, ni bilo dovoljeno, da bi opravili te posle.«[55]

---

[49] »Suggestions, etc. by Mr. **L. Horner,** Inspector of Factories«, v: »Factories Regulation Act. Ordered by the House of Commons to be printed 9. August 1859«, str. 4, 5.

[50] »Reports of the Insp. of Fact.« (poslej okrajšano: RIF), za 31. oktober 1856, str. 35.

[51] RIF za 30. april 1858, str. 9.

[52] Prav tam, str. 10.

[53] Prav tam, str. 25.

[54] RIF for the half year ending 30th april 1861. Glej »Appendix« št. 2 v RIF za 31. oktober 1862, str. 7, 52, 53. Prekoračitve se spet pomnožijo v drugem polletju 1863. Prim. RIF za 31. oktober 1863, str. 7.

[55] RIF za 31. oktober 1860, str. 23. S kakšnim fanatizmom so se, po izjavah tovarnarjev pred sodiščem, njihove tovarniške roke upirale sleherni prekinitvi dela v tovarni, naj pokaže

»Ekstraprofit, ki ga je mogoče doseči s prekomernim delom preko zakonitega delovnega časa, se zdi za mnoge tovarnarje prevelika skušnjava, da bi jo mogli premagati. Računajo na možnost, da ne bodo odkriti, in računajo, da so še vedno **na dobičku,** celo če jih odkrijejo, ker so denarne globe in sodni stroški malenkostni.«[56] »Kjer pridobivajo dodatni čas z **množitvijo majhnih tatvin« (»a multiplication of small thefts«)** med dnevom, zadevajo nadzorniki pri dokazovanju na skoraj nepremagljive težave.«[57]

Te **»majhne tatvine«** kapitala pri **času** za južine in času za oddih delavcev, označujejo nadzorniki tovarn tudi kot »petty pilferings of minutes«, zmikanje minut,[58] »snatching a few minutes«, grabljenje minut,[59] ali s tehničnim izrazom delavcev, »nibbling and cribbling at meal times« (glodanje in utrgovanje južin).[60]

Vidimo, da v tej atmosferi **tvorjenje presežne vrednosti s presežnim delom** ni nobena skrivnost. »Če mi dovolite,« mi je rekel zelo ugleden tovarnar, »da se bo pri meni **delalo** dnevno samo deset minut preko zakonitega delovnega časa, mi boste potisnili v žep letno 1000 funtov.«[61] **»Časovni atomi so elementi dobička.«**[62]

V tem pogledu ni nič bolj značilnega, kakor je označba **»full timers«** za delavce, ki delajo polni čas, in **»half timers«** za otroke pod 13. leti, ki smejo delati samo po 6 ur.[63] Delavec ni tu nič več kot personificirani delovni čas. Vsi individualni razločki se razvežejo v razločke med »polnočasnimi« in »polčasnimi« (»Vollzeitler« und »Halbzeitler«).

---

naslednji kuriozni primer: V začetku junija 1836 so prišle do Magistrates (mirovni sodniki) v Dewsburyju (Yorkshire) denunciacije, da so lastniki osmih velikih tovarn v bližini Batleya kršili zakon o tovarnah. Nekateri teh gospodov so bili obtoženi, da je pri njih pet od 12 do 15 let starih dečkov garalo od petka od 6. ure zjutraj do 4. ure popoldne v soboto, ne da bi jim bili dovolili kakršenkoli odmor razen za kosilo in **eno uro spanja** opolnoči. In ti otroci so morali delati nepretrgano 30 ur v »shoddy-hole«, kakor se imenuje brlog, v katerem trgajo volnene krpe in kjer morajo zaradi oblakov prahu, odpadkov itd. imeti celo odrasli delavci privezano ruto čez usta, da si varujejo pljuča! Gospodje obtoženci so zagotovili s svojo besedo – kajti kot **kvekerji** so bili preveč skrupulozni religiozni možje, da bi **zaprisegli** – da so v svojem velikem usmiljenju dovolili ubogim otrokom štiri ure spanja, vendar pa trmoglavi otroci sploh niso hoteli v posteljo! Gospodje kvekerji so bili obsojeni na 20 funtov globe. **Dryden** je slutil te kvekerje:

»Fox full fraught in seeming sanctity
That feared an oath,
but like the devil would lie
That look'd like Lent, and had the holy leer
And durst not sin! before he said his prayer!« (70)

[56] RIF za 31. oktober 1856, str. 34.

[57] Prav tam, str. 35.

[58] Prav tam, str. 48.

[59] Prav tam.

[60] Prav tam.

[61] Prav tam.

[62] »Moments are the elements of profit«. (RIF za 30. april 1860, str. 56.)

[63] Ta izraz je uradno priznan tako v tovarnah kakor v poročilih tovarniških nadzornikov.

3. Angleške industrijske veje brez legalne omejitve eksploatacije

Slo po **podaljšanju delovnega časa**, volkodlaško lakoto po presežnem delu, smo opazovali doslej na nekem področju, kjer so brezmejni izgredi, ki jih, kakor pravi neki angleški meščanski ekonom, niso prekosile niti grozovitosti Špancev nad ameriškimi rdečekožci,[64] naposled vklenili kapital v verige zakonske regulacije. Oglejmo si sedaj še nekaj produkcijskih vej, kjer je izžemanje delovne sile neovirano še dandanes, ali pa je bilo še včeraj.

»Gospod Broughton, Country Magistrate (mirovni sodnik), je kot predsednik zborovanja, ki je bilo **14. januarja 1860** na magistratu v Nottinghamu, izjavil, da vlada med tistim delom mestnega prebivalstva, ki je zaposleno z **izdelovanjem čipk**, taka stopnja trpljenja in pomanjkanja, kakršne ostali del civiliziranega sveta ne pozna ... Ob 2., 3., 4. uri zjutraj spode devet do desetletne otroke iz njihovih umazanih postelj in jih silijo, da morajo delati za goli obstoj do 10., 11., 12. ure ponoči, da shujšajo do kosti, da se jim telesa skrušijo, da jim obrazi otope in njih človeško bistvo do kraja tako otrpne v kamnito odrevenelost, da je že pogled nanje strašen. Ne preseneča nas, da so nastopili g. **Mallett** in drugi tovarnarji in **protestirali zoper vsakršno diskusijo** ... Ta sistem, kakor ga je opisal **rev. Montagu Valpy**, je sistem neomejenega suženjstva, suženjstva v socialnem, fizičnem, moralnem in intelektualnem oziru ... Kaj naj si mislimo o mestu, ki prireja javno zborovanje, da **peticionira, naj se delovni čas za moške omeji na 18 ur dnevno!** ... Deklamiramo zoper plantažnike v Virginiji in Karolini. Mar je njihov črnski trg, z vsemi grozotami šibanja in njihovo barantanje s človeškim mesom, bolj nizkotno kakor to počasno ubijanje ljudi, ki se dogaja samo zato, da se **izdelujejo** tančice in ovratniki **v korist kapitalistov?**«[65]

Lončarska industrija (pottery) v **Staffordshiru** je bila v zadnjih 22 letih predmet treh parlamentarnih preiskav. Rezultati so v poročilu, ki ga je gospod **Scriven** leta 1841 predložil »Children's Employment Commissioners«, v poročilu dr. Greenhowa iz leta 1860, objavljenem po nalogu uradnega zdravnika Privy Councila (tajnega sveta) (Public Health, 3rd Report, I., 112–113) in slednjič v poročilu gospoda Longe iz leta 1863 v »First Report of the Children's Employment Commission« z dne 13. junija 1863. Za mojo nalogo zadostuje, če vzamem iz poročil za leti 1860 in 1863 nekaj pričevanj izkoriščanih otrok samih. Po otrocih lahko sklepamo glede odraslih, zlasti deklet in žena, in sicer v industrijski panogi, ki se v primeri z njo zdi predenje bombaža in podobno zelo prijetno in zdravo delo.[66]

Devetletni **William Wood** »je bil star 7 let in 10 mesecev, ko je začel delati«. Od začetka je **»ran moulds«** (nosil izgotovljeno blago v sušilnico in prinašal nazaj prazne modele). Vsak dan v tednu prihaja ob 6. uri zjutraj in konča približno ob 9. uri zvečer. »Delam do 9. ure zvečer vsak dan v tednu. Tako npr. zadnjih 7 do 8 tednov.« Torej 15-urno delo za devetletnega otroka! **J. Murray**, 12-leten de-

---

[64] »The cupidity of mill-owners, whose cruelties in pursuit of gain, have hardly been exceeded by those perpetrated by the Spaniards on the conquest of America, in the pursuit of gold.« (John Wade, »History of the Middle and Working Classes«, 3rd ed., Lond. 1835, p. 114.) Teoretični del te knjige, neke vrste oris politične ekonomije, vsebuje za tisti čas nekaj originalnega, npr. o trgovinskih krizah. Zgodovinski del pa je poln brezsramnih plagiatov iz knjige **Sira M. Edena:** »The State of the Poor«, London 1797.)

[65] Londonski »Daily Telegraph«, 17. januarja 1860.

[66] Prim. **Engels:** »Die Lage etc.«, str. 249–251. (Slovenski prevod str.)

ček, izpove: »I run moulds and turn jigger (nosim modele in gonim kolo). Prihajam ob 6., včasih ob 4. uri zjutraj. Delal sem vso noč do davi do 6. ure. V postelji nisem bil od predvčerajšnje noči. Razen mene je delalo vso noč še 8 ali 9 drugih dečkov. Razen **enega** so vsi prišli zjutraj spet na delo. Na teden zaslužim 3 šilinge in 6 penijev. **Tudi če delam vso noč, ne dobim nič več.** Minuli teden sem delal dvakrat vso noč.«

Fernyhough, 10-leten deček: »Nimam vedno cele ure časa za obed; pogosto samo pol ure; vsak četrtek, petek in soboto.«[67]

Dr. Greenhow izjavlja, da je življenjska doba v lončarskih okrajih **Stoke-upon-Trent** in **Wolstanton** izredno kratka. Čeprav je v okraju Stoke zaposlenih v lončarnicah samo 36,6 % moških prebivalcev, starih nad 20 let, v Wolstantonu pa le 30,4 %, odpade v prvem okraju **več kot polovica,** v drugem pa približno $^2/_5$ smrtnih primerov zaradi pljučnih bolezni na moške te kategorije. **Dr. Boothroyd,** praktični zdravnik v Hanleyu, izjavlja: »Vsaka naslednja generacija lončarjev je manjše rasti in slabotnejša kot predhodna.« Prav tako drug zdravnik, gospod McBean: »Odkar sem pred 25 leti začel svojo prakso med lončarji, se je očitna degeneracija tega razreda pokazala v čedalje manjši rasti in manjši telesni teži. Te izjave so povzete iz poročila **dr. Greenhowa** iz leta **1860.**[68]

Iz poročila komisarjev za leto **1863** naslednje: Dr. J. F. Arledge, glavni zdravnik bolnišnice v North Staffordshiru, pravi: »Kot razred predstavljajo lončarji, moški in ženske ... fizično in moralično **degenerirano** prebivalstvo. Po pravilu so pritlikave rasti, slabe konstitucije in pogosto deformiranih prsi. Starajo se prezgodaj in kratko živijo; flegmatični in slabokrvni razodevajo slabost svoje konstitucije s trdovratnimi napadi dyspepsije, jetrnih in ledvičnih motenj in revmatizma. Predvsem pa so podvrženi pljučnim boleznim: pneumoniji, phthisisu, bronchitisu in astmi. Neka oblika astme je njihova posebnost in je znana pod imenom lončarska astma ali lončarska sušica. Škrofuloza, ki se loteva bezgavk, kosti in drugih delov telesa, je bolezen več ko $^2/_3$ lončarjev ... Da ni **izroditev** (degenerescence) prebivalstva v tem okraju še veliko večja, se je treba zahvaliti izključno rekuriranju iz okoliških podeželskih okrajev in porokam z bolj zdravimi rasami.« Gospod **Charles Pearson,** do nedavnega še house surgeon (hišni zdravnik) iste bolnišnice, piše v pismu komisarju Longeu med drugim: »Govorim lahko samo po osebnih opazovanjih, ne statistično; brez omahovanja pa zagotavljam, da vselej vnovič vzkipim od ogorčenja, kadar vidim te uboge otroke, katerih zdravje je bilo žrtvovano, da se njihovi starši in delodajalci predajajo svojemu pohlepu.«

Našteva vzroke lončarskih bolezni in kulminirajoče sklene z »long hours« (dolgim delovnim časom). Poročilo komisije izraža upanje, da »neka manufaktura, ki zavzema v očeh sveta tako izvrstno mesto, ne bo več dolgo v očeh sveta trpela madeža, da njen velik uspeh spremlja fizična degeneracija, mnogovrstno telesno trpljenje in zgodnja smrt delavskega prebivalstva, s katerega delom in spretnostjo so bili doseženi tako veliki rezultati.«[69] Kar velja glede lončarn na Angleškem, velja tudi na Škotskem.[70]

---

[67] Children's Employment Commission (poslej okrajšano: CEC) First Report etc. 1863. Appendix, str. 16, 19, 18.

[68] Public Health (poslej okrajšano: PHR), 3rd Report etc., str. 103, 105.

[69] CEC, 1863, str. 24, 22 in XI.

[70] Prav tam, str. XLVII.

Manufaktura žveplenk datira od leta 1833, od odkritja, kako se nanaša fosfor na vžigalice same. Po letu 1845 se je v Angliji hitro razvila in se iz gosto naseljenih delov Londona razširila zlasti tudi v Manchester, Birmingham, Liverpool, Bristol, Norwich, Newcastle in Glasgow, z njo pa čeljustni krč, ki ga je odkril neki dunajski zdravnik že leta 1845 kot posebno bolezen izdelovalcev žveplenk. Polovica delavcev so otroci izpod 13 in mlade osebe izpod 18 let. Ta manufaktura je zaradi svoje škodljivosti zdravju in zoprnosti tako razvpita, da ji samo najbolj propadli del delavskega razreda, na pol sestradane vdove itd. daje svoje »razcapane, na pol sestradane, do kraja zanemarjene in nevzgojene otroke«.[71] Od prič, ki jih je zaslišal (leta 1863) komisar White, jih je bilo 270 pod 18 let, 40 pod 10 let, 10 le 8 in 5 starih le 6 let. Spreminjanje delavnika od 12 do 14 in 15 ur, nočno delo, neredna hrana, večinoma v samih delovnih prostorih, okuženih od fosforja. Dante bi našel v tej manufakturi presežene svoje najgroznejše fantazije pekla.

V tovarni tapet tiskajo bolj grobe vrste s stroji, boljše z roko (block printing). Najbolj živahni poslovni meseci so od začetka oktobra do konca aprila. V tem razdobju traja to delo pogosto in **skoraj nepretrgano** od 6. ure zjutraj do 10. ure zvečer in še bolj pozno v noč.

J. Leach izpoveduje: »Zadnjo zimo (1862) se jih 6 od 19 deklet ni vrnilo na delo zaradi bolezni, ki so si jih nakopale s pretiranim delom. Da ostanejo budne, moram **vpiti nanje.**« **W. Duffy:** »Otroci so pogosto tako utrujeni, da ne morejo več držati oči odprtih, in dejansko, mi sami pogosto komaj še.« **J. Lightbourne:** »Star sem 13 let . . . Zadnjo zimo smo delali do 9. zvečer, zimo pred tem pa do 10. Zadnjo zimo so me noge tako bolele, da sem skoraj vsak večer jokal od bolečin.« **G. Apsden:** »Tega svojega fantka sem, ko je bil star 7 let, po snegu nosil na svojem hrbtu tja in nazaj, a delal je po navadi **16 ur!**. . . Pogosto sem pokleknil, da sem ga hranil, **medtem ko je stal ob stroju, kajti zapustiti ali ustaviti ga ni smel.**« **Smith,** poslovodni associé (družabnik) neke manchestrske tovarne: »Mi (misli svoje »roke«, ki delajo za »nas«) delamo brez odmorov za malice, tako da je dnevno 10 in 1/2 urno delo končano ob pol 5. uri popoldne in vse poznejše je **presežni čas.**«[72] (Ali ta **g. Smith** sam res nič **ne je** teh 10 in 1/2 ure?) »Mi« (isti Smith) »redkokdaj nehamo pred 6. uro zvečer« (meni konzumpcijo »naših« človeških strojev), »tako da mi« (iterum Crispinus) »delamo dejansko vse leto nadure . . . Otroci in odrasli« (152 otrok in mladih oseb pod 18. leti ter 140 odraslih) »so v zadnjih 18 mesecih delali **brez razlike** povprečno **najmanj 7 dni in 5 ur tedensko** ali 78 in 1/2 ure tedensko. V 7 tednih do 2. maja tega leta« (1863) »je bilo povprečje večje **– 8 dni ali 84 ur tedensko!**« Vendar dodaja isti **gospod Smith,** ki je tako vdan pluralis majestatisu, smehljaje: »Strojno delo je lahko!« In tako pravijo uporabljalci block printinga (ročnega tiska): »Ročno delo je bolj zdravo kot strojno delo.« Na splošno se gospodje tovarnarji ogorčeno izjavljajo proti predlogu, **»da naj se stroji ustavijo vsaj ob času malic«. G. Otley,** manager neke tovarne tapet v **Boroughu** (v Londonu), pravi: »Zakon, ki bi dovoljeval delovne ure od 6. ure zjutraj do 9. ure

---

[71] Prav tam, str. LIV.

[72] Tega ni vzeti v našem smislu **presežnega delovnega časa.** Ti gospodje imajo 10 in polurno delo za **normalni delavnik,** ki vključuje torej tudi normalno presežno delo. Nato se prične **»presežni čas«,** ki je plačan nekaj bolje. Ob neki poznejši priložnosti bomo videli, da se uporaba delovne sile v teku tako imenovanega **normalnega dneva plačuje pod njeno vrednostjo,** tako da je »presežni čas« zgolj kapitalistični trik, da izžamejo več »presežnega dela«, kar pa ostane sicer tudi tedaj, kadar je delovna sila, uporabljena v teku »normalnega dneva«, dejansko polno plačana.

zvečer, bi **nam** (!) bil zelo všeč, toda ure Factory Acta od 6. ure zjutraj do 6. ure zvečer **nam** (!) niso pogodu ... Naš stroj je med kosilom ustavljen« (kakšna velikodušnost!). »Ustavitev stroja ne povzroča omembe vredne škode pri papirju in barvi.« »Toda,« dostavlja simpatično, **»razumem lahko, da s tem povezana škoda ni priljubljena.«** Komisijsko poročilo meni naivno, da strah nekaterih »vodilnih firm«, da izguba časa, tj. časa prilaščanja tujega dela, in s tem »izguba profita«, ni nikakršen »zadosten vzrok«, da bi bili otroci pod 13 let in mlade osebe pod 18. leti 12 do 16 ur ob opoldanski obrok, ali da bi ga jim dajali, kakor dajemo parnemu stroju premog in vodo, volni milo, kolesu olje itd., **v času produkcijskega procesa samega,** kot zgolj **pomožno snov delovnih sredstev.**[73]

Nobena industrijska veja v Angliji – (ne upoštevamo šele nedavno uveljavljene strojne proizvodnje kruha) – ni ohranila tako starinskega, kakor je mogoče razbrati iz pesnikov rimske cesarske dobe, predkrščanskega produkcijskega načina do danes kot **pekarnarstvo.** Toda **kapital,** kot že omenjeno, je spočetka brezbrižen do tehničnega značaja delovnega procesa, ki si ga osvoji. Najpoprej ga vzame, kakršnega najde.

Neverjetno ponarejanje kruha, zlasti v Londonu, sta najprej odkrila odbor Spodnjega doma v poročilu **»o ponarejanju živil«** (1855–56) in **dr. Hassal** v spisu »Adulterations detected«.[74] Posledica teh odkritij je bil zakon z dne 6. avgusta 1860 »for preventing the adulterations of articles of food and drink« (za preprečevanje ponarejanja živil in pijač), neučinkovit zakon, ker se seveda z največjo obzirnostjo izogiba vsemu, kar bi zadelo kakšnega freetraderja (pristaša svobodne trgovine), ki bi hotel z nakupovanjem in prodajanjem ponarejenega blaga »to turn an honest penny« (pošteno zaslužiti kak groš).[75] Odbor je sam bolj ali manj naivno formuliral svoje prepričanje, da pomeni svobodna trgovina v bistvu trgovino s ponarejenimi ali, kakor duhovito pravijo Angleži, s »sofisticiranimi snovmi«. Ta vrsta **»sofistike«** zna res bolje kot **Protagoras** delati iz črnega belo in iz belega črno in bolje kakor **eleati** demonstrirati ad oculos (očitno) goli **videz** vsega realnega.[76]

---

[73] CEC, 1863. Evidence, str. 123, 124, 125, 140 in LIV.

[74] Drobno zmlet ali s soljo pomešan galun je normalen trgovinski artikel, ki ima značilno ime »baker's stuff« (pekovsko blago).

[75] Saje so, kot je znano, zelo čista oblika ogljika, ki ga kapitalistični dimnikarji prodajajo angleškim farmarjem za gnojilo. Leta 1862 je moral britanski »juryman« (porotnik) v nekem procesu odločiti, ali so saje, ki jim je bilo brez kupčeve vednosti primešano 90 % prahu in peska, »dejanske« saje v »trgovskem« smislu ali »ponarejene« saje v »zakonskem« smislu. »Amis de commerce« (prijatelji trgovine) so razsodili, da so »dejanske« trgovske saje, in so zavrnili tožbo farmarja, ki je moral povrh plačati še sodne stroške.

[76] Francoski kemik **Chevallier** navaja v neki razpravi o »sophistications« (ponaredbah) blag več kot 600 artiklov in za mnoge od teh po 10, 20 in tudi 30 različnih metod ponarejanja. Pri tem pripominja, da ne pozna vseh metod, in ne omenja vseh, ki jih pozna. Za sladkor navaja 6 vrst ponaredb, za olivno olje 9, za surovo maslo 10, za sol 12, za mleko 19, za kruh 20, za žganje 23, za moko 24, za čokolado 28, za vino 30, za kavo 32 itd. Celo ljubi bog ne uide tej usodi. Glej **Rouard de Card:** »De la falsification des substances sacramentalles«, Paris 1856.

Vsekakor pa je ta odbor obrnil pozornost občinstva na njegov »vsakdanji kruh« in s tem na **pekarne.** Istočasno je zadonel na javnih zborovanjih in peticijah parlamentu krik londonskih pekovskih pomočnikov o **pretiranem delu** itd. Ta krik je prihajal iz take stiske, da je bil g. H.S. Tremenheere, tudi član že večkrat omenjene komisije iz leta 1863, imenovan za kraljevega preiskovalnega komisarja. Njegovo poročilo[77] skupaj z izjavami prič, je razburilo občinstvo, ne njegovega srca, pač pa njegov želodec. V bibliji trden Anglež je sicer vedel, da mora človek, če ni po **božji milosti** kapitalist, veleposestnik ali sinekurist, jesti svoj kruh v potu svojega obraza, vendar pa ni vedel, da mora pojesti v svojem kruhu vsak dan tudi določen kvantum **človeškega znoja,** prepojenega z izcedki iz gnojnih tvorov, s pajčevino, poginulimi ščurki in gnilim nemškim kvasom, da ne omenjamo galuna, peščenca in drugih prijetnih mineralnih primesi. Brez vsakega ozira na njeno svetost »Freetrade« (svobodno trgovino) so zato dotlej »svobodno« peko kruha postavili pod nadzorstvo državnih inšpektorjev (ob koncu zasedanja parlamenta 1863) in z istim parlamentarnim zakonom prepovedali delo pekovskih pomočnikov **pod** 18. letom starosti od 9. ure zvečer do 5. ure zjutraj. Ta zadnja klavzula pove več kot debele knjige o pretiranem delu v tej starošegno-domači poslovni veji.

»Delo londonskega pekovskega pomočnika se prične praviloma ob 11. uri ponoči. Ob tej uri zamesi testo, zelo utrudljiv postopek, ki traja od pol do tri četrt ure, odvisno od velikosti in boljše ali slabše kakovosti peciva. Nato sam leže na valjalnik, ki služi obenem kot pokrov korita, v katerem se mesi testo, in spi nekaj ur, z vrečo za moko pod glavo in z drugo vrečo na sebi. Zatem se začne hitro in nepretrgano peturno delo, premešanje, tehtanje, oblikovanje testa, vstavljanje v peč in jemanje iz peči. Temperatura v pekarni znaša 75–90 (fahrenheitovih) stopinj (24–32°C) in v majhnih pekarnah prej več kot manj. Ko je posel, kruh, kipenje itd. končan, se prične raznašanje kruha; in znaten del dnevnih mezdnih delavcev potem, ko opravi opisano trdo nočno delo, raznaša čez dan kruh v košarah, ali ga razvaža z vozički od hiše do hiše, medtem pa dela pogosto še v pekarni. Glede na letni čas in obseg posla se neha to delo med 1. in 6. uro popoldne, medtem ko drug del pomočnikov dela v pekarni do poznega popoldneva.«[78] »Med londonsko **sezono** pričnо v Westendu pomočniki pekov, ki pečejo kruh po 'polni' ceni, delati redno ob 11. uri ponoči in so zaposleni s peko do 8. ure naslednjega jutra, z enim ali dvema pogosto zelo kratkima premoroma. Nato jih uporabljajo 4, 5, 6, celo tudi 7 ur, da raznašajo kruh, ali včasih tudi, da pečejo v pekarni prepečenec. Po opravljenem delu spijo 6, pogosto samo 5 ur ali 4 ure. Ob petkih se prične delo vedno že bolj zgodaj, okoli 10. ure zvečer, in traja brez premora, bodisi pri pripravljanju, bodisi pri raznašanju kruha, do 8. ure zvečer v soboto, večinoma pa do 4. ali 5. ure v nedeljo zjutraj. Tudi v boljših pekarnah, ki prodajajo kruh po 'polni' ceni, je treba ob nedeljah opraviti 4 do 5 ur pripravljalnega dela za naslednji dan . . . Pomočniki tako imenovanih **'underselling masters'** (ki prodajajo kruh **pod** polno ceno), in teh je, kakor smo že omenili, več ko 3/4 vseh londonskih pekov, imajo še daljši delovni čas, toda njihovo delo je omejeno skoraj izključno na delo v pekarni, ker prodajajo njihovi mojstri, razen kolikor ga

[77] »Report etc. relating to the Grievances complained of by the Journeymen Bakers etc.«, London 1862, in »Second Report etc.«, London 1863.

[78] Prav tam, »First Report etc.«, str. VI/VII.

dobavljajo malim trgovinicam, kruh samo v lastnih pekarnah. Proti koncu tedna . . ., tj. ob četrtkih, se prične tu delo ob 10. uri ponoči in traja z le kratkimi presledki pozno v sobotno noč.«[79]

Kar zadeva te »underselling masters«, zapopade celo meščansko stali:če: **»neplačano delo pomočnikov** (the unpaid labour of the men) **tvori osnovo njihove konkurence«.**[80] In »full priced baker« (pek, ki prodaja kruh za polno ceno) denuncira svoje »underselling« konkurente preiskovalni komisiji kot tatove tujega dela in ponarejevalce.

»Uspevajo samo z varanjem občinstva in s tem, da izžemajo iz svojih pomočnikov 18 urno delo za 12 urno mezdo.«[81]

Ponarejanje kruha in nastanek razreda pekov, ki prodajajo kruh **pod** polno ceno, sta se razvila v Angliji od začetka 18. stoletja, kakor hitro je propadel cehovski značaj te obrti in je stopil **kapitalist** v podobi mlinarja ali faktorja moke za **nominalnega** pekovskega mojstra.[82] S tem so bili položeni temelji za kapitalistično produkcijo, za neomejeno podaljševanje delavnika in nočnega dela, čeprav se je slednje zares udomačilo v Londonu šele leta 1824.[83]

Iz povedanega je razumljivo, da komisijsko poročilo prišteva pekovske pomočnike med delavce, ki ne žive dolgo, ki potem, ko so po sreči ušli pri vseh delih delavskega razreda normalnemu decimiranju otrok, redko dosežejo 42 let. Kljub temu je pekovski poklic stalno **prenapolnjen** s kandidati. Londonu so viri te »delovne sile« Škotska, zahodni poljedelski okraji Anglije in – **Nemčija.**

V letih 1858–1860 so pekovski pomočniki na **Irskem** organizirali na svoje stroške velika agitacijska zborovanja proti nočnemu in nedeljskemu delu. Občinstvo se je z irsko toplino zavzelo zanje, npr. na majskem zborovanju 1860 v Dublinu. S tem gibanjem so dejansko dosegli izključno dnevno delo v Wexfordu, Kilkennyju, Clonmelu, Waterfordu itd. »V Limericku, kjer je, kakor znano, trpljenje pomočnikov preseglo vse meje, se je to gibanje izjalovilo zaradi opozocije pekovskih mojstrov, zlasti pekov–mlinarjev. Primer Limericka je vodil k nazadovanju v Ennisu in Tipperaryju. V Corku, kjer se je razodela javna nejevolja v najbolj živi obliki, so mojstri spodnesli to gibanje s tem, da so uporabili svojo oblast in vrgli pomočnike na cesto. V Dublinu so se mojstri najodločneje uprli in so s preganjanjem pomočnikov, ki so vodili agitacijo, prisilili ostale, da so se vdali in privolili **v nočno in nedeljsko delo.**«[84] Komisija na Irskem do zob oborožene **angleške** vlade je neizprosnim pekovskim mojstrom v Dublinu, Limericku, Corku idr. ponižno ugovarjala: »Odbor meni, da so delovnim uram postavljene meje z narav-

[79] Prav tam, str. LXXI.

[80] **George Read:** »The History of Baking«, London 1848, str. 16.

[81] »Report (First) etc. Evidence«. Izjava g. Cheesemana, »full priced« peka, str. 108.

[82] **George Read,** prav tam. Konec 17. in v začetku 18. stoletja so bili agenti (factors), ki so se rinili v vse vrste dejavnosti, uradno denuncirani kot »public nuisances« (javni škodljivci). Tako je npr. Grand Jury (veliko porotno sodišče) na četrtletnem zasedanju mirovnih sodnikov grofije Somerset predložilo Spodnjemu domu »presentment« (spomenico), v kateri pravi m.dr.: . . . »that these factors of Blackwell Hall are a Publick Nuisance and Prejudice to the Clothing Trade and ought to be put down as a Nuisance.« (»The Case of our English Wool etc.«, London 1685, p. 6, 7.)

[83] »First Report etc.«, str. VIII.

[84] »Report of Committee on the Baking Trade in Ireland for 1861«.

nimi zakoni, ki se jih ne da nekaznovano kršiti. Kot silijo mojstri svoje delavce z grožnjo, da jih bodo odpustili, h kršitvi njihovega religoznega prepričanja, k nepokorščini deželnemu zakonu in preziranju javnega mnenja (slednje se nanaša na nedeljsko delo), sejejo mržnjo med kapitalom in delom in dajejo zgled, ki je nevaren za religijo, moralnost in javni red ... Odbor je mnenja, da pomeni podaljšanje delavnika čez 12 ur **uzurpatorski** poseg v domače in privatno življenje delavca in vodi do usodnih moralnih rezultatov **z vmešavanjem v dom nekega moža in v izpolnjevanje njegovih družinskih dolžnosti** kot sina, brata, moža in očeta. Delo nad 12 ur tendenčno spodkopuje delavčevo zdravje, vodi do **prezgodnjega staranja in rane smrti** in je zato v nesrečo delavskim družinam, ki se znajdejo **oropane** ('are deprived') skrbi in opore družinskega poglavarja prav v trenutku, ko jim je najbolj potreben.«[85]

Ravnokar smo bili na Irskem. Na drugi strani Kanala, na **Škotskem**, denuncira **poljedelski delavec**, orač, svoje 13- in 14-urno delo v najbolj ostrem podnebju in s štiriurnim dodatnim delom ob nedeljah (v tej deželi sabbat-svetnikov),[86] medtem ko stojijo hkrati pred londonsko Grand Jury trije železniški delavci, nek sprevodnik osebnega vlaka, nek strojevodja in nek kretničar. Neka velika železniška nesreča je sprvila na oni svet več sto potnikov. **Malomarnost** železničarjev je vzrok nesreče. Soglasno izjavljajo pred porotniki, da je njihovo delo pred 10–12 leti trajalo samo 8 ur dnevno. V zadnjih 5–6 letih da so jim delo podaljšali na 14, 18 in 20 ur, in pri posebno živahnem navalu potnikov, kakor v obdobjih izletniških vlakov, da traja pogosto nepretrgoma 40–50 ur. Da so običajni ljudje in ne kaki kiklopi. Na neki dani točki da odpove njihova delovna sila. Prevzame jih otopelost. Njihovi možgani da nehajo misliti in njihove oči videti. Vseskozi »respectable British Juryman« (ugledni britanski porotnik) odgovarja s sodbo, s katero jih izroča kazenskemu sodišču zaradi »manslaughter« (uboja) in v milem dodatku izraža pobožno željo, naj bi bili gospodje kapitalski železniški magnati poslej vendar bolj potratni pri nakupovanju potrebnega števila »delovnih sil« in bolj **»zdržni«** ali bolj se odpovedujoči ali »varčnejši« pri izsesavanju plačane delovne sile.[87]

---

[85] Prav tam.

[86] Javno zborovanje poljedelskih delavcev v Lasswade pri Glasgowu 5. januarja 1866. (Glej »Workman's Advocate« z dne 13. januarja 1866.) Ustanovitev tradeuniona (sindikata) poljedelskih delavcev konec 1865, najprej na Škotskem, je zgodovinski dogodek. V enem od najbolj zatiranih poljedelskih okrajev Anglije, v Buckinghamshiru so marca 1867 poljedelski delavci začeli veliko stavko za zvišanje tedenske mezde od 9–10 na 12 šilingov. Iz tega vidimo, da je gibanje angleškega poljedelskega proletariata, ki je bilo po zatrtju njegovih nasilnih demonstracij po letu 1830 in zlasti po uvedbi novega zakona o povsem zlomljenih ubožcih, znova začelo v šestdesetih letih, dokler ni končno 1872 epoho določujoče. K temu se vrnem v II. zvezku in prav tako tudi k modrim knjigam, ki so izšle po letu 1867, o položaju angleških poljedelskih delavcev. – Dodatek k III. izdaji.)

[87] **»Reynold's Newspaper« (21) januarja 1866. Teden za tednom prinaša ta tednik takoj za tem celo listo novih železniških nesreč pod »sensational headings« (senzacionalnimi naslovi): Fearful and fatal accidents (strašne in usodne nezgode), Appalling tragedies (grozne tragedije) itd. Na to odgovarja neki delavec železnice North Staffordline: »Vsakdo pozna posledice, če pozornost strojevodje ali kurjača za trenutek popusti. In kako je mogoče drugače pri brezmernem podaljševanju dela v najhujšem vremenu, brez odmora in počitka? Vzemite kot zgled, kakor se vsak dan dogaja, naslednji primer. Pretekli ponedeljek je pričel neki kurjač svoje delo v zelo ranih urah. Končal ga je po 14 urah in 50 minutah. Preden je utegnil popiti svoj čaj, so**

Iz pisane množice delavcev vseh poklicev, starosti in spola, ki bolj vneto rinejo v nas kakor duše ubitih v Odiseji, in ki jim na prvi pogled, ne da bi odpirali Modre knjige v njihovih rokah, razbereš čezmerno delo, izberimo še dve figuri, katerih presenetljivi kontrast dokazuje, da so pred kapitalom vsi ljudje enaki – **modistko in kovača.**

V zadnjih tednih **junija 1863** so prinesli vsi londonski dnevniki poročilo s »senzacionalnim« naslovom »Death from simple over-work« (Smrt samo zaradi čezmernega dela). Šlo je za smrt dvajset let stare modistke **Mary Anne Walkley,** zaposlene v neki zelo ugledni modni manufakturi, dobaviteljici dvora, ki jo je izkoriščala neka dama z dobrodušnim imenom **Elise.** Tista stara, pogosto pripovedovana zgodba, je bila zdaj na novo odkrita,[88] da delajo ta dekleta povprečno po 16 in 1/2 ure, med **sezono** pa pogosto nepretrgovoma 30 ur, in da jim tedaj njih ginečo »delovno silo« kdaj pa kdaj oživljajo s sherryjem, portskim vinom ali kavo. In bil je ravno višek sezone. Treba je bilo čez noč izdelati sijajne obleke plemenitih ladies za ples, prirejen v čast sveže importirane waleške princese. Mary Anne Walkley je delala nepretrgoma 26 ur in pol, skupaj s 60 drugimi dekleti, po 30 v eni sobi, v kateri je bilo komaj tretjina nujne kubature zraka, medtem ko so ponoči spale po dve na **eni** postelji v eni izmed zatohlih lukenj, v katerih je ena spalnica ograjena z lesenimi stenami.[89] In to je bil eden izmed boljših londonskih modnih salonov. Mary Anne Walkley je v petek zbolela in v nedeljo umrla, ne da bi bila vsaj, v veliko začudenje gospe Elise, prej dokončala zadnjo obleko. K smrtni postelji prepozno poklicani zdravnik **g. Keys** je pred **Coroner's Jury** (porotno sodišče, ki ugotavlja vzrok smrti v sumljivih primerih), suho izjavil:

»Mary Anne Walkley je umrla zaradi dolgih delovnih ur v prenapolnjeni delavnici in pretesni, slabo ventilirani spalnici.«

---

ga znova klicali na delo. Moral je torej pregarati brez presledka 29 ur in 15 minut. Ostalo njegovo tedensko delo je bilo razporejeno takole: v sredo 15 ur, v četrtek 15 ur in 35 minut, v petek 14 ur in 30 minut, v soboto 14 ur in 10 minut, skupno v tednu 88 ur in 40 minut. In mislite si zdaj njegovo presenečenje, ko je dobil mezdo samo za 6 delovnih dni. Mož je bil novinec in je vprašal, kaj se razume kot delovni dan. Odgovor: 13 ur, torej 78 ur na teden. Kako pa s plačilom preostalih 10 ur n 40 minut? Po dolgem prerekanju je dobil odškodnino v znesku 10 penijev.« (Prav tam, 4. februarja 1866.)

[88] Prim. **Engels**: »Die Lage etc.«, str. 253, 254. (Slovenski prevod str.)

[89] **Dr. Letheby,** zdravnik pri Board of Health, je takrat izjavil: »Minimum zraka za odrasle bi moral znašati 300 kubičnih čevljev v spalnici in 500 kubičnih čevljev v dnevni sobi.« **Dr. Richardson,** primarij neke bolnice v Londonu: »Šivilje vseh vrst, modistinje, krojáčice in navadne šivilje, trpe trojno gorje – prekomerno delo, pomanjkanje zraka, pomanjkanje hrane ali zaradi slabe prebave. V splošnem je ta vrsta dela vsekakor bolj prikladna za ženske kakor za moške. Nesreča tega posla pa je, da si ga je, zlasti v glavnem mestu, monopoliziralo kakšnih 26 kapitalistov, ki s prisilnimi sredstvi, ki izvirajo iz kapitala (that spring from capital), izsiljujejo **prihranke** iz dela (force economy out of labour; s tem hoče reči: **prihranijo si stroške** z razsipanjem delovne sile. Njihovo oblast čuti ves razred teh delavk. Če si pridobi kakšna krojačica majhen krog kupcev, jo prisili konkurenca, da dela doma do mrtvega, da ga ohrani in jo primora, da tudi svojim pomočnicam nalaga prav toliko čezmernega dela. Če ji posel ne uspe, ali če se ne more samostojno etablirati, se obrne na kak etablissement, kjer sicer ni manj dela, a je vsaj plačilo bolj zanesljivo. V takšnem položaju postane čista sužnja, ki jo vsako valovanje družbe premetava sem in tja; zdaj umira ali skorajda umira od gladu doma v svoji sobici, zdaj spet dela po 15, 16 in celo 18 ur v skoraj neznosnem zraku in ob hrani, ki je zaradi pomanjkanja zraka ne more prebaviti, tudi če je dobra. Od teh žrtev živi jetika, ki ni nič drugega kot bolezen od zraka.« (**Dr. Richardson:** »Work and Overwork«, v »Social Science Review«, 18. julija 1863.)

In da bi dalo zdravniku pouk o spodobnosti, je Coroner's Jury nasprotno izjavilo:

»Pokojnica je **umrla za apopleksijo**, vendar pa se je **upravičeno bati**, da je prekomerno delo v prenapolnjeni delavnici itd. njeno smrt **pospešilo.**«

Naše **»bele sužnje«**, je pisal **»Morning Star«**, glasilo Cobdena in Brighta, voditeljev privržencev svobodne trgovine, »naše bele sužnje spravlja **delo v grob**, in propadajo in umirajo brez godbe in petja.«[90]

»Do smrti garati je na dnevnem redu ne samo v delavnicah modistinj, temveč na tisoč krajih, da, povsod, kjer cvete posel... Vzemimo na primer **kovača**. Če smemo verjeti pesnikom, ga ni bolj čvrstega, veselega človeka od kovača. Vstaja zgodaj in kreše iskre pred soncem; je in pije in spi, da nihče tako. S čisto fizičnega stališča gledano, je resnično, pri zmernem delu, na enem najboljših človeških mest. Toda sledimo mu v mesto in poglejmo, kakšno delovno breme nalagajo temu močnemu človeku ter kakšen rang zavzema v seznamih umrljivosti naše dežele! V Marylebonu (enem največjih okrajev Londona) jih od 1000 kovačev umre letno 31, ali 11 več, kakor znaša povprečna umrljivost odraslih moških v Angliji. Ta poklic, ta skoraj instinktivna umetnost človeštva, pravzaprav neoporečen, postaja moškemu poguben samo zaradi pretiranega dela. Kovač lahko dnevno tolikokrat udari s kladivom, napravi toliko korakov, zajame sapo tolikokrat, opravi toliko dela in živi povprečno recimo 50 let. Prisilijo ga, da mora udariti tolikokrat več, napraviti toliko korakov več, dahniti tolikokrat več, skratka, **da mora svojo življenjsko potrošnjo povečevati dnevno za eno četrtino.** Kovač opravi ta poskus in rezultat je, da v omejenem obdobju res opravi četrtino več dela in da umre v 37. namesto 50. letu.«[91]

---

[90] **»Morning Star«**, 23. junija 1863. »Times« je porabil ta dogodek za obrambo ameriških lastnikov sužnjev Brightom i. dr.: »Mnogi od nas«, pravi, »menijo, da, dokler mi sami ubijamo naše mlade ženske z delom, goneč jih na delo, z bičem lakote namesto z žvižganjem biča, imamo komajda pravico, da posipavamo z ognjem in žveplom družine, ki so se rodile kot lastniki sužnjev in svoje sužnje vsaj dobro hranijo in jih pustijo zmerno delati.« (**»Times«**, 2. julija 1863.) Na isti način je **»Standard«**, toryjevski list, bral levite častitemu gospodu Newmanu Hallu: »On ekskomunicira lastnike sužnjev, moli pa z dobrimi ljudmi, ki so pustili delati voznike in sprevodnike omnibusov v Londonu in drugod samo 16 ur dela na dan za pasje plačilo«. Končno je spregovoril orakelj, g. **Thomas Carlyle**, o katerem sem tiskal že leta 1850: »Genij je šel k vragu, kult pa je ostal.« V kratki paraboli reducira edino veliko dejanje naše dobe, ameriško državljansko vojno, na to, da želi Peter s severa Pavlu z juga z vso silo razbiti lobanjo, ker Peter s severa **najema** svojega delavca **»na dan«**, Pavel z juga pa **»na vse življenje«**. (»Macmillan's Magazine«, Ilias Americana in nuce, zvezek za avgust 1863.) Tako je nazadnje počil milni mehur toryjevskih simpatij za **mestnega** – za hudiča ne za poljedelskega – mezdnega delavca. Jedro se imenuje – suženjstvo.

[91] **dr. Richardson:** »Work and Overwork« v »Social Science Review«, 18. julij 1863.

4. Dnevno in nočno delo. Sistem izmen

Konstantni kapital, tj. produkcijska sredstva, so tu, gledana s stališča **procesa**, samo za to, da vsrkavajo delo in z vsakim atomom dela tudi **proporcionalen kvantum presežnega dela.** Če tega ne opravljajo, predstavlja njihova gola eksistenca **negativno izgubo** za kapitalista, kajti v času, ko stoje neizkoriščena, reprezentirajo nekoristen predujem kapitala, in ta izguba postane **pozitivna**, takoj ko so zaradi prekinitve potrebni dodatni stroški, da lahko znova prično delati. **Podaljšanje delavnika čez meje naravnega dneva v noč** deluje samo kot palliativ, samo približno blaži vampirsko žejo po živi delovni krvi. Prilaščati si delo **vseh** 24 ur dneva je zato imanentni nagon kapitalistične produkcije. Ker pa je to fizično nemogoče, da bi **iste** delovne sile izsesavali nepretrgoma podnevi in ponoči, je treba za odstranitev fizične ovire **izmenjati** delovne sile, ki se trošijo podnevi in ponoči, izmenjava, ki dopušča različne metode, ki je lahko npr. urejena tako, da opravlja del delovnega osebja delo teden dni podnevi, naslednji teden dni ponoči itd. Znano je, da je **ta sistem izmen,** to **kolobarjenje** prevladovalo v obdobju prvega razcveta angleške bombažne industrije in cveti sedaj in dr. v bombažnih predilnicah moskovske gubernije. Kot **sistem** eksistira ta 24-urni produkcijski proces še danes v mnogih doslej **»svobodnih«** industrijskih vejah Velike Britanije, med drugim pri plavžih, v kovačnicah, valjarnah in drugih kovinskih tovarnah v Angliji, Walesu in na Škotskem. Delovni proces tukaj obsega poleg 24 ur šestih delavnikov v večini tudi 24 ur nedelje. Delavci so moški in ženske, odrasli in otroci obeh spolov. Starost otrok in mladine se giblje skozi vse vmesne stopnje od 8 (v nekaterih primerih od 6) do 18 let.[92] V nekaterih **branžah** delajo dekleta in žene skupaj z moškim osebjem tudi ponoči.[93]

Ne glede na splošne škodljive učinke nočnega dela[94] nudi nepretrgano 24-urno trajanje produkcijskega procesa nadvse dobrodošlo priložnost, da se prekorači

---

[92] CEC, III., 1864, str. IV, V, VI.

[93] »Both in Staffordshire and in South Wales young girls and women are employed on the pit banks and on the coke heaps, not only by day, but also by night. This practice has been often noticed in Raports presented to Parliament, as being attended with great and notorious evils. These females, employed with the men, hardly distinguished from them in their dress, and begrimed with dirt and smoke, are exposed to the deterioration of character arising from the loss of self-respeet which can hardly fail to follow from their unfeminine occupation.« (»Children's Employment Commission. Third Report«, 1864, (194, p. XXVI.) Prav tako v **steklarnah.**

[94] »Zdi se naravno,« pripominja neki tovarnar jekla, ki uporablja otroke za nočno delo, »da dečki, ki delajo ponoči, podnevi ne morejo spati, niti redno počivati, temveč se čez dan brez miru potikajo sem in tja.« (CEC, IV, 63, str. XIII.) O važnosti **sončne svetlobe** za ohranitev in razvoj telesa pravi neki zdravnik med drugim: »Svetloba učinkuje tudi direktno na telesno tkivo, ki mu daje trdnost in prožnost. Mišice živali, ki jim vzamemo normalen kvantum svetlobe, postanejo gobaste in neprožne, življenska sila izgubi svoj ten zaradi pomanjkanja stimuliranja, in izoblikovanje vsega, kar raste, zakrni... V primeru otrok je stalen dostop do bogate dnevne svetlobe in direktnih sončnih žarkov del dneva vseskozi bistven za zdravje. Svetloba pomaga, da se hrana spreminja v zdravo plastično kri in utrjuje mišično vlakno, ko se že začne tvoriti. Prav tako vpliva dražilno na vidni organ in spodbuja s tem večjo dejavnost v različnih funkcijah možganov.« **G. W. Strange,** primarij splošne bolnice v Worcestru, iz čigar spisa »O zdravju« (1864) smo povzeli to mesto, piše v nekem pismu g. Whiteu, enemu izmed preiskovalnih komisarjev: »Prej sem imel priložnost v Lancashiru,

meja **nominalnega** delavnika. Npr. v prej omenjenih, zelo napornih industrijskih vejah znaša uradni delavnik za vsakega delavca večinoma **12 ur** dnevnega ali nočnega dela. Toda delo preko te meje je v mnogih primerih, povedano z besedami angleškega uradnega poročila, **»zares strahotno«** (truly fearful«).[95]

»Nobeno človeško bitje,« se glasi, »ne more pomisliti na množino dela, ki ga morajo opravljati po izjavah prič od devet do dvanajstletni dečki, ne da bi neizogibno prišlo do sklepa, da te zlorabe oblasti staršev in **delodajalcev ne moremo več trpeti.«**[96]

»Metoda, da dečki sploh delajo ponoči in podnevi tako kadar je obilo poslov, kakor v času običajnega poteka stvari, vodi do nesramnega podaljševanja delavnika. To podaljševanje je v mnogih primerih **ne le kruto, temveč naravnost neverjetno.** Neogibno je, da iz tega ali onega vzroka včasih izostane kak deček iz naslednje izmene. Eden ali več dečkov, ki so že dovršili svoj delavnik, morajo potem stopiti na mesto odsotnega. Ta sistem je tako splošno znan, da mi je manager neke valjarne, ko sem ga vprašal, kdo nadomesti odsotne dečke v izmeni, odgovoril: »Saj vem, da veste to prav tako dobro kakor jaz«, in se ni nič pomišljal priznati, kako je v resnici.[97]

»V neki valjarni, kjer je trajal nominalni delavnik od 6. ure zjutraj do 1/2 6. ure zvečer, je delal neki deček vsak teden štiri noči vsaj do 1/2 9. ure drugega dne zvečer in to celih 6 mesecev.« »Neki drug deček, star 9 let, je delal **tri dvanajsturne izmene zapored,** v svojem 10. letu pa **po dva dni in dve noči zapored.**« »Tretji, ki mu je zdaj **10 let,** je delal tri noči zapored od 6. ure zjutraj do polnoči, ostale noči pa do 9. ure zvečer.« »Četrti, zdaj 13 let star, je delal ves teden od 6. ure zvečer do drugega dne opoldne in pogosto tri izmene zapored, npr. od ponedeljka zjutraj do torka ponoči.« »Peti, sedaj 12 let star, je delal v neki železolivarni v Stavelyju 14 dni od 6. ure zjutraj do polnoči in ni več sposoben delati tako še naprej.« **»George Allinsworth, star devet let:** Sem sem prišel prejšnji petek. Naslednji dan smo morali pričeti ob 3. uri zjutraj. Zato sem ostal tukaj vso noč. Stanujem 5 milj od tod. Spal sem na podu, podse sem pogrnil usnjeni predpasnik in se pokril z majhnim jopičem. Naslednja dva dneva sem bil tukaj ob 6. uri zjutraj. Da, to je vroč kraj! **Preden sem prišel sem,** sem prav tako delal celo leto pri visoki peči. To je bilo veliko podjetje na deželi. Ob sobotah sem začel delati tudi ob 3. uri zjutraj, vendar sem vsaj lahko hodil spat domov, ker je bilo blizu. Druge dni sem začel ob 6. uri zjutraj in končal ob 6. ali 7. uri zvečer itd.«[98]

---

da sem opazoval učinek nočnega dela na dečke, zaposlene v tovarnah, in **v nasprotju s priljubljenim zatrjevanjem nekaterih delodajalcev odločno** izjavljam, da je zdravje otrok zaradi njega kmalu trpelo.« (Prav tam, IV, 284, str. 55). Da takšne stvari sploh tvorijo predmet resnih sporov, najlepše kaže, kako učinkuje kapitalistična produkcija na **»možganske funkcije«** kapitalistov in njihovih retainers (vasalov).

[95] Prav tam, 57, str. XII.

[96] Prav tam (IV. Report), 58, str. XII.

[97] Prav tam.

[98] Prav tam, str. XIII. – Izobrazbena stopnja teh »delovnih sil« seveda mora biti takšna, kot se kaže v slečih dialogih z nekim preiskovalnim komisarjem: **Jeremija Haynes,** star 12 let: ... »Štirikrat štiri je osem, štiri štirice so 16... Kralj je **po njegovem** tisti, ki ima ves denar in vse zlato. (A king is him that has all the money and gold.)... Mi imamo kralja, pravijo, da je kraljica, imenujejo jo princesa Aleksandra. Pravijo, da se je možila s kraljičinim sinom. Princesa je moški.« **Wm. Turner,** 12 let star: »Ne živim v Angliji. Mislim, da je takšna de-

Prisluhnimo sedaj, kako pojmuje **kapital** sam ta štiriindvajseturni letni sistem. O pretiravanjih tega sistema, o njegovi zlorabi za »okrutno in neverjetno« podaljševanje delavnika, seveda ne črhne besede. Govori samo o sistemu v njegovi »**normalniě** obliki.

Gospoda Naylor in Vickers, jeklarska fabrikanta, ki uporabljata 600 do 700 ljudi, med katerimi jih je le 10 % starih manj kot 18 let, in od teh samo 20 dečkov med osebjem za nočno delo, pravita kot sledi: »Zaradi vročine dečki prav nič ne trpijo. Temperatura znaša verjetno 86–90° (30–32° C)... V kovačnicah in valjarnah delajo »**Roke**« izmenično ponoči in podnevi, a vse drugo delo opravljajo samo podnevi od 6. ure zjutraj do 6. ure zvečer. V kovačnici delajo od 12. do 12. ure. Nekaj rok **dela stalno ponoči, ne da bi kdaj prišle v dnevno izmeno.** Ne zdi se nam, da bi vplivalo nočno delo drugače na zdravje (gospodov Naylora in Vickersa?) kakor dnevno delo, in **verjetno** ljudje bolje spijo, če imajo počitek vedno ob **istem času,** kakor pa če se le-ta spreminja... Približno dvajset dečkov pod 18. leti dela v nočni izmeni... Brez nočnega dela dečkov izpod 18 let ne bi šlo (not well do). Naš ugovor je – **povečanje produkcijskih stroškov...** Težko je dobiti spretne 'roke' in vodje oddelkov, a dečkov dobite, kolikor hočete... Seveda bi zaradi majhnega števila dečkov, ki jih zaposlujemo, omejitev nočnega dela za nas ne bi bila **posebno važna ali pomembna.**«[99]

žela, toda doslej nisem vedel zanjo.« **John Morris,** 14 let star: »Slišal sem govoriti, da je bog ustvaril svet in da so se vsi ljudje utopili razen enega; slišal sem, da je ta bil majhen ptič.« **William Smith,** 15 let: »Bog je naredil moža, mož je naredil žensko.« **Edward Taylor,** 15 let star: »Nič ne vem o Londonu.« **Henry Matthewman,** 17 let: »Včasih grem v cerkev... Ime, o katerem pridigajo, je bil neki Jezus Kristus, toda drugih imen ne znam povedati in tudi o njem ne vem ničesar povedati. Ni bil umorjen, ampak je umrl kakor drugi ljudje. Nekako ni bil kot drugi ljudje, ker je bil nekako religiozen, drugi pa ne.« (»He was not the same as other people in some ways, because he was religious in some ways, and others isn't.« (»Prav tam, 74, str. XV.) »Vrag je dober človek. Kje živi, ne vem. Kristus je bil hudoben človek.« (»The devil is a good person. I don't know where he lives. Christ was a wicked man.« (»Ta deklica) (10 let) črkuje 'God' kot 'dog' in ni poznala kraljičinega imena.« (CEC, V., 1866, str. 55, št. 278.) Isti sistem, ki vlada v omenjenih metalurških tovarnah, vlada tudi v **steklarnah** in **papirnicah.** V papirnicah, kjer izdelujejo papir s stroji, je uvedeno **nočno delo** praviloma v vseh procesih, razen pri sortiranju cunj. V nekaterih primerih se s pomočjo izmen nadaljuje nočno delo ves teden brez prestanka, navadno od nedelje zvečer do naslednje sobote opolnoči. Dnevna izmena dela 5 dni po 12 ur in en dan po 18 ur, nočna izmena pa 5 noči po 12 ur in eno noč po 6 ur vsak teden. V drugih primerih dela vsaka izmena, druga za drugo, po 24 ur vsak drugi dan. Ena izmena dela v ponedeljek 6 ur, v soboto pa 18 ur, da opravi celih 24 ur. V nekih primerih je uveden nekakšen srednji sistem, v katerem delajo vsi, ki so zaposleni pri strojih za izdelovanje papirja, vsak dan v tednu po 15 do 16 ur. Ta sistem, pravi preiskovalni komisar Lord pravi, kakor da združuje vse zlo 12– in 24–urnih izmen. Po tem nočnem sistemu delajo otroci pod 13 leti, mlade osebe pod 18 leti in ženske. V 12–urnem sistemu so zaradi tega, ker ni prišla na delo naslednja izmena, morali delati včasih dvakrat po 12 ur, torej zdržema 24 ur. Izpovedi prič potrjujejo, da delajo dečki in deklice **zelo pogosto preko časa,** ki se neredko raztegne na 24 in celo 36 ur nepretrganega dela. V delavnicah za glaziranje, kjer je proces dela »nepretrgan in nespremenljiv«, nahajamo 12–letne deklice, ki delajo ves mesec iz dneva v dan po 14 ur »brez kakršnegakoli oddiha in presledka, razen dveh, kvečjemu treh polurnih odmorov za južine«. V nekaterih tovarnah, kjer je bilo regularno nočno delo popolnoma odpravljeno, delajo silno veliko preko časa, in to »pogosto pri najbolj umazanih, vročih in monotonih procesih«. (CEC, IV., 1865, str. XXXVIII in XXXIX.)

[99] CEC, IV., 1865, 79, str. XVI.

Gospod J. Ellis, pri firmi gospodov **Johna Browna et Co.,** železarne in jeklarne, ki uporabljajo 3000 mož in dečkov, in sicer del njih pri težkem delu z železom in jeklom »ponoči in podnevi v izmenah«, izjavlja, da prideta v velikih jeklarnah po eden do dva dečka na dva odrasla delavca. V njihovem podjetju je 500 mladih fantov pod 18. leti in od teh jih je približno tretjina ali **170, mlajših od 13 let.** Glede na predlagano spremembo zakona pravi gospod Ellis: »Nisem mnenja, da bi bilo **zelo graje vredno** (very objectionable), da nobena oseba **pod** 18 leti ne bi smela delati **več** kot 12 ur v 24 urah. Vendar pa ne verjamem, da je kakorkoli mogoče potegniti črto za pogrešljivost nočnega dela **nad** 12 let starih dečkov. **Celo** rajši bi sprejeli zakon, ki bi sploh prepovedal uporabo dečkov **pod 13 ali celo 15 leti,** kakor pa prepoved, da bi pri nočnem delu uporabljali dečke, ki jih **že imamo.** Dečki morajo delati izmenoma v dnevni in nočni izmeni, ker moški delavci ne morejo delati kar naprej samo ponoči; to bi ruiniralo njihovo zdravje.

Mislimo pa, da nočno delo vsak drugi teden ni škodljivo.

(Gospoda Naylor in Vickers sta nasprotno menila, soglasno z najboljšimi svojega posla, da namesto nepretrganega škoduje ravno periodično nočno delo.)

Po naše so ljudje, ki izmenoma opravljajo delo ponoči, prav tako zdravi kakor tisti, ki delajo samo podnevi... **Ugovarjamo** prepovedi, da bi ne smeli zaposlovati pri nočnem delu mladih ljudi **pod 18 leti,** zaradi tega, ker bi to povzročilo povečanje izdatkov, to pa je tudi edini vzrok.« (Kako cinično naivno!)

»Menimo, da bi bilo to povečanje večje, kakor bi ga mogel ta posel (the trade) z dolžnim ozirom na svoje uspešno poslovanje po pravici prenašati. **(As the trade with due regard** to its being successfully carried out could **fairly** bear! Kakšna širokoustna frazeologija! (Delo je tu redko in bi zaradi takšne ureditve lahko postalo nezadovoljivo.«

(Se pravi, Ellis, Brown et Co. bi lahko prišli v fatalno zadrego, da bi morali plačati **polno vrednost delovne sile.**[100]

»Železarna in jeklarna Cyclop« gospodov **Cammel et Co.** dela v enako velikem obsegu kakor prej navedeno podjetje Johna Browna et Co. Poslovodni direktor te tovarne je vladnemu komisarju Whitu dal svojo izjavo pismeno, ko pa mu je bil dan pozneje rokopis te izjave v revizijo, se mu je zdelo potrebno, da ga utaji. Vendar ima gospod White dober spomin. Čisto natanko se spominja, da je za te gospode kiklope prepoved nočnega dela otrok in mladih ljudi »nekaj nemogočega: to bi bilo isto, kakor da bi ustavili delo v njihovih tovarnah, in vendar je v njihovem poslu komaj nekaj malega nad 6 % mladih ljudi pod 18, in samo 1 % pod 13 leti.[101]

O istem predmetu izjavlja gospod **E. F. Sanderson** iz firme Sanderson, Bros. et. Co., jeklarne, železarne in kovačnice v Attercliffu:

»Velike težave bi nastale, če bi **prepovedali** nočno delo dečkom pod 18. leti, glavna težava zaradi povečanja stroškov, ki bi bili nujna posledica, če bi delo dečkov nadomestili z delom mož. **Koliko** bi to znašalo, ne morem reči, toda verjetno **ne toliko,** da bi lahko tovarnar zvišal ceno jeklu, in zato bi padla vsa izguba nanj, ker bi [se] moški« (kakšna svojeglavost!) »seveda uprli, da bi jo prevzeli nase.«

Gospod Sanderson ne ve, koliko plačuje otrokom, a »morda znaša 4 do 5 šilingov tedensko na glavo... deško delo je take vrste, da zanj **na splošno** ('generally', seveda ne, v posebnem) **sila dečkov ravno še zadostuje,** in zato **iz večje sile**

---

[100] Prav tam, 80, str. XVI.

[101] Prav tam, 82, str. XVII.

mož ne bi pritekal noben dobiček, da bi kompenziral izgubo, ali pa samo v tistih redkih primerih, kjer je kovina zelo težka. Moškim tudi ne bi bilo pogodu, če bi ne bilo med njimi dečkov, ker so moški manj poslušni. Razen tega morajo dečki začeti mladi, da se nauče posla. Omejitev dečkov zgolj na dnevno delo bi tega smotra ne izpolnila.«

In zakaj ne? Zakaj se dečki ne bi mogli naučiti svojega posla podnevi? Tvoj vzrok?

»Ker bi bili s tem moški, ki delajo izmenoma teden dni ponoči, drugi teden pa podnevi, v tem času ločeni od dečkov svoje izmene, izgubili bi polovico profita, ki ga iz njih izžemajo. Za poučevanje dečkov namreč dobijo del mezde teh dečkov in to omogoča moškim, da dobe delo dečkov ceneje. Vsak moški bi zgubil svoj polovični profit.«

Z drugimi besedami: gospodje Sandersoni bi morali del mezde odraslih mož plačati iz lastnega žepa namesto z nočnim delom dečkov. **Profit gospodov Sandersonov** bi se ob tej priložnosti nekoliko zmanjšal in **to je pravi vzrok Sandersonov,** zakaj se dečki svojega dela **ne bi mogli naučiti podnevi.**[102] Razen tega bi to vrglo na moške, ki jih sedaj zamenjujejo dečki, redno nočno delo, tega pa bi ne vzdržali. Kratko in jasno, **težave bi bile tako velike,** da bi verjetno vodile do **popolnega zatretja nočnega dela.** »Kar zadeva samo produkcijo jekla,« pravi **E. F. Sanderson, »ne bi** bilo niti najmanjše razlike, **toda!«** Toda gospodom Sandersonom gre za več kakor samo za produkcijo jekla. Proizvodnja jekla je zgolj pretveza za proizvajanje plusa. Talilne peči, valjarne itd., stavbe, stroji, železo, premog itd. morajo opraviti več kot da se spreminjajo v jeklo. Tu so zato, da vsrkavajo presežno delo in vsrkajo seveda v 24 urah več kot v 12 urah. Dajejo dejansko v imenu boga in zakona Sandersonom **nakazilo** na delovni čas določenega števila »rok« vseh 24 ur dneva in **izgubijo svoj kapitalski značaj,** so zato za Sandersone **čista izguba,** takoj ko je prekinjena njihova funkcija vsrkavanja dela. »**Toda tedaj** bi bila tu izguba ob tolikih dragih strojih, ki bi polovico časa stali neizrabljeni, in za tolikšno množino produktov, kolikor jih lahko izdelamo **v sedanjem sistemu,** bi morali podvojiti prostore in stroje, kar bi podvojilo izdatke.«

A zakaj si lastijo prav ti Sandersoni privilegij pred drugimi kapitalisti, ki smejo pustiti delati samo podnevi in katerih stavbe, stroji, surovine stojijo zato ponoči »neizrabljeni«?

»Res je,« odgovarja **E. F. Sanderson** v imenu vseh Sandersonov, »res je, da zadeva ta **izguba** zaradi neizrabljenih strojev vse manufakture, kjer delajo samo podnevi. **Toda** uporaba talilnih peči bi povzročila v našem primeru še posebno izgubo. Če bi jih kurili, bi uničevali material za kurivo (medtem ko se zdaj **uničuje** življenjski material delavcev), če pa bi ne bile kurjene, bi šel v izgubo čas zaradi ponovnega podnetenja in da se doseže potrebna stopnja vročine« (medtem ko je izguba spanja, celo osemletnikov, dobiček za sandersonovsko svojat,« a tudi same peči bi trpele zaradi sprememb temperature (medtem ko prav te peči prav nič ne trpijo zaradi izmeničnega nočnega in dnevnega reda).«[103]

---

[101] – Prav tam, 82, str. XVII.

[102] – V našem refleksij bogatem in rezonirajočem času še ni mogel daleč priti nekdo, ki ne ve navesti za vse, tudi najslabše in najbolj sprevrnjeno, kakega dobrega razloga. Vse, kar je na svetu propadlo, je propadlo zaradi dobrih razlogov. (**Hegel:** »Enzyklopädie. Erster Teil: Die Logik, str. 249.)

5. Boj za normalni delavnik
Prisilni zakoni za podaljšanje delavnika od srede 14. do konca 17. stoletja

»Kaj je delavnik?« Kolikšen je čas, v katerem sme kapital konzumirati delovno silo, katere dnevno vrednost plača? Kako daleč je lahko delavnik podaljšan čez čas, ki je nujen za reprodukcijo delovne sile same? Na ta vprašanja, smo videli, odgovarja kapital: delavnik šteje dnevno polnih **24 ur,** po odbitku maloštevilnih ur za počitek, brez katerih bi delovna sila absolutno odpovedala, ob svojem prenovljenem poslu. Razume se najpoprej samo ob sebi, da delavec ves svoj živ dan **ni nič drugega kot delovna sila** in da je zato **ves** njegov **razpoložljivi čas** po naravi in zakonih **delovni čas,** da pripada torej **samouvrednotenju kapitala.** Čas za človeško omikanje, za duhovni razvoj, za izpolnitev družbenih funkcij, za družabnost, za svobodno igro fizičnih in duhovnih življenjskih sil, celo za nedeljski počitek – in naj bo to v deželi sabatskih svetnikov[104] – čista **traparija!** Toda v svoji brezmejni, slepi sli, v svoji volkodlaški lakoti po presežnem delu potepta kapital

---

[103] CEC, IV., 1865, str. 85. Na podoben rahločuten pomislek gospodov **steklarniških tovarnarjev,** da **»so redne malice«** otrok **nemogoče,** ker bi bil zato določen **kvantum toplote,** ki jo izžarevajo peči, »čista izguba« ali »pogubljen«, preiskovalni komisar White nikakor ni odgovoril kot Ure, Senior etc. ter njihovi klavrni nemški posnemovalci, kot Roscher etc., ganjeni od »vzdržnosti«, »odrekanja« in »varčnosti« kapitalistov pri izdajanju svojega denarja in njihovem timur-tamerlanskem »razmetavanju« s **človeškimi življenji:** »Določen kvantum toplote nad sedanjo stopnjo lahko gre v nič zaradi zagotavljanja rednih obrokov, toda celo v denarni vrednosti ni to nič v primerjavi z razmetavanjem z življenjsko silo (the waste of animal power), ki gre kraljestvu sedaj v nič zato, ker v steklarnah zaposleni otroci, ki so v polni rasti, celo ne utegnejo dobro použiti in prebaviti svojih jedi«. (Prav tam, str. XLV.) In to v »letu napredka« 1865! Če ne upoštevamo porabe sile pri dvigovanju in nošenju, prehodi tak otrok v steklarnah, ki proizvajajo steklenice in kristal, med kontinuiranim opravljanjem svojega dela 15 do 20 (angleških) milj v šestih urah! In delo traja pogosto 14 do 15 ur! V mnogih teh steklarnah vlada, kakor v moskovskih predilnicah, sistem **šesturnih izmen.** »Med tedenskim delovnim časom je šest ur najdaljša neprekinjena perioda počitka, in od nje odpade čas za prihod in odhod z dela, umivanje, oblačenje, prehrano, kar vse jemlje čas. Tako zares preostane le najkrajši čas počitka. Ni nobenega časa za igro in svež zrak, razen na račun spanja, tako nepogrešljivega za otroke, ki v tako vroči atmosferi opravljajo tako naporno delo... Celo kratko spanje je prekinjeno s tem, da se mora otrok ponoči buditi sam ali ga podnevi budi zunanji hrup.« Gospod White daje primere, ko je moral neki deček delati neprekinjeno 36 ur; druge, ko so dvanajstletni fantki garali do dveh ponoči in potem spali v steklarni do petih zjutraj (3 ure), da so znova začeli z dnevnim delom! »Ta masa dela«, pravita urednika splošnega poročila, Tremenheere in Tufnell, »ki jo opravijo fantki, deklice in ženske v teku svojega dnevnega ali nočnega dela, **(»spell of labour«), je bajna.« (Prav tam, str. XLIII in XVIV.) Medtem pa se morebiti nekega poznega večera iz kluba maje domov »odpovedovanja polni«** steklarski kapital, omotičen od portskega vina, idiotsko brundajoč: »Britons never, never shall be slaves!« (Britanci nikdar, nikdar ne bodo sužnji!)

[104] V Angliji se npr. še zmeraj sem in tja dogaja, da na deželi obsodijo kakšnega delavca na zapor, ker da je skrunil sabbat z delom na vrtičku pred svojo hišo. Isti delavec je kaznovan zaradi kršitve pogodbe, če v nedeljo ne pride na delo v tovarno jekla, papirja ali stekla, naj gre celo za verske razloge. Ortodoksni parlament je gluh za skrunitev sabbata, kadar se opravlja v »procesu uvrednotenja« kapitala. V neki **spomenici (avgusta 1863),** v kateri zahtevajo **dninarji, zaposleni v londonskih trgovinah z ribami in perutnino, naj se odpravi nedeljsko delo,** je rečeno, da traja njihovo delo prvih šest dni v tednu povprečno 15 ur na dan in v nedeljo 8 do 10 ur. Ta spomenica nam hkrati razodeva, da namreč žgečkljiva qourmandise (sladkosnednost) **aristokratskih pobožnjakov** opogumlja to nedeljsko delo iz Exeter Halla. Ti »svetniki«, tako vneti »in cute curanda« (v skrbi za svoje dobro telesno počutje), kažejo svoje krščanstvo z vdanostjo, s katero prenašajo prekomerno delo, pomanjkanje in glad tretjih ljudi. Obsequium ventris **istis** (delavcem) perniciosius est. (Njim (delavcem) je požrešnost mnogo nevarnejša.)

ne le moralne, temveč tudi čisto fizično maksimalne omejitve delavnika. Uzurpira čas za rast, za razvoj in zdravo vzdrževanje telesa. Ropa čas, potreben za konsumiranje svežega zraka in sončnih žarkov. Odtrguje čas za jed in ga priključuje, kjer le more, produkcijskemu procesu samemu, tako da se delavcu dodaja hrana, kakor da je samo delovno sredstvo, podobno kakor se parnemu kotlu dodaja premog in strojem loj ali olje. Zdravo spanje za zbiranje, obnovitev in osvežitev življenjske sile reducira na toliko ur odrevenelosti, kolikor je neogibno za absolutno izčrpani organizem. Namesto da bi normalno ohranjanje delovne sile določalo omejitev delavnika, določa obratno največje dnevno možno trošenje delovne sile, kakorkoli bolestno nasilno in mučno, omejitev časa počitka. Kapital ne sprašuje po **življenjski dobi delovne sile**. Kar ga zanima je zgolj in edino maksimum delovne sile, ki jo je mogoče pretopiti v enem delovnem dnevu. Ta cilj dosega s skrajševanjem **trajanja delovne sile,** kakor lakomen kmet dosega večji pridelek z ropanjem rodovitnosti zemlje.

Kapitalistična produkcija, ki je bistveno produkcija presežne vrednosti, vsrkavanje presežnega dela, producira torej s podaljšanjem delavnika ne le **hiranje** človeške delovne sile, ki je oropana svojih normalnih moralnih in fizičnih razvojnih pogojev in pogojev za delovanje. **Producira prezgodnje izčrpanje in ubijanje same delovne sile.**[105] Podaljšuje **produkcijski čas** delavca v danem terminu s skrajševanjem njegovega življenjskega časa.

Vrednost delovne sile pa vključuje vrednost blag, ki so potrebna za reprodukcijo delavca ali razmnoževanje delavskega razreda. Če torej protinaravno podaljšanje delovnega dneva, h kateremu kapital v svoji brezmejni sli po samouvrednotenju nujno teži, skrajšuje življenjsko dobo posameznih delavcev in s tem trajanje njihove delovne sile, je nujno tudi hitrejše nadomeščanje iztrošene delovne sile, torej tudi vstopanje večjih stroškov v reprodukcijo delovne sile, čisto tako kot je del vrednosti stroja, ki ga je treba dnevno reproducirati, toliko večji, kolikor hitreje se stroj troši. Zdi se torej, da njegov lastni interes navaja kapital na normalen delavnik.

Lastnik sužnjev kupi svojega delavca, kakor kupi svojega konja. S sužnjem izgubi neki kapital, ki mora biti nadomeščen z novim izdatkom na trgu sužnjev.

Toda »riževa polja v Georgiji in močvirja ob Mississipiju lahko fatalistično uničevalno delujejo na človeško konstitucijo; vendar to uničevanje človeških življenj ni tako veliko, da se ne bi moglo poravnati s črpanjem iz prepolnih lovišč v Virginiji in Kentuckyju. Ekonomski oziri, ki bi mogli nuditi nekakšno varnost za človeško ravnanje s sužnji, kolikor izenačujejo interes gospodarja z ohranitvijo sužnja, se spremenijo po uvedbi trgovine s sužnji prav nasprotno v vzroke najbolj ekstremnega uničevanja sužnja, kajti kakor hitro je mogoče nadomestiti njegovo izpraznjeno mesto z uvozom iz tujih črnskih lovišč, **postane trajanje njegovega življenja manj pomembno kot njegova produktivnost, dokler traja.** Zato je maksima gospodarstva s sužnji v deželah uvoza sužnjev, da je najučinkovitejša ekonomija v tem, da je izžeta iz 'človeške živine' (human cattle) v najkrajšem možnem času največja možna masa opravil. Ravno v tropskem poljedelstvu, kjer so letni dobički pogosto enaki celotnemu kapitalu nasadov, žrtvujejo življenje črncev najbolj

[105] »We have given in our previous reports the statements of several experienced manufacturers to the effect that over-hours... certainly tend prematurely to exhaust the working power of the men.« (»Children's Employment Commission, Fourth Report«, 1865.) 64, p. XIII.)

brezobzirno. Tako je poljedelstvo Zahodne Indije, že stoletja zibelka bajnih bogastev, pogoltalo milijone ljudi afriških plemen. Tako vidimo danes na Kubi, katere revenueji znašajo milijone, in katerih zasajevalci so knezi, da hranijo sužnje z najslabšo hrano in jih mučijo brez prestanka do popolnega izčrpanja in da jih velik del leto za letom direktno propada **zaradi počasnega mučenja s pretiranim delom in pomanjkanja spanja in oddiha.**«[106]

Mutato nomine de te fabula narratur! (Pod drugim imenom pripoveduje zgodba o tebi!) Beri namesto trgovine s sužnji delovni trg, namesto Kentucky in Virginija Irska in kmetijski okraji Anglije, Škotske in Walesa, namesto Afrika Nemčija! Slišali smo, kako kosi čezmerno delo peke v Londonu, in vendar je londonski delovni trg zmeraj prepoln nemških in drugih kandidatov za smrt v pekarnah. Lončarstvo je, kakor smo videli, ena od najkrajših življenjskih industrijskih panog. Manjka zato lončarjev? **Josiah Wedgwood,** izumitelj modernega lončarstva, ki je sam začel kot navaden delavec, je izjavil leta 1785 v Spodnjem domu, da zaposluje vsa manufaktura 15.000 do 20.000 ljudi.[107] Leta 1861 so imela v Veliki Britaniji samo mesta, v katerih ima sedež te industrije, 101.302 prebivalca.

»Bombažna industrija je stara 90 let... V treh generacijah angleškega naroda je požrla devet generacij bombažnih delavcev.«[108] Seveda je v posameznih obdobjih mrzličnega vzpona pokazal delovni trg zaskrbljujoče praznine. Tako npr. leta 1834. Toda gospodje tovarnarji so tedaj predlagali Poor Law Commissioners članom komisije za uboge, naj pošljejo »odvečno prebivalstvo« poljedelskih okrajev na sver, z obrazložitvijo, da bi **»tovarnarji to prebivalstvo absorbirali in konsumirali«.** To so bile njihove najbolj lastne besede.[109]

»V Manchestru so nastavili agente z dovoljenjem teh Poor Law Commissioners. Sestavljeni so bili seznami poljedelskih delavcev in izročeni tem agentom. Tovarnarji so se zapodili v urade in ko so izbrali, kar jim je bilo po godu, so bile poslane družine iz južne Anglije na sever. Te človeške pakete, opremljene z nalepkami čisto tako, kakor so zavoji z blagom, so odpošiljali po kanalih in z vozovi – nekateri so hodili peš za njimi in veliko se jih je, na pol sestradanih in zgubljenih, potikalo po industrijskih okrajih. To se je razvilo v pravo poslovno vejo. Spodnji dom tega ne bo zlepa verjel. Ta prava trgovina, to barantanje s človeškim mesom se je nadaljevalo in manchestrski agenti so prodajali te ljudi manchestrskim tovarnarjem, čisto tako redno kakor so prodajali črnce plantažnikom bombaža v južnih državah... Leto 1860 označuje zenit bombažne industrije... Zopet je manjkalo rok. Tovarnarji so se spet obrnili na agente za meso... in ti so pretaknili sipine v Dorsetu, griče v Devonu in ravnine Wiltsa, toda odvečno prebivalstvo je bilo že požrto.«

»Bury Guardian« je tožil, da bi bilo mogoče po sklepu angleško-francoske trgovinske pogodbe absorbirati še 10.000 »rok« in da bi jih bilo kmalu nujnih še 30.000 ali 40.000. Ko so agenti in podagenti s človeškim mesom leta 1860 skoraj brezuspešno pretaknili poljedelske okraje, »so se tovarnarji obrnili na gospoda

---

[106] **Cairnes:** »The Slave Power,« str. 110, 111.

[107] **John Ward:** »History of the Borough of Stoke-upon-Trent«, London 1843, str. 42.

[108] Ferrandov govor v Spodnjem domu dne **27. aprila 1863.**

[109] »That the manufactures would absorb it and **use it up.**« (Prav tam.) To so bile izrecne besede tovarnarjev bombaža.

Williersa, predsednika Poor Law Boarda (uprave za ubožce), s prošnjo, naj zopet dovoli dobavljanje revnih otrok in sirot iz 'workhouses« (sirotišnic)«.[110]

Kar kaže **izkušnja** kapitalistu nasploh, je stalna prenaseljenost, se pravi prenaseljenost v razmerju do trenutne uvrednotovalne potrebe kapitala, čeprav tvori svoj tok iz zakrnelih, kratek čas živečih, hitro se izpodrivajočih, takorekoč nezrelih obranih človeških generacij.[111] Vsekakor kaže z druge strani izkušnja razumnemu opazovalcu, kako naglo in globoko je kapitalistična produkcija, ki datira, zgodovinsko povedano, komaj od včeraj, načela ljudsko silo prav pri življenjski korenini, kako se degeneracija industrijskega prebivalstva upočasni samo z nenehnim absorbiranjem naravnoraslih elementov s podeželja, in kako so pričeli preminjati celo podeželski delavci, kljub zdravemu zraku in vladajočemu jim vsemogočnemu principle of natural selection (načelu naravnega izbora), ki daje živeti samo najkrepkejšim individuom.[112] Kapital, ki ima tako »dobre vzroke«, da za-

---

[110] Prav tam. **Villiers** je bil, kljub najboljši volji, »zakonsko« v položaju, da je moral zavrniti zahtevo tovarnarjev. Gospodje pa so vendar dosegli svoje smotre zaradi ustrežljivosti **lokalnih** uprav za ubožce. **Gospod A. Redgrave,** tovarniški inšpektor, zagotavlja, da tokrat sistema, po katerem veljajo sirote in otroci ubožcev »zakonito« za **apprentices** (vajence), »niso spremljale stare nepravilnosti« – (o teh nepravilnostih prim. **Engels:** »Die Lage etc.«) – čeprav je bila v enem primeru »opravljena zloraba sistema, v zvezi z dekleti in mladimi ženskami, ki so jih privedli iz poljedelskih okrajev Škotske v Lancashire in Cheshire«. V tem »sistemu« sklepa tovarnar pogodbo z upravami sirotišnic za določena obdobja. Hrani, oblači in nastani otroke in jim daje majhen dodatek v denarju. Nenavadno zveni naslednja pripomba gospoda Redgrava, posebno če pomislimo, da je celo med leti prosperitete angleške bombažne industrije leto 1860 edinstveno in da so razen tega bile mezde visoke, ker je izredno povpraševanje po delu zadevalo na depopulacijo Irske, na nezaslišano izseljevanje iz angleških in škotskih poljedelskih okrajev v Avstralijo in Ameriko, na **pozitivno upadanje prebivalstva** v nekaterih angleških poljedelskih okrajih zaradi deloma srečno doseženega zloma življenjske sile, deloma ker so trgovci s človeškim mesom zgodaj izčrpali razpoložljivo prebivalstvo. In kljub vsemu temu pravi **gospod Redgrave:** »To vrsto dela« (otrok iz sirotišnic) »iščejo samo, ko drugega ni mogoče dobiti, kajti to je **drago delo** (high-priced labour). Običajna mezda dečka trinajstih let je približno 4 šilinge tedensko; toda 50 ali 100 takšnih dečkov nastaniti, oblačiti, prehraniti, jim zagotoviti zdravniško pomoč in ustrezen nadzor in jim dati poleg tega majhen dodatek v denarju, to se s 4 šilingi tedensko ne da.« (RIF za 30. april 1860, str. 27.) Gospod Redgrave pozablja povedati, kako lahko delavec sam vse to daje **svojim** otrokom za njihove 4 šilinge mezde, če tega ne zmore tovarnar za 50 ali 100 dečkov, ki so skupaj nastanjeni, prehranjevani in nadzorovani. Da preprečim napačna sklepanja iz tega teksta, moram tukaj še pripomniti, da je treba šteti **angleško bombažno industrijo,** odkar je bila postavljena pod factory act (zakon o tovarnah) iz leta 1850 z njegovim urejanjem delovnega časa, za angleško **vzorno industrijo.** Angleški bombažni delavec stoji v vsakem pogledu višje kot njegov kontinentalni sodrug usode. »Pruski tovarniški delavec dela vsaj deset ur več na teden kot njegov angleški rival, in če je zaposlen na svojih lastnih statvah doma, odpade celo ta omejitev njegovih dodatnih delovnih ur«. (RIF za 31. oktober 1855, str. 103.) Zgoraj omenjeni tovarniški inšpektor Redgrave je potoval po industrijski razstavi 1851 po kontinentu, zlasti Franciji in Prusiji, da bi raziskal tamkajšnje razmere v tovarnah. O pruskem tovarniškem delavcu pravi: »Prejema mezdo, zadostno za nabavo enostavne hrane in malega komforta, česar je vajen in s čemer je zadovoljen... Živi slabše in dela bolj trdo kot njegov angleški rival.« (RIF za 31. oktober 1853, str. 85.)

[111] »Tisti, ki pretirano delajo, umirajo presenetljivo zgodaj, toda mesta tistih, ki propadejo, so takoj spet zapolnjena, in **pogostna menjava oseb** ne prinaša na odru nobene spremembe.« **(E. G. Wakefield:** »England and America«, London 1833, I. zv., str. 55.)

[112] Glej: »Public Health. Sixth Report of the Medical Officer of the Privy Council 1863«. Objavljen v Londonu 1864. To poročilo obravnava zlasti poljedelske delavce. »Grofijo Sutherland so opisovali kot zelo izboljšano grofijo, toda neka novejša raziskava je odkrila, da

nikuje trpljenje delavskih generacij, sredi katerih živi, je v svojem praktičnem gibanju z obetom prihodnjega zgnitja človeštva in končno še nezadržnega razljudenja prav tako malo in tako mnogo določen kot z možnim padcem zemlje na sonce. Pri vsaki goljufiji z delnicami vsakdo ve, da bo nekoč treščilo, toda vsakdo upa, da bo strela zadela njegovega bližnjega, potem ko je sam že prestregel zlati dež in ga spravil na varno. **Après moi de deluge!** (Za menoj vesoljni potop!) je geslo vsakega kapitalista in vsake kapitalistične nacije. Kapital je zato brezobziren do zdravja in življenjskega trajanja delavca, **kjer ga družba ne prisili k obzirnosti.**[113] Na tožbo o fizičnem in duhovnem zakrnjenju, preranem umiranju, mukah zaradi pretiranega dela, odgovarja kapital: »Naj nas pekla bi ta muka, ko nam nove sle (profit) rodi? Na splošno pa to tudi ni odvisno od dobre ali zle volje posameznega kapitalista. **Svobodna konkurenca uveljavlja imanentne zakone kapitalistične produkcije** nasproti posameznemu kapitalistu kot **vnanji prisilni zakon.**[114]

Določitev normalnega delavnika je rezultat večstoletnega boja med kapitalistom in delavcem. Vendar kaže zgodovina tega boja dva **nasprotna** si toka. Primerjajmo npr. današnjo angleško zakonodajo o tovarnah z angleškimi statuti o delu od 14. prav do srede 18. stoletja.[115] Medtem ko sodobni zakon o tovarnah delavnik nasilno **skrajšuje,** so ga skušali oni statuti s silo **podaljšati.** Vendar se kažejo **zahteve** kapitala v njegovem embrionalnem stanju, ko je šele **nastajal,** ko si pravice do vsrkanja zadostnega kvantuma presežnega dela še ni mogel zagotoviti zgolj s silo

---

so tukaj v okrajih, nekoč tako slavnih zaradi lepih mož in hrabrih vojakov, prebivalci degenerirali v shujšano in shirano raso. V najbolj zdravih legah, na pobočjih hribov, ležečih proti morju, imajo otroci tako upadla in bleda lica, kakršna lahko vidimo samo v zasmrajenem ozračju kakšne londonske zakotne ulice.« **(W. T. Thornton:** »Over-population and its remedy«, London 1846, str. 74, 75.) Podobni so dejansko 30.000 »gallant Highlanders« (viteškim hribovcem), ki žive v glasgowskih wynds and closes (ulicah in dvoriščih) skupaj s prostitutkami in tatovi.

[113] »Čeprav je zdravje prebivalcev tako pomemben element nacionalnega kapitala, se bojimo, moramo priznati, da kapitalisti niso prav nič pripravljeni paziti na ta zaklad in ceniti njegovo vrednost... Tovarnarjem je bila vsiljena obzirnost do zdravja delavcev. **(»Times«, 5. novembra 1861.)** »Možje v West Ridingu so postali dobavitelji sukna človeštva... **Zdravje** delavcev je bilo žrtvovano in v nekaj generacijah bi bila rasa degenerirala, če ne bi bilo prišlo do reakcije. Delovni čas otrok je bil omejen,« itd. (»Report of the Registrar-General for October«, 1861.)

[114] – Zaradi tega je npr. v **začetku** leta 1863 26 podjetij, ki imajo velike lončarnice v Staffordshiru, med njimi tvrdka J. Wedgwoodd in sinovi, **prosilo** v neki spomenici za **»prisilno intervencijo države«.** »Konkurenca drugih kapitalistov« jim ne dovoljuje, da bi **»prostovoljno«** omejili delovni čas otrok itd. »Čeprav še tako obžalujemo prej omenjeno zlo, bi bilo **nemogoče,** da bi ga mogli preprečiti s **kakršnimkoli dogovorom med tovarnarji...** Spričo vsega, kar smo navedli, smo prepričani, da je potreben **prisilni zakon.**« (CEC, I., 1863, str. 322.)

Dodatek k op. 114. – Še bolj frapanten je naslednji primer iz najnovejšega časa. Visoka cena bombaža v dobi zelo živahnih poslov je bil razlog, da so lastniki bombažnih tkalnic v Blackburnu sporazumno za določen rok skrajšali delovni čas v svojih tovarnah. Ta rok je minil proti koncu novembra 1871. Medtem so bogatejši tovarnarji, ki imajo predilnice in tkalnice, izkoristili zmanjšanje produkcije, ki je bilo posledica sporazuma, in razširili svoja podjetja ter tako dosegli velike dobičke na stroške malih tovarnarjev. Le-ti so se v svoji stiski obrnili – na tovarniške delavce, jih pozivali, naj resno začno gibanje za deveturni delovni dan, in so jim za to obljubili pomoč v denarju!

[115] Te delavske statute, ki so obstajali tisti čas tudi v Franciji, na Nizozemskem in drugod, so formalno odpravili v Angliji šele leta 1813, potem ko so jih bila dejanska produkcijska razmerja že zdavnaj razveljavila.

ekonomskih razmerij, temveč tudi s pomočjo državne oblasti, seveda povsem skromne, če jih primerjamo s **koncesijami,** v katere mora, renčeč in upirajoč se, privoliti v svoji moški dobi. Treba je bilo stoletij, da je »svobodni« delavec zaradi razvitega kapitalističnega produkcijskega načina **prostovoljno** privolil, se pravi, bil **družbeno** prisiljen, da za ceno svojih običajnih življenjskih potrebščin prodaja **vso dejavno dobo svojega življenja,** celo svojo delovno sposobnost samo, svojo prvorojenstvo, za skledo leče. Zato je naravno, da se **podaljšanje delavnika,** kakršno je kapital od srede 14. do konca 17. stoletja **skušal vsiliti odraslim delavcem** z državno prisilo, približno ujema z **omejitvijo delovnega časa,** ki jo država v drugi polovici 19. stoletja skuša tu in tam postaviti spreminjanju **otroške krvi** v kapital. To, kar je npr. danes ta dan v državi **Massachusetts,** doslej najsvobodnejši državi severnoameriške republike, država proklamirala kot omejitev za delo otrok **pod** 12 leti, je bil v Angliji še **sredi 17. stoletja** normalen delavnik polnokrivnih rokodelcev, robustnih kmetijskih delavcev in orjaških kovačev.[116]

Za prvi »Statute of Labourers« (zakon o delavcih) (v 23. letu vlade Edvarda III., 1349) je bil neposredni povod (ne njegov vzrok, ker je zakonodaja te vrste trajala že stoletja brez tega povoda) velika kuga, ki je tako zdecimirala prebivalstvo, da je, kakor pravi neki toryjevski pisec, »bila težava, najeti delavce za **razumno ceno** (to je ceno, ki bi dajala njihovim uporabljalcem razumen kvantum presežnega dela), dejansko neznosna.«[117] Razumne mezde so zato določili prisilno z zakonom in prav tako tudi mejo delavnika. Ta zadnja točka, ki nas tu edino zanima, se ponavlja v statutu iz leta 1496 (za vlade Henrika VII.) Delavnik vseh **rokodelcev** (artificers) in **poljedelskih delavcev** naj bi trajal od marca do septembra od 5. ure zjutraj do 7. ali 8. ure zvečer, kar pa nikdar ni bilo uveljavljeno; toda ure za južine so znašale eno uro za zajtrk, poldrugo uro za kosilo in pol ure za popoldansko malico, torej ravno **dvakrat toliko** kakor po sedaj veljavnem zakonu o tovarnah.[118] Pozimi naj bi bilo treba delati od 5. ure zjutraj do mraka, z istimi

---

[116] »No child under the age of 12 years shall be employed in any manufacturing establishment more then 10 hours in one day.« (General Statutes of Massachusetts«, ch. 60, § 3.) (Posamezne odredbe so bile izdane v letih 1836 do 1858.) »Labour perfomed during a period of 10 hours on any day in all cotton, wollen, silk, paper, glass, and flax factories, or in manufactories of iron and brass, shall be considered a legal day's labour. And be it enacted, that herafter no minor engaged in any factory shall be holden or required to work more than 10 hours in any day, or 60 hours in any week; and that hereafter no minor shall be admitted as a worker under the age of 10 years in any factory within this state.« (»State of New Jersey. An act to limit the hours of labour etc.«, § 1 und 2. Gesetz von 18 März 1851) (Zakon z dne 11. marca 1855.) »No minor who has attained the age of 12 years, and is under the age of 15 years, shell be employed in any manufacturing, establishment more than 11 hours in any one day, nor before 5 o'clock in the morning, nor after 7 1/2 in the evening.« (»Revised Statutes of the State of Rhode Island etc.«, ch. 139, § 23, 1st July 1857.)

[117] (J. B. Byles), »Sophisms of Free Trade«, 7. izd., London 1850, str. 205. Isti toryjevec priznava sicer: »Zakoni, ki so urejali mezde v **škodo** delavcev in v **korist** uporabljalcev delavcev, so veljali dolgo dobo 464 let. Prebivalstvo je naraščalo. Ti zakoni so **sedaj** postali odveč in nadležni.« (Prav tam, str. 206.)

[118] **J. Wade;** upravičeno pripominja glede tega zakona: »Iz statuta iz leta 1496 izhaja, da je prehrana veljala kot ekvivalent za tretjino dohodkov rokodelca in za polovico dohodkov kmetijskega delavca, in to kaže večjo stopnjo neodvisnosti med delavci, kot vlada sedaj, ko prehrana delavcev v agrikulturi in manufakturi tvori mnogo višje razmerje do njihovih mezd.« (J. Wade: »History of the Middle Age and Working Classes«, 3. izd., str. 24, 25 in 577.) Mnenje, da izvira ta razlika morebiti iz razlike v razmerju med današnjimi in takratnimi cenami živil in obleke, lahko ovrže najbolj površen pogled v »Chronicon Pretiosum etc.«, by **Bishop Fleetwood,** 1. izd., London 1707, 2. izd., London 1745.

prekinitvami. Neki **statut Elizabete iz leta 1562,** veljaven za **vse** delavce, »najete za dnevno ali tedensko mezdo«, se dolžine delavnika ne dotika, skuša pa omejiti vmesne prostore na dve in pol ure poleti in dve uri pozimi. Kosilo naj bi trajalo samo eno uro, in »popoldansko spanje pol ure« bi bilo dovoljeno samo od srede maja do srede avgusta. Za vsako uro odsotnosti naj bi bilo treba odtegniti od mezde po 1 peni. V praksi pa je bilo razmerje za delavce veliko ugodnejše kakor v statutu. Oče politične ekonomije in v določeni meri izumitelj statistike **William Petty**, pravi v nekem spisu, ki ga je objavil v zadnji tretjini 17. stoletja:

»Delavci (labouringmen, pravzaprav takratni poljedelski delavci) **delajo dnevno po 10 ur** in jedo dvajsetkrat tedensko, ob delavnikih trikrat, ob nedeljah dvakrat; iz tega se jasno vidi, da bi bilo mogoče pobrati desetino prej omenjenega davka, če bi se hoteli delavci postiti ob petkih zvečer in **porabiti za kosilo poldrugo uro,** medtem ko rabijo zanj zdaj dve uri, **od 11. ure do 1. ure** opoldne, če bi torej 1/20 več delali in 1/20 manj jedli.«[119]

Ali ni imel dr. Andrew Ure prav, ko je zakonski predlog o dvanajsturnem delavniku iz leta 1833 razglasil za vrnitev v temne čase? Seveda veljajo določbe, omenjene v statutih in pri Pettyju, tudi za **»apprentices«** (vajence). Kako pa je bilo glede dela otrok še ob koncu **17. stoletja,** razberemo iz naslednje tožbe:

»Naša mladina na Angleškem ne počne ničesar vse dotlej, dokler ne postane vajenci, in potem potrebujejo seveda še veliko časa – sedem let – da se izuče za popolne rokodelce.«

Nemčija pa dobi pohvalo, ker tam vzgajajo otroke že od zibelke vsaj za »kakšno malenkostno opravilo.«[120]

Še v večjem delu **18. stoletja,** do epohe velike industrije, se v Angliji kapitalu ni posrečilo, da bi se s plačilom tedenske vrednosti delovne sile polastil **vsega** delavčevega **tedna; izjema** pa so bili **kmetijski delavci.** Okoliščina, da so lahko živeli

---

[119] **W. Petty**: »Political Anatomy of Ireland, Verbum Sapienti«, 1672, izd. iz 1691, str. 10.

[120] »A Discourse on the necessity of encouraging Mechanick Industry«, London 1689, str. 13. **Macaulay,** ki je prav potvoril angleško zgodovino v interesu whigov in buržoazije, deklamira takole: »Običaj, da so silili otroke prezgodaj na delo... je vladal v 17. stoletju do neverjetne stopnje glede na takratno stanje industrije. V Norwicku, glavnem središču industrije volne, so sodili, da je šestleten otrok sposoben za delo. Razni pisci iz tiste dobe, in med njimi mnogi, ki so veljali za izredno dobronamerne, omenjajo z 'exultation' (navdušenjem) dejstvo, da ustvarjajo samo v tem mestu dečki in deklice bogastvo, ki presega letno za 12.000 funtov stroške za njihovo vzdrževanje. Kolikor bolj natančno preiskujemo zgodovino preteklosti, toliko več razlogov najdemo, da odklanjamo mnenje tistih, ki imajo našo dobo za rodovitno za nove vrste socialnega zla. To, kar je novo, je inteligenca, ki zla odkriva in humanost, ki jih zdravi.« (»History of Enland«, I. zv., str. 419.) **Macaulay** bi lahko še naprej poročal, da »izredno dobronamerni« amis de commerce (prijatelji trgovine) v 17. stoletju z »exulation« (navdušeno) pripovedujejo, kako je bil v neki sirotišnici na Nizozemskem zaposlen celo neki 4-letni deček in da je ta primer »vertu mise en pratique« (v praksi izvedene kreposti) bil do časov A. Smitha navajan za vzgled v vseh spisih takšnih človekoljubov, kakršen je Macaulay. Res je, da so se v meri, v kakršni je **manufaktura** stopala na mesto **rokodelstva,** začele kazati sledi eksploatacije otrok, eksploatacije, ki obstoji od nekdaj do neke mere pri kmetih in je toliko bolj razvita, kolikor trši je jarem, ki tlači kmeta. **Tendenca kapitala** je očitna, toda dejstva sama so še tako redka, kakor pojavi otrok z dvema glavama. Zato so jih jasnovidni **amis de commerce** zabeležili za sodobnike in za naslednike kot posebno znamenite in občudovanja vredne in jih priporočali v posnemanje. Isti škotski sikofant in lepobesednik Macaulay pravi: »Danes slišimo samo govoriti o nazadovanju in vidimo samo napredek!« Kakšne oči in zlasti kakšna ušesa!

ves teden z mezdo za štiri dni, se delavcem ni zdela zadosten razlog, da bi delali za kapitalista tudi ostala dva dneva. Ena stran angleških ekonomov je v službi kapitala najbolj besno denuncirala to trmoglavost, druga stran je delavce branila. Poslušajmo npr. polemiko med **Postlethwaytom,** čigar Trgovinski slovar je užival takrat enak sloves, kakor dandanes podobna dela MacCullocha in MacGregorja in piscem prej omenjenega dela »An Essay on Trade and Commerce.«[121]

Postlethwayt pravi med drugim:

»Teh svojih kratkih pripomb ne morem zaključiti, ne da bi omenil trivialnih fraz, ki jih slišim iz premnogih ust, da namreč delavec (industrious poor), če dobi v 5 dneh dovolj za preživljanje, ne želi delati polnih 6 dni. Iz tega sklepajo, da je nujno podražiti tudi najnujnejše življenjske potrebščine z davki ali kakršnimikoli že drugimi sredstvi, da bi bili rokodelci in manufakturni delavci prisiljeni, delati nepretrgoma **6 dni** tedensko. Dovolite mi, da sem drugega mnenja, kakor ti veliki politiki, ki lomijo kopja za **trajno sužnost delavskega prebivalstva** tega kraljestva (»the perpetual slavery of the working people«); pozabljajo namreč na pregovor **'all work and no play makes Jack a dull boy'** (samo delo brez igre naredi človeka neumnega). Ali se Angleži ne ponašajo z genialnostjo in spretnostjo svojih rokodelcev in manufakturnih delavcev, ki so angleškemu blagu pridobili splošen sloves in zaupanje? Kateri okolnosti pripada zasluga za to? Verjetno nobenemu drugemu kot načinu, kako se zna naše delavsko ljudstvo po svoje razvedriti. Če bi bili prisiljeni delati vse leto **vseh šest dni tedna,** ponavljati dan za dnem isto delo, ali to ne bi otopilo njihove genialnosti in jih naredilo neumno-zanikrne namesto bistre in okretne; in ali ne bi naši delavci zaradi **takšne večne sužnosti** izgubili svoj dobri sloves, namesto da bi ga ohranili? Kakšno strokovno sposobnost bi mogli pričakovati od **tako izmučenih živali** (hard driven animals)?... Mnogi od njih opravijo v štirih dneh toliko dela kakor Francoz v petih ali šestih. Toda če naj bi bili Angleži večni garači, se je bati, da bodo degenerirani (degenerate) še pod Francoze. Če slovi naše ljudstvo zaradi hrabrosti v vojni, ali ne pravimo, da gre zahvala za to po eni strani dobremu angleškemu roastbeefu in pudingu v njegovem telesu in po drugi strani njegovemu duhu ustavne svobode? In zakaj večji genialnosti, energiji in sposobnosti naših rokodelcev in manufakturnih delavcev ne bi bila vzrok svoboda, s katero se na svoj način razvedrujejo? Upam, da **nikdar več ne bodo zgubili niti teh privilegijev niti dobrega življenja,** iz katerih izvirata tako njihova delovna sposobnost kakor tudi njihov pogum.«[122]

---

[121] Med obtoževalci delavcev, je najsrditejši v tekstu omenjeni anonimni pisec dela »An Essay on trade and commerce, containing observations on Taxation etc.«, London 1770. Že prej v svojem spisu »Considerations on Taxes«, London 1765. Tudi **Polonius Arthur Young,** neposnemljivi statistični brbljač, sodi v to vrsto. Med zagovorniki delavcev so prvi v vrsti **Jacob Vanderlint** z delom »Money answers all things«, London 1734. Rev. **Nathanael Forster** D. D. v »An Enquiry into the Causes of the Present High Price of Provisions«, London 1767; **dr. Price** in zlasti **Postlethwayt** v dodatku k svojemu »Universal Dictionary of Trade and Commerce«, kakor tudi v »Great Britains's Commercial Interest explained and improved«, 2. izd., 1755. Dejstva sama so zabeležili tudi mnogi drugi pisci iz iste dobe, med drugimi **Josiah Tucker.**

[122] **Postlethwayt,** prav tam: »First Preliminary Discourse«, str. 14.

Na to odgovarja pisec knjige »Essay on Trade and Commerce«:

»Če velja praznovanje sedmega dne v tednu za **božjo** zapoved, potem to vključuje, da pripadajo ostali dnevi tedna delu (meni **kapitalu,** kakor bomo takoj videli), in tedaj govoto ne smemo očitati krutosti tistim, ki hočejo doseči **obvezno** izpolnjevanje te božje zapovedi... Da se človeštvo nasploh po svoji naravi nagiba k udobju in lenobi, nam kaže fatalna izkušnja z našo manufakturno sodrgo, ki v **povprečju ne dela več ko 4 dni na teden,** razen v primeru podražitve življenjskih potrebščin... Vzemimo, da predstavlja snop pšenice vsa delavčeva živila, da stane 5 šilingov in da zasluži delavec s svojim delom 1 šiling na dan. Tedaj mu je treba delati samo 5 dni v tednu; le 4 dni, če stane snop pšenice 4 šilinge... Ker pa je mezda v tem kraljestvu veliko višja, če jo primerjamo s ceno živil, ima manufakturni delavec, ki dela 4 dni, presežek denarja, s katerim preživi ostanek tedna v brezdelju... Upam, da sem s tem dovolj jasno povedal, da **zmerno delo 6 dni v tednu ni nikakršna sužnost.** Naši **poljedelski** delavci delajo tako in so, kakor kaže, najsrečnejši izmed vseh delavcev (labouring poor),[123] toda **Holandci** delajo tako tudi v manufakturah in videti so zelo srečen narod. **Francozi** delajo tako, kolikor ne pridejo vmes mnogi **prazniki.**[124] Toda naša sodrga si je zabila v glavo fiksno idejo, da ji kot Angležem s pravico rojstva pripada privilegij, da je **bolj svobodna in bolj neodvisna kot (»delavci«) v katerikoli drugi evropski deželi. Kolikor vpliva ta ideja na hrabrost naših vojakov, je lahko do neke mere koristna; toda kolikor manj bo prešinjala manufakturne delavce, toliko bolje bo zanje same in za državo. Delavci se ne bi nikdar smeli imeti za neodvisne od svojih predpostavljenih** (»indipendent of their superiors«)... Izredno nevarno je opogumljati mobs (drhal) v trgovski državi, kakršna je naša, kjer so morebiti sedem osmin celotnega prebivalstva ljudje z malo ali brez lastnine.[125] Kura ne bo popolna, dokler se naši **manufakturni delavci ne odločijo delati 6 dni za isto vsoto, ki jo zaslužijo sedaj v 4 dneh.«**[126]

V ta namen, kakor tudi za izkoreninjenje lenuharjenja, razuzdanosti in romantičnega sanjarjenja o svobodi«, ditto (se pravi) »za znižanje takse za ubožce, za oživljenje duha industrije in za **znižanje cene dela v manufakturah«,** predlaga naš zvesti Eckart (čuvar) kapitala preizkušeno sredstvo, da bi take delavce, ki padejo v breme javne dobrodelnosti, skratka pavperje, zaprli v nekak **»idealni dom dela« (an ideal workhouse).** »Takšen dom mora postati **dom groze (House of Terror).**[127] V tem **»domu groze«,** v tem **»idealnem domu dela«,** naj bi delali »14 ur dnevno, vštevši seveda primerne odmore za malice, tako da preostane **celih 12 ur za delo.**[126]

---

[123] »An Essay etc.« Sam pripoveduje na str. 96, v čem je bila že leta 1770 »sreča« angleških **poljedelskih delavcev.** »Njih delovne sile (their working powers) so napregnene zmeraj do skrajnosti (on the stretch); še slabše, kakor že žive, ne morejo živeti (They cannot live cheaper than they do), niti bolj težko delati (nor work harder).«

[124] Protestantizem igra že zaradi spreminjanja skoraj vse tradicionalnih praznikov v delovnike pomembno vlogo v genezi kapitala.

[125] »An Essay etc.«, str.41, 15,96,97, 56, 57.

[126] Prav tam, str. 69. **Jacob Vanderlint** je povedal že leta 1734, da je skrivnost kapitalističnih tožb o lenobi delovnega ljudstva kratko malo v tem, ker bi hoteli imeti za **isto mezdo** 6 delovnih dni namesto 4.

[127] l. c. p. 242: »Such ideal workhouse must be made a »House of Terror«, »...and not an asylum for the poor, where they are to be plentifully fed, warmly and decently clothed, and where they do but little work.« (»An Essay on Trade and Commerce et.«, p. 242, 243.)

Dvanajst delovnih ur dnevno v »idealni workhouse«, v **hiši groze leta 1770!** Triinšestdeset let pozneje, **1833,** ko je angleški parlament v štirih industrijskih vejah **skrajšal** delavnik za otroke med 13 in 18 leti **na celih 12 delovnih ur,** kakor da je napočil za angleško industrijo sodni dan! **Leta 1852,** ko se je Ludvik Bonaparte skušal meščansko ustaliti s spodkopavanjem zakonitega delavnika, je francosko delovno ljudstvo enodušno zavpilo: »Zakon, ki **skrajšuje delavnik na 12 ur,** je edina dobrina, ki nam je ostala od republikanske zakonodaje!«[129] V **Zürichu** je delo nad 10 let starih otrok **omejeno na 12 ur; v Aargauu** so **leta 1862** reducirali delo otrok, starih od 13 do 16 let, **od 12 in pol ure na 12 ur; v Avstriji leta 1860** za otroke od 14 do 16 let ditto **na 12 ur.**[130] »Kakšen **napredek od leta 1770!**« bi »z exultation« vzkliknil **Macaulay!**

»**Dom groze**« za pavperje, o katerem je duša kapitala **1770** še sanjala, se je vzdignil nekaj let pozneje kot velikanski »**dom dela**« za manufakturne delavce same. Imenoval se je **tovarna.** In tokrat je zbledel ideal pred dejanskostjo.

6. Boj za normalen delavnik. Omejitev delovnega časa s prisilnimi zakoni. Angleška tovarniška zakonodaja od 1833 do 1864

Potem ko je potreboval kapital stoletja, da je **podaljšal delavnik** do njegove **normalne maksimalne meje,** in nato preko nje do **meja naravnega dvanajsturnega dneva,**[131] je sedaj, po rojstvu velike industrije v zadnji tretjini 18. stoletja, nastala plazu podobna silovita, brezmerna prenagljenost. Vsaka omejitev z nravjo in naravo, starostjo in spolom, dnevom in nočjo, je bila razbita. Celo pojmi o dnevu

---

[128] »In this ideal workhouse, the poor shall work 14 hours in a day, allowing proper time for meals, in such manner that there shall, remain 12 hours of neat-labour.« (Prav tam.) »Francozi«, pravi, »se smejejo našim zanesenjaškim idejam, o svobodi.« (Prav tam, str. 78.)

[129] »They especially objected to work beyond the 12 hours per day because the law which fixed those hours is the only good which remains to them of the legislation of the Republic.« (»Rep. of Insp. of Fact, 31 st. Octob. 1856«, p. 80.) Francoski zakon o 12-urnem delavniku z dne 5. septembra 1850, pomeščanjenja izdaja dekreta Začasne vlade z dne 2. marca 1848, se nanaša **na vse ateliers** (delavnice) **brez razlike.** Pred tem zakonom je bil delavnik v Franciji neomejen. V tovarnah je znašal delavnik po 14, 15 in več ur. Glej: »Des classes ouvrieres en France, pendant l'anne 1848. Par **M. Blanqui.**« Gospodu Blanquiju ekonomistu, ne Blanquiju revolucionarju, je vlada poverila izvedbo ankete o delavskih razmerah.

[130] **Belgija** se izkazuje tudi glede regulacije delavnika kot meščanska vzorna država. Lord Howard de Welden, angleški poslanik v Bruslju, je 12. maja 1862 poročal Foreign Officu angleškemu ministrstvu za zunanje zadeve: »Minister Rogier mi je izjavil, da otroškega dela ne omejujejo ne tako ne drugače niti kakšen splošni zakon niti kakšne krajevne uredbe; da je vlada v zadnjih treh letih na vsaki seji razmišljala o tem, da bi predložila zbornicam zakon o tem predmetu, a da je zmeraj zadela ob nepremagljivo oviro v nestrpnem strahu pred kakršnokoli zakonodajo, ki bi bila **v nasprotju z načelom popolne svobode dela!**«

[131] »Gotovo je zelo obžalovanja vredno, če se mora katerikoli razred ljudi ubijati z delom po 12 ur dnevno. Če prištejemo še čas za malice in za pot v delavnico in iz nje, znaša to skupno 14 od 24 ur dneva... Tudi če ne upoštevamo pri tem zdravja, ne bo nihče, upam, zanikal, da je z moralnega stališča takšno popolno absorbiranje časa delovnih razredov brez presledka od rane mladosti 13. let, v »svobodnih« industrijskih panogah pa celo še od bolj zgodnjih let, izredno škodljivo in strašno zlo... V interesu javne morale so zaradi vzgoje sposobnega prebivalstva ter da bi se veliki množici ljudstva omogočilo razumno uživanje življenja, si moramo prizadevati, da bo v vseh poslovnih panogah del vsakega delavnika rezerviran za oddih in razvedrilo.« (**Leonhard Horner** v RIF za 31. december 1841.)

in noči, kmetsko preprosti v starih statutih, so se tako zabrisali, da je moral še leta 1860 neki angleški sodnik uporabiti pravo talmudsko ostroumnost, da je lahko »pravnoveljavno« razsodil, kaj je dan in noč.[132] Kapital je slavil svoje orgije.

Kakor hitro se je zaradi hrupa produkcije oglušeni delavski razred zopet nekoliko ovedel, se je začel njegov odpor najprej v rojstni deželi velike industrije, v Angliji. Tri desetletja pa so ostale koncesije, ki jih je izsilil, čisto nominalne. Parlament je sprejel pet zakonov o delu od leta 1802 do 1833, bil pa je tako zvit, da ni izglasoval niti pare za njih prisilno izvajanje, za potrebne uradnike itd.[133] Ostali so mrtve črke.

»Dejstvo je, da so **pred zakonom iz leta 1833** nalagali otrokom in mladim osebam delo (»were worked«) vso noč, ves dan, ali oba **ad libitum** (po volji).[134]

Šele od tovarniškega zakona 1833. leta , ki se nanaša na tovarno bombaža, volne, lanu in svile datira za moderno industrijo normalen delavnik. Nič ne karakterizira **duha kapitala** bolje kakor zgodovina angleške tovarniške zakonodaje v letih od 1833 do 1864!

Zakon iz leta 1833 pravi, naj se **običajni delavnik** v tovarni prične ob pol 6. uri zjutraj in konča ob pol 9. uri zvečer, in **v teh omejitvah, periodi teh 15 ur,** naj bi bilo zakonito dovoljeno zaposlovati mlade ljudi (tj. osebe **od 13 do 18 let)** v kateremkoli dnevnem času, vselej predpostavljeno, da **ena in ista mlada oseba ne dela na dan več ko 12 ur,** z izjemo določenih specialnih predvidenih primerov. Sekcija 6 tega zakona določa, da »je treba med dnevom vsaki taki osebi z omejenim delovnim časom dovoliti poldrugo uro časa za malico«. Uporabljanje **otrok** pod 9 leti je bilo razen v nekih izjemah, ki jih bomo navedli pozneje, prepovedano, delo **otrok v starosti od 9 do 13 let pa omejeno na 8 ur dnevno. Nočno delo,** to je po tem zakonu delo od pol 9. ure zvečer do pol 6. ure zjutraj, je bilo za vse osebe med 9. in 18. letom prepovedano.

Zakonodajalci so bili daleč od tega, da bi se želeli dotakniti **svobode kapitala** v izžemanju odrasle delovne sile, ali, kakor so to imenovali, **»svobode dela«,** da so iztuhtali poseben sistem, da bi preprečili takšno strašno konsekvenco zakona o tovarnah.

»Veliko zlo tovarniškega sistema, kakršen je danes,« se glasi v prvem poročilu centralnega sveta komisije z dne 25. junija 1833, »je v tem, da ustvarja nujnost, da se podaljša delo otrok do skrajne dolžine delavnika odraslih: Edino sredstvo zoper to zlo, **ne da bi z njim omejili delo odraslih, kajti to bi povzročilo še večje zlo kakor tisto, ki ga je treba preprečiti,** se zdi načrt o uporabi dveh izmen otrok.«

---

[132] Glej »Judgement of Mr. J. H. Otwey, Belfast, Hilary Sessions, County Antrim, 1860.«

[133] Zelo značilno je za vladavino Louisa Philippa, tega roi bourgeois (meščanskega kralja), da zakon o tovarnah z dne 22. marca 1841, edini, ki je bil izdan za njegove vlade, **nikoli** ni bil izveden. In ta zakon se nanaša samo na **otroško delo.** Predpisan je 8-urni delovni čas za otroke med 8 in 12 leti, 12-urni za otroke med 12 in 16 leti itd., a z mnogimi izjemami, ki dovoljujejo nočno delo celo že 8-letnim otrokom. Nadzorstvo in prisilno izvajanje zakona sta ostali v deželi, kjer je vaka miš policijsko administrirana, prepuščeni dobri volji »amis du commerce« (»prijateljev trgovine«). Šele od leta 1853 imajo v enem samem departement (okrožju), v Departement du Norda, plačanega vladnega inšpektorja. Nič manj značilno za razvoj francoske družbe sploh ni dejstvo, da je ostal ta zakon Louisa Philippa vse do revolucije 1848 **sam samcat** v sicer vse obsegajoči tovarni francoskih zakonov!

[134] RIF za 30. april 1860, str. 51.

Pod imenom
»relejni sistem« **System of relays; relay** pomeni v angleščini in francoščini preprego poštnih konj na različnih postajah) je bil zato ta »načrt« izveden, tako da so npr. vpregali od pol 6. ure zjutraj do pol 2. ure popolne eno izmeno otrok, starih od 9 do 13 let, drugo izmeno od pol 2. ure popoldne do pol 9. ure zvečer itd.

V nagrado za to, ker so gospodje tovarnarji najnesramneje ignorirali vse zakone o otroškem delu, ki so bili izdani v zadnjih 22 letih, so jim sedaj tudi to pilulo osladili. Parlament je sklenil, da po 1. marcu **1834 noben otrok pod 11 leti,** po 1. marcu **1835 noben otrok pod 12 leti** in po 1. marcu **1836 noben otrok pod 13 leti** ne sme delati v tovarni dlje ko 8 ur! Ta za kapital tako prizanesljivi »liberalizem«, je toliko bolj priznanja vreden, ker so dr. Farre, sir A. Carlisle, sir B. Brodie, sir C. Bell, g. Guthrie idr., skratka, najpomembnejši londonski physicians in surgeons (zdravniki in kirurgi), kot priče izjavili pred Spodnjim domom, da je **periculum in mora** (odlašanje nevarno).

Dr. Farre se je izrazil še nekoliko bolj grobo:

»Zakonodaja je takoj nujna za **zaščito pred vsemi oblikami** prerane **smrti,** in gotovo **ga** (tovarniški modus) moramo šteti **za eno izmed najbolj okrutnih metod** njenega povzročanja.«[135]

Isti »reformirani« parlament, ki je iz rahločutnosti do gospodov tovarnarjev zaklel otroke pod 13 leti še za dolgo dobo v pekel 72-urnega tovarniškega dela na teden, pa je nasprotno v zakonu **o emancipaciji** (sužnjev), ki je prav tako svobodo dajal le po kapljicah, prepovedal lastnikom plantaž, da bi poslej **katerikoli črnski suženj delal dlje ko 45 ur na teden!**

Toda nikakor zadovoljen, je začel kapital sedaj več let trajajočo in hrupno agitacijo. Ta se je vrtela predvsem okoli **kategorij,** ki jim je bilo pod **imenom otrok** delo omejeno na osem ur in zanje uvedena določena šolska obveznost. Po kapitalistični antropologiji se je detinstvo nehalo v 10. ali kvečjemu v 11. letu starosti. Bolj ko se je bližal rok polnega izvajanja zakona o tovarnah, tj. usodno leto 1836, bolj divje je besnel tovarniški mob (drhal). Uspelo mu je dejansko, da je toliko preplašil vlado, da je leta 1835 predlagala, naj se meja detinstva premakne od 13 na 12 let. Medtem pa je nevarno naraščal **pressure from without** (pritisk od zunaj). Pogum je pošel parlamentu. Uprl se je, da bi pehal trinajstletne otroke dlje kot po 8 ur dnevno pod juggernautovo kolo kapitala, in zakon iz leta 1835 je bil polno uveljavljen. Ostal je nespremenjen do junija 1844.

V desetletju, v katerem je skraja delno, potem pa docela reguliral tovarniško delo, so uradna poročila tovarniških inšpektorjev prepolna tožb, da zakona ni mogoče izvajati. Ker je namreč zakon iz leta 1833 dal gospodom kapitala na voljo, da lahko v petnajsturnem obdobju od pol 6. ure zjutraj do pol 9. ure zvečer vsaki »mladi osebi« in vsakemu »otroku« določijo po svoji volji, kdaj mora začeti, prekiniti ali končati svoje 8- ali 12-urno delo, in prav tako, da lahko **različnim osebam določijo različne ure za malice,** so gospodje kmalu iznašli nov **»relejni sistem«**, po katerem se delovni konji ne izpregajo na določenih postajah, temveč se na različnih postajah vedno znova vpregajo. Ne bomo se še dalje ustavljali pri lepoti tega sistema, ker se moramo pozneje vrniti k temu. Toliko pa

---

[135] »Legislation is equally necessary for the prevention of death, in any form in which it can be prematurely, inflicted, and certainly **this** must be viewed **as a most cruel mode** of inflicting it.«

je že na prvi pogled jasno, da je to razveljavilo ves zakon o tovarnah ne le po duhu, temveč tudi po črki. Kako bi mogli tovarniški inšpektorji, ob tem zamotanem knjigovodstvu o vsakem posameznem otroku in o vsaki mladi osebi s silo uveljaviti z zakonom predpisani delovni čas in z zakonom zagotovljene malice? V velikem delu tovarn je kmalu spet nekaznovano zavladal stari brutalni nered. Na nekem sestanku pri ministru za notranje zadeve (1844 so tovarniški nadzorniki dokazali, da je v novopotuhtanem relejnem sistemu sleherna kontrola onemogočena.[136] Medtem pa so se okoliščine zelo spremenile. Tovarniški delavci so, zlasti po letu 1838, sprejeli **zakonski osnutek o deseturnem delavniku** za svoje ekonomsko, **Charter** pa za svoje politično volilno geslo. Celo nekateri tovarnarji, ki so uredili svoje tovarne po določbah zakona iz leta 1833, so obsipali parlament s spomenicami zoper nenravno »konkurenco« svojih »lažnih bratov«, ki so jim večja drznost ali bolj srečne krajevne razmere dopuščale, da so kršili zakon. Poleg tega, naj je posamezen tovarnar še tako želel popustiti vajeti svoji stari grabežljivosti, so glavni govorniki in politični voditelji razreda tovarnarjev zapovedali drugačno stališče in spremenjen jezik nasproti delavcem. Začeli so pohod za **odpravo zakonov o žitu** in za zmago so potrebovali pomoč delavcev! Zato so obljubljali ne le dvakrat večji kos kruha, temveč tudi uvedbo zakona o deseturnem delu v tisočletnem kraljestvu te free trade (svobodne trgovine).[137] Toliko manj so se zato smeli boriti zoper ukrep, ki bi naj samo uresničil zakon iz leta 1833. V svojem svetem interesu, interesu **zemljiške rente**, so ogroženi, grmeli končno toryjevci ogorčeno filantropsko nad **»infamnimi praktikami«** svojih sovražnikov.[138]

Tako je nastal dopolnilni **zakon o tovarnah z dne 7. junija 1844.** Veljati je začel 10. septembra 1844. Grupira novo kategorijo delavcev med zaščitene, namreč nad 18 let stare **delavke.** V vsakem pogledu jih je izenačil z **mladimi osebami,** jim omejil delovni čas na 12 ur, prepovedal njihovo nočno delo itd. Zakonodaja je bila torej prvič prisiljena, da je tudi delo polnoletnih kontrolirala direktno in uradno. V poročilu o tovarnah za leto 1844/45 je ironično rečeno:

»Doslej nam ni znan niti en sam primer, da bi se **odrasle ženske pritožile zoper to vmešavanje v njihove pravice.«**[139]

Delo otrok pod 13 leti je bilo reducirano na 6 in pol ure, v določenih pogojih tudi na 7 ur dnevno.[140]

Da bi odpravili zlorabe »lažnega relejnega sistema«, so bile v zakonu predpisane naslednje detajlne določbe:

»Delavnik otrok in mladih oseb se šteje od časa, ko **katerikoli** otrok ali mlada oseba začne **zjutraj delati v tovarni.«**

Tako npr., če začne delati A ob 8. uri zjutraj in B ob 10. uri, se mora kljub temu za B delavnik končati ob isti uri kakor za A. Začetek delavnika se mora oznaniti po kakšni javni uri, npr. po uri najbližje železniške postaje, po kateri je

---

[136] RIF za 31. oktober 1849, str. 6.

[137] RIF za 31. oktober 1848, str. 98.

[138] Leonhard Horner uporablja izraz »nefarious practices« tudi uradno. (RIF za 31. oktober 1859, str. 7.)

[139] RIF za 30. september 1844, str. 15

[140] Zakon dovoljuje uporabljati otroke po 10 ur, če ne delajo vsak dan, temveč vsak drugi dan. Nasploh pa je ta določba ostala neučinkovita.

treba uravnavati tovarniški zvonec. Tovarnar mora obesiti v tovarni z velikimi črkami tiskan razglas, v katerem so navedeni začetek in konec delavnika in odmori. Otroci, ki začnejo delati dopoldne **pred** 12. uro, ne smejo biti spet zaposleni popoldne **po** 13. uri. Popoldanska izmena mora torej sestajati iz **drugih** otrok kakor dopoldanska. Poldrugo uro odmora za malice je treba dovoliti vsem zaščitenim delavcem ob **istem dnevnem času,** od tega vsaj eno uro pred 3. uro popoldne. Otroci in mlade osebe ne smejo biti pred 1. uro popoldne zaposleni več ko 5 ur, ne da bi imeli vsaj pol ure odmora. Otroci, mlade osebe in ženske se med južinami ne smejo zadrževati v tovarniških prostorih, v katerih se opravlja kakršenkoli delovni proces itd.

Videli smo: vse te nadrobne določbe, ki urejajo obdobje, meje, premore dela tako militaristično uniformno in natančno po uri, nikakor niso bile produkt parlamentarnega miselnega napletanja. Razvile so se postopno iz razmer kot **naravni zakoni** modernega produkcijskega načina. Njihovo formuliranje, uradno priznanje in državna razglasitev so bili rezultat dolgotrajnih razrednih bojev. Ena izmed njihovih prvih posledic je bila, da je praksa postavila tudi delovnemu času **odraslih moških tovarniških delavcev,** iste omejitve, ker je v večini produkcijskih procesov kooperacija otrok, mladih oseb in žensk neizogibna. V glavnem je zato veljal v obdobju 1844–1847 dvanajsturni delavnik nasploh in uniformno v vsej tovarniški zakonodaji podvrženih industrijskih vejah.

Tovarnarji pa niso dovolili tega »napredka« brez nekega kompenzirajočega »nazadovanja«. Na njihovo pobudo je spodnji dom znižal **minimalno starost** zaposljivih otrok od 9 na 8 let, za zagotovitev kapitalu od boga in prava pripadajočega **»dodatnega dotoka tovarniških otrok«.**[141]

Leti 1846 in 1847 pomenita veliko dobo v ekonomski zgodovini Anglije. Razveljavitev zakonov o žitu, ukinitev uvoznih carin na bombaž in druge surovine, razglasitev svobodne trgovine za zvezdo-vodnico zakonodaje! Skratka, nastopilo je tisočletno kraljestvo. Po drugi strani sta v istih letih chartistično gibanje in agitacija za deseturni delavnik dosegli vrhunec. Zaveznike sta dobili v po maščevanju hlepečih toryjevcih. Kljub fanatičnemu odporu besedolomnih pristašev svobodne trgovine z Brightom in Cobdenom na čelu, je šel tako dolgo željeni **zakon o desetih urah** skozi parlament.

Novi zakon o tovarnah z dne **8. junija 1847** je določal, da se od **1. julija 1847** začasno skrajša delavnik »mladih oseb« (od 13. leta do 18. leta starosti) in vseh **delavk** na 11 ur, **1. maja 1848** pa se uveljavi definitivna omejitev na 10 ur. Sicer pa je bil ta zakon samo **spreminjevalni dodatek** zakonom iz let 1833 in 1844.

Kapital je začel začasen vojni pohod, da bi preprečil popolno izvajanje zakona od 1. maja 1848 naprej. In sicer naj bi delavci, sami, domnevno spametovani z izkušnjami, pomagali uničiti svoje lastno delo. Trenutek je bil spretno izbran.

»Treba se je spomniti, da je zaradi strašne krize v letih 1846 in 1847 vladalo med tovarniškimi delavci veliko trpljenje, ker so mnoge tovarne delale samo s skrajšanim delovnim časom, druge pa so sploh ustavile delo. Zato se je znatno število delavcev znašlo v hudem položaju, mnogi so tičali v dolgovih. Zato je bilo mogoče s precejšnjo gotovostjo sklepati, da se bodo delavci radi odločili za daljši delovni čas, da bi izravnali pretekle izgube, morebiti odplačali dolgove ali odpe-

---

[141] «As a reduction in their hours of work would cause a large number (of children), »to be employed, it was thought that the additional supply of children from eight to nine years of age, would meet the increased demand.« / »Rep. etc. for 30th Sept. 1844«, (p. 13.)

ljali svoje pohištvo iz zastavljanic, ali nadomestili prodane drobnarije ali kupili novo obleko sebi in družini.«[142]

Gospodje tovarnarji so skušali povečati naravno učinkovanje teh okoliščin s **splošnim znižanjem mezd** za 10 %. To je bila tako rekoč slavnostna otvoritev nove ere svobodne trgovine. Potem je sledilo nadaljnje znižanje za 8 1/3 %, kakor hitro je bil delavnik skrajšan na 11 ur, in za dvakrat toliko, ko je bil definitivno skrajšan na 10 ur. Kjerkoli so kakorkoli razmere dopuščale, so bile mezde znižane vsaj za 25 %.[143] V tako ustrezno pripravljenih možnostih so začeli agitirati med delavci za razveljavljanje zakona iz leta 1847. Pri tem niso zametavali nobenega sredstva za varanje, zapeljevanje in grožnje, vendar vse zaman. Glede tistih pol ducata peticij, v katerih so se morali delavci pritoževati, da jih »zakon zatira«, so prosilci pri ustnem zaslišanju sami priznali, da so jim podpise izsilili. »Zatirani so, a zatira jih nekdo drug, ne zakon o tovarnah.«[144] Kadar pa se kapitalistom ni posrečilo pripraviti delavcev, da bi govorili v njihovem smislu, so sami v imenu delavcev zagnali toliko večji krik in vik v tisku in parlamentu. Tovarniške nadzornike so denuncirali kot neke vrste konventne komisarje, ki nesrečnega delavca neusmiljeno žrtvujejo svojim muham za izboljšanje sveta. Tudi ta manever je spodletel. Tovarniški inšpektor **Leonhdard Horner** je osebno in po svojih podinšpektorjih zaslišal mnogo prič v tovarnah v Lancashiru. Približno 70 % zaslišanih delavcev se je izjavilo za 10-urni, mnogo manjše število za 11-urni in le čisto nepomembna manjšina za stari 12-urni delavnik.[145]

Drug »dobrotljiv« manever je bil, da so tovarnarji **odrasle moške delavce** pustili delati 12 do 15 ur dnevno in so potem **to dejstvo** razglašali za najboljši izraz srčnih želja proletarcev. Toda »neusmiljeni« tovarniški inšpektor Leonard Horner je šel spet na kraj sam. Večina »nadurnikov« je izjavila,

da bi »veliko rajši delali 10 ur za manjšo mezdo, vendar nimajo izbire; toliko med njimi jih je brezposelnih, toliko predilcev je prisiljenih, da delajo kot navadni 'piecers' (vezalci), in bi na njih mesto takoj prišli drugi, če bi se uprli daljšemu delovnemu času, tako da se vprašanje zanje postavlja: ali delati daljši delovni čas ali biti na cesti.«[146]

Predhodni vojni pohod kapitala se je ponesrečil, in **1. maja 1848 je bil zakon o deseturnem delavniku** uveljavljen. Medtem je vendar fiasko chartistične stranke, katere voditelje so pozaprli in njeno organizacijo razgnali, že omajal samozavest angleškega delavskega razreda. Kmalu nato sta pariška junijska vstaja in krvava

---

[142] RIF za 31. oktober 1848, str. 16.

[143] »Ugotovil sem, da so ljudem, ki so dobivali po 10 šilingov tedensko, odtegovali po 1 šiling na račun splošnega 10 % znižanja mezd in še po 1 šiling in 6 penijev, ker je bil delovni čas skrajšan, skupno torej 2 šilinga in 6 penijev. Vendar pa je bila večina kljub temu odločno za deseturni zakon .« (Prav tam).

[144] »Ko sem podpisal peticijo, sem obenem izjavil, s tem počnem nekaj slabega. – Zakaj pa ste jo tedaj podpisali? – Če je ne bi, bi me vrgi na cesto. – Prosilec se je dejansko čutil »zatiranega«, toda nikakor ne zaradi zakona o tovarnah.« (Prav tam.)

[145] RIF za 31. oktober 1848, str. 17. V okraju gospoda Hornerja je bilo tako v 181 tovarnah zaslišanih 10.270 odraslih moških delavcev. Njihove izjave najdemo v »Dodatku« k polletnemu nadzorniškemu poročilu iz oktobra 1848. Ta zaslišanja prič nudijo dragoceno gradivo tudi v drugi zvezi.

[146] Prav tam. Glej izjave št. 69, 70, 71, 72, 92, 93, ki jih je zbral Leonhard Horner sam, in št. 51, 52, 58, 59, 62 in 70, ki jih je zbral podinšpektor A. tega »Dodatka«. Neki tovarnar je sam nalil čistega vina. Glej št. 14 po št. 263 prav tam.

zadušitev te vstaje združila na evropskem kontinentu in tudi v Angliji vse frakcije gospodujočih razredov, zemljiške lastnike in kapitaliste, borzne volkove in mešetarje, protekcioniste in svobodne trgovce, vlado in opozicijo, farje in svobodomislece, mlade vlačuge in stare nune, pod skupnim klicem za rešitev lastnine, religije, družine, družbe! Delavski razred je bil povsod izobčen, preklet, postavljen pod **»lois de suspects«** (zakon zoper sumljive osebe). Gospodom tovarnarjem se torej ni bilo treba ženirati. **Uprli so se v odkritih revoltih** ne le deseturnemu zakonu, ampak celotni zakonodaji, ki je po letu 1833 skušala nekoliko obzrdati **»svobodno«** izžemanje delovne sile. To je bil **»Proslavery Rebellion«** v miniaturi (upor lastnikov sužnjev), katerega so bili več ko dve leti s cinično brezobzirnostjo, s teroristično energijo, ki sta bili obe toliko bolj poceni, ker rebelirajoči kapitalist ni tvegal drugega kot kožo svojih delavcev.

Za razumevanje tistega, kar je sledilo, se moramo spomniti, da so bili v veljavi vsi trije zakoni iz let 1833, 1844 in 1847, kolikor niso določbe enega spreminjale določb drugega; da nobeden od njih ni omejeval delavnika **moških delavcev nad 18 leti,** in da je **od leta 1833** dalje ostala petnajsturna perioda od pol 6. ure zjutraj do pol 9. ure zvečer zakoniti **»dan«**, med katerim so morale mlade osebe in ženske pod predpisanimi pogoji delati skraja 12 in pozneje 10 ur.

Tovarnarji so začeli tu in tam odpuščati del mladih oseb in delavk, včasih polovico vseh, ki so jih zaposlovali, in obnavljati zato skoraj že opuščeno **nočno delo** odraslih moških delavcev. Deseturni zakon, so vpili, jim ne pušča druge alternative![147]

Drug korak se je nanašal na zakonite odmore za **malice**.

Poslušajmo tovarniške inšpektorje:

»Odkar je bil delovni čas omejen na 10 ur, trdijo tovarnarji, čeprav v praksi svojih nazorov še ne izvajajo do skrajnih konsekvenc, da oni, če se npr. dela od 9. ure dopoldne do 7. ure zvečer, izpolnjujejo zakonske predpise, ko dovoljujejo za malico **eno** uro **pred** 9. uro dopoldne in pol ure **po** 7. uri zvečer, torej poldrugo uro. V nekaterih primerih dovoljujejo sedaj pol ure ali celo uro za kosilo, toda hkrati vztrajajo pri tem, da niti enega dela tega poldrugournega odmora niso dolžni dajati v teku deseturnega delavnika.«[148]

Gospodje tovarnarji so torej trdili, da skrajno natančne določbe zakona iz leta 1844 glede odmorov za malice dopuščajo delavcem samo, da smejo jesti in piti, **preden** stopijo v tovarno in **potem,** ko jo zapuste, torej doma! In zakaj naj bi delavci ne kosili pred 9. uro dopoldne? Kronski juristi pa so odločili, da se mora predpisani čas za malice

»dovoliti v **odmorih med dejanskim delavnikom,** in da je nezakonito zahtevati delo celih 10 ur zapored nepretrgoma od 9. ure dopoldne do 7. ure zvečer.«[149]

Po teh udobnih demonstracijah je začel kapital svoj revolt s korakom, ki je po črki ustrezal zakonu iz leta 1844, bil torej legalen.

Zakon iz leta 1844 pa je prepovedoval, da bi smeli biti otroci od 8. do 13. leta starosti, ki so delali **pred 12. uro opoldne, po 1. uri popoldne** znova zaposleni. Nikako pa ni urejal 6 in polurnega dela otrok, katerih delovni čas se je pričel **ob**

[147] RIF za 31. oktober 1848, str. 133, 134.

[148] RIF za 30. april 1848, str. 47.

[149] RIF za 31. oktober 1848, str. 130.

12. uri opoldne ali pozneje. Osemletne otroke je bilo torej mogoče, če so pričeli delati ob 12. uri opoldne, zaposliti od 12. ure do 1. ure, 1 uro; od 2. ure do 4. ure popoldne, 2 uri, in od 5. do pol 9. ure zvečer, 3 in pol ure; skupno torej zakonitih 6 in pol ure! Ali še bolje. Da so njihovo zaposlitev prilagodili delu odraslih moških delavcev do pol 9. ure zvečer, ni bilo treba drugega, ko da jih tovarnarji niso pustili na delo pred 2. uro popoldne in so jih potem lahko obdržali v tovarni nepretrgoma do pol 9. ure zvečer!

»In sedaj se izrecno priznava, da se je zaradi pohlepnosti tovarnarjev, ki hočejo, da tečejo njihovi stroji več ko 10 ur, v Anglijo tihotapila praksa, da delajo osem- do trinajstletni otroci obeh spolov, po odstranitvi vseh mladih oseb in žensk iz tovarne, **sami z odraslimi moškimi** do pol 9. ure zvečer.«[150]

Delavci in tovarniški inšpektorji so protestirali zaradi higienskih in moralnih razlogov. Toda kapital je odgovoril:

»Moj čin na mojo glavo! Zakon hočem, odkupnino za zadolžnico in globo.«

Dejansko je bilo po statističnih podatkih, predloženih Spodnjemu domu dne 26. julija 1850, podvrženih tej »praksi« na dan 15. julija 1850 kljub vsem protestom 3742 otrok v 275 tovarnah.[151] Še ne dovolj! Risje oko kapitala je odkrilo, da zakon iz leta 1844 ne dovoljuje **dopoldanskega** peturnega dela brez vsaj 30 minut za osvežitev, da pa ne predpisuje nič podobnega za popoldansko delo. Zahteval in prikljuboval je zato užitek, da osemletni delavski otroci od 2. ure popoldne do pol 9. ure zvečer zanj ne le nepretrgoma garajo, ampak tudi stradajo!

»Da, da, prsi tako je v pismu.«[152]

To shylockovsko oklepanje črke zakona iz leta 1844, kolikor urejuje **delo otrok,** naj bi le pripravilo **odkrit upor** zoper isti zakon, kolikor ureja delo **»mladih oseb in žensk«**. Spominjamo se, da tvori odprava **»lažnega, relejnega sistema«** glavni smoter in vsebino tega zakona. Tovarnarji so začeli svoje revolte z enostavno izjavo da so ostali tisti deli zakona iz leta 1844, ki prepovedujejo poljubno koriščenje mladih oseb in žensk v poljubnih krajših delih petnajsturnega tovarniškega dneva

»relativno nedolžni« (comparatively harmless), dokler je bil delovni čas omejen na 12 ur. Toda z deseturnim zakonom, da so postali neznosna **krivica** (hardship).[153]

Zato so tovarniškim nadzornikom docela hladnokrvno sporočili, da se ne

---

[150] Prav tam, str. 142.

[151] RIF za 31. oktober 1850, str. 5, 6.

[152] Narava kapitala ostane ista, v njegovih nerazvitih kakor tudi v njegovih razvitih formah. V zakoniku, ki so ga lastniki sužnjev vsilili teritoriju New Mexico malo pred začetkom ameriške državljanske vojne, piše tole: »Delavec, kolikor je kapitalist kupil njegovo delovno silo,« je **njegov** (kapitalistov) **denar**.« (The labouerer is his /the capitalist's/ money.) Isto naziranje je bilo običajno pri rimskih patricijih. **Denar,** ki so ga posodili plebejskemu dolžniku, se je preko njegovih življenjskih sredstev spremenil v njegovo meso in kri dolžnika. Ta »kri in meso« je zato bila »njihov denar«. Zato Shylockov zakon desetih tablic. Linguetsova hipoteza, da so patricijski upniki od časa do časa onkraj Tibere prirejali svečane gostije s kunanim mesom svojih dolžnikov, naj ostane prav tako odprta kot Daumersova hipoteza o krščanskem obhajilu.

[153] RIF za 30. april 1848, str. 28.

bodo več ozirali na **črko zakona** in da bodo na lastno pest ponovno uvedli stari sistem.[154] To da se dogaja v interesu slabo poučenih delavcev,

»da bi jim bilo mogoče plačati višje mezde.« »To je edino možni načrt, da ohranimo pod deseturnim zakonom industrijsko supremacijo Velike Britanije.«[155] »Ob relejnem sistemu bo morda težko odkrivati nerednosti, a kaj bi to (what of that)? Naj bo velik tovarniški interes te dežele obravnavan kot kaka sekundarna stvar, zato da bi tovarniškim inšpektorjem in podinšpektorjem prihranili malo več truda (some little trouble)?«[156]

Vse to govoričenje seveda ni nič pomagalo. Tovarniški inšpektorji so sodno ukrepali. Kmalu pa je takšen peščeni oblak tovarnarskih peticij, zasul notranjega ministra, **sira Georga Greya,** da je v okrožnici z dne **5. avgusta 1848** naročil inšpektorjem

»naj v splošnem ne nastopajo proti **kršitvam črke zakona**, kadar ni dokazano, da je relejni sistem zlorabljen za to, da morajo mladi ljudje in ženske delati več ko 10 ur.«

Nato je dovolil tovarniški inšpektor **J. Stuart** tako imenovani sistem izmen v času petnajsturnega obdobja tovarniškega dneva v vsej **Škotski,** kjer se je kmalu spet razcvetel na stari način. Angleški tovarniški inšpektorji pa so nasprotno izjavili, da minister nima diktatorske oblasti za suspendiranje zakonov, in so proslavery rebele (suženjstvo zagovarjajoče upornike) še nadalje sodno preganjali.

Toda čemu klicanje pred sodišče, ko so sodišča, **county magistrates,**[157] izrekala oprostilne sodbe? V teh sodiščih so gospodje tovarnarji sodili sami sebi. En primer. Neki **Eskrigge**, tovarnar bombaža tvrdke Kershaw, Leese & Co., je predložil tovarniškemu inšpektorju svojega okraja shemo relejnega sistema za svojo tovarno. Ker ni bila odobrena, je bil skraja pasiven. Nekaj mesecev pozneje je stal nek individuum po imenu Robinson pred borough justices (mestnim mirovnim sodiščem) v Stockportu tudi tovarnar bombaža, če že ne Petek, pa vsaj Eskriggov sorodnik, ker je uvedel v svoji tovarni identičen relejni sistem, kakršnega je potuhtal Eksrigge. Sodili so štirje sodniki, med njimi so bili trije tovarnarji bombaža, predsedoval pa je isti neizbežni Eskrigge. Eskrigge je Robinsona oprostil in nato izjavil, da, kar je dovoljeno Robinsonu, tudi Eksriggeu ni prepovedano. Sklicujoč se na svojo lastno pravnoveljavno sodbo, je ta sistem takoj uvedel tudi v svoji tovarni.[158]Vendar pa je bila sama sestava teh sodišč očitna kršitev zakona.[159] »Ta vrsta sodnih fars,« vzklika nadzornik Howell, »vpije po nekem zdravilu ... ali

---

[154] Tako med drugimi filantrop **Ashworth** v svojem kvekersko zoprnem pismu Leonhardu Hornerju. (RIF za 30. april 1849, str. 4.).

[155] RIF za 30. april 1848, str. 134.

[156] Prav tam, str. 140.

[157] Ti »county magistrates«, ti »great unpaid« (veliki zastonjkarji), kakor jih imenuje **W. Cobbet,** so nekakšni neplačani mirovni sodniki, izbrani iz vrst odličnikov v grofiji. Dejansko tvorijo **patrimonialna (nasledstvena) sodišča vladajočih razredov.**

[158] RIF za 30. april 1849, str. 21, 22. Prim. podobne primere prav tam, str. 4, 5.

[159] Po 1. in 2. členu zakona iz dobe Williama IV., 24. pogl., § 10, znanega pod imenom Sir John Hobhouse's Factory Act, je prepovedano, da bi katerikoli lastnik predilnice ali tkalnice ali njegov oče, sin ali brat sodil kot mirovni sodnik v zadevah, ki bi bile v zvezi s tem factory act.

prilagodite zakon tem sodbam, ali pa naj ga izvaja manj zmotljiv tribunal, ki bo prilagodil svoje odločitve zakonu . . . v vseh takšnih primerih. Kako si želimo plačanega sodnika!«[160]

Kronski juristi so razglasili tovarnarsko interpretacijo zakona iz leta 1848 za plehko, toda reševalci družbe se niso dali zmotiti.

»Potem ko sem,« poroča Leonhard Horner, »skušal z 10 sodnimi zasledovanji v 7 sodnih okrajih izsiliti izpolnjevanje zakona in so me mirovni sodniki podprli samo v enem primeru . . . je zame nadaljnje zasledovanje kršitev zakona brez koristi. Tisti del zakona, ki je bil sestavljen za to, da bi bila uvedena uniformnost v delovnih urah . . . v Lancashiru ne eksistira več . . . Ne jaz ne moji pomočniki nimamo nobenega sredstva, da bi zagotovili, da tovarne, v katerih **vlada tako** imenovani relejni sistem, ne zaposlujejo mladih oseb in žensk dlje kot 10 ur . . . Konec aprila 1849 je delalo v mojem okraju že 118 tovarn po tej metodi in njih število raste v zadnjem času zelo naglo. V splošnem delajo sedaj po 13 in pol ure, od 6. ure zjutraj do pol 8. ure zvečer; v nekaterih primerih po 15 ur, od pol 6. ure zjutraj do pol 9. ure zvečer.«[161] Že decembra 1848 je imel Leonhard Horner seznam 65 tovarnarjev in 29 tovarniških nadzornikov, ki so soglasno izjavili, da v tem relejnem sistemu nikakršno nadzorstvo ne more preprečiti najbolj ekstenzivnega prekomernega dela.[162] Ene in iste otroke in mlade osebe premeščajo (shifted) v 15-urnih obdobjih zdaj iz predilnice v tkalnico in narobe, zdaj iz ene tovarne v drugo.[163] Kako kontrolirati sistem,

»ki zlorablja besedo **izmena**, da v neskončni različnosti meša 'roke' kakor igralne karte, in ure dela in počitka za različne individue dnevno tako premika, da en in isti asortiment rok nikdar ne dela na istem kraju in ob istem času!«[164]

Toda ne glede na dejansko pretirano delo je bil ta tako imenovani relejni sistem izrodek kapitalske fantazije, kakršne **Fourier** v svojih humorističnih skicah »courtes seances« (kratkih sej) nikdar ni prekosil, le da je bila atrakcija dela spremenjena v atrakcijo kapitala. Ogledati si je treba samo sheme tovarnarjev, ki jih je dobri tisk slavil kot vzor tega, »kar lahko doseže razumna stopnja skrbnosti in metode,« (what a reasonable degree of care and method can accomplish). Delovno osebje je bilo včasih razdeljeno v 12 do 15 kategorij, katerih sestavno delo so neprestano menjavali. Med 15-urnim obdobjem tovarniškega dne, je pritegnil kapital delavca zdaj za 30 minut, zdaj za eno uro, ga nato odbil in znovič pritegnil v tovarno, podeč ga v različnih delcih časa zdaj sem zdaj tja, ne da bi ga izpustil iz rok, dokler ni dovršil 10 ur dela. Kakor na odru so morale ene in iste osebe nastopati izmenoma v različnih prizorih različnih dejanj. Toda kakor pripada igralec odru ves čas, dokler traja drama, tako pripadajo sedaj delavci tovarni 15 ur, ne da bi bil vštet v te ure čas za prihajanje in odhajanje. Ure odmora so se spremenile v ure prisilnega brezdelja, ki ženejo mladega delavca v gostilno in mlado delavko v bordel. Ob vsakem novem domisleku, ki si ga je kapitalist dnevno izmislil, da bi mu stroji tekli 12 do 15 ur, ne da bi zato moral pomnožiti delovno osebje, je moral delavec pohlastati svojo južino zdaj v tem, zdaj v onem odpadku

---

[160] RIF za 30. april 1849.

[161] Prav tam, str. 5.

[162] RIF za 31. oktober 1849, str. 6.

[163] RIF za 30. april 1849, str. 21.

[164] RIF za 1. december 1848, str. 95.

časa. V času agitacije za deseturni delavnik so tovarnarji vpili da predlaga delavska drhal svoje peticije v pričakovanju, da bo za deseturno delo dobivala dvanajsturno mezdo. Zdaj so medaljo obrnili. Plačevali so deseturno mezdo za dvanajst in petnajsturno razpolaganje z delovnimi silami![165] V tem grmu je tičal zajec, to je bil zakon o deseturnem delu, kakor so ga razumeli tovarnarji! To so bili isti častiti pristaši svobodne trgovine, solzavi človekoljubi, ki so polnih deset let, za agitacije proti zakonom o žitu, delavcem izračunavali do groša in pare, da ob svobodnem uvozu žita deseturno delo poleg sredstev, ki jih ima angleška industrija, popolnoma zadostuje, da obogati kapitaliste.[166]

Dve leti trajajoči revolti kapitala so bili končno kronani z razsodbo enega od štirih najvišjih angleških sodišč, **Court of Exchequer,** ki je v nekem sporu, katerega je obravnaval 8. februarja 1850, razsodil, da ravnajo tovarnarji sicer proti smislu zakona iz leta 1844, da pa vsebuje sam ta zakon določene besede, ki ga delajo nesmiselnega. »S to odločbo je bil zakon o deseturnem delavniku odpravljen!«[167] Množica tovarnarjev, ki so se dotlej še plašili uporabljati relejni sistem za mlade osebe in delavke, je sedaj z obema rokama segla po njem.[168]

S to na videz definitivno zmago kapitala pa je takoj nastopila sprememba. Delavci so se dotlej upirali pasivno, čeprav neuklonljivo in iz dneva v dan. Zdaj so protestirali z glasnimi grožnjami na zborovanjih v Lancashiru in Yorkshiru. Domnevni zakon o deseturnem delovnem dnevu je bil torej le navaden nesmisel, parlamentarna prevara, in ni nikoli eksistiral! Tovarniški inšpektorji so nujno opozorili vlado, da se je razredni antagonizem neverjetno zaostril. Celo del tovarnarjev je godrnjal,

češ da vlada zaradi protislovnih razsodb mirovnih sodnikov docela nenormalno in anarhično stanje. Drug zakon velja v Yorkshiru, drug v Lancashiru, drug v neki fari v Lancashiru, drug v njeni neposredni soseščini. Tovarnar v velikih mestih lahko obide zakon, tovarnar v podeželskih krajih pa ne dobi potrebnega personala za relejni sistem, še manj pa, da bi jih premeščal iz tovarne v tovarno itd.«

In **enaka eksploatacija delovne sile** je prva človečanska pravica kapitala.

V teh okoliščinah je prišlo **do kompromisa med tovarnarji in delavci,** ki ga je parlament potrdil z novim **dodatnim** zakonom o tovarnah z dne **5. avgusta 1850.** Delavnik **»mladih oseb in žensk«** je bil podaljšan v prvih petih dneh tedna od 10 na 10 in pol ure, ob sobotah omejen na 7 in pol ure. Delo se mora opraviti v razdobju od 6. ure zjutraj do 6. ure zvečer,[169] s poldrugournim odnomor za južine,

---

[165] Glej RIF za 30. april 1849, str. 6 in obširno razlago »shifting« sistema, ki sta jo napisala tovarniška nadzornika Howell in Saunders v RIF za 31. oktober 1848. Glej tudi prošnjo duhovnikov iz Ashtona in okolice proti »shift systemu«, predloženo kraljici pomladi 1849.

[166] Prim. npr.: **R. H. Greg:** »The Factory Question and the Ten Hours' Bill«, London 1837.

[167] **F. Engels**: »Die englische Zehnstundenbill« (ki sem ga izdal v »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«, zv. za april 1850, str. 13). To isto »visoko« sodišče je odkrilo med ameriško državljansko vojno v zakonu proti oborožitvi piratskih ladij neko dvoumno formulacijo, ki zakon sprevrača v direktno nasprotje.

[168] RIF za 30. april 1850.

[169] Pozimi se sme delo opravljati med 7. uro zjutraj in 7. uro zvečer.

ki ga je treba dovoliti vsem **ob istem času** in po določbah zakona iz leta 1844 itd. S tem je bil relejni sistem enkrat za vselej odpravljen.[170] Za otroško delo je ostal v veljavi zakon iz leta 1844.

Neka kategorija tovarnarjev si je zagotovila tokrat kakor že prej posebne seigneurialne (gosposke) pravice do proletarskih otrok. To so bili **tovarnarji svile.** Leta 1833 so grozeče zavijali, češ, »če jih **oropajo svobode**, da smejo vpenjati v delo **otroke vsake starosti** po 10 ur dnevno, se bodo njihove tovarne ustavile« (**if the liberty of working children of any age for 10 hours a day** was taken away, it would stop their works). Nemogoče, da jim je kupiti dovolj otrok, starih **nad 13 let.** In izsilili so si zaželeni privilegij. Ta izgovor pa se je pri poznejši preiskavi izkazal za čisto laž,[171] kar jih pa ni oviralo, da so deset let iz krvi majhnih otrok, ki so jih morali pri delu postaviti na stole, predli svilo vsak dan 10 ur.[172] Zakon iz leta 1844 jih je sicer »oropal« »svobode«, da bi zaposlovali **otroke pod 11 leti** več kot 6 in pol ure, zagotovil pa jim je zato privilegij, da so smeli zaposlovati **otroke med 11. in 13. letom starosti** dnevno po 10 ur, in odpravil zanje tudi **šolsko obveznost,** ki je bila predpisana za druge tovarniške otroke. Izgovor tokrat:

»**Občutljivost tkanja** zahteva tako **nežnost prstov,** kakršna se da zagotoviti samo, če pridejo v ranih letih v tovarno.«[173]

Samo zaradi nežnih prstov so klali cele otroke, kakor koljejo v južni Rusiji cela rogata živinčeta zaradi kože in loja. Leta 1844 dovoljeni privilegij je bil naposled v letu 1850 omejen na obrate, v katerih predejo in navijajo svileno nit, a v le-teh je bil za odškodnino kapitalu, ki so ga oropali »svobode«, delovni čas otrok od 11. do 13. leta starosti podaljšan od 10 na 10 in pol ure. Izgovor: »Delo v tovarnah svile je lažje kot v drugih tovarnah in nikako ni tako škodljivo zdravju.«[174] **Uradna** zdravniška preiskava pa je pozneje ugotovila obratno, da je

»povprečna umrljivost v okrajih, kjer je razvita industrija svile, **izredno** velika in med ženskim delom prebivalstva celo večja kakor v okrajih z bombažno industrijo v Lancashiru.«[175]

---

[170] »The present law« (of 1850) »was a compromise whereby the employed surrendered the benefit of the Ten Hours' Act for the advantage of one uniform period for the commencement and termination of the labour of those whose labour is restricted.« (»Reports etc. for 30th April 1852«, p 14.)

[171] RIF za 30. september 1844, str. 13.

[172] Prav tam.

[173] »The delicate texture of the fabric in which they were employed, requiring a lightness of touch, only to be acquired by their early introduction to these factories.« (RIF za 30. september 1844, str. 20.)

[174] RIF za 31. oktober 1861, str. 26.

[175] Prav tam, str. 27. Na splošno se je delavsko prebivalstvo podvrženo zakonu o tovarnah telesno zelo popravilo. Glede tega se strinjajo vse izjave zdravnikov, pa tudi lastna opazovanja v različnih obdobjih so me o tem prepričala. Vendar pa kažejo uradna poročila dr. Greenhowa ne glede na neznansko umrljivost otrok v prvih letih starosti neugodno zdravstveno stanje v tovarniških okrajih, če ga primerjamo s »poljedelskimi okraji z normalnim zdravstvenim stanjem. V dokaz med drugim naslednja razpredelnica iz njegovega poročila leta 1861:

Kljub protestom tovarniških inšpektorjev vsakega pol leta, traja ta zloraba še do danes.[176]

Zakon iz leta 1850 je spremenil le za »mlade osebe in ženske« petnajsturno obdobje od pol 6. ure zjutraj do pol 9. ure zvečer v dvanajsturno od 6. ure zjutraj do 6. ure zvečer. Torej ne za **otroke**, ki se jih je še vedno dalo uvrednotiti pol ure **pred** začetkom in 2 in pol ure **po** koncu tega obdobja, čeprav celokupno trajanje njihovega dela ni smelo, preseči šest ur in pol. Med razpravo o zakonu so tovarniški inšpektorji predložili parlamentu statistiko o infamni zlorabi te anomalije. Vendar zaman. V ozadju se je skrivala namera, da bi v letih prosperitete s pomočjo otrok navili delavnik odraslih zopet na 15 ur. Izkušnje iz naslednjih treh let so pokazale, da bi se moral tak poskus izjaloviti zaradi odpora odraslih moških delavcev.[177] Zato je bil 1853 zakon iz leta 1850 končno dopolnjen s prepovedjo, »zaposlovati otroke zjutraj **prej** in zvečer **pozneje** kakor mlade osebe in ženske«. Od takrat je zakon o tovarnah iz leta 1850, z maloštevilnimi izjemami, reguliral delavnik **vseh** delavcev v vseh industrijskih vejah, na katere se je nanašal.[178] Odkar je bil sprejet prvi zakon o tovarnah, je minilo **pol stoletja.**[179]

Preko svoje **prvotne** sfere je posegla zakonodaja prvič s tako imenovanim »**Printwork's Act**« (zakonom o tiskarnah katuna itd.) iz leta 1845. Nejevolja, s

Ime okraja žena	Odstotek v industriji zaposlenih odraslih		Umrljivost za pljučnimi boleznimi na 100.000		Vrsta zaposlitve
	moških	žensk	moških	žensk	
Wigan	14,9	18,00	598	644	bombaž
Blackburn	42,6	34,9	708	734	bombaž
Halifax	37,3	20,4	547	564	česana volna
Bradford	41,9	30,00	611	603	česana volna
Macclesfield	31,0	26,0	691	804	svila
Leek	14,9	17,2	588	705	svila
Stoke-upon-Trent	36,6	19,3	721	665	lončarstvo
Woolstanton	30,4	13,9	726	727	lončarstvo
8 zdravih poljedelskih okrajev	–	–	305	340	–

[176] Znano je, kako neradi so se angleški »privrženci svobodne trgovine« odrekli zaščitni carini za svilarsko manufakturo. Namesto zaščitne carine proti uvozu iz Francije služi zdaj nezaščitenost angleških otrok, zaposlenih v tovarnah.

[177] RIF za 30. april 1853, str. 31.

[178] V letih zenita angleške industrije bombaža, 1859 in 1860, je skušalo nekaj tovarnarjev z vabo visokih mezd za ekstra čas pridobiti **odrasle moške delavce,** da bi privolili v podaljšanje delavnika. Predilci na ročnih predilnih strojih in tkalci na avtomatičnih statvah so temu eksperimentu naredili konec s spomenico, v kateri pravijo med drugim: »Odkrito povedano, naše življenje nam je v breme, in dokler smo priklenjeni v tovarno skoraj 2 dni (20 ur) tedensko dlje kakor drugi delavci, se čutimo enaki **helotom** v deželi in si sami očitamo, da delamo večen sistem, ki škoduje fizično in moralno nam in našim potomcem ... Zato vam spoštljivo sporočamo, da od Novega leta dalje ne bomo delali niti minute več kot 60 ur tedensko, od 6. do 6., od katerih je odšteti po zakonu dovoljene odmore po uro in pol dnevno.« (RIF za 30. april 1860, str. 30.)

[179] O sredstvih, ki jih besedilo tega zakona nudi za kršitev njegovih določb, glej poročilo parlamenta »Factory Regulations Act« (z dne 6. avgusta 1859) in v tem poročilu Leonharda Hornerja »Suggestions for Amending the Factory Acts to enable the Inspectors to prevent illegal working, now become very prevalent.«

katero je kapital privolil v to »ekstravaganco«, odseva iz sleherne vrstice tega zakona! Omejuje delavnik za otroke v starosti od 8 do 13 let in za ženske **na 16 ur** med 6. uro zjutraj in 10. uro zvečer, brez kakršnegakoli odmora za malice. Moške delavce nad 13. letom starosti pa dovoljuje zaposlovati po mili volji dan in noč.[180] Je parlamentarni splav.[181]

Vendar pa je princip zmagal s svojo zmago v velikih industrijskih vejah, ki so najbolj lasten stvor modernega produkcijskega načina. Njihov čudoviti razvoj od 1850 do 1860, z roko v roki s fizičnim in moralnim prerodom tovarniških delavcev, bije slepcu v oči. Tovarnarji sami, ki jim je bilo treba v polstoletni državljanski vojni korak za korakom vsiljevati zakonito omejitev in pravilo delavnika, so širokoustno kazali na kontrast s področji, kjer je bila eksploatacija še »svobodna«.[182] Farizeji »politične ekonomije« so zdaj razglašali uvid v nujnost z zakonom urejenega delavnika kot karakteristično novo pridobitev svoje »znanosti«.[183]

Lahko je razumeti, da je sedaj, ko so se tovarniški magnati vdali neogibnosti in se z njo sprijaznili, odporna moč kapitala polagoma pešala, medtem ko je hkrati napadalna sila delavskega razreda naraščala s številom njegovih zaveznikov v ne neposredno zainteresiranih družbenih plasteh. Zato sorazmerno nagli napredek po letu 1860.

1860 je bil zakon o tovarnah iz leta 1850 razširjen na barvarne in belilnice[184] in 1861 na tovarne čipk in nogavic. Kot posledica **prvega** poročila **»Komisije o zaposlovanju otrok«** (1863) je ista usoda doletela manufakturo **vseh izdelkov iz gline** (ne samo lončarstvo), tovarne žveplenk, vžigalnih kapic, nabojev, tapet, delavnice za striženje bombažastega žameta (fustian cutting) in številne industrijske procese, ki so znani pod izrazom »finishing« (zadnja apretura). Leta 1863 so pri-

---

[180] »V mojem okraju so 8-letni in starejši otroci v zadnjem polletju (1857) garali dejansko od 6. ure zjutraj do 9. ure zvečer.« (RIF za 31. oktober 1857, str. 39).

[181] »The Printworks' Act is admitted to be a failure, both with reference to its educational and protective provisions.« (»Reports etc. for 31 st. Oct. 1862«, p. 52.)

[182] Tako npr. **E. Potter** v pismu dnevniku **»Times«** dne 24. marca 1863, **»Times«** ga spominja na revolte tovarnarjev proti zakonu o deseturnem delavniku.

[183] Tako med drugimi g. **W. Newmarch,** sodelavec in založnik **Tookovega** dela »History of Prices«. Ali je strahopetno popuščanje pred javnim mnenjem **znanstveni** napredek?

[184] Akt o belilnicah in barvarnah iz leta 1860 določa, da se skrajša delavnik začenši od 1. avgusta 1861 začasno na 12 ur, od 1. avgusta 1862 pa dokončno na 10 ur, se pravi, na 10 in pol ure v prvih petih dneh tedna in 7 in pol ure v soboto. Toda ko se je začelo zlo leto 1862, se je stara farsa ponovila. Gospodje tovarnarji so peticionirali na parlament, naj jim samo še eno leto dovoli zaposlovati mlade osebe in ženske po 12 ur . . . »Ob sedanjem poslovnem stanju (v času bombažne krize) bi bilo za delavce zelo koristno, če bi jim **dovolili** delati 12 ur dnevno, da bi dobili čim večjo mezdo . . . Uspelo jim je že, da je bil Spodnjemu domu predložen takšen zakonski osnutek. Propadel pa je zaradi delavskega gibanja v škotskih belilnicah.« (RIF za 31. oktober 1862, str. 14, 15.) Ko so kapital porazili delavci sami, v katerih imenu je baje govoril, je kapital s pomočjo juridičnih očal odkril, da je, kakor vsi zakoni o »zaščiti dela«, tudi zakon iz leta 1860 poln dvoumnih formulacij, ki omogočajo, da svoje »calenderers« in »finishers« (delavce, zaposlene z glajenjem in apreturo sukna) **izloči** iz zakonske zaščite. Angleška jurisdikcija, zvesti hlapec kapitala, je to pačenje zakona sankcionirala s sodbo civilnega sodnega dvora »Common Please«. »Ta sodba je zbudila med delavci veliko nezadovoljstvo in zelo je treba obžalovati, da je bil jasni namen zakonodajalca onemogočen z izgovorom pomanjljive besedne definicije.« (Prav tam, str. 18.)

šle pod posebna zakona **»belilnice na prostem«**[185] in **pekarne;** prvi je med drugim prepovedal delo otrok, mladih oseb in žensk v nočnem času (od 8. ure zvečer do 6. ure zjutraj), drugi pa zaposlovanje pekovskih pomočnikov pod 18 leti od 9. ure zvečer do 5. ure zjutraj. O poznejših predlogih omenjene komisije, ki grozijo oropati »svobode« vse pomembnejše angleške industrijske veje razen poljedelstva, rudarstva in prometa, bomo še govorili.[185a]

7. Boj za normalni delavnik. Učinkovanje angleške tovarniške zakonodaje na druge dežele

Bralec se spominja, da tvori **produkcija presežne vrednosti** ali **ekstrakcija presežnega dela** specifično vsebino in smoter **kapitalistične produkcije,** ne glede na kakršnokolo preoblikovanje **produkcijskega načina samega,** ki bi mogla izvirati iz podreditve dela kapitalu. Spominja se, da sklepa z do sedaj razvitega stališča pogodbo s kapitalistom kot prodajalcem blaga samo **samostojen** in zato **po zakonu polnoleten delavec.** Če tedaj v naši zgodovinski skici po eni strani igra **moderna industrija** glavno, po drugi pa **delo fizično in pravno nedoletnih,** potem nam je veljala prva samo kot posebna sfera, druga pa le kot posebno prepričljiv primer izsesavanja dela. Ne da bi segali v naprej v poznejši razvoj, sledi zgolj iz povezave zgodovinskih dejstev:

Prvič: V industrijah, ki so ji voda, para in mašinerija najprej revolucionirali, v teh prvih stvaritvah modernega produkcijskega načina, v predilnicah in tkalnicah bombaža, volne, lanu in svile, je bilo gonu kapitala po brezmejnem in bre-

---

[185] Lastniki »belilnic na prostem« so se izmaknili zakonu iz leta 1860 z lažjo, češ da pri nočnem delu ne zaposlujejo žensk. To laž so razkrili tovarniški inšpektorji, hkrati pa so delavci s svojimi peticijami razbili parlamentu predstave, ki jih je imel o teh zračnih, po travniškem cvetju dišečih »belilnicah na prostem«. V teh belilnicah uporabljajo sušilnice, ogrete od 32 do 38 stopinj Celzija, v katerih delajo predvsem dekleta. »Cooling« (osvežiti se) je tehnični izraz za priložnostno tekanje iz sušilnic na sveži zrak. »Po petnajt deklet je v sušilnicah, vročina 27 do 32 stopinj Celzija, za platno, 38 stopinj in več za batist. Dvanajst deklet lika in zlaga blago v sobici, ki meri približno 10 kvadratnih čevljev, sredi katere stoji tesno zaprta peč. Dekleta stoje okrog peči, ki izžareva peklensko vročino in hitro suši batist za likarice. Delovne ure teh »rok« niso omejene. Če je veliko dela, delajo dan za dnem do 9. ure ali tudi do polnoči.« (RIF za 31. oktober 1862, str. 56.) Neki zdravnik je izjavil: »Podjetje ne dovoljuje posebnih ur za osvežitev, a kadar je vročina preneznosna ali si dekleta od potu umažejo roke, jim je dovoljeno oditi za nekaj minut ... Moja izkušnja pri zdravljenju bolezni teh delavk me sili k ugotovitvi, da je njih **zdravstveno stanje veliko slabše kakor pri predilkah bombaža** (kapital jih je v svojih peticijah parlamentu slikal **nadvse zdrave,** kakor so ženske na Rubensovih slikah!). Njihove najznačilnejše, bolezni so phtisis, bronchitis, uterinske bolezni, histerija najhujših oblik in revmatizem. Vzrok vseh teh bolezni, posredno ali neposredno, je po mojem mnenju prerazgreti zrak v njihovih delavnicah in pomanjkanje primerno tople obleke, ki bi jih v zimskih mesecih varovala pred mrzlo vlažno atmosfero, ko odhajajo domov.« (Prav tam, str. 56, 57.) Tovarniški inšpektorji pripominjajo glede zakona iz leta 1863, ki so ga pozneje le morali sprejeti ti dobrodušni »belilci na prostem«: »Ne le, da ta zakon ne daje delavcem tistega varstva, ki jim ga na videz nudi ... temveč je tudi formuliran tako, da je varstvo učinkovito šele, kadar zalotimo otroke in ženske na delu **po** 8. uri zvečer, in tudi za ta primer je za dokaz predpisani postopek tako zaklavzuliran, da je kaznovanje komajda mogoče.« (Prav tam, str. 52.) »Kot zakon s humanim in vzgojni namenom je popolnoma zgrešen. Kajti težko je trditi, da je humano **dovoliti** ženam in otrokom **ali, kar je isto, siliti jih,** da delajo dnevno po 14 in mogoče še več ur, z odmorom ali brez odmora za malice, kakor kje nanese, brez omejitve glede na starost in spol in ne glede na družbene navade družin, ki žive v sosedstvu belilnic.« (RIF za 30. april 1863, str. 40.)

[185a] (Pripomba k II. izdaji.) Po letu 1866, ko sem to pisal, je spet nastopila reakcija.

zobzirnem **podaljševanju delavnika** najprej zadoščeno. Spremenjeni materialni produkcijski način in njemu ustrezno spremenjena družbena razmerja producentov[186] ustvarjajo šele brezmejno pretiravanja in povzročijo nato kot nasprotje družbeno kontrolo, ki delavnik z njegovimi odmori z zakoni omejuje, uravnava in uniformira. Ta kontrola se kaže zato v prvi polovici 19. stoletja zgolj kot **zakonodaja izjeme.**[187] Takoj ko je osvojila prvotno področje novega produkcijskega načina, se je pokazalo, da medtem niso prešle v **pravi tovarniški režim** le mnoge druge produkcijske veje, temveč da so tudi **manufakture** z bolj ali manj zastarelim pogonskim načinom, kakor lončarije, steklarne itd. **staromodna rokodelstva,** kakor pekarne, in naposled celo raztresena tako imenovana **domača obrt,** kakor kovanje žebljev itd.[188] že davno prav tako zapadle kapitalistični eksploataciji kot tovarna. Zakonodaja je bila zato prisiljena postopno zavreči svoj izjemni karakter, ali, kjer postopa rimsko kazuistično [od primera do primera], kakor v Angliji, poljubno razglasiti katerokoli hišo, v kateri se opravlja delo, za tovarno (factory).[189]

Drugič: Zgodovina reguliranja delavnika v nekaterih produkcijskih načinih, v drugih pa še trajajoči boj za to urejanje, oprijemljidolgotrajne, bolj ali manj prikrite državljanske vojne med kapitalističnim razredom in delavskim razredom. Kakor se boj začne na območju moderne industrije, tako se tudi nadaljuje najprej v njeni matični deželi, **v Angliji.**[190] Angleški tovarniški delavci so bili ne le prvi borci angleškega, temveč modernega delavskega razreda sploh, kakor so tudi njegovi teoretiki najprej vrgli teoriji kapitala rokavico v izziv.[191] Zato filozof tovarne

---

[186] »The conduct of each of these classes« (capitalists and workemen) »has been the results of the relative situation in which they have been placed.« (»Reports etc. for 31st Oct. 1848«, p. 113.)

[187] »The employments placed under restriction were connected with the manufacture of textile fabrics by the aid of steam or water power. There were two conditions to which an employment must be subject to cause it to be inspected, viz. the use of steam or water power, and the manufacature of certain specified fibres.« (»Reports etc. for 31st October 1864«, p. 8.)

[188] Izredno bogato gradivo o stanju te tako imenovane **hišne** industrije je zbrano v zadnjih poročilih Children's Employment Commission.

[189] »The Acts of last Session« (1864)« . . . embrace a diversity of occupations the customs in which diffler greatly, and the use of mechanical power to give motion to machinery is no longer one of the elements necessary, as formerly, to constitute in legal phrase a Factory.« (»Reports etc. for 31st Oct. 1864«., p. 8.)

[190] V **Belgiji**, raju kontinentalnega liberaizma, ni niti sledu o tem gibanju. Celo v njenih **premogovnikih** in **rudnikih** uporabljajo delavce obeh spolov, in vseh starosti popolnoma »svobodno« tako glede **trajanja** delavnika kakor glede **dnevnega časa**. Tu je od vsakih 1000 zaposlenih oseb 733 moških, 88 žensk, 135 dečkov in 44 deklic pod 16 leti. Pri plavžih itd. od vsakih 1000: 668 moških, 149 žensk, 98 dečkov in 85 deklic pod 16 leti. Vrh tega je mezda nizka, izkoriščanje odraslih in nedoraslih delavcev pa velikansko; povprečna dnevna mezda znaša 2 šilinga in 8 penijev za moške, 1 šiling in 8 penijev za ženske, 1 šiling in 2 in pol penija za dečke. Zato pa je Belgija leta 1863 v primeru z letom 1850 količino in vrednost izvoženega premoga, železa itd. skoraj, podvojila.

[191] Ko je **Robert Owen** kmalu po prvem desetletju tega stoletja zastopal nujnost omejitve delovnega časa ne le teoretično, temveč je deseturni delavnik v svoji tovarni v New Lanarku tudi dejansko uvedel, so se temu posmehovali, češ da je to komunistična utopija in da je taka utopija tudi njegova »zveza produktivnega dela z vzgojo otrok« in da so utopija delavske kooperativne trgovine, ki jih je ustanovil. Dandanes je prva utopija zakon o tovarnah, druga nastopa kot **uradna** fraza v vseh »factory acts« (aktih o tovarnah), tretja pa služi celo že za krinko reakconarnih prevar.

Ure denuncira kot neizbrisno sramoto angleškega delavskega razreda, da je na svoj prapor napisal geslo **»suženjstvo tovarniških zakonov«**, v nasprotju s kapitalom, ki se je možato boril za **»popolno svobodo dela.«**.[192]

Francija šepa počasi za Anglijo. Potrebna je bila **februarska revolucija,** da se je rodil zakon o **dvanajsturnem delavniku,**[193] ki je precej bolj pomanjkljiv kot njegov angleški original. Kljub temu pa francoska revolucionarna metoda uveljavlja tudi svoje lastne prednosti. Z **enim** mahom diktira **vsem** ateliers in tovarnam brez razlike **isto omejitev delavnika,** medtem ko angleška zakonodaja nerada popušča pritisku razmer zdaj na tej zdaj na oni točki, in je na najboljši poti, da spravi na svet kakšen nov juristični klobčič.[194] Po drugi strani proklamira francoski zakon principialno, za kar se v Angliji borijo zgolj v imenu otrok, nedoletnih in žensk in kar šele v novejšem času zahtevajo kot splošno pravico.[195]

V **Združenih državah** severne Amerike je ostalo vsako samostojno delavsko gibanje paralizirano, dokler je del te republike kazilo suženjstvo. Delo v beli koži se ne more emancipirati tam, kjer je ožigosano v črni koži. Toda iz smrti suženjstva je takoj pognalo novo pomlajeno življenje. Prvi sad državljanske vojne je bila **agitacija za osemurni delavnik,** ki se je s kilometrskimi škornji lokomotive širila od Atlantskega do Tihega oceana, od Nove Anglije do Kalifornije. **Splošni delavski kongres v Baltimoru** (16. avgusta 1866) izjavlja:

»Prva in velika zahteva sedanjosti, da bi se delo v tej deželi osvobodilo iz kapitalističnega suženjstva je sprejem **zakona**, po katerem bi bilo **osemurno** delo noramlen delavnik v **vseh** državah ameriške Unije. Odločeni smo napeti vse svoje moči, da bo ta veličastni rezultat dosežen.«[196]

---

[192] **Ure** (v francoskem prevodu): »Philosophie des Manufactures, Paris 1836, II. zv., str. 39, 40, 67, 77 ss.

[193] V Compte rendu (poročilu) Mednarodnega statističnega kongresa v Parizu 1855 je rečeno med drugim: »Francoski zakon, ki omejuje trajanje dnevnega dela v tovarnah in delavnicah na 12 ur, ne določa temu delu meja **znotraj natančno določenih ur /razdobij/**, »ker predpisuje samo za otroko dela razdobje od 5. ure zjutraj do 9. ure zvečer. Zato se poslužuje del tovarnarjev pravice, ki jim jo daje ta usodni molk zakona tako, da zaposlujejo svoje delavce iz dneva v dan **nepretrgano**, razen morda ob nedeljah. V ta namen uporabljajo dve izmeni delavcev, od katerih se v delavnicah nobena ne mudi dlje kot 12 ur, toda v etablissementsu teče delo noč in dan. Zakonu je tako zadoščeno, ali je tudi humanosti?« Poleg »razjedajočega vpliva, ki ga ima nočno delo na človekov organizem«, je v poročilu naglašen tudi »fatalni vpliv nočne asociacije obeh spolov ponoči v slabo razsvetljenih delavnicah«.

[194] »V mojem okraju je npr. v zgradbah, ki pripadajo eni in isti tovarni, eden in isti tovarnar kot belilec in barvar podvržen zakonu o belilnicah in barvarnah, kot tiskar zakonu o tiskanju katuna (Printworks' Act) in kot finisher (apreter) zakonu o tovarnah.« (Poročilo g. Bakera v RIF za 31. oktober 1861, str. 20.) Ko našteva neenake določbe teh aktov in komplikacije, ki nastajajo zaradi tega, pravi g. Baker: »Iz tega vidimo, kako težko je zagotoviti izvajanje teh treh zakonov, če jih hoče lastnik tovarne obiti.« Kar pa je gospodom juristom s tem zagotovljeno, so procesi.

[195] Tako si nazadnje tovarniški inšpektorji upajo reči »These objections« (kapitala proti legalni omejitvi delovnega časa) »must succumb before the broad principle of the rights of labour ... there is a time when the master's right in his workman's labour ceases and his time becomes his own, even if there was no exhaustion in the question.« (»Reports etc. for 31st Oct. 1862«, p. 54.)

[196] »Mi, delavci iz Dunkirka, izjavljamo, da je pod sedanjim sistemom zahtevana dolžina delovnega časa prevelika in ne pušča delavcu nobenega časa za oddih in razvoj, marveč ga ponižuje v **hlapčevstvo**, ki je komaj **kaj boljše od suženjstva** (a condition of servitude but little better than slavery). Zato smo sklenili, da je za delavnik dovolj **8 ur** in mora biti z zakonom

Hkrati (v začetku septembra 1866) je **Internacionalni delavski kongres** v Ženevi [Kongres Internacionalne delavske asociacije] sklenil po predlogu londonskega Generalnega sveta: »Izjavljamo, da je omejitev delavnika prehodni pogoj, ki morajo brez njega propasti vsa druga prizadevanja za emancipacijo . . . Predlagamo **osem delovnih ur kot legalno omejitev delavnika.**«

Tako je zapečatilo na obeh straneh atlantskega morja insitinktivno iz produkcijskih razmerij samih zraslo delavsko gibanje izrek angleškega tovarniškega inšpektorja **R. J. Saundersa**:

»Nadaljnjih korakov za reformo družbe ne bo mogoče izvesti s kakšnim upanjem na uspeh, če ne bo delavnik poprej omejen in če njegova predpisana omejitev ne bo strogo obvezna!«[197]

Priznati je treba, da prihaja naš delavec drugače iz produkcijskega procesa, kakor je vstopil vanj. Na trgu je nastopil kot lastnik blaga »delovna sila« nasproti lastnikom drugega blaga, lastnik blaga nasproti lastniku blaga. Kontrakt, s katerim je prodal kapitalistu svojo delovno silo, dokazuje tako rekoč črno na belem, da prosto razpolaga sam s seboj. Po sklenjeni kupčiji pa se razodene, da ni bil **»svoboden agent,«** da je čas, za katerega **lahko** proda svojo delovno silo, čas, za katerega jo je **primoran** prodati,[198] da ga dejansko njegov sesalec ne izpusti, »dokler se da izkoristiti še kakšna mišica, kakšna kita, kakšna kaplja krvi.«[199] (H. Heine.) V zaščito pred »kačo svojih muk« morajo delavci strniti svoje glave in kot **razred** izsiliti državni zakon, nadmočno **družbeno oviro,** ki bo tudi njim samim onemogočala, da se prodajajo **s prostovoljnim kontraktom kapitalu** sami in njihov rod v smrt in sužnost.[200] Na mesto bleščavega kataloga »neodsvojljivih človeških pravic« stopi skromna **Magna Charta** zakonito omejenega delavnika, ki »končno jasno pokaže, **kdaj se neha čas, ki ga delavec proda**, in se **prične čas, ki pripada njemu samemu.**«[201] Quantum mutatus ab illo! (Kakšna silna sprememba!)

Prevedel Leo Šešerko

---

priznano kot zadostno; da pozovemo na pomoč tisk, ta močni vzvod . . . in da štejemo vse, ki nam to pomoč odrekajo, za sovražnike reforme dela in delavskih pravic.« (Sklepi delavcev v Dunkirku v državi New York, 1866.)

[197] RIF za 31. oktober 1848, str. 112.

[198] »These proceedings« (npr. manevri kapitala v letih 1848 do 1850) »have afforded, moreover, incontrovertible proof of the fallacy of the assertion so often advanced, that operatives need no protection, but may be considered as free agents in the disposal of the only property they possess, the labour of their hands, and the sweat of theirs brows.« (»Reports etc. for 30th April 1850« p. 45.)

»Free labour, if so it may be termed, even in a free country requires the strong arm of the law to protect it.« (»Reports etc. for 31st Oct. 1864«, p. 34.)

»To permit, which is tantamount to compelling . . . to work 14 hours a day with or without meals etc.« (»Reports etc. for 30th April 1863«, p. 40.)

[199] **Engels**: »Die englische Zehnstundenbill«, str. 5.

[200] »V industrijskih panogah, na katere se nanaša zakon o deseturnem delavniku, je ta rešil delavce **pred popolno degenercijo** in zavaroval njihovo **fizično stanje**.« (RIF za 31. oktober 1859, str. 47.) »Kapital (v tovarnah) ne more nikdar imeti svoje mašinerije v pogonu dalje kot določen čas, ne da bi to škodovalo zdravju in morali zaposlenih delavcev; in **niso sposobni, da bi se sami zaščitili**.« (Prav tam, str. 8.)

[201] »A still greater boon is, the distinction at last made clear between the worker's own time and his master's. The worker knows now when that which he sells is ended, and when his own begins, and by possessing a sure foreknowledge of this, is enabled to pre-arrange his own mi-

Deveto poglavje

STOPNJA IN MASA PRESEŽNE VREDNOSTI

Kot doslej je v tem poglavju **vrednost delovne sile,** torej za reprodukcijo ali ohranjanje delovne sile **nujni del delavnika, predpostavljena kot dana, konstantna veličina.**

Če je to torej predpostavljeno, je s **stopnjo** dana hkrati **masa** presežne vrednosti, ki jo **posamezni** delavec daje kapitalistu v določenem časovnem razdobju. Če znaša npr. nujno delo dnevno 6 ur, izraženo v količini zlata za 3 šilinge = 1 tolar, tedaj je 1 tolar **dnevna vrednost ene** delovne sile ali v nakup **ene** delovne sile založena vrednost kapitala. Če je, dalje **stopnja presežne vrednosti 100 %,** tedaj producira ta variabilni kapital v višini 1 tolarja maso presežne vrednosti 1 tolarja ali delavec daje dnevno **maso presežnega dela** 6 ur.

Variabilni kapital pa je denarni izraz **celokupne vrednosti delovnih sil,** ki jih kapitalist istočasno uporablja. Njegova vrednost je torej enaka **povprečni vrednosti ene delovne sile,** multiplicirane s številom uporabljenih delovnih sil. Pri dani **vrednosti delovne sile** stoji torej **velikost variabilnega kapitala** v direktnem razmerju do **števila** istočasno zaposlenih delavcev. Če je dnevna vrednost **ene** delovne sile = 1 tolar, tedaj je treba vložiti kapital 100 tolarjev, da je mogoče dnevno eksploatirati 100, in kapital **n** tolarjev, da je mogoče dnevno eksploatirati **n** delovnih sil.

Prav tako: če variabilni kapital 1 tolarja, tj. dnevna vrednost **ene** delovne sile, producira dnevno presežno vrednost 1 tolarja, tedaj variabilni kapital 100 tolarjev producira dnevno presežno vrednost 100 tolarjev, in variabilni kapital **n** tolarjev dnevno presežno vrednost 1 tolar krat **n. Masa producirane presežne vrednosti** je torej enaka presežni vrednosti, ki jo daje delavnik posameznega delavca, multipliciran s številom zaposlenih delavcev. Ker pa je dalje tudi **masa** presežne vrednosti, ki jo producira posamezni delavec, pri dani vrednosti delovne sile, določena s **stopnjo presežne vrednosti,** sledi tako ta prvi zakon: **Masa producirane presežne vrednosti je enaka velikosti založenega variabilnega kapitala, multiplicirana s stopnjo presežne vrednosti,** ali je določena s sestavljenim razmerjem med **številom delovnih sil,** ki jih **eksploatira v istem času** isti kapitalist, in **stopnjo eksploatacije posamezne delovne sile.**

Imenujmo torej maso presežne vrednosti M, presežno vrednost, ki jo daje povprečno na dan posamezen delavec, m, variabilni kapital, ki se nalaga dnevno v nakup delovne sile, **v,** celotno sumo variabilnega dela **V,** vrednost povprečne delovne sile **ds,**

a' (presežno delo

a (nujno delo)

---

nutes for his own purposes.« (»Reports of the Inspectors of factories etc. for 31st October 1864«, p. 52.)

»By making them masters of their own time, they« (. . .) »have given them a moral energy which is directiong them to the eventual possession of political power.« (l.c.p. 47)

Z zadržano ironijo in zelo previdnimi izrazi dajo tovarniški inšpektorji razumeti, da je sedanji zakon o deseturnem delavniku do neke mere rešil tudi kapitalista njegove samorasle brutalnosti kot zgolj utelešenega kapitala, in mu dal čas za lastno »omiko«. Prej ». . . the master had no time for anything but money: the servant had no time for anything but labour.« (l.c.p. 48.)

stopnjo njene eksploatacije in **n** število uporabljenih delavcev, tedaj dobimo:

$$M = \frac{\frac{m}{v} \times V}{ds \times \frac{a'}{a} \times n}$$

Stalno je predpostavljano ne le, da je vrednost ene povprečne delovne sile konstantna, temveč tudi, da so delavci, ki jih uporablja kapitalist, reducirani v povprečne delavce. Obstajajo izjemni primeri, ko producirana presežna vrednost ne raste sorazmerno s številom eksploatiranih delavcev, toda tedaj tudi vrednost delovne sile ne ostane več konstantna.

V produkciji določene mase presežne vrednosti se zato lahko **zmanjšanje enega faktorja** nadomesti **s povečanjem drugega.** Če se variabilni kapital zmanjša in hkrati **v istem razmerju** poveča stopnja presežne vrednosti, ostane **masa producirane presežne vrednosti nespremenjena.** Če mora kapitalist po prej navedenih domnevah založiti 100 tolarjev, da lahko dnevno eksploatira 100 delavcev, in če znaša stopnja presežne vrednosti 50 %, tedaj ta variabilni kapital 100 tolarjev daje presežno vrednost 50 tolarjev ali 100 × 3 delovne ure. Če se stopnja presežne vrednosti podvoji ali podaljša delavnik namesto od 6 na 9 od 6 na 12 ur, potem daje za polovico zmanjšani variabilni kapital 50 tolarjev prav tako presežno vrednost 50 tolarjev ali 50 × 6 delovnih ur. Zmanjšanje variabilnega kapitala je torej izravnljivo s proporcionalnim povečanjem eksploatacijske stopnje delovne sile, ali zmanjšanje števila zaposlenih delavcev s proporcionalnim podaljšanjem delavnika. Znotraj določenih mej je od kapitala izsiljivo **dovajanje dela** torej neodvisno od **dovajanja delavcev.**[202] Obratno pušča zmanjšanje **stopnje presežne vrednosti maso producirane presežne vrednosti** nespremenjeno, če proporcionalno narašča velikost variabilnega kapitala ali število zaposlenih delavcev.

Vendar ima **nadomestitev** števila delavcev ali velikosti variabilnega kapitala s povečano stopnjo presežne vrednosti ali podaljšanjem delavnika neprekosljive omejitve. Kakršnakoli že je **vrednost delovne sile,** najsi torej znaša za vzdrževanje delavca **nujni delovni čas** 2 uri ali 10 ur, **celotna vrednost,** ki jo lahko producira delavec iz dneva v dan, je zmeraj **manjša** od vrednosti, v kateri je upredmetenih 24 ur dela, je manjša kakor npr. 12 šilingov ali 4 tolarji, če so le-ti denarni izraz 24 upredmetenih delovnih ur. Ob naši prejšnji domnevi, da je potrebno dnevno 6 ur za reproduciranje delovne sile same ali za nadomestilo v njen nakup založene vrednosti kapitala, producira variabilni kapital v višini 500 tolarjev, ki uporablja 500 delavcev ob 100-odstotni stopnji presežne vrednosti ali 12-urnem delavniku, dnevno **presežno vrednost** 500 tolarjev ali 6 × 500 delovnih ur. Kapital 100 tolarjev, ki uporablja dnevno 100 delavcev ob 200-odstotni stopnji presežne vrednosti ali 18-urnem delavniku, producira **samo maso presežne vrednosti** 200 tolarjev ali 12 × 100 delovnih ur. In njegov celokupni vrednostni produkt, ekvivalent založenega variabilnega kapitala plus presežna vrednost, ne more iz dneva v dan **nikdar** doseči sume 400 tolarjev ali 24 × 100 delovnih ur. **Absolutna omejitev**

---

[202] Ta elementarni zakon se zdi gospodom vulgarne ekonomije neznan, ker ti, narobe Arhimedi, verjamejo, da so v določitvi tržnih cen dela s povpraševanjem in ponudbo našli točko, ne, da bi svet dvignili iz tečajev, ampak da bi ga utišali.

povprečnega delavnika, ki je po naravi zmeraj krajši od 24 ur, **je absolutna omejitev za nadomestitev zmanjšanega variabilnega kapitala s povečano stopnjo presežne vrednosti,** ali **zmanjšanega števila eksploatiranih delavcev s povečano stopnjo eksploatacije delovne sile.** Ta oprijemljivi drugi zakon je važen za pojasnitev mnogih pojavov, ki izvirajo iz tendence kapitala, ki jo bomo pozneje razložili, da bi kolikor mogoče reduciral število delavcev, ki jih zaposluje, ali svoj variabilni, v delovno silo preobraženi sestavni del, v protislovju s svojo drugo tendenco, da bi produciral kolikor mogoče **veliko maso presežne vrednosti.** Obratno. Če narašča masa uporabljenih delovnih sil ali velikost variabilnega kapitala, vendar ne sorazmerno z zmanjšanjem stopnje presežne vrednosti, tedaj se **masa** producirane presežne vrednosti **zmanjša.**

Tretji zakon sledi iz določitve mase producirane presežne vrednosti z dvema faktorjema, stopnjo presežne vrednosti in velikostjo založenega variabilnega kapitala. Če sta dani stopnja presežne vrednosti ali eksploatacijska stopnja delovne sile, in vrednost delovne sile ali velikost **nujnega delovnega časa,** je samoumevno, da **kolikor večji je variabilni kapital, toliko večja je masa producirane vrednosti in presežne vrednosti.** Če sta dana **meja delavnika** in dana prav tako meja njegovega **nujnega sestavnega dela,** potem je **masa** vrednosti in presežne vrednosti, ki jo producira posamezni kapitalist, odvisna očitno samo od **mase dela,** ki jo spravi kapitalist v gibanje. Ta pa je pod navedenimi pogoji odvisna od **mase delovne sile** ali **števila delavcev,** ki jih eksploatira, in to število samo je spet določeno z **velikostjo variabilnega kapitala,** ki ga je založil. **Pri dani stopnji presežne vrednosti in dani vrednosti delovne sile so torej mase producirane presežne vrednosti v direktnem sorazmerju z velikostjo založenih variabilnih kapitalov.** Vemo pa, da kapitalist deli svoj kapital v dva dela. En del založi v produkcijska sredstva. To je **konstantni** del njegovega kapitala. Drugi del zamenja za živo delovno silo. Ta del tvori njegov **variabilni kapital.** Na osnovi **istega** produkcijskega načina se v **različnih produkcijskih vejah** kapital različno deli v konstantni in variabilni sestavni del. Znotraj **iste produkcijske veje** se spreminja to razmerje s spremenljivo tehnično osnovo in družbeno kombinacijo produkcijskega procesa. Kakorkoli že pa razpade dani kapital v variabilni in konstantni sestavni del, ali je drugi proti prvemu v razmerju 1 : 2, 1 : 10 ali 1 : x, pravkar postavljenega zakona to ne zadene, ker se po naši prejšnji analizi vrednost konstantnega kapitala sicer znova prikaže v vrednosti produkta, ne vstopi pa v novo nastali vrednostni produkt. Da uporabimo 1000 predilcev, je potrebno seveda več surovin, vreten itd. kakor za 100 predilcev. **Vrednost** teh dodatnih produkcijskih sredstev lahko raste, pada ali ostane nespremenjena, lahko je velika ali majhna, pa vendar nima nobenega vpliva na **proces uvrednotenja** delovnih sil, ki jih gibljejo. Zgoraj konstatirani zakon navzame torej to formo: **z različnimi kapitali producirane mase vrednosti in presežne vrednosti so pri dani vrednosti in enako veliki eksploatacijski stopnji delovne sile v direktnem sorazmerju z velikostjo variabilnih sestavnih delov teh kapitalov, se pravi njihovih v živo delovno silo prestavljenih sestavnih delov.**

Ta zakon očitno oporeka vsakemu na očividnosti temelječemu izkustvu. Vsakdo ve, da prejec, ki uporablja, če računamo procentualne dele celotnega uporabljenega kapitala, **relativno** veliko konstantnega in malo variabilnega kapitala, zaradi tega ne upleni manjšega dobička ali manjše presežne vrednosti kakor pek, ki spravlja v gibanje relativno mnogo variabilnega in malo konstantnega kapitala. Za razrešitev tega navideznega protislovja je treba še veliko vmesnih členov, kakor je z vidika elementarne algebre treba mnogo vmesnih členov, da razumemo,

da lahko 0/0 predstavlja dejansko velikost. Čeprav tega zakona ni nikoli formulirala, visi klasična ekonomija instinktivno trdno na njem, ker je nujna konsekvenca vrednostnega zakona sploh. Skuša ga rešiti z nasilno **abstrakcijo** pred protislovji prikazovanja. Pozneje[203] bomo videli, kako se je **Ricardova šola** spotaknila na tem kamnu spotike. Vulgarna ekonomija, ki »se dejansko tudi ni ničesar naučila«, se na videz tu kakor povsod sklicuje proti zakonu prikazovanja. V nasprotju s **Spinozo** verjame, da »je nevednost zadosten razlog«.

Delo, ki ga dan za dnem spravlja v gibanje celotni kapital kake družbe, lahko opazujemo kot **en sam delavnik.** Če je npr. število delavcev 1 milijon in traja povprečni delavnik enega delavca 10 ur, tedaj sestoji **družbeni delavnik** iz 10 milijonov ur. Pri dani dolžini tega delavnika, najsi so njegove meje potegnjene fizično ali družbeno, je mogoče povečati **maso presežne vrednosti** samo s povečanjem števila delavcev, se pravi s povečanjem **delavskega prebivalstva.** Naraščanje prebivalstva tvori tu matematično mejo za produkcijo presežne vrednosti z družbenim celokupnim kapitalom. Obratno. Pri dani velikosti prebivalstva se tvori ta meja z **možnim podaljšanjem delavnika.**[204] V prihodnjem poglavju bomo videli, da velja ta zakon samo za doslej obravnavano formo presežne vrednosti.

Iz dosedanjega opazovanja produkcije presežne vrednosti izhaja, da ni vsaka poljubna vsota denarja ali vrednosti spremenljiva v **kapital,** temveč da je predpostavljen za to spremembo določen **minimum** denarja ali menjalne vrednosti v roki **posameznega** lastnika denarja ali blaga. **Minimum variabilnega kapitala** je stroškovna cena posamezne delovne sile, ki se iz dneva v dan skozi vse leto uporablja za pridobivanje presežne vrednosti. Če bi bil ta delavec sam lastnik svojih produkcijskih sredstev in če bi se zadovoljil, da bi živel kot delavec, bi mu zadostoval delovni čas, ki je nujen za reprodukcijo njegovih življenjskih sredstev, recimo 8 ur dnevno. Potreboval bi torej tudi produkcijskih sredstev le za 8 delovnih ur. Kapitalist nasprotno, ki zahteva od njega razen teh 8 ur recimo še opravljanje 4 ur presežnega dela, potrebuje še dodatno sumo denarja, da priskrbi dodatnih produkcijskih sredstev. Po naši domnevi pa bi moral uporabljati že dva delavca, da bi od dnevno prisvojene presežne vrednosti lahko živel kot delavec, to se pravi, da bi lahko zadovoljil svoje nujne potrebe. V tem primeru bi bilo zgolj življenjsko preživljanje namen njegove produkcije, ne povečanje bogastva, to zadnje pa je predpostavljeno pri kapitalistični produkciji. Da bi lahko živel le dvakrat tako dobro kakor navaden delavec in da bi mogel polovico producirane presežne vrednosti spremeniti zopet v kapital, bi moral hkrati s številom delavcev povečati osemkrat tudi **minimum** založenega kapitala. Seveda lahko dela, enako kakor njegov delavec, tudi sam neposredno v produkcijskem procesu, toda tedaj je le srednja reč med kapitalistom in delavcem, »mali mojster«. Določena stopnja kapitalistične produkcije pogojuje, da kapitalist ves čas, v katerem funkcionira kot kapitalist, tj. kot personificirani kapital, lahko uporablja za prilaščanje in zato kontrolo tujega dela in za prodajo produktov tega dela.[205] Spreminjanje rokodel-

---

[203] Nadrobneje o tem v IV. knjigi.

[204] »The labour, that is the **economic time,** of **society,** is a given portion, say ten hours a day of a million of people or ten million hours ... Capital has its boundary of increase. The boundary may, at any given period, be attained in the actual extent of economic time employed.« (»An Essay on the Political Economy of Nations«, London 1821, p. 47, 49.)

[205] »The farmer cannot rely on his own labour; and if he does, I will maintain that he is a loser by it. His employment should be, a general attention to the whole: his thrasher

skega mojstra v kapitalista je poskušalo cehovstvo srednjega veka nasilno preprečiti s tem, da je število delavcev, ki jih je posamezni mojster smel zaposliti, omejilo na zelo majhen **maksimum.** Lastnik denarja ali blaga se spremeni v kapitalista dejansko šele tedaj, ko za produkcijo založena minimalna suma daleč presega srednjeveški maksimum. Tu, kakor v naravoslovju, se potrjuje pravilnost zakona, ki ga je odkril **Hegel** v svoji »Logiki«, da se zgolj **kvantitativne** spremembe na določeni točki sprevržejo v **kvalitativne** razlike.[205a]

Minimum vrednostne sume, s katerim mora razpolagati posamezni lastnik denarja ali blaga, da se lahko izbubi v kapitalista, se spreminja na različnih razvojnih stopnjah kapitalistične produkcije, in je na dani razvojni stopnji spet različen v posameznih produkcijskih sferah v skladu z njihovimi posebnimi tehničnimi pogoji. Določene produkcijske sfere zahtevajo že v začetkih kapitalistične produkcije **minimum kapitala,** kakršnega še ni najti v roki posameznih individuov. To je deloma navedlo k državnim subvencijam takšnim privatnikom, kakor v Franciji za časa Colberta in v raznih nemških državah vse do naše dobe, deloma do oblikovanja družb z zakonitim monopolom – predhodnic sodobnih delniških družb – za obratovanje določenih industrijskih in trgovinskih vej.[206]

* * *

Ne bomo se spuščali v detajle sprememb, ki jih je doživelo razmerje med kapitalistom in mezdnim delavcem v teku produkcijskega procesa, torej tudi ne v nadaljnje določitve **kapitala** samega. Le nekaj poglavitnih točk naj poudarimo.

Znotraj produkcijskega procesa se je razvil **kapital v komando nad delom,** to se pravi nad udejstvujočo se delovno silo ali nad delavcem samim. **Personificirani kapital,** kapitalist, pazi na to, da opravlja delavec svoje delo redno in z ustrezno stopnjo intenzivnosti.

---

must be watched, or he will soon lose his wages in corn not thrashed out; his mowers, reapers etc. must be looked after; he must constantly go round his fences; he must see there is no neglect; which would be the case if he was confined to any one spot.« (»J. Arbuthnot.) »An Enquiry into the Connection between the Price of Provisions, and the Size of Farms etc.« By a Farmer, London 1773, p. 12.)

Ta spis je zelo zanimiv. V njem lahko študiramo genezo **»capitalist farmer«** ali **»merchant farmer«**, kakor ga pisec izrecno imenuje, in beremo, kako se povzdiguje nad **»small farmer«**, ki skrbi predvsem za svoj obstanek. »Kapitalistični razred se najprej delno, nato pa popolnoma osvobodi nujnosti ročnega dela.« (Rev. **Richard Jones:** »Textbook of Lectures in the Political Economy of Nation«, Hertford 1852, Lecture III, str. 39.)

[205a] V moderni kemiji uporabljana **molekularna teorija,** ki sta jo **Laurent** in **Gerhardt** prva znanstveno razvila, ne temelji na nobenem drugem zakonu. (Dodatek k 3. izd. – Ta pripomba je nekemikom precej nejasna. Pisec govori tu o »homolognih vrstah« ogljikovodikovih spojin, katere je Gerhardt leta 1843 prvič tako imenoval, ki imajo vsaka svojo algebrajsko formulo. Tako npr. vrsta parafinov: C_nH_{2n} – vrsta normalnih alkoholov: $C_nH_{2n+2}O$; vrsta normalnih mastnih kislin: $C_nH_{2n}O_2$ in veliko drugih. V gornjih primerih zadostuje, če molekularni formuli dodamo kvantitativni dodatek CH_2, da nastane vsakokrat kvalitativno različno telo. Glede sodelovanja Laurenta in Gerhardta pri tej ugotovitvi, ki ga Marx precenjuje, prim. **Kopp:** »Entwicklung der Chemie«, München 1873, str. 709 in 716, ter **Schorlemmer:** »Rise and Progress of Organic Chemistry«, London 1879, str. 54. – **F.E.**)

[206] »Die Gesellschaft Monopolia« imenuje **Martin Luther** takšne inštitute.

Kapital se je nadalje razvil v **prisilno razmerje,** ki delavski razred sili, da opravlja več dela, kot je predpisal ozek obseg njegovih lastnih življenjskih potreb. In kot producent tuje delavnosti, kot izsesovalec presežnega dela in exploiteur delovne sile presega glede na energijo, nezmernost in učinkovitost vse zgodnejše na **direktnem prisilnem delu** počivajoče produkcijske sisteme.

Kapital si najprej podreja delo s tistimi tehničnimi pogoji, v katerih ga historično najde. Ne spreminja zato produkcijskega načina neposredno. Produkcija presežne vrednosti v doslej opazovani formi, s preprostim podaljševanjem delovnega časa, se je kazala zato neodvisna od sleherne spremembe produkcijskega načina samega. V staromodni pekarni ni bila nič manj učinkovita kakor v moderni predilnici bombaža.

Če opazujemo produkcijski proces z vidika **delovnega procesa,** postem se delavec do produkcijskih sredstev ni vedel kot do kapitala, temveč kot gola sredstva in materiala svoje smotrne produktivne dejavnosti. V strojarni npr. ravna s kožami kot s svojim golim predmetom dela. Ni kapitalist tisti, kateremu stroji kožo. Drugače, brež ko začnemo opazovati produkcijski proces z vidika uvrednotovalnega **procesa.** Produkcijska sredstva se spremene takoj v sredstva za vsesavanje tujega dela. **Ni več delavec tisti, ki uporablja produkcijska sredstva, temveč so produkcijska sredstva tista, ki uporabljajo delavca.** Namesto da bi jih trošil delavec kot snovne elemente svoje produktivne dejavnosti, trošijo ona njega kot ferment svojega lastnega življenjskega procesa, in življenjski proces kapitala obstaja samo v njegovem gibanju kot **sama se uvrednotujoča vrednost.** Talilne peči in delavnice, ki ponoči mirujejo in ne vsesavajo živega dela, so za kapitalista »čista zguba« (»mere loss«). Zato konstituirajo talilne peči in delavnice »zahtevo po nočnem delu« delovnih sil. Zgolj sprememba denarja v predmetne faktorje produkcijskega procesa, v produkcijska sredstva, spreminja le-ta **v pravni naslov in prisilni naslov** nad tujim delom in presežnim delom. Kako se to kapitalistični produkciji lastno in karakterizirajoče jo sprevračanje, da, zmešanje razmerja mrtvega in živega dela, vrednosti in vrednosti ustvarjajoče sile, zrcali v zavesti kapitalistovskih glav, naj pokaže končno še nek primer. Med angleškimi tovarnarskimi revolti 1848–1850 je pisal

»šef predilnice lana in bombaža Carlile, sinovi & Co. v Paisleyu, ene najstarejših in najuglednejših tvrdk v zahodni Škotski, ki obstaja od leta 1752 in jo iz roda v rod vodi ista družina« –

ta silno inteligentni gentleman torej, je pisal v **Glasgow Daily Mailu** dne 25. aprila 1849 pismo[207] pod naslovom **Relejni sistem,** v katerem mu je ušlo naslednje groteskno naivno mesto:

»Poglejmo sedaj škodo, ki je posledica redukcije delovnega časa od 12 na 10 ur . . . To skrajšanje pomeni najobčutnejšo škodo za pričakovanja in **lastnino** tovarnarja. Če bi delal (se pravi njegove »roke«) 12 ur in mu delo omejé na 10 ur, tedaj se skrči vsakih 12 strojev ali vreten njegovega podjetja na 10 (»Then every 12 machines or spindles, in his establishment, shrink to 10«), in če bi hotel svojo tovarno prodati, bi cenili 12 strojev samo kot 10, tako da bi bila na ta način v vsej deželi zmanjšana vrednost sleherne tovarne za šestino.«[208]

---

[207] RIF za 30. april 1849, str. 59.

[208] Prav tam, str. 60. Tovarniški inšpektor Stuart, sam Škot, in v nasprotju z angleškimi tovarniškimi inšpektorji čisto ujet v kapitalistični način mišljenja, pripominja izrecno, da je to pismo, ki ga je priključil svojemu poročilu, »najkoristnejše sporočilo, ki smo ga dobili od katerega izmed tovarnarjev, ki uporabljajo relejni sistem, in da je prav posebej pripravno, da odpravi predsodke in pomisleke proti temu sistemu.«

V teh od prednikov podedovanih kapitalskih možganih zahodne Škotske se **vrednost** produkcijskih sredstev, vreten itd., tako zelo zlije z njihovo **kapitalsko lastnostjo,** da se sama uvrednotijo ali da dnevno pogoltnejo določen kvantum tujega gratis dela, da si šef tvrdke Carlile & Co. zares domišlja, da mu pri prodaji njegove tovarne ni plačana le vrednost vreten, temveč vrh tega njihovo uvrednotenje, ne le delo, ki tiči v njih in ki je potrebno za produkcijo enakovrstnih vreten, temveč tudi presežno delo, ki ga pomagajo vsak dan črpati iz vrlih zahodnih Škotov iz Paisleya, in prav zaradi tega meni, da se s skrajšanjem delavnika za 2 uri zmanjša prodajna cena vsakih 12 predilnih strojev na ceno 10 strojev!

Prevedel Leo Šešerko

Hans Magnus Enzensberger

NAJVIŠJI STADIJ NERAZVITOSTI

Hipoteza o Realno Eksistirajočem Socializmu

Resnične zgodbe

1. Enooki. Dan pred odhodom si prosim vzemite eno uro časa. Izberite srednje velik kovček in pojdite v blagovnico. Kupite vse v ducatu: rdečilo za ustnice, žepne računalnike, žabe, barvne trakove, brivske aparate. Darilca morajo biti majhna in lahka. Mislite na carino! Tam, kamor se peljete, je zunanja trgovina državni monopol. Blago iz Zahoda je za vsakogar nedosegljivo, ki ne pripada skrajno tanki plasti privilegiranih; na črni borzi je treba za te neznatne objekte odšteti tedensko plačo delavca. Vsebina vašega kovčka v teh okoliščinah dobi naravnost čarobno vrednost. Ker vse to veste, ste mislili tudi na sončna očala. Prodajalka v Frankfurtu se je malo začudila nad tem, da ste jih vzeli kar cel ducat. Zlate etikete s trgovsko znamko na barvastem steklu je takoj odstranila. Usodna napaka! Kajti na cilju vašega potovanja ugotovite, da so prav ti metulji iz plastike tisti, ki predstavljajo fetiško vrednost očal. Jamčijo namreč poreklo blaga iz inozemstva in se jih na noben način ne sme odstraniti. *Jeunesse dorée* dežele nosi svoja modro, rjavo, zeleno pobarvana ali reflektirajoča sončna očala tudi v dežju, tudi v temni sobi, tudi ponoči. Uporabno je samo desno steklo, na levem je posestnik slep; vidi samo zadnjo stran nalepke. Take nosilce očal imenujejo, napol nevoščljivo, napol ironično, »enooke«.

2. Državni obisk. Avtocesta od letališča do centra glavnega mesta, edina v državi, je hermetično zaprta; povsod so praporji, transparenti, šolarji, ki mahajo z zastavicami. Popoldne državnemu gostu pokažejo najnovejši triumf plana: montažno tovarno za tovornjake. Pristojni minister vodi delegacijo skozi hale, delavci stojijo v špalirju. Sami domači specialisti! Vse iz lastne moči! Stroji seveda v čast dneva mirujejo.

Šele dve uri potem, ko je oklopni mercedes spet zapustil območje tovarne, odprejo z brzostrelkami oboroženi vojaki varnostne čete dvoje neopaznih jeklenih vrat, in okroglo dvestopetdeset inozemskih menežerjev, inženirjev in strokovnih delavcev, ki so zgradili tovarno in jo tudi vzdržujejo, sme zapustiti kurilnico, kamor so jih zaprli v času ogleda. Vprašanje je, koga so s tem trikom hoteli preslepiti; da je montažno tovarno postavil neki italijanski koncern, je vendar vedelo vse mesto, in kdor se je hotel informirati o podrobnostih, je samo odprl *Financial Times*.

3. Zamašek. Ameriška zakonca iz Atlante, ki ste ju spoznali v liftu (za skoraj dvesto sob v hotelu obstaja samo en lift, drugi je že nekaj mesecev v okvari), sta vsa iz sebe. Knjižila sta potovanje v to deželo, ker sta »že povsod bila« – drzen sklep, ki ga zdaj obžalujeta. Za posrednika iz Georgie je že dovolj hudo, da mora poseči po uslugah državne potovalne agencije; turizem je v teh krajih seveda državni monopol. Previdno mu razložite, da njegovega razburjenja ne morete raz-

umeti. Dobro, plačuje 120 dolarjev za prenočišče, in klimatska naprava dela sicer peklenski hrup, ustvari pa le slabo, zatohlo sapico. Zato pa ima celo suito! Poleg spalnice ima še predsobo, ki je velika kot srednja telovadnica in kjer stojita dva razglašena klavirja. Morda pa ga motijo rjaste zaplete na večno kapljajoči kopalni kadi? Če bi bilo samo to! Ne, kad nima zamaška. Na tej točki pogovora smeje privlečete črn predmet iz vašega žepa. Tega niste vedeli? vprašate svetohlinsko. Vsakdo, ki se tu spozna, potuje s svojim lastnim gumijastim zamaškom. Zamaškov tukaj ne morete odtehtati z zlatom; kajti tu imajo sicer lastno tovarno kopalnih kadi, toda na zamaške so pozabili. Oblasti, dragi Bob, končno ne morejo misliti na vse! Zamašek je takorekoč najmanjši skupni imenovalec vseh infrastrukturnih problemov. Morda se boste morali odpovedati vaši kopeli, zato pa ste naredili globok pogled v gospodarsko življenje te države!

4. Sir. Predstavljajte si, da ste gost tukajšnje vlade. Nekega večera nekdo potrka na vaša vrata. Odprete, in vstopita dva oborožena moška v uniformi. Eden od njiju ima v roki paketič, ki ga vam izroči. Podpišete potrdilo, in vojaka z vojaškim pozdravom zapustita prostor. Na vrvi paketiča visi tiskana kartica z osebnimi pozdravi izpod roke diktatorja. Paketič odprete. Na vaše presenečenje gre za camembert. Nato sežete po telefonu in začnete poizvedovati. Izkaže se naslednje. Diktator ima posebno strast za živinorejo. Poseduje privatno govejo farmo. Krave je dal z letalom pritovoriti iz Evrope, prav tako tudi molzne stroje in centrifuge. Živalski genetiki, mlekarnarski strokovnjaki, veterinarji iz Švice mu stojijo z nasveti ob strani. Čeprav je sir kot živilo v tem delu sveta ne samo neobičajen, temveč tudi neznan, se diktator priznava k prepričanju, kar znajo Francozi, zna tudi on. Živali pa seveda tropski klimi niso kos, stroški (v zahodni valuti) so prohibitivni, vsak camembert stane toliko kot majhen traktor.

Drugega jutra ugotovite, da se je naklonjenost, ki ste je bili deležni, razvedela po vsem glavnem mestu. Čestitajo vam. Pogajanja z oblastmi hitro napredujejo, vse težave so izginile, vsenaokrog vam zavidajo. Camembert ima razločen okus po salmiaku in je pri 38 stopinjah Celzija v senci na vsak način neužiten.

5- Pregrad. Ogledu jeklarne se enostavno ne boste mogli izogniti. Lahko ste srečni, da vas ne vodi naokoli pristojni policaj iz krajevnega komiteja, temveč vaš tolmač, živahen fant, ki ima vedno svojo kitaro pri sebi, ki pripoveduje tvegane vice in ki vas zvečer, ko mora napisati svoja vohljaška poročila, prosi za nasvete in predloge. V veliki tovarniški hali vam pade v oči majhen lesen pregrad. Tam sedi, glavo podprto z rokami, starejši moški, ves zamišljen. Po obhodu kosilo v kantini, običajne zdravice. Na povratku spet pridete mimo pregrada. Moški še zmeraj sedi tam, brez dela, odsoten, kupček kikirikovih lupin pred sabo na mizi. Nihče ga ne nadleguje. Vprašate svojega tolmača, kaj ima ta čudak opraviti v hrupnem in malo kaotičnem obratu. »Ah, to je inženir S., tega je treba pustiti pri miru, ta ima skrbi.« Izkaže se, da je ta S. postal otožen potem, ko mu je ušla njegova žena. Na vprašanje, kdaj se je nesreča zgodila, odvrnejo njegovi kolegi: »Tega ne vemo več tako natančno. Morda pred tremi leti, morda pred petimi, od takrat pač sedi tamle. Treba ga je pustiti pri miru.«

6. Steklenička za dojenčke. Spet enkrat vas boli glava, ni čuda pri tej klimi. Dobro, da je lekarna na vaši poti. Zdravila so tu smešno poceni, dvajset aspirinov – ki se sicer ne imenujejo aspirin – stane pičla dva groša. Čudno, kakšen naval je danes; toda lekarnar vas že pozna in vam pomigne. Ni vam treba stati v vrsti. Plačati hočete vaše tablete, pa vam provizor šepne v uho: »Prišle so stekleničke za dojenčke.« Ne razumete, kaj hoče s tem povedati. Toda lekarnar izpod pulta

privleče napol zavito stekleničko in vam jo stisne v roko. »Z gumo!« šepeče. Končno dojamete, da gre za senzacijo, in za smešen denar kupite eno teh čudežnih stekleničk. Ko lekarno zapustite, ugotovite, da je medtem pred trgovino zrasla kakih sto metrov dolga vrsta. Ne da bi slutili, ste kupili predmet, za katerega lahko vsakčas, v zameno, dobite žarnice, pisalni papir, zobno kremo, morda celo kanto bencina.

7. Luža. Ti grdi stanovanjski bloki ob robu mesta, visoki šest nadstropij, zgrajeni pred štirimi leti, bi lahko stali tudi na periferiji Barcelone, Osake ali Milana. Seveda pa tu niso bili na delu špekulanti, temveč država. Izvzemši krhke balkone in vlažne madeže na fasadi je hiša na videz moreča in oguljena, ne pa nepripravna za stanovanje. Samo vhod je podoben gradbišču. Kjer naj bi bila dohodna pot, je plitva gradbena jama. Stanovalci so čez ilovnato mlako položili nekaj desk. Gospodinje in otroci previdno balansirajo čez improvizirano brv. Vsakokrat, ko pride spomladi odjuga, naraste to jezero, v katerem plava nesnaga. Tujce tu zunaj samo redkokdaj vidiš. Po letih začne nekdo, ki morda nima pojma ali pa je posebno trdovraten, postavljati vprašanja. Od kdaj da je tu tako, hoče vedeti od svojih znancev, ki imajo v tretjem nadstropju majčkeno stanovanjce. Odgovor: To je bilo že vedno tako. Kdo da je tega kriv, kdo da je pristojen? Naveličan nasmeh. Ali se ni mogoče pritožiti? Skomiganje. Prošnja, podpisana od vseh stanovalcev, delegacija, poslana k pristojni hišni upravi? Nervozni poskusi, da bi obrnili pogovor v drugo smer. Toda obiskovalec se noče zadovoljiti; enkrat, samo enkrat bi rad prišel stvari na dno. Zdaj pa je tistim, ki jih spražuje, dovolj. Veseli da so, da imajo končno, po dvanajstih letih, stanovanje, in da jim na rob pameti ne pride, da bi tvegali doseženo. Otročja ideja, zaradi take malenkosti zagnati hrup. Na to da pride lahko samo tujec. V petih minutah da bo policija vedela, kdo neti tu ilegalne proteste, kdo so kolovodje! – Torej dobro. Toda zakaj pa potem ne samopomoč? Priskrbiš si nekaj lopat, voz, navoziš zemljo, prod, položiš morda odtočno cev in izravnaš vhod – v dveh vikendih je to nared. – Izključeno. Prod, cevi, gradbeni material so državna lastnina. Privatna gradnja v mestu je sploh prepovedana. Samo norec lahko poskusi najeti tovornjak. In razen tega, kolikokrat pa je treba še povedati? Če se naj sploh kaj zgodi, potem lahko pride samo od zgoraj, in kdor tega noče razumeti, ta te države ne bo nikoli razumel. – Ampak alternativa je vendar samo ta, da se bo moralo teh trideet družin, ki tukaj živijo svoj živ dan kobacati čez to močvirje! – Nič odgovora. Razidete se ne brez določene nevolje. Obiskovalec je prekršil eno od pravil igre, prelomil je nepisan zakon. Kar je zanj samo po sebi razumljivo, je za vse, ki so tu doma, nepojmljivo.

Hipoteza

O takih epizodah ve poročati vsakdo, ki je veliko potoval. So številne kot kak roj mušic in prav tako težko jih je odpoditi. Vprašanje je samo, kje jih je treba lokalizirati. Tu je morda na mestu majhen test. Komur se ljubi, naj naredi križec pri pravilnih prizoriščih:

☐ Centralnoafriška republika
☐ Paragvaj
☐ Bangladeš
☐ Zaire

- ☐ Indonezija
- ☐ Haiti
- ☐ Etiopija
- ☐ Kitajska
- ☐ Romunija
- ☐ Angola
- ☐ Kuba
- ☐ Sovjetska zveza
- ☐ Vietnam
- ☐ Bolgarija

Resnične zgodbe ne dokazujejo nič. Zato pa veliko pomenijo. Drugi in Tretji svet sta si strahovito podobna. Osnovne družbene izkušnje, ki jih napravijo njuni prebivalci, od vsakdanjiške mizerije do gospostvenega rituala, se komajda razlikujejo. Namesto da bi te razmere razložili, se ideologi navadno posvetijo temu, da jih tajijo. Če se analiza sploh poskusi, ima približno naslednji videz:

V nasprotju z napovedmi klasikov marksizma boljševiki in njihovi epigoni niso zmagali tam, kjer se je industrializacija razvila najdlje. Po oblasti ni segel zahodnoevropski ali severnoameriški delavski razred; to so storile majčkene kadrovske partije v zaostalih družbah, ki so prišle na vlado z udarom in državljansko vojno, in ki so se obdržale zato, ker so znale zase pridobiti množice kmetov, ker so nastopile kot organizator nacionalnih osvobodilnih gibanj, ali ker jih je vojaško podpirala močna zasedbena sila. »Zmagoviti socializem« bi tako bil neposreden ali posreden produkt nerazvitosti; analogije med razmerami, ki so v Paragvaju, in tistimi, ki vladajo v Romuniji, podobnosti med Haitijem in Vietnamom bi kazalo razložiti zgolj historično, kot goli preostanek preteklosti.

Petinšestdeset let po oktobrski revoluciji je taka razlaga izgubila precej svoje plavzibilnosti, in zdi se mi, da je čas, da preverimo drugo, in sicer obratno hipotezo: morda ni samo tako, da nerazvite družbe proizvedejo socialistične režime; morda narobe socialistični režimi ustvarijo nerazvite družbene forme. Kakor je ta domneva blizu, tako malo se je doslej razpravljalo o njej. Računam na zahvalo svojih sovražnikov in prijateljev, če s tem naredim skromen začetek. Moja hipoteza se glasi: Realno Eksistirajoči Socializem je najvišji stadij nerazvitosti.

Ekskurz v imenoslovje

Če se dva otroka prepirata o tem, kdo bo smel prvi stisniti k prsim *(novo plastično igračo) ali demolirati,* potem jima je vseeno, ali se predmet njunega spora imenuje Super Galaxy ali Space Roboter Mark IV. Toda bolj ko sta kontrahenta odrasla, bolj jima gre za to, kako naj se stvar, zaradi katere se tepeta, imenuje. To lahko gre tako daleč, da je spor za besede bolj zagrizen kot spor za realnosti, ki jih poimenujejo.

»Če *jaz* uporabim besedo«, pravi Goggelmoggel v *Alice v čudežni deželi,* »potem pomeni točno to, kar imam jaz za pravilno – nič več in nič manj.« – »Vprašanje je le«, pravi Alice, »ali je mogoče enostavno določiti, da besede pomenijo nekaj drugega.« – »Vprašanje je le«, pravi Goggelmoggel, »kdo je močnejši, nič več.«

Tako postane vprašanje oblasti, ali je treba to ali ono republiko pisati z narekovaji ali brez in ali jo je treba imenovati Takoimenovano, ali se Falklands imenujejo Malvini ali pa Malvini Falklands; in kaže, da niti o tem ni enotnosti, ali naj se ime naše države izgovori v vsej dolžini, ali pa ga je dovoljeno skrajšati v Ze-Er-En.

Če pa zdaj sporna igrača doseže celo velikost sistema, v katerem živi tretjina človeštva, potem spričo vrišča zaradi tega, kako naj se imenuje kaj, lastne besede več ne razumeš. V kakšnem razmerju so tu označevalci do označencev, ob tem vprašanju naj se redijo semantiki, semiologi in semiotiki. Ker tolikšne ekspertize nimam na razpolago, navajam tu le kratko listo možnosti, ki so na izbiro: socialistični tabor, dežele državne trgovine, svetovni komunizem, Drugi svet, državnokapitalistične, monopolnobirokratske, postkapitalistične družbe...

Vse te krhke oznake pa postavlja v globoko senco tisti genialni izraz, ki so ga mišljeni po dolgoletnem iskanju končno skovali sami zase; mislim govor o Realno Eksistirajočem Socializmu.

Kar mi pri tej oznaki tako ugaja, je njena neprostovoljna vsebina. Nad pešcem, ki bi pri kiosku zahteval škatljico realno eksistirajočih cigaret, bi se čudil prodajalec, nad sindikatom, ki bi zahteval realno eksistirajoča povišanja plač, pa zveza podjetnikov. Težko si je tudi predstavljati, da bi cesarju Wilhelmu II. prišlo na misel, da bi se imenoval realno eksistirajočega cesarja. Samo nekdo, ki ga razjeda dvom, lahko neprenehoma zatrjuje, da dejansko obstaja; in to je tudi diskretni šarm te partijsko uradne besedne kreacije, da je tak dvom kar preveč upravičen.

Toda hkrati ta izraz pove vsakomur, ki ima ušesa, da sliši: Moji gospodje disidenti, tujci, kritiki in nergači, dragi sovražni elementi! Lahko govorite semtertja, kolikor hočete, jaz sem factum brutum, požrite to! Govor o Realno Eksistirajočem Onem je torej afirmativen in resignativen hkrati; prvo, ker trdi, da socializem dejansko in resnično obstaja, da je mesija, dolgo pričakovani, že davno med nami; drugo, ker nam daje razumeti, da pa naj pri tem tudi ostane, več ni pričakovati: to na naslov tistih norcev, sanjačev in utopistov, ki še zmeraj niso dojeli, da je Sveti Nikoli njihovih upov že davno minil.

Kdo bi si bil od brezimnega avtorja v propagandnem oddelku CK KPSZ pričakoval tako veleumnost! Če kljub temu tvegam, da predlagam izboljšanje njegovega srečnega odkritja, tedaj imam dva vzroka za to. Prvič ima beseda socializem častitljivo preteklost, in ne zdi se mi čisto pošteno, da bi tiste, ki so jo postavili v svet, post festum vlekli za nos; militantni fantje rokodelci in bradati preroki, potujoči pridigarji in begunci, plemeniti študenti in odločni stavkovodje devetnajstega stoletja si svojih naslednikov niso izbrali, in nikakor ne uvidim, zakaj naj bi se današnji zatiralci bogatili ob njihovi zapuščini. In drugič formula o Realnem Intakonaprej ni dovolj ročna. Zato si bom dovolil, da bom to silno prikazen v bodoče imenoval *Resocizem*, beseda, ki bo, tako upam, vsakomur, bodi prijatelju ali sovražniku, šla gladko z jezika.

Enaki bratje, enake kape

Vsakdo ve, ali vsaj misli da ve, kaj je nerazvitost. Ampak da se bomo prav razumeli, in da se nihče ne bo mogel delati, kot da ne ve, kaj je mišljeno, tukaj majhna primerjalna lista:

Ekonomsko stanje: odvisnost od svetovnega trga, nizka stopnja samopreskrbe. Nujnost alimentacije s strani bogatejših držav. Uvoz naprednejše tehnologije, plačevanja z izvozom surovin. Naraščajoča zadolženost pri kapitalističnih dobaviteljih, ki lahko gre tako daleč, da je nerazvita država v tehničnem smislu bankrotna.

Politični sistem: Skrajna vladavina oseb, povezana s kultom osebnosti. Enostrankarski sistem z mafioznimi potezami. Manjkanje nasledstvene ureditve za vodilni vrh. Privilegiran položaj vojaštva in tajne policije. Hladna državljanska vojna. Samovolja v sodni praksi, totalna cenzura, institucionalizirana korupcija, državni terorizem.

Čim bolj prepričljiva je podobnost, tem bolj pomembne so razlike: vsaka primerjava, ki jih ne upošteva, ima kratke noge.

1. Resocizem si ni postavil za cilj nerazvitost kar samo; bolj si prizadeva, da bi jo spravil do najvišjega razcveta. Ljudje naj ne umirajo od lakote kot v Maliju ali Bangladešu. Vsi naj bodo nahranjeni, toda slabo nahranjeni; vsi vzgojeni, toda slabo vzgojeni; vsi nastanjeni, toda slabo nastanjeni. V večini resocističnih držav so ta cilj dosegli, in to ni mačji kašelj. Znamenite resocistične »pridobitve« so pa hkrati limit tega, kar je namenjeno prebivalcem Drugega sveta: do sem in nič dalje. Presežna vrednost, ki jo je mogoče prigospodariti čez to mejo, steče ali v žepe privilegiranega razreda (»nomenklatura«), ali pa gre v korist zunanje in notranje oborožitve, ki kot edini sektor vzdrži primerjavo s svojim nasprotnikom v kapitalističnih državah.

2. Nerazvitost ni samonikel pojav, in že sploh je ni razumeti kot goli relikt preteklosti. Prav nasprotno je produkt modernizacije. Kdor hoče kako državo nerazviti, mora razbiti in izžeti staro, predindustrijsko družbeno formo, na katero naleti. Od njenih »zaostalih« elementov si bo pri tem prisvojil vse, kar podpira prehod od stare k novi mizeriji. K fundusu Slabega Starega spadajo predvsem domače oblike zatiranja. Zato resocizem, prav tako kot klasični kolonialni sistem, kjer le more seže po tradicionalnih gospostvenih metodah: po carizmu v Rusiji, po pruski dediščini v NDR, po režimu caudillov in kazikov v Latinski Ameriki in po aziatskem despotizmu na Daljnjem Vzhodu.

3. V klasičnem imperializmu je vladala preprosta logika izkoriščanja: čim revnejše so bile kolonije, tem bolj so se bogatile metropole. Rapidna nerazvitost afriških, azijskih in latinskoameriških družb v devetnajstem stoletju je bila samo druga plat prav tako rapidnega razvoja v »matičnih deželah«. »Neodvisnost«, ki so si jo priborile nekdanje kolonije, tega razmerja kot znano ni mogla kaj dosti fundamentalno spremeniti.

Nasprotno pa resocistični tabor nima cvetoče metropole izven svojih meja. Sovjetska zveza proizvaja in reproducira svojo nerazvitost sama, takorekoč z lastno silo. Če kaka stara grajzlarija pride na boben, je to navadno posledica koncentracije kapitala: plen pripade supermarketu na vogalu. Nasprotno pa ima bankrot resocizma imanentne, sistematske vzroke. O imperializmu Sovjetov ni mogoče govoriti z vso pravico šele od Afganistana ali Poljske; toda ob tem pa naj ne bi pozabili, da gre za imperializem sui generis, ki velikemu bratu ne omogoča dosti udobnega življenja. V Budimpešti, Berlinu in Pragi se živi precej boljše kot v Moskvi, da o metropolah kot Bjelogorsk, Ašhabad in Namangan sploh ne govorimo.

4. Kjer resocizem ob svoji »zmagi« najde že razvito industrijsko družbo, pride do neskončnih sitnosti. Težave se začnejo že s prevzemom oblasti. Spontane od-

ločitve prebivalstva za resocizem, z volitvami ali vstajami, si ni mogoče misliti; sistem je samo mogoče oktroirati z udarom ali z vojaško zasedbo. Toda tudi tam, kjer je to uspelo, kot na Poljskem, na Češkoslovaškem, na Madžarskem in v Vzhodni Nemčiji, prava naloga zmagovalce šele čaka: forsirani vzvratni razvoj na sovjetski nivo. Vendar ni niti tako lahko trajno zatreti produktivnih energij, ki tičijo v razviti družbi. Da bi uveljavila najvišji stadij nerazvitosti, resocizem, ima hegemonialna sila na razpolago dve možnosti:

Lahko skuša posneti prekomerno presežno vrednost z »gospodarskim sodelovanjem«, to se pravi z neenakimi pogodbami, ali pa lahko, kjer to privede do uporov, postreže z »bratsko pomočjo«. Kljub temu pa še ni uspelo v NDR ali na Madžarskem ustvariti mongolskih razmer.

Grešni kozli

Teorij o nerazvitosti je mnogo. Skoraj vse iščejo svojo utemeljitev v materialnih dejstvih, v analizi gospodarskih procesov. Zdaj pa se resocistični režimi sicer odlikujejo z veliko potrebo po teoriji; odklanjajo pa, da bi katerokoli od teh teorij aplicirali nase. Vzrok ni toliko v vsebini teorij, temveč bolj v dejstvu, da je resocizem v očeh resocistov že vnaprej imun proti teoriji. Po njihovem namreč sploh ne more obstajati kako merilo, s katerim bi se dalo meriti njihovo lastno ravnanje. Še najmanj primerna za ta namen se jim zdi njihova lastna teorija, ki se imenuje dialektični materializem. To ima kuriozno posledico, da se v primerjavi z Nicolaem Ceausescom in Fidelom Castrom prikazujejo Agnelliji in Rockefellerji, Flicki in McNamare kot edini resnični materialisti, že zato, ker so navajeni, da merijo uspeh ekonomskih dejanj ob ekonomskih rezultatih, ki jih ta dejanja proizvedejo. Voditelji resocizma pa so skrajni idealisti, ker načelno odklanjajo vsakršno preverjanje realnosti.

V teh okoliščinah se seveda postavlja vprašanje, koga ali kaj je treba narediti odgovornega za njihove polomije. Odgovor je zanje že pol stoletja dognan. Kriv je a) sovražnik, b) preteklost in c) zmotljivost človeka.

Resocizem ima čudno navado, da samega sebe predstavlja hkrati kot nepremagljivega borca in kot užaljeno nedolžnost. Po eni strani je kar naprej zmagovit, po drugi strani pa težko trpi zaradi podlosti svojih notranjih in zunanjih sovražnikov. Kjer mračne zarote kapitalistov, mahinacije reakcionarnih sil ne poskrbijo za zadostno kritje, po potrebi sam ustvari notranjega sovražnika. Da ga je treba takoj napraviti neškodljivega, se razume samo od sebe. Z njegovo likvidacijo pa nastane nova vrzel, ki jo je treba zapolniti z novo definicijo sovražnika, in tako dalje. Čeprav je odvisen od svojih nasprotnikov, da bi razložil svoj brodolom, se resocizem razume kot njihova nedolžna žrtev. Toliko je podoben boksarju, ki se ne utrudi jadikovati nad obstojem drugih boksarjev; če teh rogoviležev ne bi bilo, bi bil svetovni prvak.

S podobno penetrantnostjo opozarja resocistična propaganda na hudobno preteklost, na nemogočo dediščino, ki jo je moral nastopiti. K njej spada predvsem stari človek, kreatura, ki jo je očitno težko iztrebiti. Retorika opravičevanja pri tem sledi preprosti shemi prej/pozneje, ki jo poznamo iz starih reklam za šampone ali deodoranse. Slaba stran te metode je, da funkcionira samo na kratki rok. Če čudežno sredstvo po petinšestdesetih letih še zmeraj ne kaže nobenega učinka, se celo med idioti začne razširjati določena skepsa.

Tretja možnost dodelitve krivde je ritual samokritike. To, kar skesani grešni kozel izpove, je celo tedaj, če ga na osnovi njegove izpovedi ustrelijo (kar se dandanašnji zgodi le še redkokdaj), vedno samo navidezno priznanje. »Tovariši, delal sem napake. Šel sem vase. Nikoli naj se več ne zgodi.« S tem je problem za vekomaj lokaliziran v prsih grešnega kozla, in sistem lahko preide k dnevnemu redu. Po tej logiki je kraljici Victorii manjkal samo pravi spovednik, da bi jo opozoril na njene »napake«. Malo samokritike, in na stotisoče otrok bi ji vriskalo, namesto da v rudnikih crkavajo. Nekoč je bila teorija, ime ji je bilo marksizem. Zaklinjanje »napak«, ki daje izgovore namesto analiz, je njena najskrajnejša negacija.

Povzetek neke nesreče

Težko je reči, kje se nerazvitost začne, in kam vodi. To priznam. Lahko riješ v produkcijskih in trgovskih statistikah, kolikor hočeš, in preštudiraš najdebelejše špehe zgodovinarjev in politiologov, pa stvári ne boš prišel do dna. Stvar namreč ni samo ekonomski in političen fenomen; je vse zaobsegajoč življenjski kontekst, nesreča, ki prenikne družbeno in individualno eksistenco do zadnjega kotička in zadnje špranje. Kogar samega ne prizadene, ta njenih mračnih tajnosti nikoli ne bo docela razumel; in če ne bo hotel ostati docela brez vsakega pojma, se bo moral držati njenih velikih pisateljev, pripovedi V. S. Naipaula in Andreja Platonova, Gabriela Garcie Márqueza in Salmana Rushdieja. V primeri s tem, kar nam imajo povedati, je vsak poskus od zunaj, da bi zajeli nerazvitost kot antropološko kategorijo, shematski in abstrakten; tako tudi naslednji povzetek, ki skuša strniti nekaj resnih in tipičnih posledic nerazvitosti zaradi resocizma.

Pomanjkanje in razsipanje sta povsod, in povsod je eno z drugim pod površjem povezano. Tudi kjer vlada veliko družbeno bogastvo, se beda, kakor kar predobro vemo, hrani iz zapravljanja in narobe. Kjer pa je družba v celoti revna, zadobi antagonizem morilske oblike. Medtem ko so traktorji na poljih ustavljeni, ker spet enkrat manjkajo rezervni deli, se v mestih ženske nastavljajo za kruh; za drage devize uvoženi avtomati propadajo na nabrežju; na tone neuporabnih dobrin se producira, toda na mesece dolgo ni žarnic. Blazne obljube za daljnjo prihodnost, ki jih nihče ne verjame, naj nadomestijo vsakdanje mleko. Oznanjajo se velikopotezni načrti in se izpeljejo z velikanskimi izdatki, o katerih vsakdo, ki ima količkaj stvarnega znanja, ve, da so neizvedljivi. Brezbrižnost, zanikrnost in nesposobnost vsemogočne birokracije niso nepopisne, toda samo zelo dobri avtorji naj se preskusijo ob tej nalogi. V aparatih ima samo tisti možnost za vzpon, ki nikoli ne ugovarja. Negativna selekcija je neizprosna, korupcija endemična, potrata resursov nima ne konca ne kraja.

Ničvrednost časa. Ker ni projekta, zaradi katerega bi se izhod zdel mogoč, podvrženo prebivalstvo ne vidi nobenega vzroka za skupne napore. Suženjska morala naredi permanentno tiho stavko za dolžnost. Celotni tonus življenja se upočasni. Da čas ni nič vreden, se naučiš na vsakem od brezštevilnih uradov, kjer se moraš zglasiti; da bi kupil hlače, se moraš trikrat postaviti v vrsto, prvič, da ugotoviš, ali hlače so in koliko stanejo, drugič, da jih plačaš, in tretjič, da jih dobiš izročene. Pri tem stupidnem ritualu, ki se prakticira že desetletja, gre v zgubo na milijarde delovnih ur. Sabotaži časa od zgoraj ustreza sabotaža prakticirana od spodaj; produktivnost poljedelstva in industrije je in ostaja bedna.

Dezinformacija. V nerazvitih družbah je informacijski krogotok hudo moten. Prebivalstvo je odvisno od štoraste propagande sredstev javnega obveščanja. Uistosmerjenje in cenzura skrbita za to, da večina vesti cirkulira samo v obliki govoric. V ostalem pa se dostop do informacij striktno ravna po družbeni hierarhiji. Toliko uživa vodilni vrh spoznavni monopol, ki ga povsod občutna manija skrivanja še krepi. O tem, kaj se v družbi dogaja, skuša gospodujoča klika dobiti pregled s sistematičnim vohljanjem. Vloga »intelektualnega celokupnega delavca« pa presega policajeve moči; njegov kognitivni potencial nujno zaostaja za potencialom družbe.

Motena komunikacija pa ima nerazveseljive posledice tudi za vodstvo, ker ohromi vse oblike samoreguliranja. Ekonomske posledice so bile dostikrat opisane. Ker manjka regulativ trga, se cene brez ozira na stroške administrativno določajo; potreba nima za produkcijo odločilne vloge. Toda to je samo en vidik podivjanja, ki zajame vsa življenjska področja. S tem, da se vsak feedback »od spodaj« zaduši, si vodstvo lahko čestita k pravi plimi poročil o uspehu. Ta vedno naletijo na ugoden odmev. Enkrat sklenjena »napaka« mora torej vsakokrat zadobiti velikanske dimenzije, da se opazi; tedaj se vodstvo šele zmeni zanjo in spremeni kurz, tj. pripravi svojo naslednjo napako. Na dlani je, da je učna sposobnost tovrstnega sistema minimalna.

Zakrnitev. Občanom nerazvite države se vsak dan znova demonstrira, da so nemočni izpostavljeni samovolji, represiji, zmedi in zanikrnosti. Zavest svoje nemoči vodi do resignacije, do umika na skrajno reducirano privatno sfero, do politične apatije. Gre zato, da se nekako prebiješ, da se izogneš odločitvam, da se greš mimikrijo in da se vzdržiš vsake kritike, vsake pobude.

Nesposobnost za inovacijo. Mišice, ki se nikoli ne uporabljajo, zakrnijo. Na dolgi rok privede nerazvitost do tega, da njene žrtve pozabijo, kako se kaj novega ustvari. Niti na področju oboroževanja, ki mu posveča vso svojo ljubezen, se resocizem ni dokopal do fundamentalno novih iznajdb; na vseh drugih področjih se zadovolji s tem, da posnema to, kar imajo ponuditi razvite družbe. Seveda ni ustvaril tudi nobene samostojne kulture. Umetniška producija ali sega nazaj po predindustrijskih ostankih (folklora), ali pa z epigonsko zamudo sledi vzorcem zahodnih metropol.

Z oblastjo podprta življenjska laž. Resocizem kot najvišji stadij nerazvitosti je napravil herojske napore, da bi izrinil občutek, da je podvrženim ljudstvom prinesel samo nesrečo. Zavist in resentiment tistih, ki so bili prikrajšani, karakterizirajo njegove uradne izjave, ki nihajo med megalomanijo in smiljenjem samemu sebi. V svojem lastnem upodabljanju je povzdignil Potjomkinovo vas v princip. Na totalno skepso prebivalstva odgovarja z življenjsko lažjo, podprto z oblastjo. Na vrhu hierarhij se cinizem in paranoja stekata v nerazrešljiv amalgam. Nerazvitost rodi blodnjo. Resocizem jo povzdigne v sistem.

Envoi

Priznam, da so ti preudarki enostranski. Priznam, da je težko reči nekaj »objektivnega« o tej nerazvitosti. Priznam celo, da je na njej mogoče najti tudi kaj dobrega. Med nami so ljudje – vsi jih poznamo –, ki mislijo, da so v revnih družbah znova odkrili marsikaj, kar smo mi zgubili: elementarne izkušnje, vzajemno pomoč, počasne nedelje, nesebična čustva, delo na polju, enakost v skupni stiski. Ravno to, v čemer prednjačimo pred njimi, jim ne ugaja. Kompleksnost naših

razmer jim zraste čez glavo, hladnost in nepravičnost naših bojev se jim gabita, razgled na bodoče katastrofe jih straši, njihove tožbe o »praznoti« in »nesmislu« nam že precej časa gredo na živce. Priznam, da njihove pritožbe izražajo nekaj resničnega, čeprav slabo in neokretno. Toda ta resnica zadeva samo nas. O Drugem, Tretjem, Četrtem svetu ne izpove ničesar. Kar iskalci smisla mislijo, da so tam našli, ni nič drugega kot projekcija njihovih lastnih problemov. Govorijo kot slepec o barvi. S takim hrepenenjem ne vem nič početi. Poljaki niso indijansko pleme, Kubanci ne prekrščevalci. Nikjer danes med Managuo in Šanghajem ni najti niti najmanj oddaljenega odseva nekdanjih revolucij. Množično uničevanje človeških želja, človeških fantazij, človeške produktivnosti: kdor ima nerazvitost z nasiljem za izhod, ta išče svojo srečo v blaznosti.

(Prevedno po Transatlantik
julij 1982
Prevod Peter Wieser)

Vladimir GAJŠEK

BREZIMNI TOČNO OPOLDNE – feljton o stalinizmu

Ko se osebno in družinsko ime ali izmišljeno ime kakšne osebe sprevrže v pravo lastno ime, kakor da gre za veroslovno ali z zgodovino poosebljeno bitje, ko stalni pridevki kot psevdonimi postanejo sopomenke določne družbenopolitične, kulturne, civilizacijske dobe, se obenem spremenijo tudi zaimki, pridevniki, prilastki. Takó so mnoga tuja lastna imena postala podomačena. Vzdevek Stalin pa ni ljubkovalnica, čeprav ga pogosto rabimo. Prisilna slovenitev tega vzdevka daje misliti dvoje: – ali gre za etiketo s politično negativnim predznakom, ki je takoj enopomenski, tedaj za oznako današnjih posegov v rodovino ali osebo, – ali pa označuje omenjeni vzdevek samodržca in njegov čas, obdobje njegovih političnih začetkov, vzponov, represij, drugo svetovno vojno, informbirojevske zločine in posmrtni padec. S tem pa že presegamo zgolj zunanjo obliko stalinske ideologije in politične metodologije: pogum, da se je Titova Jugoslavija uprla stalinski hegemoniji še za časa življenja tega socialistično-realističnega vladarja, je bil tóliko večji, kolikor bolj se je uresničila ideja »Tovarne delavcem!« in kolikor uspešnejše se uresničuje delavsko samoupravljanje danes.

Spor, ki sega v mednarodno delavsko gibanje in politične stranke posameznih držav, nikakor ni nov. Politična odvisnost ali izključna pravica do sprejemanja odločitev in izvršne oblasti ni nikoli pripadala, pa četudi še tako na videz uspešno, samó in zgolj posameznikom. Državni aparat je omogočal slehernega diktatorja takó, da se je širil v njegovem imenu. In da državni aparat s svojim režimom deluje nasilno, da uničuje svoje nasprotnike, ni javna skrivnost, čeprav je večkrat državna tajnost. Poveličevanje države zaradi države ima v temeljih iste korenine, kakor jih je opisal že Karl Marx v 18. Brummairu Louisa Bonaparta. Moč imajo odločati v tem primeru tisti, ki imajo silo izvrševati. Z drugimi besedami, človeško bitje se spremeni le v poslušnega, linijsko začrtanega državljana. Aluzije o živalih iz Živalske farme Georgea Orwella in enakosti nad vsemi enakostmi so poljubne toliko časa, dokler totalna država ne prisili s totalitarnimi nasilji človekovega bitja, da postane zgolj in samó državljan. Birokratske omejitve so v totalni državi, pa naj bodo še tako papirnate, edini kažipot v vasezaprtost. V hermetičnih političnih prostorih postane v tem primeru kabinetna politika javno načelo obvladovanja delavskih množic, ekonomsko življenje pa propagandni nadomestek. Če je bil Zahod »kokakoliziran«, je bil Vzhod staliniziran.

Buharinski, trockistični in drugi koncepti, ki so v času oktobrske revolucije in pod Leninovim vodstvom snovali delavsko državo, prvo državo socializma in svetovno delavsko velesilo, so bili v temeljih postavljeni v medsebojna učinkovita nasprotja, v družbeno rast, v elektrifikacijo in materialno proizvodnjo novega, sovjetskega tipa, medsebojno so se izgrajevali, dopolnjevali, se temu ustrezno določali. Z dvigom osebnega standarda – po vojnem komunizmu – so posamezni (nepovci) birokrati in trgovci že izrabljali materialne in idejne pridobitve oktobrske revolucije, pomenili so za Stalina tisto stopničko k oblasti, ki je zamenjala glavo za hrbet. Ime in nalepka sta začeli prikrivati materialne uspehe ali neuspehe, izhod iz materialne krize so mnogi videli le v »obrambni«, vojaški industriji, v krepitvi policijskega režima in državnih oblastvenih pa izvršnih ustanov. Središče dogajanja ni bilo več sredi dogodkov in zgodovine, ampak na vrhu – namesto diktature proletariata tedaj diktatura nad proletariatom. Poleg tolikokrat

»opevane« stalinske birokracije, poleg političnega, spokorjenega vrha moramo nujno govoriti o položaju vojaštva, policijskega sistema, o kulturno monolitnih institucijah, ki so vsi skupaj diktirali v imenu delavskega razreda svojo jekleno logiko. Maščevalnost, o kateri piše že Hegel v Filozofiji zgodovine, ko obravnava srednji vek, zavist sosedov zaradi krvavice, je spodbudila lov na čarovnice. Birokrati so bili le posredniki in trobilci tega lova. Zato pa se je zaostrilo do skrajnih meja delovno pravo, ki je razširjalo po pooblastilih in po svojem redu svoje pritiske, da utiša delavca: po eni plati priganjaštvo, po drugi garaštvo.

Ideologija stalinizma je hotela prikriti prav z nalepkami takšno stanje, naj je šlo za stahanovščino, za znane sodne procese (1936), za nasilje v mednarodni politiki kot za eno od mogočih metod posploševanja, za gulag... Mar ni že Franz Kafka označil takšnega stanja: »Ko po revolucionarni povodnji odtečejo vode, ostane samo mulj.«?! Ta primera o glinasti naplavini pokaže obenem tisto teoretično sivino, po kateri tavajo stalinisti in njihovi privrženci. V sodobnem socialističnem in delavskem gibanju – tudi v evrokomunizmu – in v razmerah velesil je stalinizem pomenil nevarnost za osnovne človeške pravice, škodo za proizvodne, sodobne tehnološke procese in prisilo ali velesilo v mednarodnih odnosih. In vendar prav ta teoretična in zbirokratizirana sivina odeva v uniformo družbenega človeka, češ da bo kakor starogrški Antej – po Stalinovih besedah iz Zgodovine VKPb – dobil novih moči z zemljo. Z zemljo ali muljem, to je zdaj vprašanje.

Neprotislovnost istih spreminja osebne izkaznice v formularje, človeško bitje pa naj životari na enem samem obrobju iz dneva v dan negotovih, skoraj brezzgodovinskih trenutkov? Nismo tega slišali že od malomeščanov in lumpenproletariata, od konfidentskih profesionalcev in samovšečnih elit? Skratka, pojem socialistične demokracije pomeni stalinizmu izpolnjevanje obrazcev in upravni postopek, delo je le še obveznost, ki zavezuje državljana – in ne delavca – k državi. Bi lahko tudi v primeru, ko skušajo nekateri odpravljati narod ali narodnost kot družbenozgodovinsko tvorbo, govorili o stalinskih postavkah, o večno veljavnih navodilih birokratskega ljudstva kot zgled vsem svetovnim narodom, o tajnih smernicah in o javni, zmerom eni in isti usmeritvi?! Ali z drugimi besedami: so politični poklici edino zveličavni za stalinizem in njegovo pristaštvo? Že ta vprašanja zgrešijo svoje izhodišče, ne moremo jih obravnavati le kot retorična. »Iz tega končno izhaja, da si razredno in nacionalno nista drugo drugemu nasprotna, marveč sestavljata celoto. Interesi delavskega razreda so brez dvoma istovetni z resničnimi interesi svobodnega razvoja in uveljavitve naroda. Nacionalna odvisnost in napredek naroda, če gledamo s stališča zgodovinske perspektive, pa sta danes odvisna od naprednih družbenih odnosov, to je od vloge delavskega razreda v družbi,« ugotavlja Edvard Kardelj v Problemih naše socialistične graditve, IV. Samoupravljanje v združenem delu in družbeno samoupravljanje, 3. Samoupravljanje in narod, 260. stran. V smislu teh Kardeljevih misli imamo opraviti kritično tudi s tisto dogmatsko vznesenostjo, ki pripada zaostalosti »narodnjakov« in ki noče vedeti ne za pomen družbene lastnine in delavskega razreda v 20. stoletju, prav tako kot stalinizem ne priznava po svoji edini odločitvi »ljudstva« narodnostnih pravic. Delovno taborišče proti delovni organizaciji, uzurpatorji namesto socialistično in demokratično mislečih ljudi, izbranci, ki so izžrebali in izvolili sebe, namesto komunistov, policaji namesto inteligence – takšna je verjetno družbena podoba slojevitega stalinizma. Kompetence in ugled izhajajo v takšnih okoliščinah iz vsakršnega podkupovanja, karierizma in funkcijskega biciklizma. Določanje kandidatov za politične funkcionarje pomeni v stalinizmu zmerom ap-

riorizem, svojevrstne programirane ljudi in organe oblasti nad proizvodnjo. V nacionalni ekonomiji in v mednarodnih odnosih lahko prevladuje le blokada, ki bi jo naj vzpostavil gospodarskopolitični, enoljudski blok velesile. Varni so postali nevarni. Ljudje sile so zato s stalinsko metodologijo in po njej odpravljali sleherno pravico politične soudeležbe, politika vodilne velesile pa je vsiljevala ne le svojo samovoljo, ampak tudi le svojo, češ edino mogočo pot v »boljši« družbeni red, da bi si satelitsko pokorila neodvisni razvoj narodov in delavskih razredov. Tudi odtod usmrtitve Kočija Dodze, Lazsla Rajka, Trajča Kostova ... in sovraštvo do titoizma. Svetá pa se ni posrečilo spreobrniti naenkrat še nikomur.

II. plenum CK KPJ (januar 1949) in III. kongres Ljudske fronte (april 1949) sta bila znanilca nove dobe, časov, v katerih stalinizem ni mogel pognati globljih korenin. Vrsta podobnih problemov tega časa poudarja tudi dandanes podobne dileme: večja uporaba domačih surovin, problematika izvoza in »deviznega« dinarja, okrepitev in večja rast blagovnega prometa, gospodarska ustalitev, gospodarno ravnanje, odgovornost, ustalitev delovne sile, spodbujanje novatorstva, povezovanje s tujimi tehnološkimi pridobitvami, naloge (danes srednjeročnega) plana ... Če bi govorili, da uvidevamo danes rast stalinizma, še to ne pomeni, da je delavsko samoupravljanje v zatonu. Materialna in družbena krepitev vseh socialističnih sil odpravlja oblike stalinizma dosti bolj od ideoloških floskul. Če je Zvezna ljudska skupščina sprejela (27. junija 1950) temeljni zakon o upravljanju državnih gospodarskih podjetij in višjih gospodarskih združenj po delovnih kolektivih, če je bilo tega leta izvoljenih in ustanovljenih 6319 delavskih svetov in 7136 upravnih odborov, je vsekakor zgodovinska resnica, da ob tedanjem grozilnem stalinizmu delavski razred pri nas ni klonil, da je bil in je praktično sposoben upravljati s proizvodnimi podjetji in gospodarstvom. Tu pa je gotovo razmerje moči med družbeno politiko in politiko združenega dela več ali manj izenačeno, s čemer jemlje državi administrativno moč, s katero bi se postavljala kot aparat prisile nad delavski razred. Še več: stalinizem je naposled po svojih mnogoterih uravnilarskih in hegemoničnih oblikah še zmerom le jadikovanje za starimi časi, v katerih so prav stalinisti izgubili svoje privilegije, ugodnosti in v katerih so bili edina kontrola nad delavskim razredom. »Idejnost, narodnost, partijnost«, parola ždanovščine, so si hotele prikrojiti gospodarske, politične, kulturne pravice po logiki distribucije z vrha navzdol, bodisi v neposredni proizvodnji bodisi v družbeni reprodukciji. To je bilo ekskluzivno blagó, ki ga je ponujal in ga sploh lahko ponuja stalinizem. Pa čeprav ni povpraševanja. Vemo, za kakšno ceno so nam hoteli stalinisti prodati svoje blago, s kakšnim državnim učinkom in po kakšnih direktivah so menjavali dobiček za oblast. Če je Stalin organiziral gospodarsko blokado, ni mogel odpraviti našega narodnega dohodka.

Imena na nalepkah, zlasti na politično ideoloških in tista na birokratskih vratih, se spreminjajo. Tako odhajajo kultne in okultne osebe in osebnosti v historične arhive in kinoteko ... Ameriška predsednika Eisenhoower in Kennedy sta cenila Točno opoldne, film iz 1952. leta. Richard Nixon se je pred velikimi nastopi krepil z vesterni Johna Waynea in celo Josifu Stalinu, kot se spominja Hruščev, so bile všeč »konjske opere« razrednega sovražnika: »Čez vse je ljubil kavbojke. Razvrednotil jih je in jih ideološko pravilno ocenil, – vendar je takoj nato naročil nove.« Kje je točno opoldne srečanje imperializma s stalinizmom?

(Maribor, jeseni 1981)

UDK: 330,180:167:141.B21 »KAPITAL«

mag. Siniša ZARIĆ

O NAČRTU IN STRUKTURI »KAPITALA«

Uvod v problem

Na zadnjem predavanju smo slišali, da se moramo sestati še enkrat, preden pričnemo s proučevanjem Marxovega izvirnega teksta, oziroma preden se konkretno soočimo z razumevanjem in proučevanjem prvega poglavja Prve knjige »Kapitala«. Menim, da obstaja več vzrokov, zaradi katerih se moramo lotiti načrta in strukture »Kapitala« in sicer kot smo se pred tem dogovorili na sestanku študijske grupe – predvsem z metodološkega vidika, čeprav bodo, kot vedno, občasno prisotni tudi drugi možni vidiki proučevanja in recepcije tega Marxovega temeljnega dela. Poglejmo sedaj vzroke, zaradi katerih smo se odločili za takšen pristpo:

1. Predvsem menim, da je treba ob pristopu k posameznim teoretično in metodološko pomembnim ali aktualnim poglavjem iz vseh treh knjig »Kapitala« stalno imeti pred sabo celoto tega Marxovega dela. Celota »Kapitala«, njegov načrt in struktura, tvorita kontekst posameznih analiz. Ko govorim o celoti »Kapitala«, mislim torej na vse tri knjige, čeprav Marx druge in tretje ni uspel pripraviti za tisk.

2. Na zadnjem setanku smo že ugotovili, da je vrstni red podajanja zelo pomemben in da ima Marxov »Kapital« zelo natančno arhitektoniko, o kateri bomo tudi obširneje spregovorili. Določili bomo torej osnove Marxove miselne konstrukcije, s čimer bomo hkrati opredelili tudi tematiko naših nadaljnjih proučevanj in analiz.

3. Ob analizi strukture »Kapitla« se nam ponuja priložnost, da explicite pojasnimo razliko med Marxovo metodo proučevanja in njegovo metodo razlaganja. S pojasnitvijo te razlike ovržemo pojmovanja, ki Marxovo delo kažejo kot »kakšna konstrukcija apriori«, kot »dovršena teoretična zamisel«, kot »abstraktni miselni projekt«, ki ga del marksologov iz vrst meščanske znanosti hoče prikazati kot »logično dovršenega, vendar samo abstraktnega« in zato Marxovo delo ne more predstavljati neke nevarne kritike stvarne kapitalistične družbe, saj ne izhaja iz stvarnosti, ampak domnevno »izključno iz Marxove glave«. S spoznanjem razlike med metodo proučevanja in metodo razlaganja je mogoč popolnejši znanstveni pristop k celi vrsti, v znanosti sicer kontroverznim, problemom; med njimi bi mimogrede omenil vam vsekakor znani problem t.i. protislovja med I. in III. knjigo »Kapitala«, s čimer je nenazadnje povezan tudi problem transformacije, o katerem poteka široka neprekinjena razprava.

4. Razpravljali bomo tudi o vprašanju (prisotnem tudi v literaturi) izvirnega plana »Kapitala«. V kontekstu te razprave lahko to vprašanje formuliramo tudi drugače: zakaj sta v naslovu prisotna tako plan kot struktura. Izhajal sem od tega, da imamo strukturo pred sabo, da nam jo daje vrstni red razlage v »Kapitalu«, kakršen je danes dostopen bralcem, oziroma kakor sta ga Marx in kasneje Engels priredila za tisk. Vendar menim, da je pomembno tudi, kakšen je bil izvirni načrt Marxovega »Kapitala« in da do nam pomebnih zaključkov lahko pridemo tudi

s postopkom vzporejanja izvirnega načrta »Kapitala« s strukturo »Kapitala«, kakršnega sedaj poznamo. S tem mišljenjem je mogoče polemizirati in mu očitati, da hipertrofira pomen problema, vendar menim, da so zaključki pomembni z vidika tako imenovane dialektike raziskovanja.

5. Preostane nam še, da razmišljamo o Marxovi metodi z vidika spoznavne teorije (morda je za razliko od vrste drugačnih pristopov potrebno pripomniti: historično-materialistična spoznavna teorija). V tem smislu bomo govorili, kakor pravi Iljenkov, sodobni sovjetski marksist, o »dialektiti abstraktnega in konkretnega v Marxovem Kapitalu«.

6. Preden pristopimo k analizi Marxovega teksta v prvih poglavjih »Kapitala«, se moramo zavedati še nekaterih pomembnih metodoloških razmejitev v zvezi z, recimo jim, »inverzijami«. Potrebne so namreč dodatne oziroma predhodne razmejitve odnosov med »naravnimi« zakoni ali zakonitostmi družbenih pojavov in tendenc potem pa še razlike med metaforami in pojasnitvami. To zadnje je bolj vprašanje Marxovega literarnega stila, vendar je tudi povezano z metodološkimi problemi in bomo zato posvetili pozornost tudi temu vprašanju.

7. S tem, ko sem vnaprej opozoril, da bomo proučevanje Marxovega teksta pričeli z analizo prvega poglavja I. knjige »Kapitala«, sem predpostavil rezultat razprave, katere cilj je odgovoriti na vprašanje: kje začeti s čitanjem in analizo »Kapitala«? Kljub temu, da smo odgovor dali vnaprej, se vrnimo k diskusiji in poglejmo, od kod takšen odgovor.

Arhitektonika Marxovega dela

O Marxovem delu ne moremo govoriti drugače kot o znanstvenem delu, oziroma kar o znanosti. Kant je v »Kritiki čistega uma« (»Transcendentalna teorija metode«, III. poglavje: »Arhitektonika čistega uma«) napisal takole: »Tisto, čemur pravimo znanost, ne more biti osnovano tehnično (...), temveč arhitektonsko(...)«.[1] Ideja, da si pri analizi Marxovega dela – posebno »Kapitala« – pomagamo s Kantovo mislijo, ne izhaja iz dejtva da v sodobni teoriji zelo pogosto srečamo sklicevanje na Kanta, da obstaja posebna vrsta, imenujmo jo pogojno, neokantovske literature. To idejo smo prevzeli od mehiškega profesorja Ludovica Silve, avtorja knjige »El estilo literario de Marx«,[2] v kateri ob analizi Marxovega znanstvenega dela, »kot umetniške stvaritve«, izpostavlja »arhitektoniko znanosti«, kot osnovno značilnost Marxovega stila. Čeprav v tem delu naše analize še ne bomo natančneje govorili o Marxovem literarnem stilu (o tem, kako je treba razumeti Marxov jezik, posebej njegove metafore, pa bomo govorili tudi v okviru tega srečanja), sprejmimo Silvino oceno, da je arhitektonika znanosti najsplošnejša stilska karakteristika Marxovega dela in začnimo z razpravo.

Govorimo torej o arhitektoniki Marxovega dela. Ponovno se vprašajmo: za katero in kako razumljeno delo gre? Ali bomo govorili o arhitetkoniki Marxovega celotnega opusa? Ali lahko govorimo o arhitektoniki Marxovega projekta »Ekonomija«? Ali zadošča, ali je metodološko pravilno, da obravnavamo izključno arhitektoniko Marxovega »Kapitala«? Ali morda še ožje: samo Prvo knjigo »Kapitala«, edino, ki jo je Marx pripravil za tisk, ker jo je tako kot svoja druga dokončana dela smatral za »artistično celoto« in torej lahko samo o takšnih kompletnih stvaritvah govorimo kot o arhitektonskih celotah, kot o zgradbah z določeno in natančno opredeljeno arhitekturo?

Postavljena vprašanja (teh je več) so zopet varianta dilem, ki so se postavile že v okviru našega prvega razgovora o pristopu k proučevanju Marxovega dela. Rečeno je bilo, da se morajo te dileme (glej tekst prvega predavanja!) pred prehodom na konkreten, avtentičen Marxov tekst razrešiti, kar je v razpravi na argumentiran način tudi storjeno. Zakaj pa se sedaj zopet postavljajo vprašanja, za katera se zdi, da smo jih že nekje slišali? Ponovno postavljanje teh vprašanj pri uvajanju v »Kapital« je pomembno zato, ker je sedaj v ospredju nešega zanimanja drugačen vidik problema. To pa pomeni, da je odgovor na iste dileme sedaj lahko drugačen kot v našem prvem razpravljanju o pristopu k proučevanju »Kapitala«. Druga, z metodološkega vidika verjetno za nas še bistvenejša stvar pa je naslednja: ob proučevanju »Kapitala«, pa tudi sedaj na samem začetku, si moramo zagotoviti popolnoma realno možnost, da lahko neposredno v poteku analize ponovno preverimo vsako ugotovljeno dejstvo, stališče ali teoretično-metodološki zaključek in ga skozi argumentiramo razpravo ponovno potrdimo. Sicer pa, kako naj drugače Marxova misel v »Kapitalu« »dejansko postane del našega duhovnega bogastva«?

Preden si zastavljena vprašanja natančneje ogledamo, moramo v smislu našega začetka precizirati pojmovanje besede »Arhitektonika«. To bomo storili tako kot Ludovico Silva – torej na kantovski način, kot »die Kunst der Systeme«. V »Arhitektoniki čistega uma« so pomembne naslednje Kantove misli: »Ideja se lahko uresniči, le če ima shemo, oziroma raznovrstnost in urejenost elementov, ki so v bistvu in apriori določeni v skladu s principom cilja ali smisla. Shema, ki ni postavljena na osnovi kakega pomembnega cilja uma, temveč je skicirana empirično in sledi ciljem, ki se zastavljajo slučajno (. . .), ima zgolj tehnično enotnost; shema, ki izhaja iz neke ideje (. . .), pa postavlja temelje arhitektonske enotnosti (architektonische Einheit)«.[3] Ko se torej vračamo k že obravnavanim dilemam, moramo najprej, ob predpostavki, da je arhitektonika umetnost sistema, določiti sistem, šele nato se lahko lotimo umetnosti tega sistema.

Spomnimo se prvega vprašanja: ali bomo govorili o arhitektoniki Marxovega celotnega opusa? Če dojamemo Kantovo opredelitev arhitektonike dosledno, potem je precej očitno, da je zelo težko razglabljati o arhitektoniki celotnega Marxovega opusa. Postavljajo se naslednja vprašanja. Ali so vsi Marxovi teksti nastali v skladu s principom istega cilja? Ali ni določenega števila Marxovih del izzvala konkretna zgodovinska realnost, ali niso delno empirično skicirana? Če odgovorimo pozitivno na to vprašanje, smo s tem negativno odgovorili na vprašanje o možnosti analize arhitektonike celotnega Marxovega ustvarjanja. Toda, ali je odgovor res tako enostranski? Ali so možni tudi drugačni pristopi? V prid drugačnim zaključkom dajemo naslednje argumente, mišljenja in možnosti. Prvo idejo nam ponuja že velikokrat omenjeni Mehikanec. Silva namreč izhaja iz stališča, da arhitektonika ne pomeni dovršene arhitekture. Po analizi pomembnejših Marxovih del Silva takole zaključi: »Zato Marxovega dela ne moremo pojmovati arhitektonsko dovršenega kot npr. 'Božansko komedijo'. Toda, če odstopimo od totalne perspektive in analiziramo samo določena dela, potem lahko govorimo o polovici Marxovega dela kot arhitektonsko izdelani in stilno dovršeni. Dejali smo, da v to polovico sodijo dela, ki jih je objavil pred smrtjo. V vsakem primeru pa so bili Marxovi načrti vedno arhitektonski.« Drugo idejo najdemo v že omenjenem stališču, ki govori o integralnosti Marxove misli. Tretja ideja nasprotuje stališču, da so nekatera Marxova dela nastala kot empirične skice, diktirane s potrebami zgodovinskega trenutka. Za ta dela je namreč, kakor je bo neki prilož-

nosti zaključil Lev Kreft,[5], značilno, da ne predstavljajo političnih pamfletov nastalih na osnovi pomembnosti trenutne družbene situacije, temveč dela, ki so na resni konkretno-historični ravni analize, kot je že omenjeni primer »Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta«.

Ne da bi hotel razpravo zaključiti (menim, da je bilo predloženo dovolj elementov ravno za začetek diskusije o možni rekonstrukciji arhitektonike celotne Marxove ustvarjalnosti), bi se v okviru prve dileme postavil na stališče, da obstaja pomembno število argumentov, v prid nemožnosti rekonstrukcije arhitektornike (razumljene na Kantov način) celotnega Marxovega opusa. Pri tem moram dodati še tole pripombo: mnogovrstnost v Marxovi ustvarjalnosti in različni predmeti analize niso argument, na katerega se naslanjam. Mnogovrstnost ne izključuje »umetnosti sistema«. Nasprotno, mnogovrstnost je celo predpostavka »umetnosti sistema«! Problem torej ni v mnogovrstnosti; pač pa v tem, da določeno število Marxovih del ni dokončanih in tukaj ne moremo govoriti, kakor pravi Kant, o »urejenosti elementov«. Po drugi strani pa zaključek, da Marxova dela na konkretno-zgodovinski ravni niso pamfleti, tudi ne pomeni da ta dela predstavljajo urejeno strukturo v Marxovem ustvarjanju. Težko bi namreč zaključili, da so, tako kot abstraktno-teoretične Marxove študije, tudi ta dela napisana na osnovi vnaprej določene sheme. Mislim, da je Silva v citiranem odlomku iz knjige »Marxov literarni stil« napravil napačno izvajanje iz splošnega na posamezno. Silva pravilno ugotavlja, da so vsi »Marxovi plani bili arhitektonski«. Toda ne pozabimo: tu Silva govori o planih, torej o shemah, ki se nanašajo na različna Marxova dela, ne pa o enotni shemi, zgrajeni na temelju enotnega cilja; zaradi realizacije te sheme pa Marx ustvarja svoj celotni opus.

Drugo vprašanje, ki smo si ga postavili na začetku našega razmišljanja o arhitektoniki Marxovega dela, je bilo vprašanje arhitektonike Marxovega projekta, ki ga poznamo pod naslovom »Ekonomija«. Čeprav tokrat nimam tako močnih argumentov, še vedno stojim na istem stališču kot v gornjem primeru. Govoriti o projektu »Ekonomija» kot o shemi, ki ima enoten, jasen in pomemben cilj, je namreč možno. Toda, kakšna je urejenost elementov znotraj te sheme, za katero smo ugotovili, da je smiselna? Ta shema ni zgrajena, recimo z Marxovimi besedami, kot »artistična celota«. Ponovno moram opozoriti, da so sicer Marxova nedokončana dela zelo pomembna za proučevanje ne le njegove ekonomske misli, temveč tudi njegove teorije družbenega razvoja, vendar pa njihova nedovršenost ne dovoljuje, da govorimo o arhitektonski celoti. Toda to ne pomeni, da lahko Marxov projekt »Ekonomija« definiramo le kot tehnično celoto, kajti projekti ni skiciran empirično, ampak veliko več od tega: vsebuje že »temelje arhitektonske celote«, vendar njegova arhitektonika še ni »umetnost sistema«. Seveda so možni tudi drugačni sklepi: samo pogledati bi morali dve knjigi, ki ju je priredil Maximilian Rubel,[6] v katerih s pomočjo Marxovih tekstov skuša rekonstruirati »arhitekturo projekta 'Ekonomija', ki ga je imel Marx v mislih že leta 1844, ko je pisal svoja prva dela.«[7]

Sedaj moramo razrešiti še tretjo dilemo: ali lahko govorimo o arhitektoniki Marxovega »Kapitala«, upoštevajoč vse tri knjige, ali pa izhajajoč iz dejstva, da Marx druge in tretje knjige ni pripravil za tisk? Če drugo in tretjo knjigo »Kapitala« smatramo za nedokončani, potem po kriterijih, o katerih smo že razpravljali, ne moremo govoriti niti o arhitektoniki celotnega »Kapitala«. Vendar pri tem sem drugačnega mnenja. Mislim, da »Kapital» zares vsebuje arhitektonsko dovršenost, da je nastal na osnovi nekega cilja, nekega namena in da lahko v naj-

večji možni meri govorimo o urejenosti njegovih elementov. »Kapital« predstavlja »umetnost sistema«. Organska in logična enotnost njegovih delov je daleč močnejša kot v primeru elementov (zaključenih, nedokončanih, pripravljalnih del), ki so (do sedaj znani in odkriti – kajti iskanje in proučevanje Marxovih pa tudi Engelsovih rokopisov še vedno poteka) sestavni deli projekta »Ekonomija«. Ne le, da ne moremo govoriti o t.i. protislovju, ki naj bi obstajalo med I. in III. knjigo »Kapitala« (čemur je posvečeno precej študij), celo nasprotno: vztrajati moramo na enotnosti Marxove teorije v vseh treh knjigah »Kapitala«. V nasprotnem primeru pa res lahko nastane videz, da je Prva knjiga rezultat miselne spekulacije. Pomembno je, da je Marx rezultate proučevanja, ki jih je prikazal v Tretji knjigi, poznal že pri pisanju Prve knjige. To je zelo pomembno metodološko vprašanje in se bomo v nadaljevanju razprave ob njem dlje zadržali. Drugi moment, ki nas vzpodbuja k natančnejšemu razglabljanju o tem problemu, je zelo pogost pojav, da se v pojasnjevanju Marxovega dela določeno število marksistov, marxologov ali meščanskih teoretikov zadržuje predvsem na tistih delih Marxove teorije, ki so podani v Prvi knjigi »Kapitala«. Po drugi strani pa je precejšnje število ekonomističnih intepretacij, ki ne posvečajo dovolj pozornosti ravno v začetku »Kapitala«, ki je pomemben za razumevanje bistva Marxove misli in njegove metode. V takšnem, popolnoma kategorialnem prikazovanju teorije, se ne posveča dovolj pozornosti dialektičnemu razvoju teh kategorij, njihovi zvezi in medsebojni odvisnosti. Pri teh interpretacijah so sicer prisotni tudi določeni problemi iz Druge in Tretje knjige »Kapitala«, čeprav predvsem njihova izključno ekonomska stran.

Večkrat smo že slišali, da je v Marxovem »Kapitalu« zelo pomembna struktura, oziroma vrstni red razlage. V nadaljevanju naše analize »Kapitala« bomo v največji možni meri sledili Marxovemu zaporedju prikazovanja. Če bo s teoretično-metodološkega vidika posebej pomembno, bomo analizo usmerili tudi na določena obrobna vprašanja, vendar bomo pri tem predvsem upoštevali razliko med metodo proučevanja in metodo razlage in še posebej samo dialektiko raziskovanja.

O strukturi Marxovega »Kapitala«

Redkokdaj se je o strukturi kakega književnega, likovnega ali znanstvenega dela toliko pisalo in proučevalo, kot se to dogaja s strukturo Marxovega »Kapitala«. Za razumevanje bistva Marxove teorije in še posebej metode njegove analize je bistveno vprašanje pojmovanje strukture »Kapitala«.

Preden pričnemo brati neko knjigo, pa naj bo to leposlovje ali pa neko znanstveno delo, pogosto najprej prelistamo vsebino, da na kratko vidimo, katera poglavja vsebuje knjiga, oziroma o katerih vprašanjih piše. Tokrat se bomo dlje zadržali na vsebini »Kapitla«, v katerem je podana, kot je v podnaslovu poudarjeno, »kritika politične ekonomije«. V Prvi knjigi »Kapitala« – njen naslov je »Proces produkcije kapitala« – se analiza začne z eksplikacijo temeljev delovne teorije vrednosti v oddelku o blagu in denarju. Potem Marx pojasnjuje (v četrtem poglavju), kako se denar spreminja v kapital. Tretji oddelek Prve knjige z naslovom »Produkcija absolutne presežne vrednosti« govori o procesu dela in procesu večanja vrednosti in še posebej o pojavnih oblikah tega večanja v kapitalistični družbi in ima po mojem mnenju, predvsem namen pokazati vire in intenzivnost

izkoriščanja. V oddelkih, ki sledijo, Marx proučuje in prikazuje različne oblike eksploatacije. Tako Tretjemu oddelku sledi oddelek z naslovom »Produkcija relativne presežne vrednosti«, da bi v naslednjem oddelku Marx pokazal, da je vsaka absolutna presežna vrednost hkrati tudi relativna, toda vsaka relativna presežna vrednost predpostavlja absolutno presežno vrednost. Pretvorbi vrednosti oziroma cene delone sile v mezdo, oblikam in nacionalnim razlikam med mezdami je posvečen šesti oddelek Prve knjige »Kapitala« z enostavnim naslovom »Mezda«. Zadnjemu oddelku Prve knjige »Kapitala« je naslov »Proces akumulacije kapitala« – v njem je Marx pokazal dinamične zakone kapitalistične ekonomije posebej. Drugo knjigo »Kapitala« je za tisk pripravil Engels, pri čemer se je trudil, da je Marxove rokopise »obnovil, kolikor se je le dalo, dobesedno.«[8] Tej knjigi je naslov »Proces cirkulacije kapitala« in je sestavljena iz treh oddelkov. Prvi prikazuje krožni tok kapitala (denarnega, proizvodnega, blagovnega) in dogajanje od trenutka, ko je produkt dokončan v proizvodni delavnici, do trenutka, ko pride v roke kupcu na trgu (tu je pomembno poglavje o cirkulacijskih stroških). Drugi oddelek vsebuje razlago obrata kapitala, medtem ko je reprodukcija in cirkulacija celotnega družbenega kapitala predmet Marxove razlage v zadnjem, tretjem, oddelku Druge knjige »Kapitala«. Ta del se popularno imenuje teorija družbene reprodukcije, pri čemer je posebej značilno, da v številnih naših učbenikih politične ekonomije ta del izločajo iz celote in ga sploh ne razlagajo v zvezi z delovno teorijo vrednosti. Pri razlagi snovi, ki jo je Marx obdelal v svoji kritiki politične ekonomije, se običajno samo formalno prevzame vrstni red iz »Kapitala«, ob tem pa se pogosto pozabi na najvažnejše – dialektični razvoj in povezanost kategorij, duh Marxovega dela in njegovo metodo. Toda, ko gre za teorijo družbene reprodukcije, je domišljija interpretov Marxovih del in piscev politične ekonomije večja: reprodukcija skupnega družbenega kapitala se prikazuje ločeno, iztrgano iz strukture, o kateri sedaj govorimo in ki po našem mnenju predstavlja logično celoto. Kaj pomenijo takšne interpretacije, bomo posebej pokazali v analizi teh oddelkov kot posebnih tem naših razprav. V Drugi knjigi »Kapitala« je torej kapitalistični produkcijski proces prikazan kot enotnost proizvodnega procesa in procesa cirkulacije. Tretji knjigi »Kapitala« je naslov »Celotni proces kapitalistične produkcije«; v njenem prvem poglavju Marx piše: »Naloga, ki jo je treba obravnavati v tej tretji knjigi, ne more biti splošno razmišljanje o tej enotnosti. Pač pa je treba najti in prikazati konkretne oblike, ki nastajajo iz procesa **gibanja kapitala, če ga gledamo v celoti.** V svojem stvarnem gibanju se kapitali srečujejo v takih konkretnih oblikah, da se podoba kapitala v neposrednem procesu produkcije kakor tudi njegova podoba v procesu cirkulacije pojavljata samo kot posebna momenta. Upodobitve kapitala, kakor jih razlagamo v tej knjigi, se torej korak za korakom približujejo obliki, v kateri nastopajo na površini družbe, v delovanju različnih kapitalov drugega proti drugemu, v konkurenci, in običajni zavesti produkcijskih agentov samih.[9] To obsežno knjigo »Kapitala« Marx začenja z analizo spreminjanja presežne vrednosti v profit in mere presežne vrednosti v profitno mero. Razlago delovanja zakona vrednosti v kapitalističnem gospodarstvu Marx nadaljuje s pojasnjevanjem spreminjanja profita v poprečni profit in tvorjenjem normalne cene v kapitalistični ekonomiji – produkcijske cene. Potem sledi za Tretjo knjigo metodološko zelo pomemben del – pomemben tudi z vidika sodobnosti – v katerem je prikazan zakon tendenčnega padanja profitne mere. Do te točke Marx analizira značilnosti obnašanja kapitala nasploh, torej celotnega kapitala. Od četrtega oddelka naprej pa se Marx ukvarja s posebnimi kapitali: tr-

govski kapital v četrtem oddelku, obrestonosni in bančni kapital v petem oddelku, spreminjanje presežnega profita v zemljiško rento v šestem oddelku. Tretja knjiga »Kapitala« se konča z oddelkom o dohodkih in njihovih virih. V tem oddelku Marx proučuje zvezo med odnosi v produkciji in distribuciji, tako da se nam na koncu razkrijejo stvarni odnosi med razredi. Pri tem moramo opozoriti, da se skozi celotno Marxovo kritiko politične ekonomije za ekonomskimi odnosi, ki jih kapitalistična stvarnost fetišizira, tudi okrivajo protislovja, v okviru katerih poteka razredni boj. Razredni boj pa lahko odkrijemo v toku celotne analize le v primeru, da upoštevamo specifičnost Marxove metode, o čemer bomo kasneje še spregovorili.

Sedaj ko smo podali strukturo »Kapitala«, moramo pokazati elemente, na osnovi katerih nekateri teoretiki zavračajo obstoj trdne strukture Marxovega temeljnega dela in izvajajo zaključek o t.i. »protislovju«, ki naj bi obstajalo med I. in III. knjigo »Kapitala«. Nekateri med njimi, omenimo predvsem Böhm–Baverka, so brezplodnemu dokazovanju tega protislovja posvetili večino svojega opusa. Za kaj pravzaprav gre? Katera naj bi bila ta protislovja? Po mnenju Böhm-Baverka in druščine je bistveno to, da Marx v Prvi knjigi »Kapitala« govori o modelu blagovnega gospodarstva, v katerem poteka menjava različnih vrst blaga po njihovi vrednosti, medtem ko v Tretji knjigi podaja model, ki produkcijsko ceno vključuje kot normalno ceno. V strokovni literaturi temu pravijo problem transformacije. Vendar pa vprašanje protislovja med I. in III. knjigo »Kapitala« in problem transformacije nista eno in isto. S tezo o protislovju med I. in III. knjigo skušajo razvrednotiti del Marxovega nauka: pri tem se govori, da Prva knjiga predstavlja zanimivo miselno stvaritev (vendar se ne poudarja, da je to rezultat razumevanja konkretne dejanskosti), medtem ko naj bi bila Tretja knjiga negacija prve in hkrati Marxov miselni poraz, njegovo zapadanje v protislovje, ki pomeni negiranje prvega dela. Proučevanje in postavljanje t.i. problema transformacije, o katerem poteka živahna razprava, v katero se vključujejo tako marksistični teoretiki kot teoretiki meščanske znanosti,[10] ima namen pokazati, kako poteka to spreminjanje vrednosti v ceno, vrednostne cene v produkcijsko ceno, ali če gledamo z vidika prilaščanja, kako se spreminja presežna vrednost v profit, oziroma poprečni profit. V tej diskusiji se uporablja predvsem kvantitativna analiza, vendar pa jaz osebno menim, da ima problem teoretično-metodološki značaj in da rešitev obstaja na področju kvalitativne analize predvsem na abstraktni ravni. Nazadnje še poudarimo, da postavljanje problema transformacije ne pomeni zavračanja Marxovega nauka (kot je to pri teoretikih, ki se ukvarjajo z dokazovanjem protislovja med posameznimi deli »Kapitala«), ampak predpostavlja »Kapital« kot enotno delo.

Da bi bila stvar bolj jasna, si moramo podrobneje ogledati Marxovo metodo proučevanja in njegovo metodo razlage – ti dve metodi se pri Marxu razlikujeta. Ena od bistvenih značilnosti Marxove metode v »Kapitalu« je ravno ta razlika in še posebej način podajanja rezultatov lastnih raziskovanj. »Zdi se, da so ravno zaradi nerazumevanja te metode in takšne filozofske geneze mnogi ekonomisti mislili, da so odkrili protislovja med prvim in drugim delom Kapitala. Mogoče v Marxovi ekonomski filozofiji obstajajo druga protislovja, zdi pa se nam, da omenjeno nasprotje ne more eksistirati, če hočemo upoštevati genetsko in dialektično pojasnjevanje, ki je značilno za to filozofijo, pojasnjevanje, ki nima namena samo prikazati **zakon**, temveč **dojeti** (v najglobljem smislu te besede, kakor lahko to dojame samo osveščen proletarec) izvor celotnega kapitalističnega sistema in

skrivnost njegovega funkcioniranja.«[11] Tako je moral Marx proučevanje družbene stvarnosti svojega časa začeti od empiričnih dejstev, šele nato nadaljuje analizo, vendar ne samo teh pojavov, temveč predvsem proučevanje bistva družbenih pojavov v kapitalizmu. Na kratko povejmo to z besedami Jeana Hyppolita: »Bistvo je delo – vrednost, vir presežne vrednosti, sam produkcijski proces; pojav je trg (zakon ponudbe in povpraševanja, konkurenca in skupni ples kapitala in dohodka) (III). Posrednik je proces obtoka različni krožni tokovi individualnih in družbenih kapitalov, skupaj z učinki časa (II).«[12] Marxovo delo ni nikakršna apriorna konstrukcija, temveč je predvsem rezultat analize konkretnega. Njegova metoda proučevanja torej predpostavlja predvsem proučevanja konkretnega in realnega z »dejanskimi predpostavkami«, če uporabimo Marxove besede. Vendar stvar le ni tako preprosta. Bistveni element za razumevanje njegove metode prikazovanja in metode proučevanja (razlikovanje teh dveh metod je bistveni predpogoj za razumevanje Marxove metode nasploh) je Marxov zaključek, da je konkretno stvarno izhodišče raziskovanja, po drugi strani pa je konkretno kot »predstava celote«, kot »enotnost mnogovrstnosti«, rezultat mišljenja.[13] Poglejmo to Marxovo stališče: »Konkretno je konkretno, ker je povzetek mnogih opredelitev, ker je torej enotnost mnogovrstnosti. V mišljenju se zato proces povzemanja kaže kot rezultat, ne pa izhodišče, čeprav je dejansko izhodišče in zato tudi izhodišče opazovanja in predstave.[14] Sedaj pa še enkrat o isti stvari: zakaj je konkretno v mišljenju »proces povzemanja«, »rezultat«? Zato, ker je konkretno (predstava celote) v procesu raziskovanja podvrženo miselnemu toku, katerega cilj je raziskati elemente te celote in njihove medsebojne odnose do temeljnih dejstev (namerno ne uporabljamo izraza »najenostavnejši pojmi«, ampak ga nadomestim z izrazom »temeljna dejstva«, da bi tudi tako preprečil, da se abstraktno pri Marxu pojmuje kako drugače kot totaliteta konkretnega). Potem v procesu prikazovanja pridemo z Marxovo metodo od teh osnovnih dejstev do bogastva pojavnega (ali prevedeno v jezik naše razprave o metodi proučevanja in metodi prikazovanja v Marxovem Kapitalu: zakaj je konkretno v prikazovanju po vrstnem redu v Kapitalu **rezultat?**)

Dejanska izhodiščna točka Marxove analize je bila kapitalistična stvarnost. Kaj nam ta stvarnost kaže? Prav gotovo se pojavno kažejo odnosi med osamosvojenimi deli kapitala, posameznimi deli delavskega razreda, ki dela pod različnimi pogoji in opravlja zelo različna dela (industrijski delavci, trgovski pomočniki, – pri njih je privid eksploatacija še največji, bančni pomočniki, mezdni delavci v poljedelstvu). Dohodki osamosvojenih oblik kapitala še bolj mistificirajo poreklo, vire, kapitalističnega bogastva. Na kapitalističnem trgu gospodari zakon ponudbe in povpraševanja ter konkurenca, kar se s pojavnega vidika odraža v produkcijskih cenah, oziroma čisto empirično, v tržnih cenah. Marx je pojasnjevanje bistva kapitalističnega proizvodnega načina, njegovo raziskovanje, moral začeti od takšne dejanskosti. To pa je tudi vsebina III. knjige Kapitala.

Povrnimo se še enkrat k Marxovim kritikom in pri tem izkoristimo spoznanje o razliki med Marxovo metodo proučevanja in njegovo metodo prikazovanja. Kritika Marxa, oziroma t.i. protislovja med I. in III. knjigo njegovega »Kapitala« je temeljila na tezi, da Prva knjiga predstavlja model drobne blagovne proizvodnje (blaga se menjajo po vrednosti, oziroma po vrednostnih cenah), v Tretji knjigi, kjer razlaga menjavo po produkcijskih cenah, pa naj bi Marx šele prikazal model kapitalistične blagovne proizvodnje. Skratka gre za modifikacije zakona vrednosti. Sedaj ni težko odgovoriti na vprašanje, zakaj je Marx rabil takšen postopek, oziroma zavrniti ideje o različnih modelih. »Kapital« je enotno delo, ki **enotno**

analizira **kapitalistični** produkcijski način. Cene (pa naj so to tržne, ali pa nekoliko bolj skrite, produkcijske cene), ki delujejo na površini dogajanja, so empirični material. Vendar je bilo treba odkriti, ali še bolje, razkriti njihov vzrok in bistvo, ki leži v vrednosti. Vrednost je torej bistvo cene (pri tem ni mišljena cena v drobno blagovni produkciji, temveč nasprotno: ko Marx razlaga vrednost in sploh temeljne elemente delovne teorije vrednosti, misli pri tem na **vrednost kot skrit** vzrok cen v **kapitalistični** ekonomiji). Vrednost je ključ za razumevanje bistvenih dogajanj v kapitalistični ekonomiji (pa tudi v družbi). Roman Rosdolsky natančneje odgovarja na postavljeno vprašanje: »Kategorija vrednosti zato deluje tu predvsem bolj kot abstraktna opredelitev, ki izraža samo eno – čeprav temeljno – stran kapitalistične družbe: dejstvo, da morajo biti v tej družbi vsi ekonomski subjekti (pri tem je vključen tudi vzajemni odnos delavca in kapitalista[E. L.] med sabo v odnosu kot menjalci blaga. Vendar abstraktne opredelitve na 'razvitejše konkretne odnose' ne morejo biti prenešene neposredno, ampak so lahko samo posredovane. Ravno to posredovanje pa se realizira preko kategorije produkcijske cene. 'Zasuk v zakonu vrednosti', dialektični prehod od delovne vrednosti (ali od enostavne blagovne produkcije) do produkcijske cene (ali do kapitala) torej ni historična dedukcija, temveč metoda dojemanja konkretnega, t.j. kapitalistične družbe kot take. Ali (če se povrnemo k Marxovim kritikom) tu sploh ni govora o dveh 'modelih', ampak o enem in istem modelu – o modernem kapitalističnem načinu produkcije, katerega je mogoče spoznati le z odkrivanjem notranjega zakona njegove dinamike, torej z 'vzponom od abstraktnega h konkretnemu'.«[16]

Pozoren bralec Prve knjige »Kapitala« bo našel celo vrsto dokazov, da je Marx že pri pisanju Prve knjige poznal rezultate, ki jih je kasneje prikazal v Tretji knjigi (to je seveda v skladu z našim dokazovanjem razlike med metodo raziskovanja in metodo prikazovanja). Marx v 7. poglavju Prve knjige, kjer piše o meri presežne vrednosti, takole opozarja: »Seveda je velikega ekonomskega pomena ne le razmerje med presežno vrednostjo in tistim delom kapitala, iz katerega presežna vrednost neposredno izhaja in katerega **spremembo vrednosti** predstavlja, temveč tudi razmerja med presežno vrednostjo in založenim **celotnim** kapitalom. Zaradi tega bomo ta razmerja podrobno obravnavali v tretji knjigi.«[17] Še vedno v Prvi knjigi, v zadnjem delu 13. poglavja »Stroji in velika industrija« (deseti del tega poglavja z naslovom »Velika industrija in poljedelstvo«), Marx pravi samo tole: »Revolucijo, ki jo povzroča velika industrija v poljedelstvu in v socialnih razmerah njegovih producentov, bomo lahko prikazali šele pozneje. To zadostuje, če se pred tem na kratko dotaknemo samo nekaterih rezultatov.«[18] Marx je pri tem mislil na rezultate analize, ki jo kasneje poda v Tretji knjigi – enajst poglavij (od 37. do 47. poglavja) o zemljiški renti. Marx je torej pisal »Kapital« po povsem določenem planu in zamisli. Ta plan pa ni bil rezultat kake spekulativne konstrukcije, temveč nasprotno, produkt nakopičenega obsežnega empiričnega gradiva, ki ga je dajala sodobna kapitalistična ekonomija.

Izvirni plan in struktura Marxovega »Kapitala«

Sedaj bo sledil ekskurz – ta oddelek moram skromno poimenovati ekskurz zaradi naslednjih vzrokov:

a) Po logiki bi sedaj bila na vrsti analiza in podajanje »dialektike abstraktnega in konkretnega v Marxovem 'Kapitalu'«, kakor bi temu rekel Iljenkov. Vendar

tu se bomo na videz oddaljili od teme, ki bi logično sledila in podali, kakor pravi temu Roman Rosdolsky, »prispevek h zgodovini nastajanja Marxovega 'Kapitala'«.

b) Obstajajo mišljenja, ki zanikajo pomen diskusije o načrtu »Kapitala« iz leta 1857–1858. Marx je namreč načrtoval svojo kritiko politične ekonomije (ali širše »Ekonomijo«) na osnovi dveh planov; eden je iz leta 1857,[19] drugega pa običajno postavljajo v leto 1866, vendar pa Rosdolsky na osnovi Marxovega pisma Engelsu z 31. julija 1865 meni, da je bila struktura »Kapitala« postavljena že 1865. leta. Plan (po »Rohentwurfu«), ki vsebuje šest knjig, odgovarja tistemu iz »Prispevka h kritiki politične ekonomije« in ga Grossamann pa tudi F. Behrens, ki se ukvarjata z vzroki odstopanja od izvirnega plana, v glavnem omenjata kot plan iz leta 1859. Poskušal bom še, kar se da natančno, interpretirati stališča Lea Šešerka; on meni, da je bistvo vprašanja (za katerega tudi jaz med drugim smatram, da prav gotovo ni središčnega pomena, čeprav je vseeno pomembno) v dejstvu, da Marx II. in III. knjige »Kapitala« ni uspel dokončati, oziroma pripraviti za tisk (to je opravil Engels) in je zato Druga knjiga manj obsežna, medtem ko Tretja knjiga zopet vsebuje celo paleto problemov. To tudi pojasnjuje, zakaj Četrta, Peta, in Šesta knjiga niso bile napisane, kakor je bilo to v prvotnem planu predvideno. Menim, da je vprašanje pomembno predvsem z metodološkega vidika in se ga bomo dotaknil vsaj v ekskurzu.

c) Opozoril bom še na eno stališče. Pri tem si bom pomagal z mislimi, s katerimi v svojem novem delu »Une pensée devenue monde (Faut-il abandonner Marx)« francoski mislec Henry Lefebvre podaja nekatere značilnosti te svoje knjige. Lefebvre piše: »Bralcu ne bo (kot že neštetokrat) predlagano, da od spisa do spisa hodi po težki Marxovi poti, ki je za nas postala lahka! Čeprav obstaja ogromno število »marksoloških« del le-ta niso onemogočila niti nesporazumov, niti grobih poenostavitev in tendencioznih pojasnjevanj, niti sumljivih polemik, niti zgrešenih pojmovanj. Pripomogla so celo, da se razširi nekakšna marksistična sholastika.«[20] V silnem strahu, da ne bi tudi teh naših poskusov pojmovali kot sholastiko (pa čeprav kot »marksistično«), bo to le majhen ekskurz. Vendar, nasprotno kot Lefebvre, menim, da je bilo preučevanje metodološkega vidika Marxovih del zelo dolgo postavljeno v drugi plan in da morebitna takšna proučevanja nimajo nič skupnega s sholastičnim pristopom. Rosdolsky pravi, da je odnos marksističnih teoretikov do Marxove metode »mačehovski«.

V tem kratkem ekskurzu ne bomo obširneje diskutirali s stališči, s katerimi Grossmann, Bahrens in Rosdolsky (zaenkrat smo izdvojili samo te tri teoretike, ki med drugimi analizirajo tudi metodološke vidike spremembe izvirnega plana »Kapitala«) pojasnjujejo možne vzroke, zaradi katerih naj bi Marx odstopil od izvirnega, prvotnega plana, podanega v »Rohentwurfu«. Marx je načrtoval, da bo napisal naslednje knjige: I. Knjiga o kapitalu
II. Knjiga o zemljiški lastnini
III. Knjiga o mezdnem delu
IV. Knjiga o državi
V. Knjiga o zunanji trgovini
VI. Knjiga o svetovnem trgu in krizah

Sedaj imamo pred seboj strukturo »Kapitala«, ki zajema tri knjige, poleg tega pa je še četrga knjiga z naslovom »Teorija presežne vrednosti«. Ali je Marx odstopil od svojega plana? Temeljna stališča omenjenih teoretikov so naslednja: Grossamann meni, na kratko povedano (ta stališča bom podal skrajno poenos-

tavljeno), da je »Kapital« strukturiran iz spoznavnega vidika, medtem ko je načrt iz leta 1859 napravljen na osnovi potrebe po obdelavi emipiričnega gradiva.[21] Tudi Behrens meni, da je bil načrt spremenjen; pri tem pa zagovarja takšnole stališče: izvirni plan zasleduje »tradicionalno delitev dosedanje ekonomije«,[22] medtem ko je Marx »svoje delo zgradil po strogih znanstveno metodičnih kriterijih.«[23] Kako pa Rosdolsky? On meni, da »lahko na osnovi proučevanja rokopisa »Kapitala« zaključimo, da od šestih izvirno planiranih knjig Marx nikoli ni opustil zadnjih treh, temveč jih je namenil 'morebitnemu nadaljevanju dela'. To pa pomeni, da se dejanska sprememba plana lahko nanaša le na prve tri knjige; sprememba je bila v tem, da je druga knjiga (o zemljiški lastnini) priključena k III. zvezku končnega dela, medtem ko je vsebina tretje knjige (o mezdnem delu) uvrščena v predzadnji oddelek I. zvezka.«[24] Rosdolsky potem v svoji študiji »Knjigi o mezdnem delu« namenja Prvi dodatek, da bi zaključil (potem, ko je za osnovni problem spremembe izvornega plana postavil »peripetije« okrog te knjige in njenega mesta v strukturi končne oblike »Kapitala«), oziorma dokazal: »... da je bilo strogo ločevanje kategorij 'kapital' in 'mezdno delo', kakršno predvideva stari načrt, možno le do določene točke, kasneje pa je bilo treba od njega odstopiti.«[25] Pri tem ne morem mimo nekaterih stališč Antonia Negrija, ki so zanimiva z vidika recepcije Marxove misli v delih ekstremne levice, katere eden od ideologov (v krilu italijanskega neoanarhizma) je tudi Negri. Negri sodi v tisto strujo sodobnih radikalnih intelektualcev, ki menijo, da ravno »Grundrisse« predstavlja tisto, čemur bi Italijani rekli »tutto Marx« in da »objektivizacija kategorij v 'Kapitalu' blokira akcijo subjektivne revolucionarnosti«.[26] O mestu in pomenu pripravljalnih del za »Kapital« smo že govorili, zato se na to ne bomo več vračali. V zvezi s temo, o kateri tukaj razpravljamo, pa moramo le reči, da se Negri ne strinja s stališčem, da je Marx načrtovano knjigo o mezdnem delu, oziroma njeno vsebino, vključil v I. knjigo »Kapitala«. Sprašuje se, ali je bilo mogoče tako pomembno vsebino »zapreti« v okvire Prve knjige »Kapitala«. Pri tem mislim, da se Negri moti. Ne glede na to, da je Negri »Grundrisse« imenoval »odprto delo«,[27] tudi »Kapital«, poleg svoje strukture in dosledno izpeljanega metodološkega postopka, ne vsebuje neke »zaključene« vsebine, problemov ali vprašanj. V »Kapitalu« se cela vrsta problemov pojavlja na več mestih, v vseh treh knjigah. Sledimo jim lahko na različnih nivojih abstrakcije. Še najmanj veljajo gornje pripombe za problem mezdnega dela v kapitalizmu. To vprašanje Marx obdeluje tudi skozi celo Tretjo knjigo »Kapitala«, vendar ga tukaj gleda v zvezi z delovanjem osamosvojenih, specializiranih oblik kapitala: opazuje npr. položaj delavca v trgovini, pa v poljedelstvu itd. Problem lahko spremljamo prav do konca, do Trinitarne formule. Ko govorimo, da je Marx vsebino knjige o mezdnem delu prenesel v Prvo knjigo »Kapitala« (to je tudi moje mišljenje), potem so tu mišljeni temeljni elementi, podajanje rezultatov proučevanja bistva tega pojava v kapitalizmu.

Počasi zaključujem ta ekskurz o vprašanju, ali je Marx odstopil od izvornega plana »Kapitala«, zakaj je struktura »Kapitala« takšna, kakršno imamo pred sabo, in končno, kakšen je sploh pomen vse te diskusije. Primerjati moramo še dispozicijo Prve knjige »O kapitalu« (po izvornem planu) z dispozicijami sedanjih treh knjig »Kapitala«. Samo z bežnim primerjanjem dispozicij že lahko ugotovimo, da je vsebina prvih treh knjig (po načrtu iz leta 1857) zajeta s »Kapitalom«. Knjig o državi, zunanji trgovini in o svetovnem tržišču pa ni. Knjigo o mezdnem delu, o kateri smo ravno veliko govorili, pa je po mojem mnenju Marx razporedil, kakor je razporejena, na temelju spoznanja, da je treba mezdno delo proučevati

vzporedno s kapitalom nasploh in z načini ustvarjanja presežne vrednosti. Ker je mezda cena delovne sile, le-ta pa je del stroškovne cene vsakega blaga, je torej nujno, da se mezda, njeno bistvo in modalitete obravnavajo v postopku podajanja pred profitom, oziroma produkcijsko ceno, katere del je storškovna cena. Menim, da so vse to vzroki, zaradi katerih je Marx odstopil od prvotnega načrta. Seveda so možni tudi drugi razlogi, vendar po mojem mnenju le kot dopolnitev navedenim vzrokom. Ob analizi celotnega kapitala, formiranja kapitala nasploh, poteka torej analiza mezdnega dela nasploh. Kjer pa se govori o specializiranih osamosvojenih oblikah kapitala, pa je prostor tudi za prezentiranje posebnosti mezdnega dela na teh področjih, oziroma delovanja posameznih delov celotnega družbenega kapitala.

Tukaj želim podati tudi svoje mnenje o tem, zakaj nimamo knjig, ki jih je Marx napovedal s svojim planom iz leta 1857 (1859. leta pa je to ponovil v »Zur Kritik...«): o državi, o zunanji trgovini in o svetovnem trgu. Na žalost, sedaj pa zaradi naše strukture, torej zaradi pomanjkanja časa (beri: prostora), ne morem širše pojasnjevati in dokazovati teh svoji stališč. Zaenkrat naj Vam služijo le kot ideje za nadaljnja razmišljanja ob konkretnem proučevanju vsebine samega »Kapitala«. Menim, da pomanjkanje časa ni vzrok, zaradi katerega Marx ni napisal teh treh Knjig (čeprav je kot hipoteza ta možnost popolnoma sprejemljiva). Na mnogih mestih v svojih delih, v svojih pismih, pa tudi posebej v samem »Kapitalu«, Marx izraža stališče, da bi fenomeni svetovnega trga in zunanje trgovine (ki se tematsko vsekakor najbolj neposredno vključuje, saj je končno tukaj tudi država s svojimi inštrumenti) lahko zameglili že tako postvarele in fetišizirane procese in pojave v kapitalističnem svetu. Za proučevanje bistvenih protislovij ni potreben globlji, ali pa širši pristop k analizi teh fenomenov. Dejansko gre samo za prenašanje protislovij v širši okvir. Sicer pa so v integralni tekst »Kapitala« na nekaterih mestih vključena tudi številna vprašanja o svetovnem trgu, o vlogi zunanje trgovine ali pa o delovanju kapitalistične države in njenih institucij. Omenimo tukaj nekaj primerov: nacionalne razlike med mezdami, vloga zunanje trgovine v okvirih analize faktorjev z nasprotnim učinkovanjem, ki zakon padanja poprečne profitne mere spreminjajo samo v tendenco, svetovni trg v okviru analize osnovnih protislovij tega zakona, pri razpravi o razvoju kreditnega sistema itd. Moj zaključek je torej takle: ta vprašanja so dobila ustrezno mesto v integralnem tekstu treh knjig »Kapitala«. Obseg analize teh problemov ustreza njihovemu pomenu v okviru dela, ki je na izrazito abstraktno-teoretični ravni.

Oglejmo si sedaj shemo, ki prikazuje primerjavo dispozicije izvornega plana s sedanjo strukturo »Kapitala«:

Plan po osnutku iz leta 1857(1859) (šest knjig)	Sedanja struktura »Kapitala«
I O KAPITALU	»KAPITAL« (tri knjige)
a) Kapital nasploh	I Proces produkcije kapitala (oddelki)
1. Proces produkcije	1) blago in denar
	2) spreminjanje denarja v kapital
	3–5) absolutna in relativna presežna vrednost
	6) mezda
	7) proces akumulacije
2. Proces cirkulacije	II Proces cirkulacije
	III Celotni proces kapitalistične produkcije (oddelki)
3. Profit in obresti	1–3) profit in profitna mera
b) konkurenca	4) trgovski kapital
c) kreditni sistem	5) obresti in kredit
d) delniški kapital	
II O ZEMLJIŠKI LASTNINI	6) zemljiška renta
III O MEZDNEM DELU	7) rente
IV O DRŽAVI	
V O ZUNANJI TRGOVINI	
VI O SVETOVNEM TRGU	

Legenda:
- Polna črta prikazuje spremembe v okviru prvih treh knjig
- Prekinjena črta prikazuje spremembe v okviru »Knjige o kapitalu«
- Pikčasta črta prikazuje možne zveze med načrtovano IV., V., in VI. knjigo ter končnim tekstom »Kapitala« (s ponovnim opozorilom, da ravno II. in III. knjige »Kapitala« Marx ni pripravil za tisk).[28]

Zakaj smo se torej spustili v takšen ekskurz? Mislim, da je to sedaj dokaj jasno: gre za metodološke razloge. Po drugi strani pa je pomembno, da razumemo poleg vse razprave o arhitektoniki Marxovega dela in o razvoju stališč na osnovi natančne konstrukcije, da obstaja posebna notranja dialektika Marxovega proučevanja. Razvoj stališč, kategorij in misli torej ni bil izpeljan v čast nekakšne neoprijemljive in stabilne spekulativne konstrukcije, temveč je bil izpeljan v skladu z njihovim dejanskim dialektičnim razvojem, ob upoštevanju vseh zahtev znanstvenega raziskovanja. Zaključil bom pa takole: mislim, da je dilema o tem, ali je Marx odstopil od svojega izvornega plana (oziroma koliko struktura »Kapitala« ustreza prvotnim osnutkom tega dela), zgolj pseudo-dilema. Odgovor bi bil lahko tako pozitiven, kot negativen. Bolj pravilno bi bilo stališče, da gre za dve fazi realizacije konkretne naloge in da struktura »Kapitala«, kakršno imamo pred sabo, izhaja iz dialektike samega proučevanja.

Abstraktno – konkretno v Marxovem »Kapitalu« (in kako ju razumeti)

Na koncu III. knjige je Marx natančneje pojasnil, zakaj je moral v svojem delu uporabljati metodo abstrakcije. Pojasnil je, da vse bolj zapletene in izvedene ekonomske kategorije, vse bolj mistificirajo družbene odnose, iz katerih so izvedene. To je še posebej pomembno pri razkrivanju prave narave eksploatacije, oziroma

(kar je druga stran istega procesa) vira kapitalističnega bogastva. To pa so ravno bili glavni cilji raziskovanja in dela, ki jih je Marx zasledoval ob snovanju svojega velikega projekta. Marx je moral počasi odstranjevati pojavne oblike, odkrivati »sedem tančic«, da bi prišel do bistva, da bi odkril prave vire kapitalističnega bogastva, pravo naravo eksploatacije, oziroma da bi odkril bistvene družbene odnose, ki so značilni za kapitalizem.

Vključimo sedaj diskusijo o razliki med Marxovo metodo raziskovanja in njegovo metodo razlaganja (o čemer smo že več govorili) v okvir analize abstraktnega in konkretnega v Marxovem »Kapitalu«. Rečemo lahko, da je bila med raziskovanjem prehojena pot od konkretnega k abstraktnemu, medtem ko je šla razlaga v nasprotni smeri: od abstraktnega h konkretnemu. Na tej ravni razmišljanja si moramo natančneje ogledati samo pojmovanje abstraktnega in konkurentnega, oziroma dialektiko abstraktnega in konkretnega, kajti obe kategoriji lahko pravilno razumemo le v njihovi dalektični povezanosti. Iljenkov piše: »... ko vstopa v sklop sistema pojmov konkretne znanosti, vsaka opredelitev v njem izgublja svojo obstraktnost in se napolnjuje s pomenom in karakterjem vseh drugih z njo povezanih opredelitev. Posamezne abstraktne opredelitve se medsebojno dopolnjujejo; na osnovi tega pa se presega abstraktnost vsake opredelitve vzete posebej. Skratka, v tem je torej dialektika odnosov abstraktnega do konkretnega v mislih, ki odsevajo konkretno v stvarnost.«[29]

Morda bi lahko na kratko formuliral abstraktno pri Marxu kot totaliteto konkretnega, kar pa zopet, kot pri vsakem definiranju nasploh, ne izčrpa vsega bogastva tega dialektičnega odnosa. Iljenkov (pogostos sklicuje na pozitivne strani njegove študije) se v podnaslovu petega poglavja knjige »Dialektika abstraktnega in konkretnega v Marxovem 'Kapitalu'« zelo slikovito izrail – »Konkretna polnost abstrakcije in analize kot pogoj teoretične sinteze«.[30] V našem seminarju, ki smo ga imenovali »Metoda Marxovega 'Kapitala'«, je še posebej pomembno, da s pojasnitvijo metode pojasnimo tudi procese razrednih bojev, zavedajoč se pri tem, da so ravno ti razredni odnosi posredovani z odnosom med stvarnim. Georg Lukács je v »Etiki in politiki« v zvezi s tem napisom: »Odločilna premoč Marxove ekonomije proti vsem njenim predhodnikom in naslednikom je v tem, da je v vseh teh najbolj zapletenih vprašanjih, pri katerih gre na videz za najčistejše ekonomske (torej najčistejše fetišizirane) kategorije, samo njej **metodološko** uspelo probleme tako interpretirati, da je za čisto ekonomskimi kategorijami postal viden razvojni proces tistih razredov, katerih družbeno bit izražajo ekonomske kategorije.«[31] Sicer pa sem že večkrat poudaril pomen zadnjih poglavij Tretje knjige »Kapitala«, v katerih lahko najdemo pomembne misli za proučevanje Marxove metode. Proučevanje »Kapitala« bi lahko pričeli celo s tega mesta (tu mislim predvsem na 51. poglavje: »Odnosi v distibuciji in prodikciji«). To ni niti malo slučajno, kajti osnovna značilnost Marxove abstrakcije je v tem, da je objektivna, kar po drugi strani pomeni, da je popolna in vsebinska. Tako je z Marxovo abstrakcijo, ki je na začetku razlage v »Kapitalu« na najvišji stopnji, zajeta tudi cela paleta vprašanj iz samega zaključka. To poglavje deluje tudi kot samosvoja teoretična sinteza, hkrati pa Marx pojasnjuje, katere so temeljne »značilne poteze« kapitalističnega načina proizvodnje.

Po Marxovem mnenju obstajata dve temeljni »značilni potezi« tega načina proizvodnje. Prvo lahko odkrijemo v dejstvu, da je produkt kapitalističnega načina proizvodnje blago. »Dejstvo, da producira blago, ni tisto, po čemer se razločuje od drugih produkcijskih načinov; pač pa dejstvo, da je dominantna in do-

ločujoča označba njegovega produkta to, da je blago. To v prvi vrsti vključuje, da delavec sam nastopa le kot prodajalec blaga in zato kot svoboden mezdni delavec, delo torej sploh kot mezdno delo. Po dosedanjih izvajanjih ni treba znova dokazovati, kako odnos med kapitalom in mezdnim delom določa celotni značaj produkcijskega načina.«[32] Druga »značilna poteza« kapitalističnega produkcijskega načina je produkcija presežne vrednosti. Presežna vrednost je osnovni motiv kapitalistične produkcije, hkrati pa je produkcija blaga (kapitalističnega blaga) tudi produkcija presežne vrednosti.

Kako je pomemben ta del Marxovega »Kapitala« za analizo metode abstrahiranja, bom poskušal pokazati ravno na temelju teh dveh bistvenih »značilnih potez«. Ti dve bistveni značilnosti kapitalističnega produkcijskega načina **zahtevata** pojmovanje abstraktnega kot totaliteto konkretnega. V nasprotnem primeru izgubita svojo pravo življenjskost. Dominantni, torej **blagovni** značaj kapitalističnega produkcijskega načina predvsem pomeni (kar Marx v 51. poglavju jasno pove), da se delo nasploh pojavlja kot mezdno delo. To pa potem pomeni, da je delovna sila kot blago pravzaprav edino blago lastno samo kapitalističnemu produkcijskemu načinu. V tem blagu se lomijo osnovna protislovja kapitalistične družbe in je zato po drugi strani tudi ključ za razumevanje kapitalističnega produkcijskega načina. Ko Marx v prvem poglavju »Kapitala« začenja svojo analizo s pojasnjevanjem bistva blaga in njegovih temeljnih značilnosti, ne govori direktno niti o mezdnem delu, niti o delovni sili kot blagu in torej niti o delavcu samem kot prodajalcu ne. Pa vendar: njegova analiza, ki je v prvih poglavjih Prve knjige »Kapitala« na zelo visoki stopnji abstrakcije, tudi v tem delu pomeni podajanje temeljnih »značilnih potez« kapitalizma, saj pri tem delovno silo razumeva kot blago, upošteva torej tisto, kar je Marx prikazal v svoji sintezi na koncu Tretje knjige »Kapitala«. Do istih zaključkov pridemo tudi, če s tega vidika razčlenimo drugo »značilno potezo«. Rekli smo namreč že, da je druga temeljna značilnost kapitalističnega produkcijskega načina produkcija presežne vrednosti, kot osnovnega motiva te dejavnosti. Vendar tudi produkcija presežne vrednosti vključuje, oziroma vsebuje čisto konkretne opredelitve. Te konkretne opredelitve se nanašajo na uporabno vrednost delovne sile, to je značilnost, da lahko prenese več vrednosti, kakor je vrednost nje same. To pa pomeni, da smo prišli do druge značilnosti vsakega blaga, v našem primeru blaga sui generis kapitalističnega produkcijskega načina, to je do uporabne vrednosti. Kot je skozi prvo »značilno potezo« pojasnjena ena lastnost blaga – vrednost, tako v drugi »značilni potezi« abstraktna opredelitev »produkcija presežne vrednosti« predpostavlja drugo konkretno značilnost konkretnega, specifičnega blaga – delovne sile kot blaga, to pa je njena uporabna vrednost. Na ta način zaključujemo ciklus, ki predpostavlja razliko med raziskovanjem in razlaganjem. Po drugi strani pa, spet v metodološkem smislu, ta krog pomeni gibanje od konkretnega k abstraktnemu in skozi razlago zopet od abstraktnega h konkretnemu, upoštevajoč pri tem vse pripombe o tem, kako je treba razumeti »abstraktno« in »konkretno«. »Delovna sila zaključuje zgodovinski razvoj blaga s tem, ko ga napravi za nujno in splošno obliko produktov in pogojev produkcije, hkrati pa prebija obroč blagovnega sveta in odpira praktično zgodovinske perspektive načelno drugačne produkcije in družbenosti (socializma suverenih producentov, komunizma)«.[33]

Nerazumevanje metode abstrahiranja pogosto srečamo tudi pri marksističnih teoretikih. Znan je primer, kako Rosa Luxemburg kritizira Marxovo teorijo družbene reprodukcije zaradi »izpuščanja« nekaterih problemov iz analize. O tej dis-

kusiji obstaja veliko literature, zato se na tem vprašanju ne bom dlje zadrževal, razen morda kasneje, ko bomo analizirali rezultate Marxovega proučevanja v Drugi knjigi »Kapitala«. Večkrat smo že opozorili, da je treba dialektiko abstraktnega in konkretnega v Marxovem »Kapitalu« razumeti skozi poznavanje metode raziskovanja in metode razlaganja. Vendar bomo, misleč pri tem na razlaganje, v popolnem razvoju kategorij, na poti od abstraktnega h konkretnemu, zaradi lažjega razumevanja in zato da bi si pred analizo in razpravo o posameznih delih teorije iz »Kapitala« predstavljali celoto te teorije, vseeno izpostavili (moram priznati: precej mehanično) tri osnovne stopnje abstrakcije, oziroma dva nivoja analize. Torej, čeprav smo proti shemam in razdelitvam, ki zanemarjajo dialektiko razvoja, (mislim, da tokrat to ni slučajno, saj prezentiramo spoznanje o različnih nivojih analize glede na uporabljeno metodo abstrahiranja, šele po obsežni analizi dialektike abstraktnega in konkretnega), se mi vseeno zdi, da glede na glavno potezo (ali vsaj eno od glavnih potez) Marxove metode – abstrakcijo, obstajata dva osnovna nivoja Marxove analize v »Kapitalu«. Prvi nivo analize, ki pomeni tudi najvišjo stopnjo abstrakcije, obsega Marxovo razlago v Prvi in Drugi knjigi »Kapitala«. Zaenkrat povejmo samo to, da se v tem delu »Kapitala« abstrahira menjava blaga po cenah, speminjanje presežne vrednosti v profit in specializacija določenih delov kapitala. Tretja knjiga »Kapitala«, ki analizira konkretne oblike delovanja zakona vrednosti v kapitalističnem gospodarstvu, vsebuje, lahko bi rekli dve stopnje abstrakcije. Na eni stopnji abstrakcije, ki je pogojno nekako do konca analize zakona tendenčnega padanja splošne profitne mere – torej do 16. poglavja, Marx govori o kapitalu nasploh, o produkcijskih cenah kot gravitacijskih točkah, oz. kot normalnih cenah kapitalistične ekonomije, o skupnem profitu itd. Od 16. poglavja naprej, kjer Marx začenja analizo trgovskega kapitala, pa je možno govoriti o takšni stopnji abstrakcije, ki je najbližja tistim fenomenom kapitalistične stvarnosti, ki jih lahko neposredno opazujemo. V tem delu svojega temeljnega dela Marx analizira specializirane oblike družbenega kapitala, potem dohodke teh osamosvojenih delov kapitala in položaj delavskega razreda in njegovih posameznih delov, glede na dejavnost, v okviru katere je mezdno delo angažirano. Zaradi tega bi pogojno lahko govorili o dveh nivojih analize (eden v Prvi in Drugi knjigi, drugi pa v Tretji knjigi), toda upoštevajoč specifičnosti v Tretji knjigi pa lahko razlikujemo tudi tri stopnje.

O inverzijah, ki nastajajo pri tolmačenju Marxovega nauka v »Kapitalu«

Znano je, da obstaja večje število med seboj celo nasprotujočih interpretacij Marxovega nauka nasploh, tistega dela, ki je zaobsežen v »Kapitalu«, pa še posebej. Mnoge od teh interpretacij si bimo ogledali in razpravljali o njih ob proučevanju »Kapitala«. Zaenkrat ni potrebno zaustavljati se ob njih, ali z njimi obračunavati. Da bi jih globlje proučili, kar je za kritiko različnih razlag Marxa nujno, si moramo vsekakor ogledati genezo teh pogledov, družbeno-zgodovinski kontekst, v katerem se pojavljajo, njihove posledice za razvoj sodobnega marksizma, itd. Čeprav so ta vprašanja temeljnega pomena, tukaj vseeno niso predmet naše glavne razprave. Zato ne bom govoril o različnih naukih in razlagah znotraj marksizma (ali celo o različnih marksizmih,[34] kakor se tudi lahko včasih sliši). Sedaj je moja naloga precej skromnejša. Zavedajoč se, da šele pristopamo k proučevanju Marxovega izvirnega teksta v »Kapitalu«, bom samo opozoril na ne-

katere osnovne inverzije (zamenjave), torej ne bo šlo za interpretacijo, ki so sicer pogosto prisotne. Vzrok je seveda jasen: ta napor bomo vložili zato, da bi se, predvsem izognili takšnim inverzijam (ki so včasih tudi nenamerne) in drugič, da bi, vseskozi upoštevajoč jih, z njihovo pomočjo prepoznavali različne razlage »Kapitala«, oziroma Marxove teorije.

Brez kakršnihkoli namenov izčrpati spisek inverzij (ki je na žalost precej dolg), bom opozoril samo na nekatere, ki se mi zdijo značilne.

1. V prejšnjem poglavju smo govorili, kako je treba razumeti celotno diskusijo o blagu. Pri tem je treba upoštevati, da je bil Marxov cilj proučevanje bistva modernega kapitalističnega produkcijskega načina. Kakor je za ta produkcijski način značilno specifično blago sui generis, delovna sila kot blago, tako je bistveno pri razlagi Marxovega nauka upoštevati predvsem to dejstvo. Ponovimo še enkrat: abstrakcija blaga zajema v sebi delovno silo kot blago in to kot dejstvo. Kaj se dogaja, če se spregledajo ti momenti? Zoran Vidaković v pomembnem tekstu z značilnim naslovom »Ponovno čitati ‚Kapital'« ponuja kot odgovor na to vprašanje dve značilni varianti. Prva varianta predpostavlja takšno kritiko kapitalističnega produkcijskega načina, ki je nastala v pogojih »zgodnjega in v smislu revolucionarne prakse zavrtega in ... socializma«, ki se »zreducira na tendenco državnega ali nasploh političnega nadzora, ukinjanja blaga, determinizma v produkciji in menjavi blagovnih vrednosti abstrahiranih od delovne sile blaga, pri tem pa pozablja na blagovni značaj delovne sile«.[35] Druga zamenjava nastane po mnenju Vidakovića, ko se kritika moderne kapitalistične družbe zreducira na kritiko dominacije, pritiska in odtujenosti, ki se bliža svojim skrajnim mejam. Pri tem se razglablja tudi o nekaterih civilizacijskih problemih, pogosto z radikalnih pozicij; vendar pa se kritična ost ne usmeri v sfero temeljnih protislovij družbe, to pa so, na koncu konev, tista protislovja, ki se reflektirajo v pojmovanju, pa tudi v dejanskem obstajanju blaga delovne sile.[36]

2. Zgoraj smo govorili o metodološkem vidiku inverzij v pojmovanju delovne sile kot blaga, oziroma natančneje: blaga delovne sile, in pa o dvostranski razlagi, sedaj pa bom opozoril še na eno inverzijo. Obstaja in je tudi precej pogosto prisotna teoretična iverzija Marxovega pojmovanja razredov. Razredni vidik se namreč zelo pogosto v analizi spregleda. Ker ste vedeli za takšne pristope k Marxovemu nauku, ste na našem prvem srečanju sami izrazili upanje, da ne bi poskušali formulirati nove ekonomistične interpretacije »Kapitala«. Tega prav gotovo ne želimo. Toda teoretične inverzije so precej pogoste. Če pa se vprašamo, zakaj do njih prihaja, ali konkretno v našem primeru, zakaj se zaobidejo razredni odnosi pri interpretaciji teksta v »Kapitalu«, potem bi se jaz odločil za dva možna odgovora. Prvi odgovor je v tem, da so teoretične inverzije takšne vrste prav gotovo namerne, pri čemer je poudarek na vse večjem oddaljevanju sfere razrednega boja od prostora kapitalističnega produkcijskega načina. To se dogaja tudi danes in sicer spet lahko rečemo, z dveh strani: z vidika državno-birokratskega modela in z vidika večjega števila neinstitucionalnih in alternativnih gibanj. Obstaja pa še drug možni odgovor, kateremu bom posvetil več pozornosti. Ta odgovor leži v metodološki sferi. Menim namreč, da do nekaterih teoretičnih inverzij prihaja zaradi nepoznavanja Marxove metode. Za kaj pravzaprav gre?

Mislim, da se pogosto spregleda ali ignorira dejstvo, da so razredni odnosi po svoji pojavni strani posredovani in sicer posredovani s stvarmi. Toda, kaj se potem dogaja, zakaj je analiza v »Kapitalu« naravnana, vsaj tako izgleda, na svet blaga in na odnose, ki zaviti v megleno tančico misticizma obstajajo v tem za-

čaranem svetu? Engels ob izidu »Prispevka h kritiki politične ekonomije« (ki ga je Marx objavil leta 1859 in katerega vsebina vključuje v glavnem vprašanja, ki jih bo Marx kasneje obdelal v prvih zelo pomembnih poglavjih »Kapitala«) piše takole: »ekonomija ne obravnava stvari, temveč odnose med osebami in v zadnji instanci – med razredi; ti odnosi pa so vselej **vezani na stvari in se pojavljajo kot stvari** (podčrtal S. Z., v originalu je tiskano v kurzivu).[37]

Eden od vzrokov, zaradi katerih prihaja do teoretičnih inverzij v smislu spregledanja razrednih odnosov in razrednega boja v Marxovi analizi, je torej v dejstvu, da so ti odnosi posredovani s stvarmi in je vsekakor treba najprej takšne odnose pojasniti. Vendar pa obstaja še en razlog takšne zamenjave, ki je tudi predvsem metodološke narave. Gre za stvar, o kateri M. Nikolić piše takole: »Na abstraktno-teoretičnem nivoju Marxove analize kapitala se razredi ne prikazujejo neposredno, pojavljata se le kapitalist in delavec kot personifikaciji kapitala in mezdnega dela.«[38] Produkcijski proces, ki se v moderni kapitalistični produkciji (če ne bi želel poudariti razliko med tisto produkcijo, s katero se Marx ukvarja v »Kapitalu« in drobno blagovno produkcijo, potem ne bi pred kapitalistično produkcijo vedno postavljal pridevnika »moderna«) prikazuje kot družbeni, vtiskuje svoj družbeni značaj, kakor pravi temu Marx, »glavnim agentom tega produkcijskega načina«. Marx je te svoje metodološke pozicije končno pojasnil v omenjenih zadnjih oddelkih III. knjige »Kapitala«. Toda čeprav so pojasnjeni šele na koncu »Kapitala«, je treba te momente upoštevati že pri branju prvih poglavij Prve knjige, da potem ne bi prihajalo do podobnih teoretičnih inverzij.

3. Ena od inverzij, ki jo moramo še posebej upoštevati, je tista, ki nastaja v pojmovanju zakona družbenega in ekonomskega razvoja kapitalistične družbe. Niso namreč redki poskusi, da se Marxovo pojmovanje zakonitosti predstavi čisto mehanicistično. Z drugimi besedami, zakonitosti v razvoju ekonomije in družbe se skuša pokazati kot delovanje naravnih zakonov, ob hkratnem definitivnem zanemarjanju subjektivnega faktorja, oziroma zavestnega momenta. V okviru tako pojmovane teoretične inverzije pa je prisotna še ena zamenjava. Vprašali se boste, kakšna inverzija inverzije je sedaj to? Dogaja se, da se pogosto narobe razlaga sicer pravilno opažena osnovna teoretične inverzija, o kateri trenutno govorimo. Če smo še bolj konkretni: prikazovanje družbenih tendenc kot prirodnih zakonitosti se razglaša za ekonomistično interpretiranje Marxovega nauka in še posebej »Kapitala«! Vendar to sploh ni res! Ekonomski vidik je samo eden od vidikov proučevanja družbenih pojavov. Če omenjene interpretacije Marxovega pojmovanja zakonitosti družbenega razvoja razlagamo kot ekonomistične, to pomeni, da ekonomske zakone priznavamo kot naravne zakone. Takšna razlaga ne razrešuje dilem v pojmovanju teh zakonitosti. Takšne interpretacije družbenih zakonitosti kot naravnih zakonitosti bi namesto ekonomistične, pravilneje poimenovali mehanicistične, kjer je možno vključiti dogmatsko varianto marksizma. Marxovo pojmovanje teh zakonov je nasprotno determinizmu naravnih zakonov in se upira vsakršnemu presajanju v okvire shem naravnih zakonov. V »Kapitalu« lahko najdemo celo vrsto dokazov v prid tej trditvi. Sedaj bom pokazal samo na nekatere momente. Pogosto se na primer govori o zakonu razvoja proizvajalnih sil, ki se kaže predvsem v uvajanju sodobnih delovnih sredstev, ki v veliki meri zamenjujejo živo delo. Toda, ali ta zakon deluje brezpogojno, ali le kot množična tendenca? Marx je pri tem natančen: deluje samo v primeru, če se več prihrani pri živem delu, kot pa potroši za novo tehniko.[39] O zakonu tendenčnega padanja splošne profitne mere, ki bo naš drug primer, je bilo že veliko

razprav v marksistični, pa tudi v nemarksistični literaturi. V takoimenovanih teorijah zloma lahko prepoznamo, ne ekonomističnih, temveč mehanicistične razlage tega zakona. Marx pa je poudarjal pomen vzrokov z nasprotnim učinkom, katerim novi momenti v razvoju kapitalističnega produkcijskega načina dodajajo nove in nove vzroke z nasprotnim učinkom, tako, da je še naprej ta zakon prikazoval samo kot tendenco, pri čemer je treba v analizi upoštevati tudi obdobja dvigovanja profitne mere. Marksistična znanost pogosto dogmatsko in mehanicistično interpretira samo avtentično Marxovo misel, namesto da bi izhajajoč od Marxovih stališč, posebno s prevzemanjem njegove metode analize, naprej analizirala in razvijala spoznanja o sodobnem vidiku problema. V zvezi s tem je Bloch v »Experimentum mundi« zapisal naslednje besede: »Kapitalizem si s tako malo železne nujnosti koplje grob, da Marx proti temu gnilemu avtomatizmu, **okrašenemu z idolatrijo zakona** (podčrtal S. Z.), moč za preokret vplete v subjektivno intenco in objktivno tendenco. Tako je tendenca, proti zakonu, še nerešena; za reševanje potrebuje intervencijo subjektivnega faktorja, s čimer postanejo možna ravno vsebinska niveliranja, pa celo ukinjanje tako ali drugače prenešenih zakonov.«[40] Kot ilustracijo si je dobro ogledati tudi oddelek z naslovom »‚Naravna' stopnja obresti« v okviru dvaindvajsetega poglavja Tretje knjige »Kapitala«, kjer Marx nasprotuje deterministčnemu pojmovanju višine obrestne stopnje, oziroma možnosti obstoja nekakšne »naravne« obrestne stopnje.

4. Zaključujem s prikazovanjem možnih inverzij, ki nastajajo pri razlaganju Marxove misli in katerih se vsekakor moramo izogibati pri našem proučevanju »Kapitala«. To seveda še ne pomeni konec možnih inverzij, temveč le konec našega razgovora o njih. Inverzijo, ki si jo bomo ogledali za zaključek, navajam zato, ker je njen vzrok nekaj drugačen od dosedanjih. Določeno število sprevračanj bistva namreč ne nastaja le zaradi teoretično-metodoloških vzrokov, ampak tudi iz napačnega razumevanja Marxovega literarnega stila.[41] Bom takoj jasen in natančen: v razlagi Marxovega nauka se pogosto pojasnjevanje zamenjuje z metaforami. Ne bomo se spuščali v podrobnejšo razpravo o večslojnosti Marxove misli in slikovitosti njegovega stila in jezika, ampak se bomo zadržali samo na, uporabimo pri tem izraz Anton Negrija (»le metafore esplosive di Marx«[42]), »eksplozivnih Marxovih metaforah«. Kaj je namen Marxovega metaforičnega jezika? Ludovico Silva je v odgovoru na to vprašanje dokaj natančen. On meni, da je vse Marxovo delo usmerjeno k bralcu in da se je za zagotavljanje sigurne komunkacije z bralcem Marxu zdelo potrebno še dodatno vlaganje verbalne energije. Po drugi strani pa ta dodatna verbalna energija (Silva meni, da gre tu za »uporabo načela lingivstične ekonomije«) omogoča slikanje vsebine, čemur v neposredni zvezi služi nenazadnje tudi njegov metaforični jezik. Do te točke je še vse v redu. Vendar od tu naprej pa nastajajo široke možnosti, posebno še pri dogmatskih in neznanstvenih razlagah Marxove misli, da pride do inverzij, pri katerih metafore služijo kot pojasnjevanje, ne pa kot dopolnilna ilustracija ali slikanje. Značilen je primer razlage nadgradnje, pri čemer je »zgradba« (francosko: édifice), pravzaprav »Überbau«, s svojimi nadstropji in fasado utemeljena na bazi, »Struktur«. Ta metafora ne pojasnjuje in ne pomeni dialektičnega odnosa, ki sicer obstaja, tako kot Enzensbergerjeva razporeditev potnikov na ladji »Titanic« po palubah z luksuznimi in manj luksuznimi kabinami predstavlja ilustracijo razredne strukture in razdeljenosti kapitalistične družbe, ne pa tudi pojasnitve razrednih odnosov.[43] Na druge inverzije te vrste, ki imajo izvor v nerazumevanju Marxovega literarnega stila, bomo opozorili pri proučevanju konkretnih tekstov »Kapitala« in drugih Marxovih, recimo jim komplementarnih del.

Za konec: beseda ali dve o začetku

Prišli smo do konca naših uvodnih razmišljanj relevantnih za uspešen začetek proučevanja metode Marxovega »Kapitala«. Vendar se na koncu dotaknimo še vprašanja začetka. Torej, kako začeti, od katerega poglavja ali problema. Ob pregledovanju ustrezne korespondence in študij, ki se ukvarja s pristopom k proučevanju »Kapitala«, naletimo na različne predloge. Brez pretenzij, da prikažemo vse te predloge, bom navedel samo nekatera značilna stališča. Tako je npr. Marx v svojem pismu Kugelmanu (korespondenca s Kugelmanom predstavlja sicer zelo zanimiv vir) iz 11. julija 1868 priporočal Kugelmanovi ženi, da začne brati »Kapital« od t.i. »Zgodovinskih« poglavij. Tu je mišljeno predvsem osmo poglavje Prve knjige, o delovnem dnevu, ki ne samo, da je bilo lahko za branje, temveč je bilo tudi teoretično dokaj pomembno, predvsem z vidika razrednega boja. Vendar pa danes vprašanje delovnega dneva, čeprav je interesantno, nima nekega bistvenega pomena za naše proučevanje metode Marxovega »Kapitala«. Med »zgodovinska« poglavja Prve knjige sodijo še 11.–13. in 24. poglavje. Takšno priporočilo K. Korsch duhovito imenuje »recept za dame«. Korsch s svoje strani predlaga, da začetniki začnejo proučevati s 5. poglavjem.[44] Jaz se pa le strinjam s Haugom: noben drug začetek ni bolj zaželjen, kakor samo pravi začetek, to pa je tisti, s katerim je tudi Marx začel svoje razpravljanje v »Kapitalu«. »ON (Haug – opomba S.Z.) analizira elementarno obliko, blaga, s katero Marx začenja. Sedaj pa se začenja tisto, kar nas zmede in fascinira hkrati, tisto, kar nam dela takšne težave, da dojemamo to knjigo, da odkrijemo praktičen način njenega uporabljanja. Haug ne analizira blaga neposredno. Nasprotno, on ugotavlja, ali Marxova analiza blaga ustreza zahtevam, ki jih je treba postaviti na začetku nekega znanstvenega raziskovanja. On zasleduje Marxov postopek.«[45] Ko spejemam Katzensteinovo oceno, da je Haug dosledno in natančno pokazal, zakaj je pri analizi »Kapitala« možen samo en začetek, in to tisti, s katerim je začel Marx, mi preostane samo še to, da bralce po širše obrazložitve napotim na ta del Haugove študije in da končno zares pristopimo k proučevanju konkretnih poglavij v »Kapitalu«, ozirom k autentičnemu Marxovemu tekstu.

---

[1] Kant, I. »Kritik der reinen Vernunft« v: »Werke«, »Insel Verlag«, Visbaden, 1956, II. knjiga, str. 696.

[2] Silva, L.: »El estilo literario de Marx«, »Siglo XXI Editores«, Mexico, 1975

[3] Kant, I.: op. cit., str. 695–696 (citirano po: Silva, L.: »Marksov književni stil«, »Vuk Karadžić«, Beograd, 1978, str. 35, Na isti strani daje Silva takšnole oceno Kantovega dela: »Ne glede na to, na kakšno stališče do Kantovega dela se bomo postavili, mu je treba priznati dve stvari: prvič, da je to delo zgodovinski spomenik racionalizmu in drugič, da vsebuje celo vrsto izrednih metodoloških ugotovitev, od katerih mnoge do danes niso bile zavrnjene.«)

[4] Silva, L.: op. cit. str. 39

[5] Kreft pravi, da so »Razredni boji v Franciji« delo, ki je prav tako na konkretno-zgodovinsko gnoseološkem nivoju (kot tudi 18, brumair Louisa Bonaparteja«) eden od temeljnih tekstov, ki omogoča, da sodobna dogajanja pojasnjujemo na osnovi Marxovega materialističnega pogleda na svet. (Kreft, L., »Berimo Marxa, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1975., str. 61.) Takšno stališče je blizu našim razmišljanjem.

[6] Glej: Marx, K.: »Oevres: Economie«, ed. etabile par Maximillen Rubel, »La Pléiade«, Paris, 1965, I. in II. knjiga

[7] Silva, L.: op. cit., str. 39

[8] Engels v predgovoru k Drugi knjigi: »Zadovoljil sem se s tem, da sem obnovil rokopise, kolikor se je le dalo, dobesedno. Stil sem spremenil toliko, kolikor bi ga spremenil Marx sam, pojasnilne dostavke in zveze pa sem dodal samo tam, kjer so bili neogibno potrebni in je bil razen tega smisel popolnoma nedvoumen.« – MED, 22. knjiga, Bg. 1974, str. 9

[9] MED, 23. knjiga Beograd, 1974, str. 27

[10] Del teh diskusij podaja tudi »Marksizam u svetu«, Beograd, 10/1981

[11] Hyppolite, J.: »Studije o Marxu i Hegelu«, »Školska knjiga« Zg. 1977, str. 126

[12] Hyppolite, J.: op. cit. str. 126

[13] Posebej je treba upoštevati tiste Marxove tekste, v katerih se eksplicitno ukvarja z metodo. Tu mislim predvsem na stališča iz »Uvoda iz 1857«, pa na Predgovor k »Prispevku h kritiki politične ekonomije«, potem Epilog k drugi izdaji Prve knjige »Kapitala«, zaključek Tretje knjige »Kapitala«, itd.

[14] MED, Bg., 19. knjiga, 1979, str. 18, Ta del »Uvoda« (tretji oddelek), ima v okviru »Osnov kritike politične ekonomije« – »Grundrisse« naslov »Metoda politične ekonomije«. Vendar so za metodo posebej pomembna tudi ostala Marxova razmišljanja v okviru tega »Uvoda«, še posebej 1. oddelek o »produkciji«, v katerem Marx analizira odnos: »Produkcija nasploh – Posebne veje produkcije. Totaliteta produkcije«. (Glej v citirani izdaji posebej str. 6 in 7)

[15] Rosdolsky daje na tem mestu opombo (20): »V zvezi s tem odnosom niti Marxovi kritiki ne morejo zanikati, da se od vseh najpomembnejša menjava – nakup in prodaja delovne sile – navkljub modifikaciji, ki jo je poudaril sam Marx (glej: »Das Kapital« III, str. 170–171), ravna predvsem po zakonu vrednosti, torej po prvem modelu.« Rosdolsky, R.: »Prilog povijesti nastajanja Marxova »Kapitala«, II. knjiga, »Komunist«, Beograd, 1975, str. 13

[16] Rosdolsky, R.: op. cit., str. 13

[17] MED, 21. knjiga, Beograd, 1977, str. 193

[18] MED, 21. knjiga, Beograd, 1977, str. 444

[19] »Rohentwurf« je postal praktično bolj dostopen znanstveni in ostali javnosti šele po objavljanju »Grundrisse . . .«, »Dietz Verlag«, Berlin, 1953. Pred tem je bil v omejeni nakladi objavljen leta 1939 v Moskvi. Iz tega lahko zaključimo, da širša diskusija o spremembi načrta »Kapitala« in o možnih vzrokih za to vendarle datira v kasnejše obdobje.

[20] Lefebvre, H.: Misao postala svijetom (Treba li napustiti Marxa?)«, »Globus«, Zagreb, 1981, str. 12

[21] Glej podrobneje: Grossmann, H.: »Plan i metod ‚Kapitala'«, BIGZ, Beograd, 1974

[22] Rosdolsky meni, da tako Grossman kot Behrens »pojmujeta Marxov izvorni plan strukture kot naslanjanje na vulgarnoekonomsko metodologijo.« Ker »dosedanja« ekonomija in »vulgarna ekonomija« nista ravno eno in isto, je vprašanje, ali sta Grossman in Behrens mislila ravno na, kakor pravi Rosdolsky, vulgarnoekonomsko metodologijo.

[23] Behrens, F.: »Zur Methode der politischen Oekonomie«, 1952, str. 33 natanč. glej str. 31–48

[24] Rosdolsky, R.: op. cit. I. knjiga, str. 65

[25] Rosdolsky, R.: op. cit. I. knjiga, str. 75

[26] Negri, A.: »Marx oltre Marx«, »Feltrinelli«, Milano, 1979, str. 19

[27] En oddelek študije »Marx oltre Marx« ima naslov: »Grundrisse, operaaperta«. (Negri, A.: op. cit. str. 13–31)

[28] Idejo, da s črtami pokažem zveze, ki obstajajo med planom iz leta 1857 (1859) in sedanjo strukturo »Kapitala«, sem prevzel od Negrija (Negri, op. cit. str. 18). Negri je v svoji študiji za prikaz teh zvez uporabil polno in prekinjeno črto, jaz pa sem dodal še pikčasto črto, o čemer je še tudi možna diskusija.

[29] Iljenkov, E. V.: »Dijalektika abstraktnog i konkretnog u Marxovom ‚Kapitalu'«, »Komunist«, Beograd, 1975, str. 8

[30] Iljenkov, E. V.: op. cit., str. 166

[31] Lukacs, G.: »Etika i politika«, »Liber«, Zagreb, 1972, str. 167

[32] MED, 23. knjiga, Beograd, 1974, str. 731

[33] Vidaković, Z.: »Ponovo čitati ‚Kapital'«, »**Marksistička misao**«, Bg, 2/1981, str. 13. Sicer pa je ta številka »Marksistične misli« imela osnovno temo: »Interpretacije Marxa«. Delovna sila blago je glavni predmet analize v tem zelo pomembnem Vidakovićevem članku, kar je avtor tudi poudaril: »Ne bomo šli po najlažji poti in to osrednjo in aktualno Marxovo tezo potrdimo z navajanjem odlomkov iz njegovih tekstov, temveč se bomo trudili, da to, za usodo marksizma odločilno stališče, izpeljemo metodično skozi analizo večjih celot Marxovega raziskovanja in ga soočimo z zgodovinsko prakso v sodobnem času.« (Vidaković, Z. op. cit. str. 13)

[34] Nisem prepričan, da lahko govorimo o različnih marksizmih. Mislim, da obstoj različnih pristopov v marksizmu, poleg tega, da lahko pogojno včasih dokazuje teoretično bogastvo v sodobnem marksizmu, lahko kaže tudi na eventualne pomanjkljivosti sintetične misli v marksizmu, kar je, po mojem mnenju, predvsem posledica zaostajanju v razvoju metod.

[35] Vidaković, Z.: op. cit., str. 6–7

[36] Vidaković uporablja izraz »radna snaga roba«. To se terminološko nekoliko razlikuje od naše uporabe izraza »roba radna snaga« (v prevodu smo uporabili izraz »delovna sila kot blago« in »blago delovna sila«, opomba prevajalec). Bistvo je vsekakor isto, vendar pa je terminološko enotnost še vedno treba iskati in to ne samo v tem primeru. Primerov pa je zelo veliko.

[37] MED, 20. knjiga, str. 469

[38] Nikolić, M.: »Odnos kritike političke ekonomije, teorije klasne borbe i teorije socijalističke revolucije«, v Zborniku iz »Nedelje marksističkih rasprava '81«, »Marksizam, socijalizam, samoupravljanje«, »Komunist«, Beograd, 1982, str. 62

[39] Glej natančneje 13. poglavje Prve knjige »Kapitala«.

[40] Bloch, E.: »Experimentum mundi«, »Nolit«, Beograd, 1980, str. 155

[41] Silva je v uvodu k svoji študiji »Marxov književni stil« napisal naslednje: »Ni težko uganiti reakcij bralcev na naslov tega eseja. Marxov literarni stil? Kaj že spet nekakšna študija o Marxovih stališčih do književnosti in umetnosti? Ne eno, ne drugo... Sistem izražanja podpira znanstveni sistem.« (Silva, L.: »Marxov književni stil«, »Vuk Karadžić«, Beograd, 1978, str. 15)

[42] Negri, A.: »Marx oltre Marx«, »Feltrinelli«, Milano, 1979, str. 176

[43] Tu mislim na Enzensbergerjevo poemo »Propad Titanika«

[44] Korsch, K.: »Spisi o socijalizmu i marksizmu«, »Svjetlost«, Sarajevo, 1978, predvsem oddelek: »Kapital i kako ga čitati«, str. 175–217

[45] Katzenstein, R.: »Haugovo uvodjenje u ‚Kapital' kao uvodjenje u metodologiju naučnog rada«, »**Marksizam u svetu**«, Beograd, 5–6/1975, str. 409

[46] Haug, F.: »Vorlesungen zur Einführung ins ‚Kapital'«, »Pahl-Rugenstein Verlag«, Köln, 1974

Prevod: Mitja Hafner

UDK: 141.821:82.03 »KAPITAL«

Dragiša ĐUKIĆ

LOGIČKO-METODOLOŠKI PROBLEMI PREVODJENJA I TOMA »KAPITALA«

Kritička razmišljanja uz novi slovenački prevod prvih glava »Kapitala«

U »Časopisu za kritiko znanosti« br. 41,42/1980. g. (izdaje Univerzitetni konferenci Zveze socijalističke mladine Slovenije Ljubljana in Maribor) ponudjen je novi prevod prve tri glave »Kapitala« sa željom da prevod postane predmet teorijske rasprave iz koje bi proizašla dublja saznanja u ovoj sferi naše duhovne delatnosti. Treba pozdraviti ovu inicijativu drugova iz »Časopisa« u realizaciji ovog ni malo lakog zadatka. Autor ovog priloga – pošto se i sam bavi problemima prevodjenja »Kapitala« – želeo bi ovim putem da ukaže na neke logičko-teorijske probleme koji se nužno javljaju u prevodjenju prvih pa, naravno, i ostalih glava Kapitala koji mogu, po našem mišljenju, pomoći da se zadatak prevodjenja obavi na što naučniji način. Jer, recimo to odmah na početku, u prilogu koji je pred čitaocem, neće biti reči samo o prevodu na slovenački jezik, ma da nam je on poslužio kao neposredan povod. Naprotiv. Budući da su tekstovi Kapitala – posebno prvih glava – takoreći natopljeni dijalektičkim sadržajem Marksove misli a Marksova logika je *j e d a n*, celovit, jedinstven sadržaj – to je očito da je kod prevodjenja njegovih dijalektičkih pojmova sasvim svejedno na koji se jezik oni prevode: na slovenački, srpsko-hrvatski, hrvatsko-srpski, makedonski, albanski, madjarski, ruski itd. Bitno je u tome da svi ovi pojmovi **moraju imati identičan misleni sadržaj** u svim ovim jezicima.

Problem identičnog mislenog sadržaja Marksovih pojmova u glavama interpretatora je jedan problem koji se gnoseološki zasniva na samom načinu mišljenja interpretatora. U časopisu »Kulturni radnik« br. 4/81 (u primedbi br. 11, str. 46–47 Časopisa) skrenuli smo pažnju na interpretaciju prve rečenice prve glave Kapitala od strane W. F. Hauga, interpretaciju s kojom se neće složiti ni jedna čitalac Kapitala koji bar u osnovi poznaje Marksov način mišljenja. Za čitaoce koji nisu imali u rukama »Kulturni radnik« br. 4/81, iznosimo u najkraćem problem o kome je reč.

Početna rečenica *prve* glave Kapitala glasi (na nemačkom):

»**Der Reichtum** der Gesellschaften, in Welchen kapitalistische Produktionsweise herscht, erscheint als eine 'ungeheure Warensammlung', **die einzelne Ware** als **seine Elementarform**.« (K. Marx, Das Kapital, Erster Band, Dietz Verlag Berlin, 1974, str. 49, podvlačenja D. Dj.)

Ova je rečenica u »Časopisu za kritiko znanosti«, str. 11, tačno prevedena ovako:

»Bogastvo družb, v katerih vlada kapitalistični način produkcije, se prikazuje kot 'neznanska zbirka blag', posamezno blago kot njegova elementarna oblika.«

Postavlja se pitanje: na šta se odnosi izraz »njegova elementarna oblika«? Odgovor: na *»bogatstvo«*. To prosto znači da se »pojedinačna roba« u *ovoj* Marksovoj misli stavlja u odnos prema »bogatstvu« (kapitalističkog društva) kao Pojedinačno (u dijalektičkom smislu) prema Opštem (takodje u dijalektičkom smislu). Ovde, dakle, »pojedinačna roba« nije pojedinačna *stvar* koja je fizički opipljiva, već kategorija, *pojam*. Isto tako i »bogatstvo« u ovom kontekstu važi kao pojam, a ne kao skup raznoraznih fizički opipljivih stvari.

W. F. Haug nije shvatio ovaj dijalektički *odnos:* »bogatstvo pojedinačna roba« koji je u Marksa dijalektički baš kao odnos »Opšte – Pojedinačno«, već ga je – s dijalektičkog – »oborio« na formalno-logički odnos: celina –deo! To vidimo iz *njegove* interpretacije prve rečenice prve glave:

»Bogatstvo društava u kojima vlada kapitalistički način proizvodnje pojavljuje se kao 'ogromna zbirka roba', a pojedinačna roba kao *njezin* elementarni oblik.« (W. F. Haug, **Uvod u Kapital,** IC »Komlunist«, Beograd, 1979, podvlačenja D. Dj)

Sad smo dobili odnos: »Ogromna zbirka roba – pojedinačna roba« (kao *njezin* elementarni oblik). To, uostalom, utvrdjujemo iz izričitih stavova W. F. Hauga od kojih navodimo samo neke:

»... kako Marks **od ogromne zbirke roba** dolazi **do pojedinačne** robe?« (str. 43) ... »ta **ogromna zbirka roba reducira se na pojedinačnu robu**« (str. 43) ... »**ogromna zbirka roba,** na prvi pogled zapletena, nepregledna mnogolika cjelina ... razlaganje ove konfuzno – mnogostrane cjeline ... dovelo je do **jedne elementarne forme, do pojedinačne robe**« (str. 47) ...« I poslije naglog sužavanja vidnog polja, **iz perspektive ogromne zbirke roba na pojedinačnu robu** kao **njen elementarni oblik** ...« (str. 51, podvlačenja D. Dj).

Šta da se kaže na sve ovo i na ovakvu interpretaciju Marksa?

Da je W. F. Haug konsultovao makar francuski prevod Kapitala – u čijoj je redakciji indirektno učestvovao lično Marks – mogao se lahko uveriti u to da »pojedinačnu robu« mora staviti u odnos prema »bogatstvu« a ne u odnos prema »ogromnoj zbirci roba« i da ona – onako kako je on shvata – zbilja ne može biti »elementarni oblik2 *zbirke* roba već samo i jedino elementarni oblik (ili, kako Marks kaže u »Prilogu kritici političke ekonomije«: elementarisches Dasein) *bogatstva.* »L'analyse de la marschandise, **forme élémentaire de cette richesse** ...« (K. Marx, **Le Capitale,** Éditeurs Maurice Lachatre et C-ie, Paris, 1872–75, str. 13, podvukao D. Dj)

Haugovo shvatanje Marksa kao što vidimo ubedljivo pokazuje da, kad je u pitanju Marksov dijalektički jezik i njegov dijalektički metod, nije dovoljno misliti nemačkim književnim jezikom, svejedno je li u pitanju rodjeni Nemac ili ne.

Zbog toga se problem prevodjenja Kapitala – to se posebno odnosi na njegove prve glave – ne može posmatrati samo kao problem **prevodjenja i prevodioca,** već u prvom redu kao problem poznavanja ili nepoznavanja Marksove dijalektičke logike. *Tek potom* sledi ono što podrazumevamo pod prevodjenjem **Kapitala.** Ovo naglašavamo zbog toga što se sam čin, sam proces prevodjenja ne sme pokazati kao proces u kome se sadržaj Marksovih **dijalektičkih pojmova** saobražava značenjima i sadržajima koji su »poznati« prevodiočevoj jezičkoj zajednici, već baš obratno: kao proces u kome se značenja i pojmovi koji su poznati članovima njegove jezičke zajednice moraju »preradjivati« na *nova* značenja i *novi* sadržaj pojmova – na sadržaj koji jezičkoj zajednici **nije poznat,** koji je za nju doista nov. Umesto da viši logički sadržaj pojmova i kategorija Marksove dijalektike »skida« na niži – što je najčešći slučaj kod prevodioca prvih glava Kapitala – prevodilac, naprotiv, mora da radi obrnuto: on mora logičke sadržaje vlastite jezičke zajednice da »diže« na stepen ili dva stepena više – na stepen Marksovih dijalektičkih pojmova. Ali, da bi vršio *taj* zadatak, prevodilac mora ispunjavati izvesne neophodne, nužne predpostavke.

Pretpostavke koje treba da ispunjava prevodilac Kapitala

1. Prva pretpostavka koju prevodilac Kapitala mora da ispunjava je da bude poznavalac Marksove misli kao dijalektičko-logičke a ne da na tu misao projicira vlastitu pozitivnu-razumsku logiku s čijih idejnih pozicija, inače, mnogi prevodioci pristupaju materiji **Kapitala.** Drugim rečima, on mora biti prevashodno filozof-naučnik pa tek potom prevodilac u običajenom smislu te reči. Drugo. Pod filozofom-naučnikom treba podrazumevati subjekta koji kategorije i pojmove Kapitala shvata – baš kao i Marks – u njihovom višedimenzionalnom sadržaju, to jest kao naučnik koji je u mogućnosti – putem »snage apstrakcije« (Abstraktionskraft) da *jednu* Marksovu kategoriju shvati kao »bogato jedinstvo različnosti«, to jest kao jedinstvo filozofskog, ekonomskog, pravnog, istorijskog, političkog itd. sadržaja, a nikako kao specijalista koji poznaje samo jednu od ovih strana. Kraće rečeno: **filozof** koji u istom dahu ne poznaje, recimo, **i ekonomski i pravni sadržaj** neke date Marksove kategorije u istom je stepenu jednostran kako i **eko-**

nomista koji tu kategoriju ne poznaje i u **filozofsko-logičkoj** i **pravnoj** njenoj dimenziji, kao god i **pravnik** koji tu kategoriju poznaje u **pravno-ekonomskom, a ne i u filozofsko-logičkom** sadržaju bez koga ona, doduše, može važiti kao kategorija, ali ne i kao *Marksova* kategorija političke ekonomije.

Snaga apstrakcije (a ne »moć apstrahovanja« kako se, inače, pogrešno prevodi u nas) predstavlja – kako joj i samo ime kaže – izvesnu snagu, moć subjektove apstrakcije da različne strane, koje se u nekoj pojavi ili kategoriji nalaze u jedinstvu, (filozofsku, pravnu, istorijsku, ekonomsku, političku), da te različne strane u njoj »rastavi« jednu od druge i da ih potom (ali *unutar te jedne* pojave) čvrsto drži jednu van druge (auseinander festzuhalten). Ovim se postiže to da se – razmatrajući *jednu* od ovih strana pojave – ne gube iz vida (ili bolje reći »iz oka«) one druge strane s kojima je ona u jedinstvu i bez čijeg bi jednovremenog prisustva i ona sama bila bezživotna.

2. Druga pretpostavka koju prevodilac – a to važi i za svakog interpretatora Marksove misli iz Kapitala – mora da ispunjava tiče se poznavanja Hegelove logike. Medjutim, Hegelova logika je samo opšti okvir ali ne i dovoljan uslov da se **samo** njenim poznavanjem može nešto više postići u prevodjenju pojmova Kapitala. Naprotiv. Prevodilac kao i svaki drugi interpretator mora da sve dijalektičke oblike mišljenja iz Hegelovih »Nauka logike« (O Biću, O Suštini i O Pojmu) mora ih, kažemo, – **i to zajedno s Marksom** – na odredjen način logički »posuvratiti«, mora ih *»umstülpen«* (s naličja, u kome ih kod Hegela zatiče, »vratiti na lice«, na ono što im je racionalno) da bi tek na taj način došao do onih sadržaja koji su Marksovi, to jest do sadržaja kategorija i pojmova Marksove dijalektičke logike. To je zadatak koji čitalac Kapitala mora *sam* da izvrši u svojoj glavi, a nikako tako što će preuzeti od Marksa njihove sadržaje »na gotovo«. Izraz »zajedno s Marksom« koji smo gore upotrebili ima upravo taj smisao: čitalac mora dospeti do *Marksovih* odredjenja Hegelovih pojmova u neprekidnoj misaonoj komunikaciji i sa Hegelovom i sa Marksovom logikom. To od njega zahteva, izmedju ostalog, i postupak kojim će od Marksovih pojmova »odlaziti« ka Hegelovim logičkim kategorijama i od ovih se ponovo vraćati Marksovim pojmovima. Sve to pretpostavlja jedan – vremenski dosta dug – naporan i, da tako kažemo, »dosadan« posao. Medjutim, bez tog »dosadnog« vraćanja na već naučene stvari nema, čini se, nauke i naučnog rada, a ponajmanje rada koji bi i stvarno, a ne samo formalno, predstavljao ovladanost izvornom Marksovom misli.

3. Treća pretpostavka je ona koja nužno proizlazi iz prve dve: naime, prevodilac koji odlično poznaje nemački književni jezik, još uvek nije stručno-naučno kvalifikovan za adekvatno prevodjenje sa *Marksovog* nemačkog jezika, posebno sa onog kojim se Marks služi u svojim apstraktno-teorijskim analizama prvih glava Kapitala. Pomoć prevodioca može biti dragocena kod prevodjenja onih tekstova Kapitala u kojima se Marks – već po prirodi same materije – ne služi onom »suvom« dijalektikom koja je, inače, prisutna u prvim glavama, već su ti tekstovi prevashodno izloženi u istorijsko-literarnom smislu. Ali, kad je reč o materiji prvih glava Kapitala – a posebno o materiji izloženoj u tač. 3 glave prve: **Die Wertform oder der Tauschwert** (»Oblika vrednosti ali menjalna vrednost«) tu može doći – a videćemo kako i dolazi – do onoga što smo u već pomenutom »Kulturnom radniku« br. 4/81 izrazili sledećim rečima:

»Nešto bukvalnim prevodom mnogih termina a nešto i preradom Marksovih dijalektičkih pojmova na *'naš'* mišljenja, logičko jezgro ovih tekstova je – u toku prevoda – praktično 'izgubljeno', a time je, u stvari, izgubljeno i samo jezgro Marksove dijalektičke logike koje se – da li da kažemo 'na nesreću'? – nalazi baš u ovom delu **Kapitala**« (isto, str. 52–53).

U tom smislu možemo slobodno reći – a da ne pogrešimo – da ni u jednoj analizi koje bilo glave Kapitala nije Marksova dijalektika (baš kao logika) više »skupljena na jednom mestu« nego što je to slučaj sa analizom u tač. 3 glave prve. *Celo* to Marksovo izlaganje je, u suštini, govor dijalektike koju znamo kao »logika Kapitala«, to jest govor moji se služi pojmovima za čiju spoznaju nije dovoljan samo uvid u njihov spoljašnji izgled, već – kao što je rečeno – prethodna spoznaja njihovog unutrašnjeg dijalektičkog sadržaja »zajedno s Marksom«.

U izlaganju koje sledi mi ćemo se najviše – ako ne i jedino – zadržati na prevodu teksta ove tačke glave prve, a u okviru nje, posebno na prevodu poznate Marksove jednačine: x robe A = y robe B odnosno 20 aršina platna = 1 kaput (x blaga A = y blaga B, tj. 20 vatlov platna = 1 suknjič).

II. SMISAO I SADRŽAJ IZRAZA VREDNOSTI

x blaga A = y blaga B, tj. 20 vatlov platna = 1 suknjič

1. GDE POČINJE PROMAŠAJ PREVODIOCA U PREVODJENJU TAČ. 3 GLAVE PRVE KAPITALA?

U odnosu na tač. 3 glave prve **Kapitala: Die Wertform oder der Tauschwert – Oblika vrednosti ali menjalna vrednost** – prevodičev promašaj je, u stvari, započeo onog časa kada se odlučio da prevod ove tačke zasnuje na drugom (četvrtom izdanju I toma **Kapitala**, to jest da njeno prevodjenje započne direktno (neposredno) s njenom poslednjom verzijom.

Na prvi pogled reklo bi se da je takav postupak i najispravniji. Ovo tim pre što je drugo (četvrto) izdanje I toma Kapitala i konačna, završna verzija ove materije, verzija u kojoj su njeni raniji prikazi sada dobili svoj završni oblik. To, uostalom, saopštava i sam Marks u **Pogovoru** drugom izdanju: »Tač. 3 glave I (Oblik vrednosti) sasvim sam preradio, što mi je nalagalo već i dvostruko prikazivanje iz prvog izdanja.«

Medjutim, kad je reč o materiji »Oblika vrednosti« treba reći dve stvari koje prevodioci i interpretatori obično previdjaju.

Naime, Marks je ovu materiju obradjivao *četiri puta:* (1) prvi put u »Prilogu kritici političke ekonomije«, (2) drugi put u prvom izdanju Kapitala, (3) treći put – kao zaseban dodatak – u »Dodatku glavi prvoj« (uz prvo izdanje), i (4) četvrti put u drugom izdanju Kapitala. Svaka naredna verzija razlikuje se od prethodne u po nečemu (u što ovde ne možemo detaljnije ulaziti). To »u po nečemu« tiče se uglavnom Marksovog metodološkog postupka, konkretnije rečeno njegovog »načina predstavljanja« (Darstellungsweise) ove materije. No, to, kažemo, više spada u problem logike nego u problem prevodjenja. Kad je, medjutim, o prevodjenju reč treba upozoriti na sledeće: Marks se, u drugom izdanju **Kapitala** – i to u tač. 3 glave prve – služi svojim ključnim pojmovima: **Wertform, Wertverhältnis, Wertausdruck, Naturalform, Wertsein** (u nas prevedeni kao: **Oblika vrednosti, Vrednostno razmerje, Vrednostni izraz, Vredenstvo, naturalno obliko**) uz pretpostavku da ih njegov čitalac već poznaje u celovitom sadržaju **iz ranijih prikaza ove materije** i da zbog toga nema potrebe – sad kod konačne verzije tač. 3 – da ih ponovo analitički objašnjava. Drugim rečima, Marks ove pojmove upotrebljava u drugom izdanju u jednom jedinom, na izgled jednosmislenom izrazu, iako ih je u ranijim prikazima objasnio kao stvarno višesmislene, sa više mislenih sadržaja u sebi.

Kad se, prema tome, prevodilac tač. 3 glave prve **neposredno,** (direktno) obrati navedenim pojmovima onako kako ih nalazi u drugom izdanju **Kapitala,** onda je samoga sebe postavio na tlo jednog – za njega – potpuno novog pojmovnog skupa, to jest skupa pojmova prema kojima se nužno mora postaviti tako kao da za njih čuje prvi put u životu. Pod ovom pretpostavkom on, zapravo, i počinje prevodjenje ove materije: on počinje da u svom jeziku traži značenja koja bi najbolje odgovarala Marksovim pojmovima **Wertform, Wertverhältnis, Wertausdruck, Wertsein** itd. itd., zatim, da izmedju više značenja *bira* ono za koje misli da će najbolje odgovarati duhu njegovog jezika, da u tom cilju konsultuje i druge prevode (engleski, ruski, češki, francuski i sl.), da uporedjuje značenja iz tih jezika sa svojim – ukratko, on prevodi tako kao da tim pojmovima *tek treba naći* odgovarajuća značenja u svom jeziku! A stvar stoji upravo obrnuto: pristupajući prevodjenju tač. 3 glave prve **Kapitala,** prevodilac je *već morao znati* šta svaki od navedenih pojmova znači; a to je mogao saznati samo iz ranijih prikaza ove materije, tj. prikaza koji prethode drugom izdanju **Kapitala.** Medjutim, kako prevodilac obično nije konsultovao ranije prikaze ove materije, to će pomenuti Marksovi pojmovi (i mnogi drugi koji su logički vezani za njih) dobiti u prevodu značenje i sadržaj koji je stvarno nov (u odnosu na Marksov), ali – nažalost – nov u rdjavom smislu te reči. Jer, takvim postupkom prevodioca Marksov pojam je praktično iščezao što se tiče njegovo unutrašnjeg sadržaja; od Marksovog pojma ostalo je zato samo ime, naziv. Prema tome kad u prevodu na naš jezik Marksove pojmove **Wertform,** Wertverhältnis, Werausdruck, Wertsein – i da ne nabrajamo dalje – dobijemo u značenjima »Oblika vrednosti«, »Vrednostno razmerje«, »Vrednostni izraz«, »Vredenstvo« – na slovenačkom – odnosno »Oblik vrednosti«, »Odnos vrednosti«, »Izraz vrednosti«, »Vredenje« – na srpsko-hrvatskom jeziku – onda već ovde možemo reći da oni, u ovakvom značenju, nemaju uopšte Marksov sadržaj i stvarno ništa ne govore. U stvari, tako prevedeni, oni tek onda postaju stvarni problem za čitaoca prevoda – problem koji on nije u stanju da reši ako mu u tome nije pomogao prevodilac dajući tim pojmovima sadržaj koji je treba da spozna iz ranijih prikaza (posebno iz I izdanja Kapitala i »Dodatka glavi prvoj«).

Zadržavamo se na ovom pitanju ponajviše zbog toga što se svi napred navedeni pojmovi – svaki sa svojim specifičnim sadržajem – sažimaju u jednu jedinu »žižu« upravo u onom – za shvatanje najtežem delu tač. 3 – u Marksovoj analizi pod A: Enostavna, posamična ali naključna oblika vrednosti, to jest u poznatoj »jednačini«:

x blaga A = y blaga B (20 vatlov platna = 1 suknjič).

Namerno smo ostavili neprevedene one Marksove dodatke: . . . »oder x Ware A ist y Ware B wert« odnosno »20 Ellen Leinwand sind 1 Rock wert« iz razloga koje ćemo objasniti u daljem izlaganju. To nam daje povoda da postavimo pitanje:

1. Koju idejnu poruku »razume« prevodilac u izrazu: x blaga A = y blaga B tj. 20 vatlov platna = 1 suknjič?

U prevodu (v. str. 20 Časopisa) ovom Marksovom izrazu dat je čisto **kvantitativni sadržaj:** x blaga A **je vredno** y blaga B, to jest 20 vatlov platna **je vredno** 1 suknjič. To je još jasnije vidljivo kod prevoda Marksovog teksta pod b) **Kvantitativna določenost relativne vrednostne oblike** (str. 23 Časopisa): »20 vatlov platna je vredno **toliko kakor** 1 suknjič«. Drugim rečima, prevodilac je ponovio lo-

gičku grešku prevodioca srpsko-hrvatskog prevoda koji je navedeni Marksov izraz preveo na isti način: 20 aršina platna **vrede koliko** 1 kaput.

Prema tome, na pitanje s kojom idejnom porukom i s kakvim su idejnim sadržajem »razumeli« prevodioci ovaj Marksov izraz, možemo odgovoriti kratko: oni su taj izraz »20 vatlov platna = 1 suknjič« (20 aršina platna = 1 kaput) razumeli tako kao da se njime želi izraziti **veličina vrednosti** platna odredjenom količinom robne vrste kaput (1 suknjič).

Iz toga logično proizlazi činjenica da prevodioci . . . »vidijo v vrednostnem razmerju **samo proporcijo** v kateri veljata določena **kvantuma dveh zvrsti blag** za medsebojno enaka.« (str. 21 Časopisa).

A upravo je *takvo* shvatanje prevodioca – i drugih interpretatora – predmet Marksove *kritike.* To se više nego jasno vidi iz *prve* rečenice Marksove analize **Relativnog oblika vrednosti** gde pod **a) Vsebnost relativne vrednostne oblike** čitamo sledeće:

»Da bi odkrili, kako se skriva enostavni vrednostni izraz kakega blaga v vrednostnem razmerju dveh blag, moramo le-to najprej obravnavati **popolnoma neodvisno od njegove kvantitativne plati.**

Navadno ravnajo ravno narobe in vidijo v vrednostnem razmerju samo proporcijo, v kateri veljata določena kvantuma dveh zvrsti blaga za medsebojno enaka. Spregledajo pa, da je mogoče kvantitativno primerjati različnih reči šele, če jih **prej reduciramo na isto enoto.** Samo kot izrazi iste enote so istoimenske in zato soizmerljive količine.« (Časopis, str. 21, podvlačenja D. Dj)

»Ista enota«, na koju *prethodno* moramo reducirati »različne reči« (platno in suknjič) je apstraktno ljudski rad, dakle, »abstraktno človeško delo« **ali najpre i pre svega** kao »ista enota« u **kvalitativno-supstancijskom sadržaju,** to jest u smislu **bezrazlične supstancije istog, istovrsnog ljudskog rada.** *Tek potom* – znači kao »sekundarni« zadatak prevodioca – dolazi na red kvantitativno izražavanje ove supstancije u formi **radnog vremena** (dan, čas i sl.). Drugim rečima, Marksov apstraktno ljudski rad je *ista enota* u smislu **kvalitativno-kvantitativne** kategorije njegove teorijske misli političke ekonomije; on se nikako ne sme shvatiti samo kao »količina radnog vremena« (količina društveno potrebnog radnog vremena), već a) najprej kao **kvalitet** (supstancija, »materija«) koja b) ima svoju *meru* (radno vreme.) To su dve stvari – ta »supstancija« i »radno vreme« – koje se moraju u svesti prevodioca i svakog drugog interpretatora – kako bi rekao Hegel – čvrsto držati jedno van drugog (auseinander festzuhalten) iako se nalaze u neraskidivom jedinstvu u *jednom* pojmu – u pojmu »apstraktno ljudski rad«.

Prema tome, kad u prevodu izraza »20 vatlov platna = 1 suknjič« vidimo da mu je dat kvantitativni smisao »20 vatlov platna je vredno toliko kakor 1 suknjič« – onda je jasno da je prevodilac razumeo poruku ovog Marksovog odnosa samo s jedne, samo s kvantitativne strane. U krajnoj liniji on je ovo razumeo tako kao da se dve različite robe izjednačuju medju sobom kao *veličine vrednosti,* to jest kao iste količine radnog, odnosno društevno potrebnog radnog vremena.
Medjutim, poruka koju Marksova jednačina »20 vatlov platna = 1 suknjič« nije *takvog,* nije kvantitativnog karaktera. Ona je u stvari u tolikom raskoraku u odnosu na onaj koji ima u prevodiočevoj interpretaciji, da prosto naprosto upućuje na jedan sistem rezonovanja koji je sasvim suprotan od prevodiočevog. To nam daje povoda da postavimo pitanje:

2. Koju idejnu poruku nosi u sebi Marksov izraz:

x blaga A = y blaga B, tj. 20 vatlov platna = 1 suknjič?

Da bismo dobili odgovor na postavljeno pitanje mi se nećemo upuštati u to »šta je Marks *hteo* da kaže ovim«, već ćemo neposredno dati reč samom Marksu. U tom cilju navešćemo dva Marksova teksta: jedan iz prvog izdanja »Kapitala«, a drugi iz »Dodatka glavi prvoj«. Tek iz navedenih tekstova ćemo videti šta znači to kad prevodilac ne konsultuje *ranije prikaze* tač. 3 glave prve Kapitala, već se – za prevodjenje – neposredno, direktno obrati tekstovima *drugog* (četvrtog) izdanja ovog dela, u kome je, kao što je rečeno, materija tač. 3 dobila svoj završni, konačni oblik.

A) Postavljajući platno u *odnos* prema kaputu, Marks će u prvom izdanju Kapitala objasniti – da tako kažemo – *efekat* koji nastaje *aktivnom* ulogom platna prema *pasivnoj* ulozi kaputa u ovom odnosu:

»Ovim odnosom prema kaputu – kaže Marks ovde – platno, **jednim udarcem,** ubija nekoliko muva« (schlägt die Leinwand verschiednen Fliegen mit einer Klappe):

– time što drugu robu poistovećuje (čini »isto«)sa sobom kao *vrednost,* time se platno odnosi i prema samom sebi (»drži« sebe za . . .) kao *vrednost.* (Indem sie die andre Ware sich als **Wert** gleichsetzt, bezieht sie sich auf sich selbst als **Wert.**)

– time što se prema samome sebi odnosi vrednost (što samog sebe »drži« za vrednost), time se platno u isti mah *razlikuje* od samog sebe kao upotrebne vrednosti. (Indem sie sich auf sich selbst **als Wert** bezieht, **unterscheidet** sie sich zugleich **von sich selbst als Gebrauchswert.**)

c) time što **veličinu svoje vrednosti** – a veličina vrednosti je oboje: 1. **vrednost uopšte** i 2. **kvantitativno izmerena vrednost** – izražava kaputu, time platno (sebi) daje izvesnu **društvenu formu** ili razmenljivost **različitu** od njega kao neposredno date »prirodne vrednosti« (u kojoj se nalazi u času stupanja u »odnos«, prim. D. Dj). (Indem sie ihre **Wertgrösse** – und Wertgrösse ist beides, Wert uberhaupt und quantitativ gemesner Wert – **im Rocke ausdruckt,** giebt sie ihrem **Wertsein** eine von ihrem unmittelbaren Dasein unterschiedne **Wertform.**)

d) i tek time što se platno – na takav način – predstavlja u samome sebi kao nešto orazličeno, tek time se ono uistinu prikazuje (predstavlja sebe) ***kao roba*** – kao **korisna stvar** koja je **u isti mah** *vrednost.* (Indem sie sich so als ein in sich selbst Differenzirtes darstellt, stellt sie sich erst wirklich **als Ware** dar – nützliches Ding, das zugleich Wert ist.)

e) Tako i utoliko ukoliko je platno upotrebna vrednost, ono je izvesna samosvojna, sebi dovoljna stvar. Njegova se **vrednost,** naprotiv, »ukazuje«, pojavljuje (izlazi na videlo) samo u odnosu prema **drugoj robi,** na primer kaputu, odnosu gde je robna vrsta kaput postavljena prema platnu kao kvalitativno ista pa je stoga – u odredjenom kvantitetu – »istovredna« samom platnu, nadomešta ga, zamenljiva je s njim. Vlastitu, od upotrebne vrednosti *različnu formu,* poprima stoga *vrednost* samo svojim predstavljanjem (same sebe) kao razmenske vrednosti.« (Soweit die Leinwand Gebrauchswert, ist sie **ein selbstständiges Ding.** Ihr **Wert erscheint** dagegen nur im **Verhältnis zu andrer Ware,** dem Rocke z. B., ein Verhältnis, worin die Warenart Rock ihr qualitativ **gleichgesetzt** wird und daher in **bestimmter Quantität** gleichgilt, sie ersetzt, mit ihr austauschbar ist. Eigne, vom Gebrauchswert **unterschiedne Form** erhält der **Wert** daher nur durch seine Darstellung als **Tauschwert.**

(Navedeno iz: K. Marx, Das Kapital, Erster Band, Verlag von Otto Meissner, Hamburg, 1867, str. 16–17, kurziv većinom Marksov)

Kao što vidimo u Marksovoj misli odnos »20 vatlov platna = 1 suknjič« nema značenje neke matematičke jednačine u kojoj su dve različite robe izjednačene medju sobom kao veličine vrednosti niti pak svrhu da pokaže kako je »20 vatlov platna **vredno toliko kolikor** 1 suknjič«, već – da tako kažemo – nešto sasvim »deseto«; da pokaže, naime, *kako* se, na koji se to dijalektičko-refleksivan način platno – putem odnosa prema drugoj robi – orazličava od samoga sebe kao robe u prirodnom obliku (Naturalform) zadobijajući svojstvo robe u društvenom obliku (Wertform). Ili, kraće rečeno, da pokaže na koji se način platno, kao »vrednost«, stavlja u razliku prema sebi kao »upotrebnoj vrednosti«, da bi se tek na taj način predstavilo, prikazalo kao *roba*, »kao korisna stvar koja je u isti mah vrednost«, tj. kao jedinstvo upotrebne vrednosti i vrednosti.

B) Koliko je odnos »20 vatlov platna = 1 suknjič« **dijalektički** po svom sadržaju, pokazaće Marks u »Dodatku glavi prvoj« koji je posebno, specijalno napisao za svog čitaoca na izvestan »popularniji« način od prikaza u tekstovima prvog izdanja. Navodimo zato i ovaj drugi tekst koji se odnosi na istu materiju:

»U odnosu u kome dolazi do poistovećivanja platna kao vrednosti (s kaputom), **prirodna forma platna** važi **samo kao lik upotrebne vrednosti,** a **prirodna forma kaputa** samo kao Wertform, **samo kao lik razmenske vrednosti.** Ona unutarnja suprotnost upotrebne vrednosti i vrednosti, sadržana u robi, biva, dakle, predstavljena (prikazana) jednom spoljašnjom suprotnošću, tj. *odnosom* ***dveju*** *roba*, od kojih **jedna** važi neposredno **samo kao upotrebna vrednost** (platno), a **druga** (kaput) neposredno **samo** kao **razmenska vrednost,** ili – drugim rečima – odnosom u kome su obe suprotne odredbe upotrebne vrednosti i razmenske vrednosti **polarno** razdeljene izmedju (ovih dveju) roba.

»Kad kažem – produžuje Marks svoju misao –: **Kao roba** – platno je upotrebna vrednost **i** razmenska vrednost, onda je to moj sud dobijen analizom **prirode** robe. Naprotiv. U izrazu: **20 aršina platna = 1 kaput** (. . . oder: **20 Ellen Leinwand sind 1 Rock wert**) platno *samo* kazuje:

1) da je **upotrebna vrednost** (platno)

2) od upotrebne vrednosti različna **razmenska vrednost** (»kaput – isto«), i

3) **jedinstvo obeju ovih razlika,** dakle, da je *roba*.« (isto, str. 775–776, kurziv Marksov)

Izvan svake je sumnje da »izraz vrednosti« (Wertausdruck) koji dve različite robe – platno i kaput – dovodi u medjusoban odnos u kome su suprotnosti »upotrebna vrednost« i »razmenska vrednost« *polarno* razdeljene i to tako da jedna »pripada« samo platnu (upotrebna vrednost) a druga samo kaputu (razmenska vrednost) – nema, kažemo, sumnje da takva dijalektička priroda ovog odnosa ne može nikako upućivati na njega kao na neku vrstu matematičke jednačine u kojoj dve robe imaju ili »dokazuju« jednakost veličina svojih vrednosti – već na jedan sistem mišljenja i odnosa koji »naš način mišljenja« ne poznaje pa, prema tome, sistem mišljenja koji *tek treba* usvajati i spoznavati.

Uostalom, da Marksova analiza koja sledi odmah iza postavljene »jednačine«: x blaga A = y blaga B (20 vatlov platna = 1 suknjič) ne upućuje čitaoca Kapitala na kvantitativan kolosek rezonovanja, pokazuju Marksova izlaganja u kojima Marks skreće pažnju na neke svoje pojmove i odnose koje čitalac mora imati u vidu za razumevanje onoga što izlaže. Pomenimo u tom smislu ono što je najvažnije.

Prvo. Čitalac odmah saznaje da ove dve robe igraju **različite uloge**: platno igra **aktivnu,** kaput **pasivnu** ulogu.

Drugo. Svaka od ovih dveju roba nalazi se na suprotnom polu od druge, što samo po sebi govori da je reč o dva *pola* dijalektičkog karaktera koji – kao i u svakom polarizovanom,

dijalektičkom odnosu – »uslovljavaju jedan drugog, nerazdvojni su, ali su u isto vreme i suprotne krajnosti koje se uzajamno isključuju«.

Treće. »Enostavna, posamična ali naključna oblika vrednosti« (str. 20 Časopisa) je – da mnogo ne objašnjavamo – *početna* forma *novca* koja pretpostavlja – baš zato što je početna, »prosta« – odnos samo *dve* robe. Kad se te dve robe, sada, stave u odnos jedna prema drugoj – ne gubeći pri tom iz vida da se jedna (platno) nalazi na poziciji »relativnog oblika vrednosti« i da igra **aktivnu** ulogu, a druga (kaput) na poziciji »ekvivalentskog oblika« i da igra **pasivnu** ulogu – onda se one stavljaju jedna prema drugoj **najpre** i prevashodno kao dve stvari koje se sastoje »od iste supstancije« – apstraktno ljudskog rada. Tek u okviru takvog odnosa – odnosa koji bi se mogao izraziti kao odnos »istog prema istom« – treba u Marksa tražiti i saznavati prirodu onog što dodje posle toga, naime prirodu jednog »reflektovanja« u kome »kaput« važi samo kao Existenzform von Wert, tj. kao ono u čemu se vrednost (kao kategorija) pokazuje kao *predmet*, kao Ding (Wertding) i u tom svojstvu, i u isti mah, pokazuje kao »drugo vrednosti« *platna!*

Marksov primer koji navodi iz hemije (maslena kiselina = propilformijat) ima za svrhu da pomogne čitaocu da shvati upravo taj – za naše pojmove i naš način mišljenja – vanredno težak refleksivni odnos iz koga će proizaći jedan **efekat:** platnova vrednost će biti izražena kao izvesna »predmetnost« (Gegenständlichkeit) koja je od samog platna (upotrebne vrednosti) predmetski različna a u isti mah mu je (ta predmetnost) zajednička s drugom robom (kaputom).

Četvrto. a) Prateći Marksove analize »Relativnog oblika vrednosti u prilici smo da nailazimo na neke Marksove misli, komparacije i uopšte na oblike mišljenja kojima se izražavaju izvesni stvarni odnosi medju ljudima koje naša razumska svest, inače, shvata kao objektivno postojeće, ali im ne ume dati dijalektički *oblik* kao što to ume Marks. Tako, na primer, upućujući svog čitaoca u »tajnu« odnosa »20 vatlov platna = 1 suknjič«, odnosa u kome suknjič važi s gledišta platna samo kao »vrednost-u-njenoj-telesnosti« (Wertkörper), to jest kao »utelesnjena vrednost« (als verkörperter Wert) – na slovenačkom: kot utelešena vrednost, vrednostno telo (str. 22 Časopisa) – Marks predočava čitaocu poznati odnos individuum – Veličanstvo, u sušitini dijalektički odnos »Pojedinačno – Opšte«, sledećim rečima: »Tako se individuum A ne more obnašati do indvidua B kot do Veličanstva, ne da bi v očeh individua A zadobilo Veličanstvo tudi telesno podobo individua B . . .« (isto, str. 22).

b) isti **dijalektički *oblik*** nekog društvenog odnosa nalazimo i u primedbi 21 glave prve (str. 26 Časopisa): »Takšna reflekcijska določila so sploh vprašanje zase. Ta človek je npr. **kralj** le zato, ker se drugi ljudje obnašajo do njega kot **podložniki.** Oni pa obratno mislijo, da so podložniki zato, ker je on kralj.«

c) Dijalektičku prirodu odnosa »platno=suknjič« – unutar koga suknjič služi kao »vrednosno ogledalo« (wertspiegel) robe platna – saznajemo takodje iz Marksove primedbe br. 18 (str. 23 Časopisa) koju ćemo navesti ne samo kao jednu od ilustracija **logike Kapitala** već i kao antipod prevodu (20 vatlov platna **je vredno toliko kakor** 1 suknjič):

»Na neki način je s človekom kakor z blagom. Ker ne pride na svet niti z zracalom niti kot fichtejevski filozof 'jaz sem jaz', se človek najprej ogleduje v drugem človeku kakor v zrcalu. Šele v odnosu do človeka Pavla kot sebi enakega (als seinesgleichen = kao »isto« sa sobom, Petrom) se nanaša človek Peter do samega sebe kot do človeka. S tem pa mu tudi sam Pavel, s kostmi in kožo, s svojo pavlovsko **telesnostjo** postane (gilt = važi, pokazuje se) pojavna oblika genusa Človek.« (als Erscheinungsform des Genus Mensch = kao vidljiv, telesno opipljiv izraz roda Čovek).

d) Navedimo, kad smo već kod ovih dijalektičkih oblika mišljenja koji su neprekidno prisutni u Marksovim analizama, još jedan stav iz **prvog** izdanja Kapitala iz koga ćemo sagledati prirodu baš dijalektičkog odnosa u kome stoje robe, kao **posebni** ekvivalenti, prema novcu kao **opštem** ekvivalentu. to govorimo upravo u vezi sa maločas navedenom ulogom »Pavla« koji – u odnosu na Petra – predstavlja individualnu »telesnu inkarnaciju« roda Čovek ali na jedan specifičan, da tako kažemo, **Marksov** način:

»U formi C (u kojoj je platno uzelo ulogu opšteg ekvivalenta, str. 31 Časopisa) pojavljuje se platno kao Gattungsform des Aquivalents für alle andern Waren, tj. kao forma *roda* ekvivalenta za sve druge robe. To je kao kad bi pored i sem **lavova, tigrova, zečeva** i svih **drugih** stvarno datih životinja koje . . . obrazuju životinjsko carstvo, postojala još i **Životinja** kao **individualna inkarnacija** celokupnog životinjskog carstva. Takvo **Pojedinačno** koje u samom sebi obuhvata sve stvarne postojeće vidove (modifikacije) jedne iste stvari, **jeste Opšte** (»Po-

jedinačno JE Opšte – setimo se Lenjinovog konspekta Hegelove logike!), kao što je Životinja, Bog itd. (prvo izdanje, str. 27, podvlačenja D. Dj)

(Intimno zapažanje: Ah, ti podložniki! Da nije njih nikada ne bi bilo kraljeva ni harizmatskih firera!)

I na kraju, **kao peto**, skrenimo pažnju čitaocu ovog priloga na jedan Marksov teorijski postulat koji se tiče kategorija »rad« i »vrednost« kao i odnosa ova dva pojma u Marksovoj misli.

»Ljudska radna snaga u tekućem stanju ili ljudski rad obrazuje vrednost, ali nije vrednost. Ona (radna snaga ili rad) postaje vrednost u pihtijastom stanju, kao predmetnost.« (K. Marx, Das Kapital, Erster Band, Dietz Verlag Berlin, 1974, str. 65).

»Človeška delovna moč v tekočem stanju ali človeško delo tvori vrednost, ni pa vrednost. Vrednost postane v strjenem stanju, v predmetni obliki.« (Časopis, str. 22).

Skrenuli smo pažnju na ovaj veoma važan – ako ne i najvažniji – Marksov postulat o »radu« iz dva razloga:

prvo, da ukažemo još jednom na činjenicu da je Marksov »rad« jedna osobita »materija« koja i sama – baš kao i svaka materija – prelazi iz jednog svog oblika (»tekućeg«, tečnog) u drugi (u »čvrst«, u predmetnost;

drugo, da ljudski rad – dok je u tekućem stanju – »još« nije vrednost, te da sam čin »radjenja«, tj. **procesa rada kao »procesa«** u kome dolazi do postepenog menjanja jednog oblika **prirodne materije** (drveta, napr.) u drugi (u sto, na pr.) ne sme, u glavi čitaoca, asocirati na »vrednost« prosto zato što će se ona konstituisati »tek posle toga«, tj. tek kad rad, iz tečnog, predje u čvrsto stanje.

Prema tome, pojmovna i uopšte *razlika* izmedju »rada« i »vrednosti« je ona ista razlika koja se može utvrditi izmedju vode, kao tečne supstancije (u toj i toj fazi svog postojanja) i te *iste vode* koja se – u narednoj fazi – pretvorila *u led*, u čvrstu materiju. Naravno, ovo treba shvatiti kao prilično grubu analogiju, ali se – kod pitanja odnosa »rada« i »vrednosti« – Marks mora posmatrati kao naučnik-hemičar, naprimer, koji jednu specifičnu materiju (rad) posmatra u dva – takoreći – različita agregatna stanja: u prvom, u kome je »rad« = ljudska radna snaga u tekućem, tečnom, stanju i u drugom u kome ta »solutio« stupa u fazu gelacije, pihtijanja, ščvršnjavanja – ukratko u fazu u kojoj postaje predmetnosna (gegenständliche Form).

Treba svemu ovome dodati još samo ovo: tako opredmećen rad (sada »vrednost«) prešao je u Marksovoj misli samo »polovinu puta«. On je sada samo »prirodna supstancija«: proizvod rada koji je došao na svet sadrži u sebi tako opredmećen ljudski rad ili ljudsku radnu snagu, ali kao roba u prirodnoj formi (Naturalform). Da takva roba stekne društvenu formu (Wertform) – za to je potrebno da i rad – iz stanja »prirodne supstancije« – predje u još jedan, apstraktniji oblik: u društvenu supstanciju. No, to je već kategorija apstraktno ljudski rad (abstraktno človeško delo) koji sačinjava tvarski (stoffliche) sadržaj »robe« kao *kristala* ove – svima robama – »zajedničke društvene supstancije«, o čemu ćemo govoriti na posebnom mestu. Zaključićemo zato konstatacijom da je ovaj drugi oblik ljudskog rada ona »druga polovina« Marksove kategorije »rad« koja, kao što vidimo, nije ni malo laka i ni malo jednostavna kategorija njegove političke ekonomije.

Ovih nekoliko napomena imalo je za svrhu da ukaže baš na Marksov dijalektički sistem mišljenja koji stvarno tek treba usvajati i spoznavati – jer on, kao takav, još uvek nije u našem obrazovanju ni postavljen kao predmet usvajanja, pa se analogno tome nije ni pristupilo njegovom izučavanju.

Medjutim, osim onih opštih pretpostavki koje treba da ispunjava prevodilac Kapitala koje smo napred pomenuli, pomenuli smo i pretpostavku poznavanja sadržaja nekih ključnih Marksovih pojmova **iz ranijih prikaza materije »Oblika vrednosti«**. Mi ćemo sada pristupiti analizi ovih pojmova.

III. ANALIZA MARKSOVIH POJMOVA: WERTFORM, WERTVERHALTNIS, WERTAUSDRUCK, NATURALFORM i dr.

1. Wertform - oblika vrednosti, oblik vrednosti

U prevodu (i slovenačkom i sprsko-hrvatskom) se Marksov izraz **Wertform** prevodi kao »oblika vrednosti« odnosno »oblik vrednosti«. To važi i za izraz **Relative Wertform** (relativna vrednostna oblika, tj. relativni oblik vrednosti).

Da bi se, medjutim, ovaj Marksov izraz mogao prevesti na način na koji je preveden, morao bi – tako mislimo – glasiti na nemačkom jeziku kao »Die Form des Werts« odnosno (uz upotrebu germanskog genitiva) kao Wert's Form. Medjutim, pojam **Wertform** ne upućuje ni na prvu ni na drugu verziju, pa preveden kao »oblika vrednosti« on, praktično, nema nikakvo odredjeno značenje.

To ćemo utvrditi sada, kad budemo naveli jedno Marksovo odredjenje ovog pojma koje nalazimo u prvom izdanju Kapitala (1867):

»**Gesellschaftliche Form** der Ware und *Wertform* **oder Form der Austauschbarkeit** *sind* also *eins* und *dasselbe*«.

Ili, našim rečima:

»Društvena forma *robe* i Wertform ili forma razmenljivosti su, dakle, *jedno* te *isto*.«

Videćemo u daljem izlaganju šta znači društvena forma ili razmenljivost robe, pa se zato treba zadržati na sledećem:

Kad se u prevodu – za Marksov pojam **Wertform** – pročita »oblika vrednosti«, čitalac takvog prevoda je sklon da očekuje da će u Marksovoj analizi tač. 3: **Die Wertform oder der Tauschwert** biti reči o obliku (ili oblicima) *vrednosti*, to jest da će prisustvovati kretanju ili razvoju *njenih* oblika. U tom slučaju će iz njegove svesti biti odsutna *roba* (kao proizvod ljudskog rada, kao upotrebno dobro) koja i jest predmet Marksove analize, pa će se »vrednost« pokazati kao nešto što je samoj robi spoljašnje i što ima neke vlastite razvojne oblike. U to će ga još više uveriti oni podnaslovi »oblika vrednosti« kao što su: A. Enostavna, posamična ali naključna oblika vrednosti (str. 20), B. Totalna ali razvita vrednostna oblika (str. 29) i C. Obča vrednostna oblika (str. 31 Časopisa).

Već ovde je primetna nesigurnost prevodioca, jer on isti Marksov izraz **Wertform** prevodi u dve varijante: 1. kao »oblika vrednosti« (pod A i 2. kao »vrednostna oblika«, (pod B i C.).

Medjutim, iz Marksovog odredjenja ovog pojma vidimo da se radi o *robi* i o nekoj *njenoj* »formi« odnosno – ako obratimo pažnju na Marksove naslove A, B i C – o izvesnim logičko-istorijskim modalitetima te »forme«. Stavljamo ovaj izraz pod navodnice da bismo upozorili da on nema značenja »oblika« u uobičajenom smislu u kome ga upotrebljava pozitivna nauka, već predstavlja Marksovu oznaku za izvesno svojstvo, atribut koji pripada uz kategoriju o kojoj je u konkretnom slučaju reč. Mišljenja smo da se to Marksovo »form« koje nalazimo kod njegovih kategorija ne bi uopšte trebalo prevoditi, već ga smatrati samo kao oznaku koja ovoj ili onoj kategoriji daje baš tu kategorijalnost u filozofsko-logičkom odredjenju.

Primera radi navedimo neke od ovih pojmova koje nalazimo u Marksovim izlaganjima: **Preisform, Warenform, Geldform, Kapitalform** – što se ne sme prevesti kao »cenovni oblik«, »robni oblik«, »novčani oblik«, »kapitalski oblik«, već prosto kao cena, roba, novac, kapital uz prećutnu pretpostavku da ovo »form« – (tamo gde kod ovih pojmova stoji kao dodatak) – diže njihovo svakodnevno, profano značenje na kategorijalni nivo. Možda bi ovu razliku

trebalo – prilikom prevodjenja (naročito prvih glava Kapitala gde se i najviše javljaju) izraziti u našim prevodima tako što bi izraze Preisform, Warenform, Geldform, Kapitalform i mnoge druge sa ovim »form« trebalo označiti velikim slovima: **Cena, Roba, Novac, Kapital** čime bi se istakla razlika u odnosu na njihovo »obično«, praktično značenje: cena, roba, novac, kapital.

Uostalom, zbilja bi ružno igledalo kad bi se Marksov izraz **Keimform** – koji se odnosi na početnu formu društvenosti robe **(einfache Wertform)** preveo kao **»oblik klice«** . . . »koji – da završimo Marksovu misao – tek preko niza metamorfoza sazreva u »oblik cene« (Preisform). Naprotiv. Treba prosto reći da ta početna, prosta forma društvenosti (razmenljivosti) robe, preko niza metamorfoza (počev od sebe kao Klice) sazreva u Cenu.

Bliže odredjenje te društvene forme *robe* kao forme njene razmenljivosti (jer ona to svojstvo nema dok ne udje u proces razmene) nalazimo u Marksovom tekstu iz prvog izdanja koji upravo prethodi navedenoj definiciji pojma Wertform:

»Kao **vrednosti** – kaže Marks ovde – robe su izrazi iste Jednosti (derselben Einheit), apstraktno ljudskog rada. Kao razmenske vrednosti (in der Form des Tauschwerts) one se jedna prema drugoj javljaju (pokazuju) kao vrednosti i odnose se jedna na drugu kao vrednosti. Time se u isto vreme robe odnose prema apstraktno ljudskom radu kao prema svojoj zajedničkoj društvenoj supstanciji.

Njihov društveni odnos sastoji se isključivo iz toga što jedna prema drugoj važe kao **samo kvantitativno** različni, ali zato **kvalitativno isti izrazi** ove njihove društvene supstancije, pa stoga i kao izrazi te supstancije koji jedan drugoga nadomeštaju, koji su jedan s drugim razmenljivi. Samo je jedna stvar koja puke upotrebne predmete preobraća u robe, koja može da ih stavi u odnos kao robe, pa stoga da ih postavi u društveni odnos. To je njihova **vrednost. Forma u kojoj robe važe kao vrednosti,** kao **»gelacije« ljudskog rada** (als menschliche Arbeitsgallerte) njihova je **društvena forma.** Društvena forma robe i Wertform ili forma razmenljivosti (Form der Auastauchbarkeit) su, dakle, jedno te isto.« (isto, str. 28)

Prema tome, Marksov pojam **Wertform** se ne sme prevoditi sa »oblika *vrednosti*« jer tako preveden on praktično skriva pravi sadržaj. On se ne sme prevoditi tako još iz dva razloga:

a) Prvo, kategorija *vrednost* (u četvrtoj glavi **Kapitala, Preobrazba denarja v kapital,** Časopis 43, 44, 81, str. 6) figurira u Marksa stvarno u dve svoje forme: 1. kao **blago,** 2. kao **denar:**

»Kot presegajoči subjekt takega procesa, v katerem zdaj privzema, zdaj osmuka **denarja in blaga,** se pa v tem spreminjanju ohranja in razširja, potrebuje vrednost predvsem samostojno formo, s katero se konstatira njena identiteta z njo samo. To formo pa ima samo v **denarju.** Ta je zato izhodiščna in zaključna točka vsakega uvrednotevalnega procesa. Vrednost je bila 100 f. št., zdaj je 110 f. št., itd.

Toda **denar** sam velja tu samo **za eno izmed form vrednosti,** kajti **vrednost ima dve formi.** Brez privzetja **blagovne forme** denar ne postane kapital. **Denar** torej tu nastopa polemično **proti blagu** . . . itd. itd.«

Jasno je da će čitalac prevoda u »Časopisu« ostati u nedoumici oko stvarnog značenja Marksovih pojmova ako se u jednom slučaju (kod prevodjenja tač. 3 glave prve) vrednost javi kao »oblika« (oblika vrednosti), a u drugom slučaju kao »form« (vrednosti). Šta onda znači izraz »oblika« na jednoj, a izraz »form« na drugoj strani u odnosu na jednu istu kategoriju – **vrednost?**

Očigledno je, prema tome, da se kod prevodjenja pojma **Wertform** ne sme ima-

definicije u ko-

1. Na **Aquivalentform** – tj. na robu koja je **neposredno razmenljiva** s drugim robama pa stoga i robu čija »prirodna forma« (Naturalform) ima ujedno i neposrednu društvenu formu (Wertform), i

2. na **Relative Wertform** – tj. na robu koja stiče atribut **ne-neposredne razmenljivosti** i to posredstvom *odnosa* sa onom prvom.

Više radi informacije nego zbog podrobnije argumentacije sadržaja ovih Marksovih pojmova navešćemo jedan Marksov tekst iz koga možemo sagledati bar one opšte okvire u kojima se kreće njegova misao o tome šta ova dva odredjenja – »ne-neposredna razmenljivost« i »neposredna razmenljivost« – uopšte znače kod njega i u kom bi pravcu moralo biti usmereno naše razmišljanje.

»Na obliku opšte neposredne razmenljivosti nikako se ne vidi da je on polarno suprotan oblik robe, isto toliko nerazdvojiv od forme ne-neposredne razmenljivosti, koliko je i pozitivnost jednog magnetskog pola nerazdvojiva od negativnosti drugoga.« (K. Marx, Das Kapital, erster Band, Dietz Verlag, Berlin, 1974, str. 82)

Medjutim, da se shvati pojam **Wertform** kao odredba robe koja joj utiskuje svojstvo razmenljivosti, mora se prethodno poznavati jedan drugi Marksov pojam: **Naturalform der Ware,** tj. ono stanje proizvoda rada u kome on, doduše, nosi na sebi odredbu »robe« ali robe u **prirodnoj formi.** Zbog toga se – bar u najkraćim crtama – moramo zadržati na ovoj Marksovoj kategoriji.

2. NATURALFORM, NATURALNA OBLIKA, PRIRODNI OBLIK

»Blaga prihajajo na svet v obliki uporabnih vrednot ali blagovnih teles, kot železo, platno, pšenica itd. To je njihova domača naturalna oblika (hausbackene Naturalform; hausbacken ovde ima figurativan smisao i znači »običan«, prozaičan, ograničen). Ampak le zato so blaga, ker so nekaj dvojnega, uporabni predmeti in obenem nosilci vrednosti. Zato se pojavljajo kot blago ali imajo obliko blaga le, če imajo dvojno obliko, naturalno obliko in vrednostno obliko.« (str. 19 Časopisa)

Ne zadržavajući se na nekim neadekvatno upotrebljenim pojmovima skrenućemo čitaocu pažnju na činjenicu da je Marksova roba u prirodnom obliku u stvari proizvod rada koji tek što se – iz procesa rada – »rodio«, došao na svet, i koji čitalac sad mora »zadržati« u okviru sfere proizvodnje (kako mu proizvod ne bi izašao iz nje i našao se u sferi razmene; jer ovde, u sferi razmene, on već nije roba u prirodnom obliku nego roba u društvenom obliku!)

Drugim rečima, najprostije odredjenje ove i ovakve robe u prirodnom obliku bilo bi da je to »upotrebni predmet«, tj. roba u svom telesno opipljivom obliku.

Na ovome se ne bi trebalo zadržavati, da nije u pitanju oblik robe koji služi kao polazna tačka za shvatanje njemu suprotnog oblika robe – društvenog oblika (Wertform) iz koga (ovaj poslednji) nastaje. I tu se sad postavlja glavni problem: na koji konkretan način dolazi do toga da prirodna forma robe – unutar koje još nije konstituisana razmenljivost – zadobije svojstvo razmenljivosti u društvenom obimu i u društvenoj formi. Jer, roba u prirodnom obliku menja se za drugu robu u prirodnom obliku – ali to ostaje na ravni obične trampe, obične – takoreći – zamene jedne vrste upotrebne vrednosti za drugu vrstu upotrebne vrednosti. Takvoj robi, dakle, nedostaje upravo ono što će od nje načiniti »gradjanina robnog sveta«, nedostaje joj odredba »razmenske vrednosti« kojom se ona »nadomešta« s kojom bilo drugom, od nje različitom robom i koja to svojstvo »konvertibilnosti« može da realizuje na celom prostoru tog sveta. Na postavljeno pitanje do-

bijamo odgovor od Marksa u »Prilogu kritici političke ekonomije« pa ćemo to mesto, zbog njegove teorijske vrednosti navesti u osnovnim crtama:

»Neposredna razmena robe (trampa) prvobitna forma procesa razmene, više predstavlja početno pretvaranje upotrebnih vrednosti u robe, nego pretvaranje robe u novac. Razmenska vrednost ne zadobija samostalno obličje, već je **još vezana za upotrebnu vrednost.**

To se pokazuje dvostruko.

Sama proizvodnja u celoj svojoj strukturi usmerena je na upotrebnu vrednost, a ne na razmensku vrednost, i stoga upotrebne vrednosti samo svojim suviškom iznad obima u kome se traže za potrošnju, prestaju ovde da budu upotrebne vrednosti i postaju sredstvo razmene, roba.

S druge strane, **one postaju robe samo unutar granica neposredne upotrebne vrednosti,** iako polarno razdeljene, tako **da robe** koje će njihovi vlasnici **razmeniti medju sobom,** moraju **za obojicu biti upotrebne vrednosti,** ali svaka od njih upotrebna vrednost za njenog ne-vlasnika.« (K. Marx, Zur Kritik der Politischen Oekonomie, Dietz Verlag, Berlin, 1974, str. 46–47, podvlačenja D. Dj)

Prema tome ono što čini osnovnu karakteristiku robe u prirodnom obliku to je da se nama poznate suprtonosti: upotrebna vrednost i razmenska vrednost nalaze unutar nje u neposrednom jedinstvu, nisu razdvojene, »slepljene« su jedna s drugom. Ovo treba držati na umu upravo zbog toga što će Marksova analiza u tač. 3 (»Oblika vrednosti ali menjalna vrednost) pokazati kako se to neposredno jedinstvo upotrebne vrednosti i razmenske vrednosti – u jednom takoreći istorijsko-logičkom procesu – *cepa* (razdvaja) na dve samostalne odredbe da bi se krajnjem rezultatu »proizveo« odnos *roba – novac.*

Zbog toga je spoznaja prirode i funkcije robe u prirodnom njenom svojstvu (Naturalform) u stvari teorijski uslov za spoznaju njene društvene forme (Wertform). Ali ne samo to. Marksove kategorije Naturalform i Wertform – a to znači njihova spoznaja – omogućavaju čitaocu **Kapitala** uvid u specifičnosti Marksove *dvojne logike:* 1) dijalektike čiji logički sadržaji i oblici mišljenja važe u osnovi samo do granica na kojima se završava sfera procesa rada.

1) na jednoj strani kao logike koju pretpostavlja, koju »zahteva« sfera procesa proizvodnje u užem smislu (tamo gde proizvod rada »dolazi na svet«) i

2) na drugoj strani logike koju »traži«, (»zahteva«) proces *razmene*, tj. proces koji pretpostavlja *odnose* u koje stupaju proizvodi rada »došli na svet« u prvoj sferi.

Da se ne bi udaljili od teme, recimo u ovom smislu samo toliko da čitalac **Kapitala** mora doći do spoznaje *obe* »vrste« Marksove dijalektike i – ako tako možemo reći – služiti se svakom od njih dve samo u sferi koja joj odgovara. U suprotnom, može doći do toga da logiku koja odgovara sferi proizvodnje u užem smislu (rad kao proces rada, glava V Kapitala) »primenjuje« u sferi razmera roba i obratno: da logiku koja je primerena sferi razmena roba »primenjuje« u sferi proizvodnje materijalnih dobara. No, o materijalnoj razlici ove dve Marksove logike govorićemo na drugom mestu.

Za pojam »robe u prirodnom obliku« bitno je shvatiti ovo što Marks kaže u »Prilogu kritici . . .«, naime 1) da proizvod rada, kao upotrebna vrednost, počinje da se pretvara u robu ali – što posebno treba naglasiti – da postaje »roba« **samo** *unutar* **granice upotrebne vrednosti.** Takve robe »koje će njihovi **vlasnici razmeniti medju sobom** moraju **za obojicu biti upotrebne vrednosti**« to jest svaka od njih upotrebna vrednost za onog drugog, i 2) da razmena *takvih* roba uvek znači raz-

menu *različnih* roba, nasuprot razmeni koja će – u daljem istorijskom kretanju ljudskog društva – dobiti sadržaj razmene *istih* (identičnih) roba – identičnih baš kao roba koje će u Marksa dobiti svojstva »kristala iste društvene supstancije«! A to je već situacija u kojoj dolazi do izraza ona druga odredba Marksove robe – njena *društvena forma*, to jest Wertform.

Ovim smo dospeli do tačke na kojoj moramo razmotriti proizvod rada kao *vrednost*, a time i do kategorije apstraktno ljudskog rada.

3. APSTRAKTNO LJUDSKI RAD I VREDNOST

3.1. Abstraktno človeško delo

»Vsako delo je po eni strani **trošenje človeške delovne moči v fiziološkem smislu,** in v tej lastnosti enakega človeškega dela tvori blagovno vrednost. Vsako delo je po drugi strani trošenje človeške delovne moči v posebni smotrno določni obliki, in v tej lastnosti konkretnega koristnega dela producira uporabne vrednote.« (Časopis, str. 19, podvlačenja D. Dj)

Najpre nekoliko reči o prevedenim Marksovim izrazima.

U prevodu je Marksov izraz »gleicher . . . Arbeit« preveden kao »enako (človeškoľ delo«, što je učinjeno i u srpsko hrvatskom prevodu: »jednak ljudski rad». Mislimo da je to neispravan prevod; ispravno je prevesti sa »*isti* ljudski rad«, »svojstvo *istog* ljudskog rada«. Ovo zbog toga što u pogledu –»trošenja delovne moči v fiziološkem smislu« nema razlike medju *svim* individuama koje vrše rad, jer svaka od njih, uzeta pojedinačno, troši mišiće, mozak, nerve – ukratko »izdaje iz sebe« **istu fiziološku materiju** koju ima od prirode i koja se u njenom organizmu neprekidno reprodukuje. Tek kad se *sve* individue postave na tu istu – da kažemo – fiziološku ravan, tek potom je moguće govoriti o tom istom fiziološkom radu koji se kod individua realizuje (ostvaruje, »sich verwirklicht«) u *različitim* kvalitetima kao konkretan koristan rad (stolarski, obućarski, zidarski, krojački itd. itd.). To je i razlog što Marks – i u prvom i u drugom slučaju – upotrebljava izraz »trošenje ljudske radne snage«, trošenje človeške delovne moči koje se obavlja istovremeno na dva nivoa: kao *opšte* (isto, identično) kod *svih* individua (v fiziološkem smislu) i odmah potom – in continuo – kod svih tih individua i kao *posebno* (različno), kao konkretan koristan rad.

Jasno je da trošenje ljudske radne snage: a) i u fiziološkom smislu i b) u nekom posebnom svrsishodnom obliku (kao konkretan koristan rad) – ne znače još ništa ako se ne ostvare, ne postanu opipljivi u nekom svom efektu, rezultatu – a to je proizvod rada, *stvar*, »gotov proizvod« koji će doći na svet tim dvojnim trošenjem radne snage.

Postavlja se pitanje: *šta* predstavlja takav gotov proizvod sa aspekta političke ekonomije? Odgovor: predstavlja proizvod rada u kome su suprotnosti »upotrebne vrednosti« i »vrednosti« u neposrednom jedinstvu. A to nije ništa drugo do Marksova roba u prirodnom obliku (Naturalform).

S druge strane, baš zato što je reč o robi u takvom njenom obliku, baš zato se može reći da su i obe dijalektičke odredbe rada: apstraktno ljudski rad s jedne i konkretan koristan rad s druge strane takodje sjedinjene »ujedno«, to jest da se i oni nalaze u neposrednom jedinstvu.

Medjutim, ako se takve robe – kao što smo videli – mogu medjusobno razmenjivati samo kao upotrebne vrednosti, a to znači samo kao robe koje su *različne*, – one se medjusobno mogu razmenjivati kao identičnosti (istosti) samo tako što će biti izražene kao *vrednosti*, tj. kao »gelacije« *istovrsnog* ljudskog rada. Tu se sad postavlja drugo jedno pitanje: na koji se način ove robe u prirodnom obliku, te upotrebne vrednosti koje su samo *različni kvaliteti* – prikazuju (javljaju) jedna za drugu u razmeni kao **kvalitativno isti izrazi** apstraktno ljudskog rada, tj. **kao vrednosti?**

»Kot uporabne vrednosti imajo blaga predvsem **različno kvaliteto,** kot menjalne vrednote pa imajo lahko le različno kvantiteto, ne vsebujejo torej niti atoma uporabne vrednosti.« (Časopis, str. 13)

Na postavljeno pitanje Marks odgovara jednim svojevrsnim postupkom *redukcije* ovih različnih kvaliteta na *jedan* kvalitet, na *istovrstan* kvalitet bezrazličnog ljudskog rada, pri čemu – posle izvršene redukcije – svaka takva stvar, posmatrana sa aspekta te *jedne iste supstancije* (apstraktno ljudskog rada) predstavlja »golu strdinu bezraličnega človeškega dela«, »istu utvarnu predmetnost« – to jest *vrednost.*

Zbog važnosti Marksovog apstraktno ljudskog rada, te *iste Jednosti* (derselben Einheit), kako za temu »izraza vrednosti« tako i pojmova **Wertausdruck** (vrednostni izraz, izraz vrednosti) i **Wertverhältnis** (vrednostno razmerje, odnos vrednosti) – o kojima ćemo kasnije govoriti – nalazimo za shodno da analiziramo Marksov tekst sa početka njegove analize u glavi prvoj, tekst u kome je Marks na plastičan način prikazao upravo taj postupak *redukcije* različnih upotrebnih vrednosti na *istu* društvenu supstanciju.

Medjutim, pre nego što pristupimo analizi ovog teksta napominjemo sledeće: Marksov tekst ćemo prikazati u *tri* relativno samostalna teksta od kojih će svaki za sebe predstavljati odredjenu *fazu* metoda redukcije koju primenjuje Marks, a drugo, skrećemo pažnju čitaocu na ovu važnu okolnost: postupak redukovanja Marks započinje neposredno od upotrebnih vrednosti kao robnih tela (Warenkörper), **od njih kao »blagovnih teles«.** Da ponovimo još jednom: *one,* **te stvari su predmet redukovanja** pa se zato **krajnji rezultat redukcije posmatra na njima.**

Posebno smo naglasili ovu okolnost iz sledećih razloga:

Da bi »protumačili« Marksov apstraktno ljudski rad, interpretatori – najčešće pisci univerzitetskih udžbenika političke ekonomije – uzimaju kao polaznu tačku »konkretne radove«, ili – bliže odredjeno – uzimaju različite proizvode rada (cipele, platno, košulju, sto itd.) kao rezultate konkretnih radova koji su ih proizveli. Pošto najpre postave takvu polaznu poziciju, pisci zatim pristupaju »objašnjenju« prirode apstraktno ljudskog rada, uglavnom, na ovaj način: »Ako apstrahujemo konkretne radove koji se nalaze u različitim robama, onda će se svi oni svesti na rad uopšte, na ljudski rad. Zato je konkretni rad – rad konkretnih rezultata i oblika, a apstraktni rad – rad uopšte, bez obzira na konkretan oblik i rezultat.« Kod mnogih drugih pisaca »apstraktni rad« se pojavljuje kao »zajednički svim robama« ali ne kao »svima njima zajednička **društvena** supstancija« (Marks), već kao »zajednička **determinanta njihovih vrednosti«,** to jest kao »njihov **zajednički imenitelj«!**

Ni jedan od tih pisaca, medjutim, nije ni pokušao da studentima predstavi stvarni smisao i karakter apstraktno ljudskog rada na način kako je to predstavljeno u Marksovom tekstu koji ćemo analizirati, a još manje pokušao da u interpretaciji robe kao »vrednosti« prikaže ovaj Marksov veoma specifičan metod redukcije.

Naprotiv, umesto toga najveći broj njih nudi studentima vlastiti zdravorazumski način mišljenja. No, o ovoj materiji govoričemo opširnije u komparativnoj analizi Marksovih kategorija s kategorijama koje su »protumačene« u udžbenicima političke ekonomije.

3.2. Apstraktno ljudski rad kao društvena supstancija ili: roba kao vrednost

Roba kao vrednost ili, kraće: roba – vrednost (Warenwert) je onaj drugi oblik robe u Marksovoj ekonomskoj misli čiji je prvi oblik – videli smo – roba u prirodnom obliku, to jest roba kao *upotrebna* vrednost. Ovu poslednju Marks označava i kao »roba-telo« (Warenkörper).

Razmotrimo sada kako Marks primenjuje metod redukcije i na koji se način roba-upotrebna vrednost (ili roba-telo) postupno *preobražava* u robu-vrednost ili – kako će Marks kasnije reći – u **Wertgegenständlichkeit** (u vrednost koja je sada apstraktno-predmetna, koja u sebi ne sadrži ni atoma upotrebne vrednosti).

Prva faza

»Če tedaj **odmislimo uporabno vrednost blagovnih teles,** jim ostane samo še ena lastnost, da so produkti dela. Vendar se nam je tudi produkt dela že v rokah spreobrazil.

Če abstrahiramo od njegove uporabne vrednosti, abstrahiramo tudi **od njegovih telesnih sestavin in oblik,** ki ga delajo za uporabno vrednost.

To ni več niti miza niti hiša niti preja niti kakšna druga koristna reč. **Vse njegove čutne lastnosti so izbrisane.**«

Zaustavićemo se na ovom mestu u Marksovom metodu redukcije da bismo ukazali na nešto što našem zdravom razumu može izgledati čudnim: naime, mi prisustvujemo jednom činu »preobražaja« u kome proizvodi rada – iz stanja njihove čulno date, rukom opipljive predmetnosti – prelaze postupno u stanje u kome više nisu čulne, nisu opipljive predmetnosti, već u stanje u kome su *vančulne,* ne-opipljive.

Druga faza

U drugoj fazi Marksov postupak redukcije ništa ne apstrahuje niti je misaono aktivan.

U drugoj fazi (koju samo uslovno nazivamo tako) čitalac **Kapitala** – ukoliko je uspeo da u svojoj svesti dovede fizičko opipljiv proizvod rada do stanja vančulnosti – ima samo da utvrdi činjenicu da taj i takav proizvod ne može biti proizvod nikakvog odredjenog, korisnog konkretnog rada – što je prirodna posledica gubitka vlastite čulnosti.

»Tudi ni več produkt mizarskega ali zidarskega ali predilnega ali kakšnega drugega določenega produktivnega dela.«

Ovo je tačka na kojoj pisci udžbenika »stupaju na scenu« sa nekim *svojim* »tumačenjem« Marksovog apstraktnog rada. Oni ne vide da različni konkretni oblici rada nestaju **sami od sebe** i to kao *posledica* prethodnog nestanka »upotrebne vrednosti« proizvoda rada, već se naprotiv, »aktivno uključuju« u proces apstrahovanja konkretnih radova dobijajući posle svega (i u krajnjem rezultatu) neku opštu predstavu: »ljudski rad«, »ljudski rad uopšte«, »zajednički imenitelj« i tome slično. Da različni konkretni oblici ljudskih radova – sadržani u proizvodima rada – nestaju sami od sebe na gorni način, pokazuje već i Marksov tekst koji sledi:

»**S koristnim značajem produktov dela** izgine tudi koristni značaj del, ki so v njih upodobljena, izginejo torej tudi različne oblike teh del, ta dela se več ne razlikujejo, temveč so vsa skupaj reducirana na isto človeško delo, apstraktno človeško delo.«

Nismo se bez razloga zadržali na metodološkom postupku pisaca udžbenika – i ne samo njih već i drugih interpretatora apstraktno ljudskog rada – jer onako kako oni postupaju (. . . »Ako apstrahujemo konkretne radove koji se nalaze u različitim robama . . .« itd.) – tako se dobija nešto sasvim drugo: dobija se **materijalni supstrat koji je dat od prirode, bez čovekovog sudelovanja.** Drugim rečima, dobija se Naturstoff, prirodna materija kao takva.

»Upotrebne vrednosti kaput, platno itd. – tako čitamo u prvom izdanju Kapitala, str. 9 – ukratko robe-tela (Warenkörper) su spojevi dvaju elemenata, prirodne tvari (Naturstoff) i rada. Oduzmemo li ukupan zbir svih različnih korisnih radova koji se nalaze u kaputu, platnu (a mi ćemo dodati cipelama, košulji, stolu) – ostaće uvek materijalni supstrat koji je dat od prirode, bez čovekovog sudelovanja.«

Treća faza

Treća faza Marksovog postupka nam sada pokazuje rezultat redukcije. Kako kakav hemičar »društvene materije« Marks posmatra proizvode rada koje – posle svega – ima pred sobom u jednom agregatnom stanju koje se bitno razlikuje od onog koje su imali na početku:

»Poglejmo sedaj *residuum* produktov dela.

Nič drugega ni ostalo od njih razen **iste utvarne predmetnosti,** gole strdine brezrazličnega človeškega dela, to je trošenja (treba reći utroška) človeške delovne moči ne glede na obliko njenega trošenja. Te reči upodabljajo samo to, da je v njihovi produkciji potrošena človeška delovna moč, nakopičeno človeško delo. Kot **kristali te družbene supstance,** ki jim je skupna, **so vrednosti – blaga-vrednosti.«**(Časopis, str. 13, kurziv D. Dj)

Prevodilac Kapitala obično korektno prevodi navedeni Marksov tekst i tu – osim sitnih ispravki – ne bi bilo nikakvih primedbi. Medjutim, baš zato što on nije *samo* prevodilac, već i interpretator, on neće moći ostati samo na tome da čitaocu prevoda tačno »isporuči« ove ili one Marksove tekstove, već je obavezan da pojmove Kapitala, dobijene u svesti, na primer, na opisan način **operativno koristi** u nekim daljim Marksovim analizama u kojima se ti pojmovi moraju javiti upravo u sadržaju koji je i sam prevodilac spoznao ili trebao da spozna kao nov. Ispunjavajući taj zahtev, prevodilac i sam postaje subjekt koji aktivno učestvuje u obogaćivanju svesti vlastite jezičke zajednice novim, višim logičkim sadržajima.

Medjutim, baš na tom zahtevu mnogi prevodioci zataje: oni naime mogu tačno, korektno prevesti ceo ovaj Marksov tekst u kome je prikazan njegov postupak redukcije. Ali, kad s proizvodom rada, koji je redukovan na »golu strdinu brezrazličnega človeškega dela« treba da u nekom drugom kontekstu postupa kao s vrednošću koja je sada apstraktna predmetnost (ili gespenstige Gegenständlichkeit, prozračna predmetnost) – onda se obično dešava da »tenzija visoke apstrakcije« – na kojoj prevodioci moraju da se čvrsto drže – počinje u tom času da splašnjava, da pada (kao »probušen balon«) na razinu običnih, razumskih predstava, a time da i Marksov dijalektički tekst gubi svoju dijalektičku dušu.

To se osobito ispoljava u interpretacijama pisaca univerzitetskih udžbenika političke ekonomije u slučajevima kad pisci preuzmu od prevodioca onaj smisao nekog Marksovog iskaza koji je prevodilac takoreći »preradio« u svojoj svesti na niži, na ne-dijalektički sadržaj.

Tako je, na primer, kvantitativna interpretacija odnosa »x blaga A = y blaga B« (20 vatlov platna = 1 suknjič) premestila Marksovu dijalektičku misao na jedan sasvim drugi sistem mišljenja – na kvantitativno – ekonomistički način mišljenja koji je u našem »marksističkom« obrazovanju iz političke ekonomije tako dobro i tako čvrsto utemeljen, da bi nam na tome mogli pozavideti čak i mnogi protivnici Marksove teorije vrednosti. Navešćemo, kao ilustraciju, jedan tipičan primer takve interpretacije, tipičan u tom smislu što se – uz ovu ili onu nevažnu modifikaciju – može sresti u gotovo svakom našem univerzitetskom udžbeniku:

»Robe se razmenjuju u odredjenim količinskim odnosima **zato što** te količine sadrže jednake mase opredmećenih **društveno ujednačenih** (!!) radova, tj. **podjednake mase vrednosti.**

... Kako razmena u svome elementarnom obliku predstavlja društveni odnos medju

proizvodjačima, to se sa stanovišta proizvodjača druge robe (iz odnosa: x robe A = y robe B, prim. D. Dj) taj odnos javlja u obrnutom obliku ... jer istovremeno **obe robe** (a) **i** izražavaju svoju vrednost, (b) **i** služe kao oblik izražavanja vrednosti druge robe. Te dve prometne vrednosti mogu se prikazati na sledeći način:

– sa stanovišta proizvodjača robe(a): x robe (a) = y robe (b)

– sa stanovišta proizvodjača robe (b): y robe (b) = x robe (a)

Ovi odnosi medju **raznovrsnim** robama izražavaju **društvenu jednakost** tih roba **zato što je:**

x robe (a) = w časova opredmećenog društvenopotrebnog radnog vremena (vrednosti) i y robe (b) = w časova opredmećenog društvenopotrebnog radnog vremena (vrednosti).

U ovim dvema roba opredmećene su iste količine društvenopotrebnog radnog vremena (w), te su zbog toga one i medju sobom društveno jednake«.

Na kraju, od autora ove interpretacije dobijamo neku vrstu filozofsko-logičkog rezime – a značenja i smisla odnosa »x robe A = y robe B« kao »društvene jednakosti« ovih dveju roba:

»Kroz razmenu se izražava **pojavni oblik te jednakosti:**

pojavni oblik	x robe (a) = y robe (b)
društvena sadržina	w robe (a) = w robe (b)

(Dr. Miloš Samardžija, Privredni sistem Jugoslavije II deo, Naučna knjiga Beograd, 1975, str. 167, kurziv D. Dj)

Vidi se odmah ovo: autor nije shvatio činjenicu da u odnosu x robe A = y robe B *samo jedna* (samo prva) roba »izražava vrednost«, a *samo druga* (roba B) služi kao materijal (a ne »oblik«) za izražavanje vrednosti ove prve. Stoga je njegova teza da *obe robe*

a) i izražavaju svoju vrednost

b) i služe kao oblik izražavanja vrednosti druge robe skroz netačna i u suprotnosti s Marksovim postavljanjem problema. Zbog toga on i reducira ovaj odnos na čisto kvantitativan odnos u kome dve robe stoje jedna prema drugoj kao »ista količina društveno potrebnog radnog vremena prema istoj količini društveno potrebnog radnog vremena« te u takvoj kvantitativnoj istosti vidi »društvenu jednakost« tih roba. Medjutim, društvena jednakost – da govorimo jezikom autora – sastoji se u njihovoj **kvalitativnoj** istosti, istosti njih kao stvari od iste supstancije – apstraktno ljudskog rada. Ali, pošto autor ni sam nije došao do spoznaje *takve* »društvene jednakosti – a za to mu daje priliku napred analizirani Marksov metod redukcije – on je robu kao vrednost shvatio samo u jednom odredjenju – u odredjenju »w časova opredmećenog društvenopotrebnog radnog vremena«. Nažalost, ta i takva Marksova »vrednost« je samo »drugo, popravljeno izdanje« Rikardove vrednosti.

IV. PRIMEDBE NA PREVOD NEKIH IZRAZA I POJMOVA U KONKRETNIM TEKSTOVIMA PRVE GLAVE

Časopis 41, 42/1980

Str. 19: »Vsako delo je po eni strani trošenje človeške delovne moči v fiziološkem smislu, in v tej lastnosti **enakega** človeškega ali abstraktno človeškega dela **tvori blagovno vrednost.**«

a) »**Enakega** človeškega dela«. U analizi pod III/3.1 već smo rekli da bi izraz »enako« (gleiche) trebalo zameniti izrazom »isto človeško delo«, i objasnili zašto to treba učiniti.

Ovde samo naznačujemo logički osnov na kome počiva pojam *»isti«* (ljudski rad). Reč je o kategoriji **Identičnosti** (iz Hegelove logike) koja se u daljem odredjivanju pokazuje kao **Razlika.** Dakle, odnos »abstraktno človeško delo – konkretno korisno delo« je u stvari odnos Identičnost – Razlika, a ovaj logički sadržaj je često prisutan u Marksovim analizama kategorija robne proizvodnje.

b) »**tvori** bagovno vrednost«. Ako izraz »tvori« – u slovenačkom jeziku ima značenje »stvara« (kao što je u srpsko hrvatskom prevodu) onda upotrebljen izraz nije adekvatan Marksovom »bilden«. Ako, naprotiv, ima značenje koje govori da

...« delo ... v lastnosti istega človeškega ali abstraktno človeškega dela« – obrazuje (bildet) robu *kao* vrednost ili, bolje reći, koje je ono »gradivno« robe kao vrednosti – onda je izraz ispravan. Jer, »trošenje čoveške delovne moči v fiziološkem smislu« je – u odredjenom smislu – jedan permanentan *proces* koji – na suprotnom kraju (tamo gde se zgotovljava gotov proizvod) postepeno obrazuje robu *kao vrednost.*

c) »tvori **blagovno vrednost**«. Ne, nego »obrazuje robu(kao) – vrednost« (bildet den Warenwert), nasuprot korisnom konkretnom radu koji producira (proizvodi) proizvod rada (robu) kao upotrebnu vrednost.

Engelsovo objašnjenje u fusnosti br. 16 (k 4. izdaji Kapitala) gde on uporedjuje Marksovu dvorodnu prirodu rada – apstraktnog i konkretnog – sa engleskim izrazima »work« i »labour« može izazvati zbrku ako se sadržaj ovih engleskih glagola uzme kao osnov za shvatanje Marksovih glagola **bilden** i **produzieren.**

»Angleščina – kaže Engels – ima to prednost, da ima dve različni besedi za t.i. različni plati dela. Delo, ki ustvarja (schafft) uporabne vrednote in je **kvalitativno** opredeljeno, se imenuje **work,** v nasprotju **labour;** delo, ki ustvarja vrednost in **se meri samo kvantiativno,** se imenuje **labour,** v nasprotju z **work.**«

Engels, kao što vidimo, upotrebljava glagol **schaffen** u oba slučaja – i za **work** i **za labour.** To se nipošto ne sme učiniti za Marksove izraze **bilden** i **produzieren,** jer onda Marksova dvorodna priroda rada gubi svaki smisao. I drugo. Marksov apstraktno ljudski rad je, kao što smo već ranije napomenuli, u prvom redu i najpre **supstancija** pa se tek potom može meriti kvantitativno. U Engelsovom objašnjenju nedostaje ta primarna odredba Marksovog rada; kod Engelsa, naprotiv, ...« delo ki ustvarja **vrednost** se meri **samo kvantitativno«. Ukratko, njegovo shvatanje – ako bi se primenilo na Marksovu dvorodnu prirodu rada – polarizovali bi je na ovaj način: 1. s jedne strane »konkretan rad« kao samo kvalitativan,** 2. s druge strane apstraktan rad kao **samo kvantitativan.** A to, nažalost, nije Marksova kategorija.

Strana 20

»Najenostavnejše vrednostno razmerje je očitno vrednostno razmerje **kakega** blaga do enega samega drugačnega blaga, vseeno katerega. Vrednostno razmerje dveh blag daje torej najbolj enostaven vrednostni izraz **za kako** blago.«

U konkretnom odnosu o kome je reč – »Enostavna, posamična ali naključna oblika vrednosti« – radi se **samo o dve,** tj. jedne i još jedne robe. Prema tome, ne može se prevesti sa »vrednostno razmerje **kakega,** već »enega blaga do enega samega drugačnega blaga« (platno : kaput). *U tako* postavljenom odnosu, dolazi do izraza vrednosti na strani, opet, **samo jedne** robe, samo platna. Prevod »vrednostni izraz za kako blago« nije zato ispravan; mora, naprotiv, da glasi: »Vrednostno razmerje dveh blag daje torej najbolj enostaven vrednostni izraz za *eno* blago«.

WERTVERHÄLTNIS – VREDNOSTNO RAZMERJE, ODNOS VREDNOSTI

Bliže odredjenje sadržaja ovog pojma dao je Marks u § 2. Dodatka glavi prvoj Kapitala, u tekstu u kome izlaže karakter onog jednog »pola izraza vrednosti« – Die relative Wertform – (Relativna vrednostna oblika, str. 20 i 21 Časopisa) čiji drugi pol čini Aquivalentform (Ekvivalentska oblika).

Pojam **Wertverhältnis** – vrednostno razmerje, odnos vrednost – je jedan od Marksovih pojmova kod kojih čitalac Kapitala, dakle, prevodilac mora da »operacionalizuje« svoje saznanje o apstraktno ljudskom radu kao bezrazličnoj *supstanciji* ljudskog rada, to jest da taj i takav sadržaj ljudskog rada sada *primeni* na

konkretnu situaciju odnosa u kome se platno postavlja prema kaputu. Jasno je da je ovde u pitanju ona *redukcija* dveju roba na *istu Jednost* od koje obe stvari predstavljaju samo njene *kristale.*

No, da bi se pojam »vrednostno razmerje« (Wertverhältnis shvatio u Marksovom odredjenju, moramo najprej analizirati Marksov pojam **Verhältnis** (razmerje, odnos). Zašto to činimo – to ćemo pokazati sada.

a) Verhältnis

za prevodjenje ovog Marksovog izraza prevodilac obično konsultuje rečnik (nemačko hrvatski ili nemačko srpski ili nemačko slovenački) u kome se za »Verhältnis« daju značenja: razmjer, omjer, razmerje, odnos i sl. Svi ovi izrazi, medjutim, u najvećem broju slučajeva inkliniraju ka nekom **kvantitativnom odnosu** (kao recimo kod Marksovog objašnjenja »menjalne vrednosti« razmenske vrednosti, Tauschwert) koju Marks odredjuje ponajpre . . .« als das quantitative Verhältnis, die Proportion . . .« (kao kvantitativan odnos, kao srazmeru u kojoj se upotrebne vrednosti jedne vrste razmenjuju za upotrebne vrednosti druge vrste).

Da »Verhältnis« ima u Marksa i *taj* smisao – u to nema sumnje. Ali, ovoj konstataciji treba odmah dodati i primedbu da će Marks – u slučajevima u kojim ovom izrazu daje kvantitativno značenje – to i izričito naglasiti upotrebom odredbe »quantitative« (Verhältnis).

Medjutim, mnogi Marksovi pojmovi koji – u občinom, pozitivnom načinu mišljenja, nose u sebi odredbu kvantitativnog – mnogi takvi pojmovi su u Marksovom načinu mišljenja dobili i jednu, takoreći, pred-odredbu **kvalitativnog** u smislu **logičko-kategorijalnog,** odredbu koja tom pojmu daje jedan ne-kvantitativan sadržaj.

Takav je slučaj i s pojmom **Verhältnis.** Ako se apstrahuje njegov kvantitativan sadržaj, onda ostaje jedno: da se prevede kao *»odnos«.* U tom slučaju je čitalac, tj. prevodilac sklon da izraz vrednosti

20 vatlov platna = 1 suknjič

shvati kao odnos, ali dajući tom »odnosu« smisao koji ima u **njegovoj svesti,** tj. koji ima u načinu mišljenja **njegove jezičke zajednice.** Pa, koji smisao ima »odnos« u njoj? Odgovor je obično ovaj: ima smisao nekog *aktivnog* odnošenja najmanje dveju polarno suprostavljenih strana, tj. odnošenja u kojoj su **obe strane** – stojeći svaka od njih na suprotnoj poziciji od druge – **aktivne jedna prema drugoj,** »odnose se« jedna prema drugoj i u tom odnošenju i jedna i druga su »u akciji«. Za naš način mišljenja, prema tome, ne bi se radilo o kategoriji »odnos«, ukoliko obe strane – koje stoje jedna naspram druge – ne bi bile aktivne strane tog odnosa. Bude li ovde samo jedna »u akciji«, a druga ne, onda bi, po našem shvatanju i našem načinu mišljenja, »odnos« izostao.

Medjutim, Marksov pojam »Verhältnis« – u kome platno . . . »tritt in ein Verhältnis zum Rock«, to jest »stupa«, »staje« u odnos prema kaputu, zahteva upravo to što po našem načinu mišljenja »odnos« ne bi trebao da bude. On zahteva, dakle, da **samo jedna strana** – ovde *platno* – bude u akciji, da **bude aktivna;** druga strana, kaput, ovde se ne »odnosi«! Iz takvog karatkera platnovog »odnosa« proizlazi u suštini da Marksov pojam **Verhältnis** – tim pre što je vezan samo za platno kao robu od koje potiče inicijativa pa, prema tome, za robu koja je »u akciji« – da taj Marksov pojam ima ovde smisao izvesnog »ponašanja«, »vladanja« (sich

verhalten = vladati se, Verhalten, Verhaltung = držanje, ponašanje, vladanje) koje se tiče *samo platna*, jer je samo ono ta roba koja je aktivna. Platno se, dakle, »ponaša« prema kaputu – kaput se, medjutim, ne »ponaša« prema platnu jer se, takoreći, »drži u mestu«, **pasivan je.**

Ovakav karakter kaputa – kao ekvivalenta koji je ekvivalent samo unutar, samo u okviru platnovog »ponašanja« (dok je van toga samo roba u prirodnom obliku, kaogod i platno) izričito proizlazi iz Marksove analize pozicije kaputa i to u sledećim rečima:

»Kaput je samo unutar ovog (platnovog) odnosa – ekvivalent. On se, medjutim, drži pasivno. Od njega ne počinje nikakva inicijativa. On se nalazi u odnosu, zato što je (odnos) protegnut na njega. Obeležje koje njemu proizlazi iz odnosa s platnom ne javlja se stoga kao rezultat **njegovog odnošenja,** već je to obeležje dato bez njegovog sudelovanja ... Naime, platno se prema kaputu ponaša (odnosi) kao prema čulno postojećoj materijaturi ljudskog rada in abstracto, pa stoga i kao prema vrednost-telesnosti koja je tu, data »na licu mesta«. Kaput *je* to samo zato i samo utoliko ukoliko se platno – na ovaj odredjen način – prema njemu *odnosi*. Njegovo **ekvivalentsko biće,** tj. to da je ekvivalent, je takoreći **samo refleksivna odredba** platna. Ali, čini se da je obrnuto. S jedne strane, **kaput ne daje samom sebi truda da se odnosi.** S druge strane, platno se odnosi na njega ne da bi od njega nešto napravilo, već zato što je kaput »nesto« i bez platna.«

(I izdanje, isto, str. 22, kurziv Marksov)

Prema tome, ako platno igra **aktivnu,** a kaput **pasivnu** ulogu, onda se postavlja pitanje: šta predstavlja, koju svrhu ima to platnovo »ponašanje«, to platnovo **Verhältnis** prema kaputu? Pitanje moramo postaviti u ovom obliku baš zato što od platna potiče, polazi inicijativa iz koje će proizaći nešto, neki rezultat. Na postavljeno pitanje ćemo dobiti odgovor od Marksa koji za nas, čitaoce, doista znači nešto novo. Naime, iz ovog ponašanja (držanja) platna prema kaputu proilazi to da će platno »iz-raziti« svoju vrednost u upotrebnoj vrednosti »kaput«. Šta, medjutim, uopšte znači »izraziti vrednost« (Wert ausdrücken) ako znamo da to čin platno? Ako kažemo da platno izražava **veličinu** svoje **vrednosti** odredjenom **količinom robne vrste »kaput«,** onda smo time ostali samo na kvantitativnoj strani odnosa 20 vatlov platna = 1 suknjič. In ne samo »ostali«, već se nismo dalje pomerili ni za korak bliže onom sadržaju koji ovaj odnos platna i kaputa zahteva sa aspekta »izraza vrednosti« u kvalitativnom smislu reči. **Šta onda znači »izraz vrednosti« u kvalitativnom smislu reči,** šta, dakle, on označava **ako zanemarimo njegovu kvantitativnu stranu?**

Na ovo pitanje Marks odgovora u već pomenutom § 2. Dodatka glavi prvoj na taj način što će platnov odnos prema kaputu, taj platnov Verhältnis, rastaviti – da tako kažemo – na dva momenta:

1. na **Gleicheitsverhältnis** (poistovećivanje kaputa s platnom kao stvari od iste supstancije – apstraktno ljudskog rada) i
2. **3Wertverhältnis** (odnos u kome su platno i kaput *isto* kao »vrednosti«).

Zbog velike važnosti Marksovih objašnjenja koja se tiču njegovih pojmova, ključnih za razumevanje kategorija političke ekonomije, mi ćemo navesti ova objašnjenja iz Dodatka glavi prvoj, to jest onog Dodatka koji je Marks specijalno namenio »čitaocu potpuno nenaviknutom na dijalektičko mišljenje« (»dem nicht durchaus in dialektischen Denken eingewohnten Leser«, prvo izdanje, 1867, str. VIII):

1. **Gleicheitsverhältnis**

»Budući da je platno to koje treba da izrazi svoju vrednost, od njega i potiče inicijativa. Ono stupa u odnos prema kaputu, tj. prema kojoj bilo drugoj, od njega samog različnoj robi.

Ovaj odnos je odnos »isto-postavljanja« (Verhältnis der Gleichsetzung), poistovećivanja. *Osnova* izraza: 20 vatlov platna = 1 suknjič je u stvari: *platno = suknjič*, što rečima iskazano znači samo ovo: **robna vrsta kaput je iste prirode, iste supstancije** s robnom vrstom koja je od njega različna, **s platnom.** Ovo se obično previdja jer pažnju (subjekta) absorbuje onaj kvantitativni odnos, tj. odredjena proporcija, u kojoj je jedna robna vrsta izjednačena s drugom. Zaboravlja se (medjutim) da su veličine različitih stvari kvantitativno izjednačive tek pošto se (te stvari) budu redukovale na istu Jednost (apstraktno ljudski rad). Samo kao izrazi te iste Jednosti one su jednoimene, pa stoga i samerljive veličine.

U gornjem izrazu se, dakle, platno odnosi, »drži« prema kaputu kao prema nečem što je i ono samo, tj. kao prema *svojem* »istom« (als Ihresgleichen) ili – drugim rečima – kaput je »protegnut« (doveden u odnos) prema platnu **kao stvar od iste supstancije,** kao Suštinom svojom isto (Wesengleiches) što i platno. Kaput je, prema tome, **kvalitativno poistovećen,** tj. stavljen prema platnu kao kvalitativno isti.«

Marksovi pojmovi **Ihresgleichen** (na pr. u rečenici . . .« verhält sich die Leinwand zum Rock **als Ihresgleichen** . . .«) ili »**seinesgleichen**« (na pr. u primedbi br. 18 prve glave: »Erst durch die Beziehung auf den Menschen Paul als **seinesgleichen** bezieht sich der Mensch Peter auf sich selbst als Mensch . . .«) pretpostavljaju, naravno, da »platno« odn. »Petar« imaju – naspram sebe, na drugom polu odnosa – neku **drugu** robu (kaput) odnosno **drugog** čoveka (Pavla). Ali – i to je ono suštinsko u Marksovoj dijalektičkoj logici – to »drugo« što stoji naspram platna ili Petra, nije neko drugo uopšte, već »drugo« samog platna, *njegovo drugo*«, to jest »drugo« samog Petra, *njegovo drugo* (u licu »Pavla«). Prema tome, to platnovo »drugo« jeste *kaput* kao njegovo ogledalo, kao ono u čemu platno »vidi sebe«.

U takvom karakteru kaputa, kao onog »drugog platna«, treba tražiti sadržaj Marksove misli o platnu koje treba da »izrazi vrednost«. Kažemo »treba tražiti« jer osim ovoga što je gore rečeno o poistovećivanju kaputa s platnom kao stvari »od iste supstancije« (apstraktno ljudskog rada), treba konsultovati Marksa i u pogledu sadržaja njegovog pojma **Wertverhältnis** koji Marks objašnjava odmah posle pojma **Gleischeitsverhältnis.** Jer, biti »isti« kao supstancija apstraktno ljudskog rada, znači u istom dahu biti »isti« i u smislu *vrednosti.* O tome Marks upravo govori kod izlaganja sadržaja pojma **Wertverhältnis.**

2. **Wertverhältnis**

»Kaput je **isto** što i platno samo ukoliko su i jedan i drugi **vrednosti.** Da se, dakle, platno odnosi (ponaša) prema kaputu kao prema nečem što je *isto* kao i samo ono, ili – drugim rečima – da je kaput stavljen prema platnu **kao stvar od iste supstancije** (pa zbog toga stavljen prema platnu kao nešto **isto**) govori o tome da kaput, u ovom odnosu, važi kao **vrednost.**

On je (sad) isto što i platno ukoliko je i platno takodje **vrednost.** (Er wird der Leinwand gleichgesetzt, sofern sie ebenfalls Wert ist).

Poistovećivanje kaputa s platnom kao stvari od iste supstancije je, dakle, poistovećivanje njih **kao vrednosti** (Das Gleicheitsverhältnis ist also Wertverhältnis), a ovo poistovećivanje je, pre svega, **izraz vrednosti** ili »vrednosnog bića« robe koja iz-razuje svoju vrednost (das Wertverhältnis aber vor allem **Ausdruck des Werts** oder des **Wertseins** der Ware, **Welche ihren Wert ausdrückt.)**

Kao **upotrebna vrednost** ili roba–telesnost platno **se razlikuje** od kaputa. Njegovo svojstvo »vrednosti«, naprotiv, (odnosno to da je »vrednost«) izlazi na videlo, iz-razuje se u jednom odnosu (»držanju« platna) u kome je ta **druga** robna vrsta, kaput, stavljena platnu da važi kao ista (der Leinwand gleichgesetzt wird) ili da mu važi kao suštinski isto.« (Oder als ihr Wesengleiches gilt).«

Očigledno je da »izraz vrednosti platna« ne znači izraz **veličine vrednosti** platna (na šta bi upućivala jednačina 20 vatlov platna = 1 suknjič) već neku dijalektičku »radnju« kojom se – i preko koje se – platno »orazličava u samome sebi«, to jest tu svoju »izraženu **vrednost« stavlja u razliku prema sebi** kao **»upotrebnoj vrednosti«**, čime se – kao što je već ranije rečeno – konstituiše kao *roba.* Ali – i to treba posebno naglasiti – kao roba u društvenoj formi (Wertform) za razliku od sebe kao robe u prirodnoj formi (Naturalform) s kojom egzistira *van,* izvan »odnosa«.

Koliko je Marks polagao na *takav* smisao i sadržaj »izraza vrednosti platna« pokazuje njegovo pismo Engelsu od 22. juna 1867 u kome naglašava da je . . .« stvar i odviše odlučujuća za *celu* knjigu« (prvog toma) i u kome čitamo sledeće:

»Gospoda ekonomisti su dosad previdjali najjednostavniju stvar, da je oblik **20 aršina platna = 1 kaput** samo **nerazvijena osnova** za **20 aršina platna = 2 funte sterlinga,** dakle, da najprostiji robnik oblik, u kome **vrednost robe** još nije izražena u odnosu prema svima drugim robama, **već samo kao *različno* od svog vlastitog naturalnog oblika** sadrži čitavu tajnu novčanog oblika (Geldform) . . .« itd.

Drugim rečima, od časa kad »izrazi svoju vrednost« kao nešto različno od svoje upotrebne vrednosti – od tog časa platno u Marksa više nije ona »Platnena predmetnost« u kojoj se javlja u svom prirodnom obliku, već jedna sasvim druga predmetnost . . . »welche **von der Leinwand selbst** *dinglich verschieden* und ihr zugleich mit andrer Ware gemeinsam ist« (koja je od platna, kao platna, predmetno različna a u isti mah zajednička s drugom robom). Tu »predmetnost« je platno, prostije rečeno, »pozajmilo« od kaputa kao tela čija se materijalnost, tvarstvo (Stoff) sastoji jedino i samo iz ljudskog rada kao takvog i ni iz čega više.

Karl Korsch

UVODNA BESEDA K NOVI IZDAJI 'KAPITALA'

/KARL MARX: DAS KAPITAL, GUSTAV KIEPENHEUER VERLAG, BERLIN 1932/

I

Kakor Platonova **Država,** Machiavellijev **Vladar,** Rousseaujeva **Družbena pogodba,** dolguje tudi Marxov **Kapital** zahvalo za svojo veliko in trajno moč okoliščini, da je na zgodovinski prelomnici zapopadel in izrekel v vsej njegovi širini in globini nov princip, ki je vdiral v staro podobo sveta. Vsa gospodarska, politična in socialna vprašanja, okoli katerih se vrti Marxova analiza »Kapitala«, teoretično so danes svet razgibajoča praktična vprašanja, za katera se v vseh delih sveta bije realen boj velikih družbenih sil, držav in razredov. S tem, da je ta vprašanja tako zgodaj zapopadel kot odločilna za takrat bližajoči se svetovni obrat, se je Karl Marx pred kasnejšimi generacijami izkazal kot največji predvidevajoči duh svojega časa. Toda teh vprašanj bi tudi kot največji duh ne mogel teoretično zagrabiti in vključiti v svoje delo, če ne bi bila hkrati na neki način tudi že v takratni dejanskosti postavljena kot realna vprašanja. Posebna usoda tega nemškega oseminštiridesetletnika[1] je bila, da so ga absolutistične in republikanske evropske vlade izgnale iz njegovega praktičnega področja delovanja in ga šele s to pravočasno oddaljitvijo iz zaostalih nemških razmer prav katapultirale v njegov pravi zgodovinski akcijski prostor. Prav zaradi tega večkratnega nasilnega premika njegovega delovnega polja pred in po spodleteli nemški revoluciji 1848, je lahko takrat ravnokar trideset let stari mislec in raziskovalec Marx, ki se je skozi teoretični spoprijem s Heglovo filozofijo že prebil do obsežnega in globokega občega vedenja v nemško filozofski obliki, zdaj v obeh svojih obdobjih emigracije, ki sta sledili, najprej v Franciji in Belgiji, potem v Angliji, stopil še v najneposrednejši teoretični in praktični odnos tudi do obeh v prihodnje najmočnejših novih podob takratnega sveta. To je bil na eni strani **francoski komunizem in socializem,** ki je iz pridobitev velike jakobinske meščanske revolucije silil naprej k proletarskim ciljem, na drugi strani iz industrijske revolucije let 1770 do 1830 izišla **razvita podoba moderne kapitalistične produkcije** v Angliji ter njej ustrezna produkcijska in menjalna razmerja.

Francoska politična zgodovina, angleški gospodarski razvoj, moderno delavsko gibanje – to trikratno »onostranstvo« takratne nemške dejanskosti je Marx v desetletja dolgem raziskovalnem in miselnem delu najbolj temeljito vključil v svoja dela in posebno v svoje glavno delo »Kapital«, in tako dal temu delu tisto posebno življenjsko moč, s katero je še danes, 65 let po njegovem izidu in skoraj 50 let po smrti njegovega pisca, ostalo v največji meri »sodobno«, v mnogih ozirih pa šele začenja prav izpolnjevati svoj čas.

»Končni smoter tega dela« je po lastni navedbi pisca v tem, »da razkrije ekonomski zakon gibanja moderne družbe«. Že v tem je zajeto, da se »**Kapital**« ne

[1] Tu ni mišljena Marxova starost, ampak da je bil sodobnik leta 1848. (Prip. prev.)

omejuje na to, da bi v do tedaj običajnem smislu prispeval k ekonomski šolski znanosti. Gotovo zavzema Marxov Kapital med drugim tudi pomembno mesto v razvoju ekonomske teorije; njegove sledi je najti v celotni ekonomski strokovni literaturi do današnjih dni. Toda Kapital je obenem, kot pravi že njegov podnaslov, **»Kritika politične ekonomije«** in to sploh ne pomeni le kritičnega stališča do posebnih naukov, ki jih vsakokrat zastopajo posamezni ekonomski raziskovalci. V Marxovem smislu celo pomeni nasprotno tudi kritika politične ekonomije sama, ki po njegovem zgodovinsko-materialističnem nazoru ne predstavlja le teoretičnega sistema pravilnih ali napačnih stavkov, temveč sama uteleša del zgodovinske dejanskosti, bolj točno rečeno, del tistega »modernega meščanskega produkcijskega načina« ter na njem temelječe družbene formacije, katere nastanek, razvoj in propad, hkrati prehod na nov, višji produkcijski način in družbeno formacijo, tvori pravi predmet Marxovega raziskovanja in kritike v »Kapitalu«. »Kritika politične ekonomije« se v Kapitalu v toliko, če izhajamo iz danes običajne razdelitve znanosti, pravzaprav ne kaže kot ekonomska, marveč kot zgodovinska in sociološka teorija.

Toda tudi s to novo določitvijo in z vrsto podobnih, ki bi jih še lahko dodali, način raziskovanja in predmet Marxovega »Kapitala« še nista zajeta v njunem celotnem obsegu in globini. »Kapital« ne pripada nobeni posebni znanosti sami, čeprav obratno prav tako nima opravka s filozofsko vseobsežno znanostjo, ampak obravnava neki čisto določen poseben predmet v čisto določenem posebnem pogledu. V tem oziru je mogoče Marxovo delo najbolje primerjati z znanim Darwinovim delom »Izvor vrst«. Kakor je **Darwin** odkril zakon razvoja organske narave, tako je **Marx** razkril razvojni zakon človeške zgodovine, in sicer na dvojni način: Na eni strani kot splošni zgodovinski razvojni zakon v obliki tim. »zgodovinskega materializma«. Na drugi strani kot posebni zakon gibanja današnjega kapitalističnega produkcijskega načina in iz njega proizvedene meščanske družbe. Da ta primerjava nikakor ne temelji le na zunanjem ujemanju dveh zgodovinskih datumov (»Izvor vrst« in prvi del Marxovega kapitalnega dela: »H kritiki politične ekonomije«, sta izšla oba leta 1859), temveč izraža globjo zvezo, je izrekel že Friedrich Engels v svojem govoru ob grobu mrtvega prijatelja, pa tudi sam Marx je na to namignil. V eni od lepih in globokih pripomb, ki na videz vodijo daleč proč od teme, s katerimi je svoje delo skoraj prebogato opremil, govori o tem, da je **Darwin** prvi usmeril interes k »zgodovini naravne tehnologije«, to pomeni k **»tvorbi rastlinskih in živalskih organov kot produkcijskih instrumentov za življenje rastlin in živali«.** In zastavi vprašanje: »Ali ne zasluži **zgodovina tvorjenja produktivnih organov družbenega človeka,** materialne baze vsake posebne družbene organizacije, enake pozornosti? In ali je ne bi bilo mogoče lažje podati, ker se, kot pravi Vico, človeška zgodovina razlikuje od zgodovine narave po tem, da smo eno naredili, druge pa nismo naredili?«

V teh stavkih je razmerje med Darwinom in Marxom v resnici izraženo na dovršen način, tako v poudarjanju obema skupnega kot tudi v povdarjanju specifične razlike, po kateri obravnava Darwinovo preiskovanje naravoslovni razvojni proces v ožjem smislu, Marxovo pa zgodovinsko družbeno praktični razvojni proces, ki ga ljudje niso le doživeli, temveč tudi naredili. Le da iz te razlike Marx ni izvedel sklepa, kakor nekateri moderni polteologi in mračnjaki tim. »duhovnoznanstvenega« raziskovanja, da bi pri raziskovanju in prikazu tega družbenega življenjskega procesa ljudi zadostovala nižja stopnja pojmovne strogosti in empirične vestnosti, in da bi bila primerna večja mera subjektivnosti kot v pravih

prirodnih znanostih. Marx izhaja iz nasprotnega pojmovanja in si izrecno zastavlja nalogo, da v svojem delu prikaže **razvoj ekonomske družbene formacije kot »naravnozgodovinski proces«.**

Če in koliko je v Kapitalu materialističnemu raziskovalcu zgodovine in družbe, Marxu, **načeloma uspel ta** veliki met, o tem bo mogoče odločati šele takrat, ko bo nekoč nastopil tisti trenutek, ki ga je imel pred očmi Marx pred 65 leti, ko se za in proti Marxovi teoriji ne bodo slišali več samo »predsodki takoimenovanega javnega mnenja«, temveč tudi sodba dejansko »znanstvene kritike«, s katero pa se pri današnjem položaju reči še ne mudi.

Nasprotno pa bi ravnali napak, če ob izdaji Marxovega Kapitala ne bi hkrati opozorili na to, v kakšnem specifičnem razmerju je pričujoči dokončani del tega dela z nedokončanimi deli njegovega osnutka.

Torzo gigantskih razsežnosti – to je forma, v kateri je Marxovo ekonomsko delo navzoče danes in v kateri bo navzoče v glavnem nespremenjeno tudi v prihodnosti, kljub še pričakovani objavi nekaterih do zdaj nenatisnjenih rokopisov. Tudi če odmislimo od očrtov zgodnejših Marxovih del, ki tičijo še mnogo globlje, v katerih kritika politične ekonomije še ni ločena od kritike filozofije, pravnih razmerij in državnih oblik, sploh vseh ideoloških form in še ni postavljena kot samostojna raziskovalna naloga, ki jo je treba najprej opraviti, zija med delom, ki ga je Marx planiral in delom, ki ga je kasneje dokončal, silen razkorak. V času po svoji dokončni preselitvi v London 1850, kjer ga je »ogromni material za zgodovino politične ekonomije, ki je nakopičen v Britanskem muzeju, ugodno mesto, ki ga nudi London za opazovanje meščanske družbe in končno novi razvojni stadij, v katerega je kazalo, da vstopata z odkritjem kalifornijskega in avstralskega zlata«, še enkrat pripravil do tega, da je svoje politično ekonomske študije »začel spet čisto od začetka«, se je Karl Marx dvakrat izrekel o celokupnem načrtu odtlej zasnovanega politično ekonomskega dela. Prvič v 1857 napisanem rokopisu k **»splošnemu uvodu«**, ki pa zatem ni bil dan na dan in ga je objavil Kautsky šele 1903 v »Neue Zeit«, drugič v dejansko izišlem v **»predgovoru« h »kritiki politične ekonomije«** iz 1859. Prvič se glasi: »Razdelitev je očitno treba napraviti tako, da se najprej razvijejo splošne abstraktne določbe, ki zato bolj ali manj pripadajo vsem družbenim oblikam... Drugič, kategorije, ki tvorijo notranjo členitev meščanske družbe in na katerih slonijo temeljni razredi. Kapital, mezdno delo, zemljiška lastnina. Njihov medsebojni odnos. Mesto in podeželje. Trije veliki družbeni razredi. Menjava med le-temi. Cirkulacija. Kreditništvo (privatno). Tretjič pride združenje meščanske družbe v obliki države. Opazovano v odnosu do samega sebe. 'Neproduktivni' razredi. Davki. Državni dolg. Javni kredit. Prebivalstvo. Kolonije. Izseljevanje. Četrtič mednarodno razmerje produkcije. Mednarodna delitev dela. Mednarodna menjava. Izvoz in uvoz. Menjalni kurs. Petič svetovni trg in krize.«

Dve leti kasneje, ko je Marx objavil »prvi dve poglavji prvega razdelka prve knjige, ki obravnava kapital« kot samostojen »zvezek« (približno 200 tipkanih strani!) pod naslovom »H kritiki politične ekonomije«, je začel predgovor tega spisa s stavkom:

»Sistem meščanske ekonomije opazujem v tem zaporedju: **kapital, zemljiška lastnina, mezdno delo; država, zunanja trgovina, svetovni trg.** Pod prvimi tremi rubrikami preiskujem ekonomske življenjske pogoje treh velikih razredov, v katere razpade moderna meščanska družba; sovisnost drugih treh rubrik bije v oči.«

Od teh obsežnih načrtov je bil v kasnejšem kapitalnem delu, ki ga je dokončal delno Marx sam, delno drugi, izpeljan le odlomek prve polovice teh obsežnih načrtov. Marx piše še konec 1862 v pismu Kugelmannu, ko se je že odločil, da bo »nadaljevanje« v letu 1859 objavljenega prvega zvezka »H kritiki politične ekonomije« sedaj samostojno objavil pod naslovom »Kapital«, da ta nova objava (s katero je razumeti ne samo današnji prvi zvezek Kapitala, temveč tudi druge dele celotnega dela) **»dejansko obsega le to, kar bi naj tvorilo tretje poglavje prvega razdelka, namreč kapital nasploh«**. Toda v istem času je zaradi vrste zunanjih in notranjih razlogov načrt celotnega dela, ki se ga je do tedaj z neznatnimi spremembami trdno držal, znatno omejil in se odločil za prikaz celotne snovi v treh do štirih knjigah, od katerih naj bi prva obravnavala **Produkcijski proces kapitala**, druga **Cirkulacijski proces**, tretja **Podobe celokupnega procesa**, in sklepna, četrta, **Zgodovino teorije**.

Od teh štirih knjig Kapitala je zgolj eno dokončal Marx sam. Izšla je kot 1. zvezek Kapitala v prvi izdaji 1867, v drugi izdaji 1872. **Drugo in tretjo knjigo** je po Marxovi smrti na podlagi razpoložljivih rokopisov dokončal njegov prijatelj in sodelavec Friedrich Engels ter ju kot 2. in 3. zvezek Kapitala izdal 1885 in 1894. Sem spadajo še trije deli »Teorij o presežni vrednosti«, ki jih je prav tako na podlagi Marxovih rokopisov izdal Kautsky 1905–1910, in jih je skupno mogoče obravnavati kot določeno nadomestilo za **četrto** knjigo »Kapitala«. Strogo vzeto pri tem vsekakor ne gre več za kako nadaljevanje Kapitala; temveč le še za delni ponatis nekega starejšega Marxovega rokopisa, napisanega že od avgusta 1861 do junija 1863, ki ni bil nikdar namenjen za to, da bi predstavljal del »Kapitala«, temveč tvori zgolj nadaljevanje prvega zvezka »H kritiki politične ekonomije«, ki je izšel 1859. Že Engels je načrtoval objavo kritičnega dela tega rokopisa kot četrto knjigo »Kapitala«, potem ko bi odstranil številna mesta, ki jih je že uporabil za dodelavo 2. in 3. knjige. Nasprotno, Marx sam pri izdaji prvega dela »Kapitala« ni prevzel nespremenjenega niti dela rokopisa »H kritiki politične ekonomije«, ki je že izšel, temveč ga je v prvih treh poglavjih novega dela še enkrat iz temelja predelal. Ena najpomembnejših nalog bodočih izdajateljev Marxa bo v tem, da bodo z neskrajšano izdajo celokupnega rokopisa »H kritiki politične ekonomije« napravili javnosti dostopen tudi ta prvi in edini celokupni prikaz Marxove miselne zgradbe, ki ga je do konca izpeljal on sam.

Kljub silnemu razkoraku med načrtovanim in dejansko dokončanim delom pa predstavlja tako Marxov »Kapital« kot tudi celo **prvi zvezek Kapitala sam zase** po formi in vsebini popolnoma zaokroženo celoto. Stvari si ne smemo predstavljati tako, kot da bi Karl Marx, ki je pri pisanju prve knjige videl v duhu pred seboj dokončane tudi že naslednje knjige celokupnega dela, zdaj dejansko v to prvo od njegovih štirih knjig položil le odmerjeno četrtino svojih misli. Proti tej predstavi govori že dejstvo, ki ga je pred 30 leti poudarila **Rosa Luxemburg** v neki odlični študiji h Kapitalu, da je bil vendar tudi že preden je leta 1894 naposled izšel tretji zvezek Kapitala, v Nemčiji, kakor v vseh deželah, »Marxov nauk že desetletja popularizirán in sprejet kot celota prav na podlagi samo prvega zvezka« in »nikjer ni bila zasledena kaka teoretična vrzel«. Prav tako je malo smiselno poskušati rešiti to navidezno protislovje med vsebino in delovanjem Kapitala s tem, da menimo, da se že v tem prvem delu izčrpno razjasni tako odnos med obema velikima razredoma moderne meščanske družbe, celokupnim razredom kapitalistov in celokupnim delavskim razredom, kakor tudi na udružbljenje produkcijskih sredstev naravnana celokupna razvojna tendenca vpričnega kapitalističnega pro-

dukcijskega načina, medtem ko bi naj bila v sledečih zvezkih obravnavana vprašanja cirkulacije Kapitala in razdelitve celokupne presežne vrednosti na samostojne kapitalistične dohodkovne forme profit, obresti, trgovski dobiček, zemljiško rento, itd.... za delavski razred teoretično in praktično manj pomembna. Ne glede na to, da po teoriji Marxovega Kapitala v meščanski družbi ni dveh, temveč so trije temeljni razredi (kapitalisti, mezdni delavci, zemljiški lastniki), bi bilo nepopisno poplitvenje Marxove teorije, če bi ji hoteli podtakniti, da je hotela izpeljati ekonomski gibalni in razvojni zakon moderne družbe samo s področja produkcije in iz protislovij in bojev, ki izvirajo neposredno s tega področja ne glede na potek cirkulacijskega procesa in podob, ki se nastopijo z združitvijo obeh v celokupni proces.

Dejanska rešitev pričujočega problema sestoji v tem, da je Marx v prvi knjigi Kapitala svoje preiskovanje samo formalno omejil na produkcijski proces kapitala, v resnici pa je v tem **delu** obenem zapopadel in prikazal **celoto** kapitalističnega produkcijskega načina in iz njega izhajajoče meščanske družbe z vsemi njegovimi ekonomskimi in vrh tega celo še z vsemi njegovimi pravnimi, političnimi, religioznimi, umetniškimi ali filozofskimi, skratka ideološkimi pojavnimi formami kot totaliteto. To je nujna posledica **dialektičnega načina** prikazovanja, ki ga je Marx kljub vsemu materialističnemu »previhanju« njegove idealistične filozofske vsebine prevzel iz Heglove filozofije formalno skorajda nespremenjenega, ki, v tem oziru podobno moderni aksiomatski metodi matematičnih naravnih znanosti, v raziskovanju do podrobnosti prisvojeno snov v navidez logično konstruktivnem postopku naknadno deduktivno izpeljuje iz določenih enostavnih temeljnih pojmov. O odlikah ali slabostih tega dialektičnega načina prikazovanja v politični ekonomiji tu ni treba presojati. Dovolj je, da ga je Marx v Kapitalu uporabil na dovršen način in da je bila zanj že samo s tem dana nujnost, da pri preiskovanju produkcijskega procesa kapitala obenem prikaže celoto kapitalističnega produkcijskega načina in na njem utemeljene meščanske družbe. V tem posebnem dialektičnem načinu prikazovanja kapitala tičijo tudi določene težave, ki jih je še treba obravnavati, ki izvirajo za v tem oziru nevajenega bralca prav iz posebne »enostavnosti« v začetnih poglavjih dela nastopajočih pojmovnih razvijanj.

Poleg tega prvega in najpomembnejšega obstaja še drugi razlog za vpadljivo dejstvo, da kljub Marxovemu izrecnemu izjavljanju in nenehnemu zatrjevanju, da je preiskovanje v prvem zvezku Kapitala omejeno na »produkcijski proces kapitala«, vendarle napravi prav ta prvi in edini del Kapitala, ki ga je Marx sam redigiral, mnogo bolj kot celotno delo, ki je dopolnjeno z naslednjimi zvezki, na vsakega bralca vtis celovitosti in »nikjer ni zaslediti kake vrzeli«. Ta drugi razlog sestoji v naravnost umetniški formi, ki je svojstvena celotnemu, v posameznem često nedostopnemu in navidezno nepotrebno prisiljenemu načinu pisanja. Kakor za nekatere Marxove zgodovinske spise, predvsem za spis »18. brumaire Ludvika Bonaparta«, tako velja posebno tudi za **prvi zvezek Kapitala** sodba, s katero je skušal Marx v osebnem pismu Engelsu pomiriti prijateljevo dobronamerno grajo nenehnega zavlačevanja priprave menda že zdavnaj dokončanega dela: »Katerokoli že pomanjkljivost lahko imajo, prednost mojih spisov je, da so umetniška celota in to je dosegljivo le z mojim načinom, da jih ne pustim nikoli natisniti, preden niso pred menoj v celoti. Z metodo Jakoba Grimma je to nemogoče in nasploh kaže bolje spisom, ki niso nič dialektično razčlenjenega«. (Marxovo pismo Engelsu z 31. julija 1865)

II

Tako, kakor je zdaj pred nami, kot »umetniška celota«, kot znanstveno umetniško delo, deluje »Kapital« na vsakega nepristranskega bralca kot močan in zapleten izziv, ki bo tudi nevajenemu pomagal preko večine domnevnih in dejanskih težav branja. Zlasti s temi težavami je tako. Z določeno omejitvijo, ki jo je treba takoj natančneje pojasniti, lahko smelo trdimo, da za bralce, kakršne je Marx izrecno predpostavljal (»Seveda predpostavljam bralce, ki se hočejo naučiti nekaj novega, torej tudi sami misliti.«) »Kapital« pravzaprav vsebuje manj težav kot katerokoli od drugih bolj ali manj branih temeljnih del ekonomske strokovne literature. Celo v terminologiji bo bralec, ki je nasploh sposoben samostojnega mišljenja komaj naletel na resne težave, zlasti v tej izdaji, kjer je ostal od velikega števila tujih izrazov, ki nastopajo v Marxovem tekstu, neponemčen le še majhen del, pa tudi ti so v večini razloženi v dodanem seznamu tujk. Nekatera poglavja, kakor poglavja, ki jih je Marx v pismu Kugelmannnu z dne 11. julija 1868 priporočil za njegovo ženo kot »najpoprej berljiva« 8, 11–13, 24, »Delovni dan«, »Kooperacija, delitev dela in mašinerija«, »Prvotna akumulacija«, ki skupno tvorijo že več kot dve petini celotnega dela, so v resnici tako prevladujoče opisna in pripovedna – in v kakšnih barvah opisujoča, s kakšno zaneseno močjo pripovedovana! –, da jih vsak lahko razume brez truda. Toda tudi med poglavji, ki več niso pretežno opisujoča in pripovedna, so nekatera, ki jih je mogoče brati prav tako enostavno kot ona druga, hkrati pa imajo prednost, da nas vodijo že v sredo teorije kapitala. Zato bi po naši lastni presoji stvari namesto tistega recepta, ki ga je Marx – v tem je plačal majhen davek predsodku svojega časa – v že omenjenem pismu dal takorekoč »za dame«, nevajenemu bralcu raje priporočili neko drugo pot, za katero je lahko gotov, da se bo po njej dokopal do popolnega razumevanja teorije kapitala prav tako dobro, če ne celo bolje kot če začne s težkimi prvimi poglavji. Začne naj torej s temeljitim študijem 5. poglavja: **»Delovni proces in uvrednotevalni proces.«** Tudi tukaj bo najprej moral premagati nekatere težave, toda vse te ležijo v stvari in niso kot nekatere v predhodnih poglavjih, v določenih, pravzaprav nepotrebnih umetelnostih forme prikaza. Kar je tu povedano, se nanaša direktno in naravnost na otipljive dejanskosti, najprej na otipljivo dejanskost človeškega **delovnega procesa.** Trdo in jasno od vsega začetka nastopa temeljno dejstvo za pravilno razumevanje Kapitala, da ta **dejanski delovni proces** v pogojih vprično vladajočega **kapitalističnega produkcijskega načina** ne upodablja le proizvodnje uporabnih vrednosti za človeške potrebe, temveč hkrati proizvodnjo prodajnih blag, prodajnih vrednosti, menjalnih vrednosti, na kratko povedano »vrednosti«. Potem ko je bralec tu, v dejanski produkciji spoznal dvocepni, razdvojeni značaj, ki se drži tega kapitalističnega **produkcijskega načina,** prav tako pa tudi **dela** samega, kolikor ga opravljajo mezdni delavci za lastnike produkcijskih sredstev, **proletarci za kapitaliste,** bo kasneje mnogo bolj sposoben zapopasti smisel in doseg tistih težjih preiskav prvih treh poglavij o dvocepnem značaju **blaga** kot nosilca uporabne vrednosti in menjalne vrednosti, o dvocepnem značaju **blaga producirajočega dela** in o nasprotju **blaga in denarja.**

Toda tako daleč še sploh nismo. Tista prva poglavja, pravi kamen spotike in jeze za mnoge generacije Marxovih bralcev, lahko za zdaj pustimo še čisto ob strani, čeprav bi bil njihov znaten del za nas že zdaj popolnoma dostopen. To velja zlasti za **»Analizo vrednostne substance in vrednostne velikosti«** v obeh prvih

pododdelkih prvega poglavja, o katerih pravi Marx v predgovoru, da ju je nasproti prikazu v spisu »H kritiki politične ekonomije« doslej »kar najbolj mogoče populariziral«. Nasprotno to nikakor ne velja za tretji pododdelek, **»vrednostna forma«**, ki sledi za tem, ki ga je Marx sam v 13 letih, 1859–72, nič manj kot štirikrat upodobil v različnih formah in v katerem »gre zares za dlakocepljenje«. Iz drugih razlogov, ki jih je še treba pojasniti, to ne velja tudi za 4. pododelek, **»Fetiški značaj blaga in njegova skrivnost«**. Kratko 2. poglavje je spet lahko, tretje pa nasprotno za začetnika izredno težko razumljivo.

Najbolje bo torej storil še popolnoma nevajeni bralec, ki ga mi predpostavljamo, če se na tej stopnji še sploh pobliže ne spušča v prvo poglavje, temveč od natančneje preštudiranega petega poglavja, po najprej čisto bežnem pregledu 6. in 7. poglavja, takoj preide k tistemu osmemu poglavju, **»Delovnik«**, o katerem smo že zgoraj bolj obširno govorili, da je posebno lahko berljivo. Tukaj le dodajmo, da to osmo poglavje tudi po svoji vsebini predstavlja enega najpomembnejših delov, v marsikaterem pogledu vrhunec celotnega Marxovega kapitalnega dela. 9. poglavje z njegovimi umetniško abstraktnimi in le dialektično govorjenimi »enostavnimi« izpeljavami je za zdaj treba vsekakor v celoti preskočiti. Iz 10. poglavja bomo predhodno vzeli le toliko, da se učimo zapopasti razliko med **»absolutno« in »relativno« presežno vrednostjo,** ki jo je Marx razložil z največjo razumljivostjo na prvih straneh tega poglavja; to je razlika med povečanjem za profit opravljenega presežnega dela z absolutnim podaljševanjem delovnega dneva (8. poglavje) in povečanjem presežnega dela z relativnim skrajševanjem za vzdrževanje delavca samega nujnega dela delovnega časa, kot posledice splošnega dviga produktivne moči dela. Nato spet sledijo **poglavja 11–13,** ki jih je Marx priporočil kot posebno lahka, v zvezi s katerimi je treba tu le še dodati, da se sicer res lahko vsa tri označi kot »lahko branje«, vendar pa le v zelo neenaki meri. Najlažje je 120 strani dolgo 13. poglavje **»Mašinerija in velika industrija«**, ki po formi in vsebini hkrati predstavlja novi vrhunec dela. Temu nasproti so težave, pojmovane narave v 11. in 12. poglavju že malo večje, in posebno 12. poglavje, **»Manufaktura«**, vsebuje poleg nekaterih zelo lahko berljivih oddelkov tudi nekatera razlikovanja, ki gredo najprej težje v glavo; zato se priporoča, da se od prvega pododdelka tega poglavja, ki pojasnjuje **»dvojni izvor manufakture«**, ob tem, da se preskoči oba naslednja, preide naravnost k četrtemu in petemu pododdelku, ki obravnavata **»Delitev dela znotraj manufakture in znotraj družbe« in »Kapitalistični značaj manufakture«.**

Z dosedanjim je bralec začasno premagal najpomembnejše. Spoznal je **pravi delovni in produkcijski proces** in s tem dejansko jedro kapitala. V drugi vrsti velja zdaj ta delovni in produkcijski proces postaviti v njegovo **okolje** in **časovno zvezo.** Zato naj bere najprej tretji pododdelek 4. poglavja: **»Nakup in prodaja blaga delovna sila«**, zatem VI. razdelek, **»Mezda«**, ob tem da začasno izpusti 20. poglavje, »Nacionalna različnost mezd«, ki je precej težko tudi za strokovnjaka, se pravi torej najprej le tri poglavja 17–19, **Mezda, Časovna mezda, Kosovna mezda.**

Nadalje smiselno sledi cel VII. **razdelek,** ki posamični produkcijski proces postavlja v nepretrgani **tok reprodukcije in akumulacije,** to pomeni v – do določene meje – nenehno samoohranjanje in nadaljnji razvoj kapitalističnega produkcijskega načina ter iz njega izhajajočega meščanskega družbenega reda. Tudi v ta razdelek ponovno pade eno tistih posebno lahkih poglavij, ki jih je Marx priporočil gospe Kugelmann. To je zaradi svojega tempa, ki jemlje sapo in silnega poleta po pravici slovito 24. poglavje, **»Tako imenovana prvotna akumulacija«.** In res

tvori to lahko berljivo 24. poglavje skupaj z dodatnim 25. poglavjem o teoriji in praksi **»modernega kolonialnega sistema«** v stvarnem oziru tretji vrhunec Marxovega dela. Kljub temu priporočamo našim bralcem, da si to poglavje, ki ga je Marx zamislil kot kronani zaključek, tudi dejansko prihranijo za konec, kolikor sploh nameravajo obvladati celotno delo z vsemi njegovimi lahkimi in težkimi deli. V prid takemu postopanju govorijo mnogi razlogi. Najprej spadajo tudi že predhodna **poglavja** 21–23 tega razdelka največji del k manj težkim delom knjige. Dalje pa je tudi mogoče, da je začetnik zapeljan v zmoto, če prej vzame to 24. poglavje »Tako imenovana prvotna akumulacija«. S Franzom Oppenheimerjem in mnogimi drugimi se lahko pusti zapeljati v to, da sprejme to Marxovo teorijo prvotne akumulacije, ki predstavlja nepogrešljivi, pa vendar le en in ne ravno centralni d e l Marxove teorije kapitala, za c e l o teorijo kapitala ali vsaj za njen odločilni **temelj**. Bralec bo torej storil bolje, če štiri poglavja VI. razdelka o **procesu akumulacije** bere tako, kakor si sledijo v »Kapitalu«, nato pa po prvem začetnem preboju skozi celotno delo začne z natančnejšim študijem njegovih posameznih delov.

III

Za globlje razumevanje teorije »Kapitala« je treba osvetliti predvsem dve točki. Ene izmed njiju smo se pravkar dotaknili, ko smo omenjali napačne predstave o pomenu poglavja o prvotni akumulaciji v okviru celotne teorije »Kapitala«, ki so razširjene – tako znotraj marksističnega tabora kot tudi pri nasprotnikih. Bolj splošno povedano, tu ne gre le za to eno poglavje, temveč v zvezi s tem še za številne druge oddelke na različnih mestih v Kapitalu, ki samo niso prerasli v posebna poglavja. Med drugim spada sem že prej omenjeni četrti pododdelek prvega poglavja, **»Fetiški značaj blaga in njegova skrivnost«**, tretji pododdelek 7. poglavja, **»Seniorjeva zadnja ura«**, šesti pododdelek 13. poglavja **»Teorija kompenzacije z ozirom na delavce, ki jih izpodrivajo stroji«** in oba pododdelka 22. poglavja, ki sta v najtesnejši zvezi s poglavjem o prvotni akumulaciji, **»zmotno pojmovanje razširjene reprodukcije s strani politične ekonomije« in »takoimenovani delovni fondi«**. Vse te – in še številne podobne izpeljave, ki nastopajo v vseh delih Kapitala – imajo skupno to, da predstavljajo **»kritiko«** politične ekonomije v ožjem pomenu besede, kot to v skladu s svojim podnaslovom počne tudi sicer že celotno delo. To spoznamo že na zunaj v direktnem namigu na »zmotno pojmovanje« posameznih ekonomov **(Senior)** ali politične ekonomije v celoti ter v oznaki tu preiskovane tvorbe kot »skrivnosti«, kot nečesa »takoimenovanega«, za čemer je v resnici skrito nekaj čisto drugega in več podobnih obratov.

Pobliže pogledano razpadejo ti v ožjem pomenu besede »kritični« spoprijemi kapitala ponovno v dva raznovrstna sestavna dela zelo različnega pomena. Pri enem gre za običajno »kritiko« v šolskem smislu. To povsod tam, kjer Marx s svojega premišljenega znanstvenega stališča sebi in svojim bralcem v zadovoljstvo prav po mili volji raztrga navidez znanstvene teoretične skoke enega poznejših, postklasičnemu obdobju meščanske ekonomije pripadajočih učenjakov. Sem spada npr. blesteča zavrnitev »teorije« znanega oxfordskega profesorja **Nassau W. Seniorja** o pomenu »zadnje« delovne ure v 7. poglavju ter v meščanski ekonomiji še do danes živeče »teorije« o takoimenovani »abstinenci« kapitala, ki jo je ob neki drugi priložnosti »odkril« isti »resnobni učenjak«. Ti deli Marxove ekonom-

ske kritike spadajo k najbolj zabavnim oddelkom Kapitala in vrhu tega pod svojim kritično satiričnim ovojem skoraj zmeraj skrivajo še znatno stvarno zalogo pomembnih sprevidov, ki so bralcu podani tu takorekoč »igraje«. Kljub temu, strogo vzeto, ne spadajo k jederni vsebini Kapitala, temveč bi lahko prav tako dobro stali v načrtovani »četrti knjigi« o »zgodovini teorije«, o kateri Marx sam nekoč (31. julija 1865) piše Engelsu, da bi naj imela v nasprotju s teoretičnimi deli (prvimi tremi knjigami) bolj »zgodovinsko – literaren« značaj in da bi bila zanj samega »relativno najlažji del«, kajti »vsa vprašanja so rešena v prvih treh knjigah, ta zadnja je torej bolj ponovitev v zgodovinski formi«.

Čisto drugačen značaj ima drugi od obeh sestavnih delov, ki smo ju razlikovali pri kritičnih izvajanjih v ožjem pomenu besede. Sem spadajo številna po obsegu mnogo manj izstopajoča, toda vsebinsko izredno pomembna mesta, kakor npr. prikaz spora o mejah delovnika, ki ga po ekonomskih zakonih blagovne menjave ni mogoče odločiti, predvsem pa zaključni pododdelek 1. poglavja »**Fetiški značaj blaga in njegova skrivnost**« ter zaključno poglavje celotnega dela »**Takoimenovana prvotna akumulacija**« in v njej prikrita »**skrivnost**«. Marxova »Kritika politične ekonomije«, ki začenja kot ekonomska teorija s pojmovnim pojasnjevanjem dejanskih ekonomskih zakonov gibanja in razvoja moderne meščanske kapitalistične družbe ter z najstrožjo znanstveno doslednostjo zasleduje do zadnjih teoretičnih konsekvenc vse teze ekonomskih teoretikov klasičnega, to je revolucionarnega obdobja meščanskega razvoja o tem predmetu, na koncu na teh mestih zminira tudi okvir ekonomske teorije same. Če je **o nastanku kapitala iz presežne vrednosti ali iz »neplačanega dela«,** najprej v razdelkih o **produkcijskem procesu,** nato v razdelku **o reprodukciji in akumulaciji,** povedano vse, kar je mogoče o tem reči z ekonomskega stališča, pa pri tem vendarle naposled zmeraj preostane razčiščevanje nerazrešenega, konec koncev »izvenekonomskega« ostanka v podobi vprašanja: Od kod je prišel pred vso kapitalistično produkcijo prvi kapital in prvo kapitalistično razmerje med izkoriščevalskimi kapitalisti in izkoriščanimi mezdnimi delavci? Do tega vprašanja je Marx svoje preiskovanje ponovno gnal naprej v pravem ekonomsko-teoretičnem prikazu, nato pa preiskovanje začasno prekinil. Nanj se vrne v zaključnem poglavju. Njegova kritika najprej strašno temeljito razdeja odgovor, ki ga na to »zadnje vprašanje« meščanske ekonomije niso dajali le preprosti zainteresirani branilci kapitalističnih razrednih interesov (po Marxu takoimenovani »vulgarni ekonomi«), temveč tudi takšni »klasični ekonomi« kot je Adam Smith. Pokaže, da ta odgovor nima »ekonomskega«, temveč le še domnevno zgodovinski, v resnici enostavno legendarni značaj. Naposled preide s svoje strani z isto strašansko temeljito stvarnostjo k temu, da vprašanja, ki so dotlej ostala »ekonomsko« nerazrešena in čisto odprta, prav tako ne pojasnjuje več ekonomsko, temveč **zgodovinsko** in jih slednjič sploh ne rešuje več teoretično, marveč **praktično,** v obliki razvojne tendence, ki je izpeljana iz pretekle in vprične zgodovine in kaže v prihodnost. Šele iz te razlage dejanskega zastavljanja vprašanja poglavja »Prvotna akumulacija« se pojasni dejansko razmerje tega sklepnega poglavja do predhodnih delov Marxovega dela, prav tako pa tudi mesto zadnjega, sedmega pododdelka znotraj tega poglavja, ki zaključuje zgodovinski prikaz nastanka in razvoja kapitalske akumulacije z »**zgodovinsko tendenco kapitalistične akumulacije**«. Hkrati iz tega izhajajo prepričljivi metodični razlogi, zaradi katerih »takoimenovana prvotna akumulacija« faktično ne spada na začetek ali v sredino, temveč na konec Marxovega kapitalnega dela. Iz teh razlogov jo je Marx postavil tja, iz istih bi si jo naj tudi bralec Marxovega Kapitala prihranil za konec.

IV

Druga točka, ki jo je treba tu še razčistiti, zadeva sovisnost ne posameznih razdelkov in poglavij, temveč pravi **miselni in pojmovni razvoj** sam. Obenem gre tu za edine dejansko večje težave, ki jih nevajenemu, sicer strokovno-znanstveno, ne pa hkrati filozofsko šolanemu bralcu zares zadajajo deli Marxovega dela, ki jih do zdaj še nismo pobliže obravnavali in ki najbrž nosijo tudi glavno krivdo za pogosto tožbo o »težki razumljivosti Kapitala«. Mišljena mesta so predvsem že zgoraj kratko omenjeni tretji podrazdelek prvega poglavja, **vrednostna forma**« in, čeprav v znatno manjši stopnji, nekateri z njim tesno povezani deli tretjega poglavja »**Denar**«, nato pa še nekateri drugi odlomki, med njimi prav tako že imenovana poglavja 7, 9 in 10 v svojem specifičnem razmerju do poglavij 14–16, o »**absolutni in relativni presežni vrednosti**«, ki se, površno gledano, kažejo kot njihova enostavna ponovitev. Vse omenjene težave so povezane s takoimenovano »**dialektično metodo**«.

Pojasnila o pomenu te metode za zgradbo in prikaz Kapitala, ki jih je dal Marx sam v spremni besedi **K drugi izdaji**, se včasih dobro ali zlonamerno napačno razumejo, tako, kot da gre le zato, da bi Marx pri izdelavi svojega dela in posebno v poglavju o vrednostni teoriji »sem in tja koketiral« s specifičnim izraznim načinom Heglove dialektike. Če pogledamo natančneje, pa spoznamo, da gredo že posebna pojasnila, ki jih Marx podaja na tem mestu, znatno dlje, in se iztekajo v polno priznavanje sicer ne Heglove mistificirane lupine, pač pa racionalnega jedra dialektične metode. Naj se je znanstveni raziskovalec Marx lotil vse konkretne dejanskosti ekonomsko družbenih in zgodovinskih stvarnih stanj strogo empirično, se bralcu, ki še ni šel skozi strogo šolo znanosti, na prvi pogled kažejo shematsko abstraktni in nedejanski ti skrajno enostavni pojmi: blago, vrednost, vrednostna forma, v katerih naj bo od vsega začetka kot predhodno nerazvita klica vsebovana vsa konkretna dejanskost celokupne biti in nastajanja, nastanka, razvoja in propada vpričnega produkcijskega načina in družbenega reda in je po najprej prikritem vedenju »demiurga« tega celotnega duhovnega akta poustvarjanja dejanskosti tudi že faktično vsebovana, le za običajne oči težko ali sploh ne spoznatna.

Tako je predvsem s pojmom »**vrednosti**«. Kot je znano, tega pojma in izraza ni iznašel Marx, temveč ga je našel gotovega v klasični meščanski ekonomiji, predvsem pri **Smithu in Ricardu**. Kritiziral ga je in ga uporabil v faktično dani in razvijajoči se dejanskosti na neprimerno bolj realistični način kot klasiki. Čisto drugače kot še pri Ricardu, je prav pri Marxu realna, zgodovinsko družbena dejanskost tistih razmerij, ki jih izraža s tem pojmom, nedvomno otipljivo dejstvo. »Nesrečik ne vidi«, piše Marx o nekem kritiku njegovega pojma vrednosti v nekem pismu iz 1868, »da bi, če v moji knjigi ne bi bilo nobenega poglavja o 'vrednosti', analiza realnih razmerij, ki jo dajem, vsebovala dokaz in izkaz dejanskih vrednostnih razmerij. Čvekanje o nujnosti, da je treba dokazati pojem vrednosti, temelji na najpopolnejši nevednosti tako o stvari, za katero gre, kot o metodi znanosti. Da bi poginil vsak narod, ki bi ustavil delo ne za eno leto, temveč za nekaj tednov, to ve vsak otrok. Prav tako ve, da različne mase produktov, ki ustrezajo različnim potrebam, zahtevajo različne in kvantitativno določene mase družbenega celokupnega dela. Da se ta nujnost delitve družbenega dela v določene proporce sploh ne more ukiniti z **določeno formo** družbene produkcije, temveč lahko

spremeni le način **svojega pojavljanja,** je samo po sebi razumljivo. Naravnih zakonov sploh ni mogoče ukiniti. Kar se lahko v zgodovinsko različnih **stanjih** spremeni, je le **forma,** v kateri se ti zakoni uveljavljajo. Forma pa, v kateri se uveljavi ta proporcionalna delitev dela v družbenem stanju, v katerem se uveljavlja sovisnost družbenega dela kot **privatna menjava** individualnih delovnih produktov, je ravno **menjalna vrednost** teh produktov.«

Naj zdaj s tem primerjamo prve strani Kapitala, kakor se najprej ponujajo tistemu, ki o vseh teh realističnih »ozadjih« pisca še nič ne ve: Sicer so tu nekateri pojmi najprej dejansko sprejeti iz »prikazovanja«, to se pravi iz izkustvenih dejstev kapitalističnega produkcijskega načina, med njimi kvantitativno razmerje, ki se kaže v medsebojni menjavi različnih vrst »uporabnih vrednosti« ali »menjalna vrednost«. To še z empirično sledjo obremenjeno slučajno menjalno razmerje uporabnih vrednosti pa se takoj zamenja za neko novo, z abstrakcijo uporabnih vrednosti blaga dobljeno nekaj, ki se v tem »menjalnem razmerju« blag ali njihovi menjalni vrednosti le kaže. Šele ta, z abstrakcijo prikazovanja dobljena »imanentna« ali notranja »**vrednost**« tvori nato pojmovno izhodišče za vse izpeljave kapitala, ki sledijo. »Nadaljevanje preiskovanja«, izrecno pojasnjuje Marx, »nas bo popeljalo nazaj k menjalni vrednosti kot nujnemu izraznemu načinu ali prikazni formi vrednosti, ki jo je najpoprej vendarle treba opazovati neodvisno od te forme.« Tudi potem, ko se je to zgodilo, še nismo nikakor prispeli nazaj k nečemu kot empirično neposredno danemu prikazovanju, temveč se gibljemo skozi razvoj **vrednostne forme do denarne forme,** ki ga je Marx kakor Hegel izvedel z dovršenim mojstrstvom kot neprekosljivo virtuozno umetnino dialektičnega pojmovnega razvoja, nato pa šele v četrtem, vseskozi sijajnem podrazdelku »**Fetiški značaj blaga**«, ki pa je za preprostega bralca tudi ustrezno težak, izvemo razkrito skrivnost, da ravno »vrednost«, tako kot blagovna telesa in telesa lastnikov blaga, ne izraža nekaj fizično dejanskega, tudi ne kakor uporabna vrednost kak enostaven odnos med nekim danim ali produciranim predmetom in kako človeško potrebo, marveč se razvozla kot »pod stvarnim« ovojem skrito razmerje med osebami, ki pripada nekemu določenemu zgodovinskemu produkcijskemu načinu in družbeni formaciji, pa je bilo vsem prejšnjim zgodovinskim epoham, produkcijskim načinom in družbenim formacijam v tej »stvarno zakriti« formi popolnoma neznano in bo tudi za bodoče ne več na blagovni produkciji temelječe produkcijske načine in družbene organizacije spet postalo popolnoma odvečno.

S tem primerom ponazorjena forma Marxovega prikaza nima le odlike zmagovite znanstvene in umetniške prodornosti. Je tudi v največji meri primerna za znanost, ki v svoji tendenci ni naravnana v ohranitev in nadaljnji razvoj, temveč v bojevito spodkopavanje in revolucionarni prevrat vpričnega kapitalističnega gospodarskega in družbenega reda. Bralcu Kapitala niti za trenutek ne dovoli, da bi zamaknjeno počil v pogledu na dejanskosti in dejanske zveze, ki se neposredno kažejo, temveč povsod pokaže notranji nemir v vsem obstoječem. Skratka, vse druge metode raziskovanja družbe in zgodovine vseskozi prekaša v tem, da »v pozitivno razumevanje obstoječega hkrati vključuje tudi razumevanje njegove negacije, njegovega nujnega propada, zajema vsako nastalo formo v toku gibanja, torej tudi po njeni minljivi plati, si z ničemer ne pusti imponirati, je po svojem bistvu kritična in revolucionarna.« S tem temeljnim značajem Marovega načina prikazovanja se mora enkrat za vselej sprijazniti vsak bralec, ki iz Kapitala noče dobiti le nekaterih delnih vpogledov v kolesje in razvojne tendence vprične družbe, temveč želi popolnoma in temeljito zapopasti celotno teorijo, ki je v njem vsebovana.

Le same sebe bi goljufali, če bi morda hoteli odpreti kak »udobnejši« pristop h Kapitalu – kar na sebi ne bi bilo čisto neizvedljivo – s tem, da ga ne beremo od spredaj nazaj, temveč v določenem smislu »ritensko«. S tem bi si vsekakor prihranili napor, da npr. v 9. **poglavju** spoznamo nekaj »zakonov« o zvezi med »mero in maso presežne vrednosti«, ki vsi veljajo le po predpostavki, da še popolnoma odmislimo možnost šele v naslednjem poglavju nastopajoče »relativne« presežne vrednosti, in da nato, po prav tako »abstraktnem« razvoju zakonov relativne presežne vrednosti v naslednjih poglavjih, naposled v 14. **poglavju** ugotovimo, da se »z določenega vidika razlika med absolutno in relativno presežno vrednostjo sploh kaže brezpredmetna« s tem, da se izpostavi, da je »relativna presežna vrednost absolutna, absolutna presežna vrednost relativna«, v resnici pa obe upodabljata le abstraktne momente konkretne dejanske presežne vrednosti – tega spet še skrajneje abstraktnega momenta razvoja, ki konec koncev meri na dejanske pojave ekonomske dejanskosti, ki nas obdajajo. Toda prav na tej strogi metodi, ki nič ne izpušča in nepreverjeno nič ne privzema vnaprej iz površnega in v predsodke ujetega »vseobsežnega« »izkustva«, temelji vsa formalna odlika Marxove znanosti. Če to potezo iz Kapitala brez nadomestila izčrtamo, potem v resnici prispemo na stališče »vulgarne ekonomije«, ki je osvobojeno vsake znanstvenosti in ga je Marx tako pikro zmerjal, ki teoretično nenehno »trka na videz proti zakonu prikazovanja«, praktično pa na koncu brani le interese tistega razreda, ki se v trenutni, neposredno dani dejanskosti, kakršna je, počuti varen in zadovoljen, ne da bi vedel ali hotel vedeti kaj o tem, da tej dejanskosti pripada kot globja, teže pojmljiva, toda popolnoma enako dejanska danost tudi njeno nenehno spreminjanje, nastanek in razvoj, propad njenih vpričnih form in prehod k prihodnjim novim formam bivanja ter zakon vseh teh sprememb in razvojev. Kljub vsemu pa bo tudi takšen bralec, ki se je načelno pripravljen popolnoma zaupati dialektično napredujoči miselni poti »Kapitala«, pred branjem 9. poglavja s pridom najprej prelistal nekaj strani 14. poglavja, in na ta način vendar vsaj malo poznal pot, po kateri se giblje naprej miselna pot, ki je začeta v 9. poglavju, natančneje pogledano pa še mnogo prej.

To, na nekaj primerih prikazno »dialektično« razmerje med prvimi, čisto abstraktnimi in kasnejšimi, vse bolj konkretnimi formami obravnavanja enega in istega empiričnega predmeta ali razmerja, skozi katerega se sicer v izvenznanstvenem življenju veljavni redosled opazovanja danih dejanskosti kaže formalno obraten ali postavljen »na glavo«, velja za celotno zgradbo »Kapitala«. Tako, kakor znova izrecno pojasnjuje Marx, pojma »mezda« za njegovo preiskovanje še ni pred 17. poglavjem, marveč nastopa samo pojem **»vrednosti«** (in morda še cena) **»blaga delovna sila«**; šele v 17. poglavju je iz tega pojma, ki izhaja iz pojmovnega razvoja, »izveden« tisti drugi pojem, **mezda,** ki **»se na površju meščanske družbe kaže kot cena dela«.**

S tem »dialektičnim« načinom prikazovanja kapitala je končno v zvezi tudi raba pojma in principa »protislovja«, ki je za dialektično neizobraženega bralca (torej za resnično velikansko večino vseh današnjih bralcev ne glede na njihovo siceršnjo morebitno stopnjo izobrazbe) najprej težko razumljiva, posebno pa »protislovja« med takoimenovanim »bistvom« in takoimenovanim »pojavom«, ki ga Marx izvede povsod v Kapitalu, pa tudi v svojih drugih delih. »Vsa znanost bi bila odveč, če bi pojavna forma in bistvo stvari neposredno sovpadala«, na to temeljno načelo Marxove znanosti se bo moral navaditi bralec Kapitala prav tako

kot na pripombo, ki često nastopa v Kapitalu, da katerokoli »protislovje«, ki se odkrije v nekem prikazanem pojmu ali zakonu ali formuli, npr. v pojmu »variabilnega kapitala«, v resnici nič ne nasprotuje rabi tega pojma, temveč le »izraža v kapitalistični produkciji vsebovano protislovje«. V mnogih od teh slučajev kaže natančnejša analiza, pa tudi v primeru »variabilnega kapitala«, s katerim smo si ravnokar pomagali, je Marx sam navedel, da domnevno »protislovje« kot tako v resnici sploh ne eksistira, temveč je le hlinjeno z nekim simbolično skrajšanim ali iz drugih razlogov nerazumljivim načinom izražanja. Kjer tako enostavna odstranitev protislovja ni mogoča, se mora antidialektični nasprotnik govora o protislovju v pojmovnem izpeljevanju zvez, ki nastopa kot stroga znanost, tolažiti z **Goethejevim** izrekom o prispodobah, na katerega je spomnil že **Mehring** v svoji interesantni študiji o Marxovem stilu:

»Gleicheisse dürft ihr mir nicht verwehren,
Ich wüsste mich sonst nicht zu erklären.«[2]

V resnici »dialektična« umetnija, ki jo je Marx uporabil na mnogih pomembnih mestih svojega dela, da bi prikazal nasprotja med dejansko družbeno bitjo in zavestjo njenih nosilcev, razmerje med globjo glavno tendenco in njenimi najprej še kompenziranimi ali celo prekompenziranimi »protitendencami« zgodovinskega razvoja, pa tudi same realne konflikte družbenih razredov, ki se borijo drug proti drugemu, kot prav tako mnoga **»protislovja«**, v vsakem primeru nima značaja in vrednosti banalne **prispodobe,** temveč prispodobe, ki osvetljuje globoke zveze. Popolnoma isto velja tudi za drugi dialektični pojem, ki v »Kapitalu« nastopa manj pogosto, zato pa na odločilno pomembnih mestih, to je pojem prehoda kvantitete v kvaliteto ali nekega pojma, neke stvari ali nekega razmerja v njegovo (dialektično) nasprotje.

V

Tu predložena nova izdaja »Kapitala« temelji na drugi Marxovi izdaji prvega zvezka iz leta 1872. Tekst te izdaje je v osnovi ponovno podan brez vsake okrajšave tako, kakor ga je Marx sam redigiral 1872. Zato se znatno razlikuje od obeh do sedaj razširjenih besedil v nemškem jeziku: od tistega, ki ga je pripravil Engels kot četrto izdajo 1890, od odtlej nespremenjeno ponatisnjenega teksta Meissnerjeve izdaje in teksta Dietzove izdaje, ki ga je pripravil s podporo Rjazanova in drugih Kautsky 1914. Tudi ti izdaji sta obe izšli iz teksta druge izdaje, sta pa ta tekst z izdatno uporabo napotkov, ki jih je za to dal Marx delno ustno in v pismih, delno v obliki notic v njegovem priročnem primerku nemške izdaje iz 1872 in francoske izdaje iz 1872/75, v precejšnji meri preoblikovali in izpopolnili, premestili dolge pripombe v tekst, dodali pojasnila in dopolnilne opombe in podobno. Zdaj predložena izdaja si je v tem zadala mnogo večjo omejitev: tudi odstopanja francoske izdaje, dokončane pod Marxovo osebno kontrolo v letih 1872 do 1875, torej skoraj istočasno z drugo nemško izdajo, od popolnoma izvirnega Marxovega nemškega teksta iz 1872 je upoštevala predvsem samo v takih primerih, kjer s tem ni bila narušena njegova strogo znanstvena zgradba in umetniška sklenjenost. Za ta postopek je bila odločilna predvsem presoja, da »Kapital« danes, več kot šestdeset let po svojem izidu in skoraj petdeset let po smrti

[2] Prispodob mi ne smete zabraniti, drugače bi se ne znal izraziti.

njegovega pisca, že pripada zgodovini. S tem nikakor ni mišljeno, da bi manj učinkoval, razen tega pa smo zgoraj razločno izrekli naše nasprotno mnenje. Vendar pa je danes način, kako učinkuje »Kapital« drugačen, kot je bil pred 40, pa tudi še pred 20 leti. Zato danes npr. tudi nima nobenega smisla več, da bi hoteli izvirnemu Marxovemu tekstu Kapitala v katerikoli točki kolikor mogoče »prilagoditi« nova dejstva, ki so nastopila šele v kasnejšem razvoju. Sicer pa danes noben razumen človek ne more več dvomiti v silno preroško moč Marxovega prikaza razvojnih tendenc kapitalističnega produkcijskega načina in to preroštvo deluje najmočneje v formi, v kateri ga je prvotno izrekel Marx sam. Če se torej francoska izdaja, ki jo je prav tako avtorizíral Marx, brez dvoma v marsikaterem pogledu, npr. v prikazu gibanja koncentracije kapitala (v drugem podrazdelku 23. poglavja), kaže bolj moderno kot druga nemška izdaja, ki je nasproti prvi manj spremenjena, potem še ni nujno, da ta okoliščina, vzeta sama zase, odloča v prid francoski verziji. Šele raziskati je treba, če ne gre ta odlika – v omenjenem ali tudi v drugih primerih – spet na račun drugih odlik, ki jih ima nemška izdaja, če ni npr., kot je pogosto slučaj, z obširno obravnavo stranskih točk in polemik proti francoskim socialistom in ekonomom v preveliki meri zrahljana zmagovita enotnost miselnega razvoja, ki je značilna za nemški tekst. Zato smo za našo izdajo sicer upoštevali tudi francoski tekst, toda mnogokrat smo spremembe in dopolnitve, ki so bile predložene s tem ali z drugimi odstopanji kasnejših Engelsovih izdaj od Marxovega originalnega teksta druge izdaje, tudi opustili, če so se te spremembe, opazovane posamično, gibale v smeri, ki jo je Marx sam naznačil ali dopuščal. Mislimo, da je na ta način v **celoti** doseženo bolj zvesto podajanje prvotne Marxove celotne misli in njene forme.

Ista temeljna razmišljanja veljajo tudi za obravnavanje daljših ali krajših, delno več strani dolgih **opomb,** ki so, kot je znano, »Kapitalu« dodane vseskozi v velikem številu. Zato so bile iz teh opomb v osnovi najprej izločene vse pripombe, ki so bile prvotnemu tekstu dodane kasneje in opozarjajo na kasneje spremenjena razmerja. Te pripombe so v svoji dosedanji formi odvečne ali pa več ne zadostujejo. Tako je do preloma stoletja ali celo do izbruha svetovne vojne nemara bilo smiselno prikaz angleške tovarniške zakonodaje, ki ga je Marx izpeljal v 8. in 13. poglavju svojega dela do leta 1866 in ga sklenil s splošnim izgledom za nadaljnji razvoj, nadaljevati preko tega termina v več ali manj krajših opombah, kot je to najprej začel Marx v neki opombi k drugi izdaji, nato pa nadaljeval Engels in kasneje Kautsky. Nasprotno se je danes treba takim naknadnim dodatkom odpovedati ali pa bi jih morali pustiti narasti do takega obsega, da bi bil s tem narušen celotni okvir Marxovega prikaza. Noben razumnik ne bo želel v opombah Marxovega Kapitala iz 1867/72 študirati nadaljnjega razvoja angleške tovarniške zakonodaje v zadnji tretjini 19. in prvi tretjini 20. stoletja.

Potem, ko smo izločili to skupino, nam ostanejo še tri skupine opomb. Prva sestoji v čisto formalnih dokazovanjih in mnogih zanimivih bojevitih polemikah s sodobno »vulgarno ekonomijo«, ki pa so za razumevanje teksta popolnoma nepotrebne. Od vsega tega znanstvenega aparata je bilo mogoče največji del brez škode izpustiti; toda tudi tu so, kolikor le mogoče, ostale posebno posrečene formulacije in najbolj izbrani primeri posebnega sarkastičnega humorja, s katerimi je Marx ob takih prilikah navadno obračunal s subjekti, ki si jih je za to izbral.

Če je moglo to, da smo opustili ta čisto »znanstveni aparat«, pripeljati do določene razbremenitve preobilnega materiala, pa s tem v nobenem primeru nismo smeli omejevati zanesljivega in popolnega doseganja nekega drugega smotra, ki

si ga je bil Marx po Engelsovem poročilu zastavil pri svojih teoretskih opombah. Ta cilj je bil v tem, da v vseh primerih, kjer je za zgodovino znanosti pomembna ekonomska predstava, ugotovi, kje, kdaj in kdo je prvi jasno izrekel neko tako, v toku razvoja podano misel. Če je Marx, po Engelsu, že v opombah prvega zvezka anticipiral nalogo »četrte knjige« in pripravil »k tekstu sprotni povzeti komentar zgodovine ekonomske znanosti« ter v njem »dognal po datumu in avtorju« v posameznem in pomembnem napredek ekonomske teorije, potem je bilo treba to pomembno sestavino dela vsekakor obdržati. Bralec naj se torej ne začudi, če bo v tej izdaji mnogokrat naletel tudi na čisto kratke opombe na to ali ono ime ali na naslove knjig, ki bi se lahko za izdajo, namenjeno le za branje ne pa za strogo strokovnoznanstveno raziskovalno delo, zdele odvečne. V vseh teh primerih gre za to, da bi imel tudi bralec, ki ni strokovno zainteresiran, možnost spoznati te tekoče navedbe o dejanski zgodovini politično ekonomske znanosti, ki jih je Marx s svojim obsežnim poznavanjem, s svojo globoko znanstveno objektivnostjo ter neprikrito partijnostjo vključil v »Kapital«.

Končno je bilo treba ohraniti neskrajšane ali z neznatnimi okrajšavami seveda tudi vse opombe, ki ne vsebujejo le formalnih, temveč stvarno vsebinske dokaze in dopolnila k tekstu, torej statistične in zgodovinske podatke, globoke filozofske uvide in podobno. Formalno se naše obravnavanje opomb od drugih izdaj razlikuje v tem, da so opombe oštevilčene po poglavjih, oštevilčenje po razdelkih pri Engelsu in Kaustskem pa se pojasni zgodovinsko iz dejstva, da v prvi Marxovi izdaji iz 1867 kasnejša »poglavja« še niso obstajala, temveč so kot poglavja nastopali zdajšnji veliki »razdelki«. Znotraj vsakega poglavja je vsaka knjiga označena ob prvi navedbi točno, ob kasnejših navedbah pa le še skrajšano. Maloštevilne opombe, ki jih je dodal izdajatelj, za razliko od Marxovih niso označene s tekočo številko, temveč z znakom.

Končno je treba dodati še besedo o posebni rešitvi problema prevajanja. Kot je že zgoraj omenjeno, so v tej izdaji vse tujke, ki niso same po sebi razumljive, v tekstu ponemčene ali pojasnjene v dodatnem seznamu tujk. Vsi tujejezični citati v tekstu in opombah so prevedeni, poleg tega pa so tudi naslovi citiranih spisov podani v nemškem jeziku, s čemer smo, mislimo, povečali uporabnost dela za bralce, ki nimajo izobrazbe tujih jezikov. Kdor se zanima za natančen naslov kakega tujejezičnega spisa, ga najde v seznamu citiranih del, ki je dodan kot nadaljnja priloga.

Znatno »prevajalsko delo« je bilo treba naposled opraviti še na nekem mestu, kjer ga najpoprej ne bi pričakovali. Znaten del Kapitala, posebno pa 8. in 13. poglavja sestoji iz mest iz uradnih angleških »modrih knjig«, ki jih je Marx navedel v nemškem prevodu; v vseh poglavjih so v tekstu in v opombah številna mesta iz tujejezičnih izvirnih del navedena v nemškem prevodu. Kompletno preverjanje vseh teh citatov za angleško izdajo 1887 je izvedla Marxova mlajša hči Eleanor. Po Engelsovem poročilu je vsa navedena mesta primerjala z originali in za Marxov prevod v glavnem vstavila za največji del pretežno citatov iz angleških virov angleški izvirni tekst. Pri tem so nastala seveda določena neskladja, ker je bilo tudi pri tako temeljitem raziskovalcu virov kot je bil Karl Marx, neizogibno, da se od velikanske množice bolj ali manj obsežnih citatov, ki si jih je bil izvlekel v različnih časih na različnih krajih, v začetku včasih tudi iz francoskih prevodov angleških originalov in jih ohranil v nemškem, francoskem ali kateremkoli drugem jeziku ali v več medsebojno pomešanih jezikih, na koncu določeno število

ni več natančno skladalo z viri. Pri tem ne gre toliko za stvarno pomembne zmote kot za znatno število manjših in najmanjših netočnosti, ki pa naposled v svoji celokupnosti vendarle delujejo zelo moteče. Friedrich Engels in za njim Kautsky sta te, v angleški izdaji Kapitala iz 1887 vsebovane angleške originalne tekste v svojih poznejših izdajah upravičeno povsod konzultirala. Toda po našem mnenju pri tem, prav tako pa pri izločanju **anglicizmov,** ki so se Marxu samemu vedno znova prikradli, še nista šla dovolj odločno daleč, kar bi mogli pri Engelsu razložiti s tem, da je bil v svojih poznejših letih tako navajen na angleški jezik, da Marxovih anglicizmov večinoma sploh ni več opazil, medtem ko so jih mnogi kasnejši marksisti do današnjih dni večkrat občudovali kot posebne dosežke Marxove jezikovne ustvarjalne moči. V resnici ta jezikovna ustvarjalna moč pri Marxu vsekakor obstaja in daje njegovim delom en del prvotnega in močnega učinka, ki ga izvajajo na vsakega dovzetnega bralca. Toda Marxova ustvarjalna jezikovna moč nikakor ne sestoji v teh napačnih prevodih in čisto nemogočih jezikovnih zmešnjavah. Tu je torej šlo zato, da je treba storiti energičen korak naprej in brez najmanjše škode na rovaš posebnega Marxovega stila prevesti v pravilno nemščino obrate, ki današnjega bralca zavajajo v zmoto in so v nekaterih primerih celo nedvomno napačni in nerazumljivi. Upamo, da smo se z izvedbo teh in drugih že obravnavanih načel za korak približali cilju, da ustvarimo **izdajo Marxovega »Kapitala«, ki bo hkrati dosledna in ki jo bo mogel brati vsakdo.**

Razen že omenjenih in nekaterih drugih dodatkov, ki so namenjeni povečanju praktične uporabnosti »Kapitala« (**Seznam lastnih imen,** Razlaga angleških **kovancev, mer in uteži,** ki nastopajo v Kapitalu), je tej izdaji dodan neki teoretsko bolj pomemben dodatek. **Dodatek I** zajema znani obračun o poteku dotedanjih politično ekonomskih študij in o njihovem splošnem rezultatu, ki ga je Marx podal v predgovoru »H kritiki politične ekonomije«. To avtobiografsko poročilo daje najgloblje uvide v nastajanje ekonomsko in družbeno kritičnega raziskovalca Marxa ter v temeljne poteze tistega **materialističnega zgodovinskega nazora,** do katerega je sredi štirideset let prodrl nekdanji Heglovski idealfilozof in demokratično revolucionarni idealpolitik Karl Marx in ki ga je nato od 1845 skupaj s Friedrichom Engelsom dalje izdelal do tiste popolnoma dozorele forme, v kateri ga je najprej dokončno formuliral v letu 1859. Tu najdemo izrecno potrjeno to, kar vsebinsko »Kapital« že tako ali tako dokazuje, kako neizmerno daleč je bil utemeljitelj materialističnega pojmovanja zgodovine od tega, da iz svojega novega principa napravi karkoli takega, kot neko »splošno zgodovinskofilozofsko teorijo«, ki bi bila v dejansko zgodovino vnešena od zunaj. Čisto podobno kot je Marx dejal za svoj pojem vrednosti, velja tudi za njegovo pojmovanje zgodovine, da ga njen avtor ni nikoli obravnaval kot dogmatični princip, temveč samo kot nek nov pripravnejši dostop k raziskovanju za delujoče in misleče ljudi čutno dejanskega in praktično danega izkustvenega sveta. Že pred 50 leti je Marx v obrambo pred napak razumljenim pojmovanjem metode Kapitala idealističnega ruskega sociologa Michailowskega, pojasnil, da Kapital in posebno njegov rezultat, ki je povzet v zadnjem poglavju O »prvotni akumulaciji«, naj ne bi bil nič drugega kot **zgodovinski oris nastanka in razvoja kapitalizma v zahodni Evropi.** Vrhu tega imajo v Kapitalu postavljena načela **splošno veljavnost** samo v tistem pomenu, kakor vsako globje izkustveno spoznanje neke naravne ali zgodovinske podobe, ki v svoji veljavnosti presega ta posamezni primer.

V kolikšni meri imajo znanstvene teorije kapitala dejansko to veljavnost, ki jo je edino mogoče spraviti z načeli stroge izkustvene znanosti, je delno pokazal že dosedanji razvoj evropskih in tudi že nekaterih izvenevropskih dežel, delno pa bo to pokazala prihodnost.

Berlin, 28. april 1932

Prevedla
Vlasta Jalušić

Mao ZEDONG

BELEŽKE K SOVJETSKEMU TEKSTU POLITIČNA EKONOMIJA (1961–1962)

* * *

K PREVODU

Naš prevod je pripravljen po prvi angleški izdaji tega Maovega teksta, ki je izšla leta 1977 pri Monthly Review Press (New York in London), skupaj s še dvema krajšima Maovima kritičnima komentarjema k Stalinovim Ekonomskim problemom socializma v ZSSR, pod naslovom **Mao Tsetung: A Critique of Soviet Economics.** Prevajalec v angleščino je bil Moss Roberts, sodelovali so še Richard Levy (opombe), James Peck in Paul Sweezy.

Kitajski izvirnik je del širše skupine materialov, naslovljene **Živela misel Mao Zedonga** in namenjene notranje partijski diskusiji med kulturno revolucijo. Prvič so se pojavili leta 1967 in kasneje v razširjeni obliki ponovno leta 1969. Uradne izdaje niso doživeli in kitajska predgovora k obema izdajama opozarjata, da niso namenjeni objavi. V ZDA so prišli po običajnih neformalnih kanalih prek Hong Konga itd. (Podrobna analiza teh materialov in pomembnih razlik med obema izdajama je v: Richard Levy: New Light on Mao; The China Quarterly 61, 1975. Srbohrvaški prevod je objavila revija Marksizam u svetu, št. 9–10, 1978.)

Tukajšnji slovenski prevod se nanaša na Maove beležke k uradnemu sovjetskemu **Učbeniku politične ekonomije,** ki je bil v različnih ruskih in kitajskih verzijah na Kitajskem v obtoku od srede 50. let naprej; leta 1959 pa je kitajsko partijsko vodstvo že zahtevalo do njega kritičen odnos.

Na XXII. kongresu KP SZ je bilo o tem učbeniku med drugim rečeno naslednje: »Ni naključje, da pri nas v preteklih desetletjih ni bilo kolikor toliko pomembnih del iz politične ekonomije, filozofije, zgodovine. Naj spomnim samo na historiat priprav učbenika za politično ekonomijo. Skupina ekonomistov se je lotila pisanja ubčenika še aprila 1937. Znano je, da je bilo izdelanih več kot deset novih variant učbenika, vendar niti ena od njih ni prišla na svetlo. Zakaj? Kaže, da je bila slabo prikazana 'stalinistična etapa v razvoju politične ekonomije marksizma'.« (Referat Il'ičeva, Dvadeset drugi kongres KPSS. Materijali. IIRP, Beograd 1961, 4. zvezek, str. 76.) Na XX. kongresu KP SZ je Hruščev označil izdajo tega ubčenika za »pomemben dogodek« in idejno zmago. (Dvadeseti kongres KPSS. Brez bibliogr. podatkov, 1. zvezek, str. 105.) Za porazno idejno in teoretsko stanje v KP SZ, v katerem je lahko postala izdaja tega učbenika politične ekonomije zgodovinski dogodek, je bilo po besedah Hruščeva krivo to, da so se »naši ekonomski inštituti in njihovi strokovnjaki v veliki meri oddaljili od prakse komunistične graditve« (ibid., str. 106), ne pa morda to, da se je »praksa komunistične graditve« oddaljila od komunizma.

Datum nastanka Maovih kritičnih beležk k sovjetskemu učbeniku ni dovolj jasen. Prva kitajska izdaja navaja leto 1960 (kar je po mnenju angleškega urednika tudi najbolj verjetno), druga pa leto 1961–62.

Angleški prevajalec opozarja, da sta, vsaj kar se tiče teksta v našem prevodu, obe verziji skoraj povsem enaki. Glede na manjše stilistične razlike se prevod drži izdaje iz leta 1969; manjše in večje pomenske razlike pa so prikazane v opombah, ki smo jih v našem prevodu priključili pojasnjevalnim komentarjem angleškega urednika na koncu teksta.

Angleški prevajalec je vključil manjše število pojasnil tudi neposredno v tekst, v oglate oklepaje; na enem ali dveh mestih se je zdelo to potrebno tudi slovenskemu prevajalcu.

Maove beležke se nanašajo na tretjo kitajsko izdajo sovjetskega teksta, od koder so tudi citati in navedbe strani. Primerjanje z ruskim izvirnikom ni bilo mogoče, zato ostajajo v obeh prevodih Maove navedbe strani.

Kitajska osebna in krajevna imena smo zapisovali v pinjinu.

PRVI DEL: poglavja 20–23

1. Od kapitalizma k socializmu

Na straneh 327–28 tekst pravi, da bo socializem »neizogibno« nadomestil kapitalizem, in sicer po »revolucionarni poti«. V imperialističnem obdobju so se nasprotja med proizvodnimi silami in proizvodnimi odnosi zaostrila bolj kot kdajkoli. Proletarska socialistična revolucija je »objektivna nujnost«. Take trditve so povsem zadovoljive in je pravilno, da se postavijo na tak način. »Objektivna nujnost« je čisto v redu in je ljudem pogodu. Imenovati revolucijo objektivno nujnost pomeni preprosto, da njen zamah ni odvisen od namenov posameznikov. Če vam je všeč ali ne, prišla bo.

Proletariat bo »organiziral okrog sebe vse delovne ljudi z namenom, da odpravi kapitalizem.« (str. 327) Točno. Vendar je treba na tem mestu že postaviti vprašanje o prevzemu oblasti. »Proletarska revolucija ne more pričakovati, da bo naletela na že izgotovljene socialistične ekonomske oblike.« »Sestavine socialističnega gospodarstva ne morejo dozoreti znotraj kapitalističnega gospodarstva, utemeljenega na zasebni lastnini.« (str. 328) Še več, ne le, da ne morejo »dozoreti«; ne morejo se roditi. V kapitalističnih družbah ne more zadružno ali državno vodeno gospodarstvo niti nastati, kaj šele dozoreti. V tem je glavna razlika med nami in revizionisti, ki trdijo, da so v kapitalističnih družbah javna podjetja, na primer, že socialistični elementi in da lahko kapitalizem preide v socializem po mirni poti. To je resno izkrivljanje marksizma.

2. Prehodno obdobje

Knjiga pravi: »Prehodno obdobje se prične z vzpostavitvijo proletarske politične oblasti, konča pa se, ko je naloga socialistične revolucije izpolnjena – z vzpostavitvijo socializma, prve faze komunizma.« (str. 328) Zelo skrbno je treba preučiti, katere faze so dejansko vsebovane v prehodnem obdobju. Je to le prehod od kapitalizma k socializmu ali tudi od socializma h komunizmu?

Tu je citiran Marx: od kapitalizma h komunizmu je »obdobje revolucionarne spremembe«. V takšnem obdobju smo danes. Čez določeno število let bodo morale naše ljudske komune izvesti spremembo od lastništva temeljnih skupin k lastništvu temeljnih komun,[1] kasneje pa še k lastništvu vsega ljudstva.[2] Sprememba k lastništvu temeljnih komun, ki so jo ljudske komune že izvedle, ostaja kolektivna lastnina [in še ni vseljudska lastnina].

V prehodnem obdobju »morajo biti vsa družbena razmerja temeljito preobražena«. Trditev je načeloma pravilna. Vsa družbena razmerja pomenijo proizvodne odnose in nadgradnjo – gospodarstvo, politiko, ideologijo in kulturo itd.

V prehodnem obdobju moramo »proizvodnim silam omogočiti, da si zagotovijo tisti razvoj, ki bo jamčil za zmago socializma«. Zelo približno bi za Kitajsko rekel, da potrebujemo najmanj 100–200 milijonov ton jekla letno. Vse do letos je bil naš glavni dosežek ta, da smo pripravili teren za razvoj proizvodnih sil. Razvoj proizvodnih sil kitajskega socializma se je komaj pričel. Po »velikem skoku« v letih 1958–1959 lahko pričakujemo v letu 1960 velik razmah proizvodnje.

3. Splošne in posebne lastnosti proletarske revolucije v različnih državah

Knjiga pravi, da je oktobrska revolucija »postavila smerokaz« in da ima vsaka država »svoje posebne oblike in konkretne metode za izgradnjo socializma«. Ta trditev je solidna. 1848. leta je izšel Komunistični manifest. Stodeset let kasneje je sledil še en Komunistični manifest, namreč Moskovska deklaracija, ki so jo 1957. leta sestavile različne komunistične partije. Ta deklaracija si je zastavila nalogo združiti splošne zakonitosti in konkretne posebnosti.

Priznati oktobrsko revolucijo kot smerokaz pomeni priznati, da je »osnovna vsebina« proletarske revolucije katerekoli države ista. Prav tu smo si z revizionisti na nasprotnih straneh.

Zakaj se je zgodilo, da revolucija ni uspela najprej v deželah Zahoda, ki so na visoki ravni kapitalistične produktivnosti in imajo številen proletariat, marveč v deželah Vzhoda, na primer v Rusiji in na Kitajskem, kjer je bila raven kapitalistične produktivnosti sorazmerno nizka in proletariat sorazmerno maloštevilen? To vprašanje velja še preučiti.

Zakaj si je izboril proletariat svojo prvo zmago v Rusiji? Tekst pravi, da zato, ker so »se v Rusiji nakopičila vsa protislovja imperializma«. Zgodovina revolucije daje sklepati, da se je žarišče revolucije pomikalo od Zahoda proti Vzhodu. Ob koncu osemnajstega stoletja je bilo žarišče v Franciji, ki je postala središče političnega življenja sveta. Sredi devetnajstega stoletja se je pomaknilo v Nemčijo, kjer je stopil na politično prizorišče proletariat in spočel marksizem. V zgodnjih letih dvajsetega stoletja se je žarišče pomaknilo v Rusijo in spočelo leninizem. Brez tega novega razvitja marksizma ne bi bilo zmage v ruski revoluciji. Do srede dvajsetega stoletja se je žarišče svetovne revolucije pomaknilo na Kitajsko. Ni treba posebej poudarjati, da se bo v prihodnosti spet pomaknilo.

Drugi razlog za zmago ruske revolucije je bil, da so ji bile zaveznik široke kmečke množice. Tekst pravi: »Ruski proletariat je skoval zavezništvo z revnimi[3] kmeti.« (str 328–29, izdaja 1967.) Med kmeti je več slojev, proletariat se je naslonil na revne kmete. Kadar se prične revolucija, so srednji kmetje vedno neodločni; radi bi malo počakali in se prepričali, ali ima revolucija v sebi kaj moči, ali se bo obdržala, ali bo mogla nuditi kakšne ugodnosti. Srednji kmet se ne bo

postavil na stran proletariata, dokler ne bo imel dovolj jasne predstave. Takšna je bila oktobrska revolucija. In tako je bilo tudi z našo zemljiško reformo, z zadrugami in ljudskimi komunami.[4]

Ideološko, politično in organizacijsko je razkol med boljševiki in menjševiki utrl pot zmagi oktobrske revolucije. Brez spoprijemov boljševikov z menjševiki in z revizionizmom druge internacionale tudi oktobrska revolucija ne bi mogla biti zmagoslavna. Leninizem je bil spočet in razvit v spopadih z vsemi vrstami revizionizma in oportunizma. Brez leninizma pa tudi ne bi bilo zmage.

Knjiga pravi: »Proletarska revolucija je uspela najprej v Rusiji, raven kapitalistične razvitosti pa je bila v predrevolucijski Rusiji zadostna za uspeh revolucije.« Proletarska revolucija ne bo nujno zmagala v državi, kjer je dosegel kapitalistični razvoj visoko raven. Knjiga povsem upravičeno navaja Lenina. Vse do današnjega dne sta imeli med državami, v katerih je uspela socialistična revolucija, le Vzhodna Nemčija in Češkoslovaška sorazmerno visoko raven kapitalizma; drugje je bila raven sorazmerno nizka. Do izbruha revolucije pa tudi ni prišlo v nobeni od zahodnih držav, ki so na sorazmerno visoki ravni razvoja. Lenin je dejal: »Revolucija izbruhne najprej v šibkem členu imperialističnega sveta.« V času oktobrske revolucije je bila takšen šibek člen Rusija. Isto je veljalo po oktobrski revoluciji za Kitajsko. In Rusija in Kitajska sta imeli sorazmerno številen proletariat in ogromne množice zatiranih kmetov. Obe sta bili veliki deželi... Z vseh teh vidikov pa je bila takšna tudi Indija. Zakaj torej ta ni mogla uresničiti revolucije, zlomiti imperializmov šibki člen, kot sta to opisala Lenin in Stalin? Ker je bila Indija angleška kolonija, kolonija, ki je pripadala eni sami imperialistični državi. Tu leži razlika med Indijo in Kitajsko. Kitajska je bila polkolonija, podrejena več imperialističnim državam. Indijska komunistična partija se ni aktivno udeležila meščanske demokratične revolucije svoje dežele in proletariatu ni omogočila, da bi prevzel vodstvo v demokratični revoluciji; niti ni po neodvisnosti vztrajala v boju za neodvisnost indijskega proletariata.

Zgodovinska izkušnja Kitajske in Rusije dokazuje, da je za zmago revolucije zrela partija kar najpomembnejši pogoj. V Rusiji so se boljševiki aktivno udeležili demokratične revolucije in nastopili v revoluciji 1905. leta z lastnim programom nasproti buržoaznemu. To je bil program, ki ni obravnaval le vprašanja strmoglavljenja carja, marveč tudi vprašanje, kako si od Ustavne demokratske stranke izboriti vodstvo nad tem bojem.

Med revolucijo 1911. leta KItajska še ni imela komunistične partije. Potem, ko je bila 1921. leta Komunistična partija Kitajske ustanovljena, se je takoj in zelo energično priključila demokratični revoluciji ter stala v njenih prvih vrstah. Zlata doba kitajskega meščanstva je bila med leti 1905 in 1917, ko je bila njegova revolucija zelo vitalna. Po revoluciji 1911. leta je nacionalistična stranka že upadala. Leta 1924 že ni imela več druge izbire, kot da se za kakršnokoli nadaljnje napredovanje obrne h komunistični partiji. Buržoazijo je nadomestil proletariat. Buržoazno politično stranko je kot vodjo demokratične revolucije nadomestila proletarska politična stranka. Pogosto smo dejali, da 1927. leta Komunistična partija Kitajske še ni dosegla zrelosti. To v prvi vrsti pomeni, da je v letih svojega zavezništva z buržoazijo spregledala možnost, da lahko buržoazija revolucijo izda, in je bila na takšno možnost dejansko nepripravljena.

Tukaj (str. 331) izrazi tekst mnenje, da morejo države, v katerih prevladujejo predkapitalistične ekonomske oblike, izvesti socialistično revolucijo zaradi pomoči razvitih socialističnih držav. To je nepopoln način predstavitve zadeve. Po-

tem ko je na Kitajskem demokratična revolucija uspela, smo lahko stopili na pot socializma predvsem zato, ker smo zrušili oblast imperializma, fevdalizma in birokratskega kapitalizma. Čeprav je bila pomoč, ki smo je bili deležni s strani uspešnih socialističnih držav, pomemben pogoj, to ni bil pogoj, ki bi odločil o naši sposobnosti ali nesposobnosti stopiti na pot socializma. Lahko je le vplival na hitrost našega napredovanja, potem ko smo na pot že stopili. S pomočjo smo lahko napredovali hitreje, brez nje počasneje. S pomočjo imamo v mislih poleg ekonomske pomoči tudi naše premišljeno upoštevanje pozitivnih in negativnih izkušenj o uspehih kot tudi neuspehih države, ki pomaga.

4. Vprašanje »mirnega prehoda«

Knjiga pravi (str. 330): »V določenih kapitalističnih državah in nekdanjih kolonialnih državah obstaja praktična možnost, da prevzame delavski razred politično oblast po mirni parlamentarni poti.« Povejte mi, katere so te »določene države«? Glavne kapitalistične države Evrope in Severne Amerike so do zob oborožene. Mar pričakujete, da vam bodo dovolile prevzeti oblast po mirni poti?

Komunistična partija in revolucionarne sile vsake države morajo pripraviti obe roki, eno za zmago v miru, drugo za nasilen prevzem oblasti. Zanemariti ne smemo nobene. Bistvenega pomena je zavest o tem, da nima buržoazija, upoštevajoč splošno stanje stvari, nobenega namena odstopiti svojo politično oblast. Borili se bodo zanjo, in če bo šlo za sama njihova življenja, zakaj se ne bi zatekli k sili? V oktobrski revoluciji, tako kot v naši, sta bili pripravljeni obe roki. Pred julijem 1917. leta je Lenin še razmišljal o mirnih metodah za dosego zmage, julijski incident pa je pokazal, da po tej poti ni več mogoče prenesti oblasti na proletariat. Zmage v oktobrski revoluciji tako ni dosegel, dokler ni najprej zastal in si vzel tri mesece za vojaško pripravo. Potem ko je v oktobrski revoluciji proletariat zmagal, je ostal Lenin zagovornik mirnih metod za odpravljanje kapitalizma in uresničevanje socialistične preobrazbe. Buržoazija pa je v sodelovanju s štirinajstimi imeprialističnimi silami sprožila kontrarevolucionarne oborožene upore in intervencije. Za končno konsolidacijo zmage oktobrske revolucije so bila potem potrebna tri leta oboroženega boja pod vodstvom ruske partije.

5. Od demokratične k socialistični revoluciji – nekateri problemi

Na dnu strani 330 se tekst loti preobrazbe demokratične revolucije v socialistično, vendar ne razloži dovolj jasno, kako se ta preobrazba izvrši. Oktobrska revolucija je bila socialistična revolucija, ki je reševala tudi nekatere naloge meščanske demokratične revolucije. Takoj po zmagi oktobrske revolucije je bila razglašena nacionalizacija zemlje. Kar zadeva zemljiško vprašanje, pa je moralo preteči za dokončno izvedbo demokratične revolucije še precej časa.

Kitajska je med osvobodilno vojno izpeljala naloge demokratične revolucije. Ustanovitev Ljudske republike Kitajske 1949. leta je pomenila konec demokratične revolucije in pričetek preobrazbe v socializem. Še tri leta so bila potrebna za dokončno izvedbo zemljiške reforme, vendar smo že ob ustanovitvi republike takoj razlastili birokratska kapitalistična podjetja – 80 odstotkov osnovnih sredstev naše industrije in transporta – ter jih spremenili v vseljudsko lastnino.

Med osvobodilno vojno smo poleg protiimperilastičnih in protifevdalnih gesel povzdignili tudi gesla proti birokratskemu kapitalizmu. Boj proti birokratskemu

kapitalizmu je bil dvojnega značaja: bil je demokratičnorevolucionarnega značaja v svojem oponiranju kompradorskemu kapitalizmu,[5] socialističnega značaj pa je bil v svojem oponiranju veliki buržoaziji.

Po zmagi v vojni je prevzela nacionalistična stranka [Guomindang] v svoje roke zelo velik delež birokratskega kapitala Japonske, Nemčije in Italije. Razmerje birokratskega kapitala do nacionalnega [tj. kitajskega] je bilo 8 proti 2. Po osvoboditvi smo razlastili ves birokratski kapital ter s tem odstranili glavne sestavine kitajskega kapitalizma.[6]

Napačno pa bi bilo misliti, da je imela po osvoboditvi cele dežele »revolucija v svojih zgodnjih fazah predvsem značaj meščanske demokratične revolucije in da se bo šele kasneje postopoma razvila v socialistično revolucijo«.

6. Nasilje in diktatura proletariata

Na strani 333 bi bil lahko tekst v uporabi koncepta nasilja bolj natančen. Marx in Engels sta vedno pravila, da je »država po definiciji orodje nasilnega zatiranja nasprotujočega razreda«. Tako ni mogoče reči, da »diktatura proletariata v svojem ravnanju z izkoriščevalcem ne uporablja preprosto samo nasilja, niti ne nujno najpoprej nasilja«.

Ko mu gre za življenje, se izkoriščevalski razred vedno zateče k sili. Resnično, čim opazijo pričetek revolucije, ga že potlačijo s silo. Tekst pravi: »Zgodovinska izkušnja dokazuje, da je izkoriščevalski razred povsem nepripravljen odstopiti politično oblast ljudstvu in se v boju zoper ljudsko politično oblast zateka k oboroženi sili.« To še ni vsa resnica. Izkoriščevalski razred ne bo nasprotoval s silo šele potem, ko bo ljudstvo organiziralo revolucionarno politično oblast, marveč bo posegel po sili, da bi zadušil revolucionarno ljudstvo, že v trenutku vstaje za prevzem politične oblasti.

Cilj naše revolucije je, da razvije proizvodne sile družbe. Da dosežemo ta cilj, moramo najprej premagati sovražnika. Potem moramo zadušiti njegov odpor. Kako naj bi to storili brez revolucionarnega nasilja ljudstva?

Na tem mestu se knjiga loti »bistva« diktature proletariata in poglavitnih odgovornosti delavskega razreda in delovnega ljudstva nasploh v socialistični revoluciji. Razprava pa je nepopolna, saj izpusti uničenje sovražnika in preobrazbo razredov. Zemljiške lastnike, birokrate, kontrarevolucionarje in nezaželene elemente je treba preobraziti; isto velja za kapitalistični razred, za višji sloj drobne buržoazije in za srednje[7] kmete. Naše izkušnje kažejo, da je preobrazba težka. Kdor ni bil izpostavljen vztrajnim in nenehnim prizadevanjem, ne more biti pravilno preobražen. Najmanj desetletje ali dve bo še potrebno, morda celo pol stoletja, da se temeljito odpravita vsakršna moč in vpliv, ki ju more buržoazija še obdržati. Na podeželskih področjih, kjer se je uveljavilo lastništvo temeljnih komun, je bila zasebna lastnina spremenjena v državno. Vsa dežela se ponaša z novimi mesti in z novo veliko industrijo. Transport in komunikacije smo modernizirali. Ekonomska situacija je resnično povsem spremenjena, korak za korakom se bo povsem spreobrnila mentaliteta kmetov, njihov pogled na svet. (Ko tu knjiga govori o »poglavitnih odgovornostih«, uporablja Leninove besede drugače, kot jih je sam prvotno zastavil).

Pisati ali govoriti z namenom, da bi ugodili okusu sovražnika, imperialistov, pomeni goljufati množice, pomeni konec koncev krepiti sovražnika in ohranjati lastni razred v nevednosti.

7. Oblika proletarske države

Na strani 334 pravi knjiga, da »proletarska država lahko zavzame različne oblike«. Bo držalo, čeprav v bistvu ni večje razlike med diktaturo proletariata v različnih ljudskih demokracijah in med tisto, ki je bila vzpostavljena po oktobrski revoluciji v Rusiji. Sovjeti v Sovjetski zvezi in naši lastni ljudski kongresi so predstavljali, oboji, predstavniške skupščine in se razlikovali le po imenu. Na Kitajskem so ljudski kongresi vključevali predstavnike buržoazije, predstavnike, ki so se odcepili od nacionalistične stranke, in predstavnike, ki so bili prominentne demokratske osebnosti. Vsi so priznali vodstvo Komunistične partije Kitajske. Ena od teh skupin je poskusila zanetiti razdor, pa ni uspela.[8] Za takšno široko obliko bo videti, kot da je drugačna od sovjeta, vendar se spomnimo, da so po oktobrski revoluciji sovjeti vključevali predstavnike menjševiške desničarske Socialne revolucionarne stranke, predstavnike trockistične frakcije, frakcije Buharina, frakcije Zinovjeva in tako naprej. Nominalno predstavniki delavcev in kmetov, so bili leti v resnici predstavniki buržoazije. Po oktobrski revoluciji se je proletariatu priključilo precej osebja iz vlade Kerenskega – ki so bili vsi buržoazni elementi. Naša lastna osrednja ljudska vlada je bila vzpostavljena na temelju Ljudske vlade Severne Kitajske. Vsi člani različnih oddelkov so bili iz teh naših območij, večino osrednjega kadra pa so tvorili člani komunistične partije.

8. Preobrazba kapitalistične industrije in trgovine

Na strani 335 je netočna razlaga procesa, ki je na Kitajskem preobrazil kapitalistično lastnino v državno. Knjiga razloži le našo politiko do nacionalnega kapitala, ne pa naše politike do birokratskega kapitala (razlastitev). Za preobrazbo lastnine birokratskega kapitalista v družbeno lastnino smo izbrali metodo razlastitve.

Drugi odstavek na strani 335 obravnava izkušnjo prehajanja skozi državnokapitalistično obliko, v procesu preobrazbe kapitalizma, kot posebno in individualno izkušnjo; zanika njen univerzalni pomen. Države Zahodne Evrope in Združene države so na zelo visoki ravni kapitalističnega razvoja, nadzor pa je v rokah ozke skupine monopolnih kapitalistov. Je pa še veliko število majhnih in srednjih kapitalistov. Zato se reče, da je ameriški kapital koncentriran, pa tudi široko porazdeljen. Po uspešni revoluciji v teh državah bo moral biti monopolni kapital nedvomno razlaščen, toda ali bodo na enak način razlaščeni majhni in srednji kapitalisti? Zelo mogoče je, da bo treba poseči po kakšni obliki državnega kapitalizma, da se preobrazijo.

Naše severovzhodne pokrajine si lahko zamislimo kot visoko razvito kapitalistično področje. Isto velja za Jiangsu (s središči v Shanghaju in v južnem delu pokrajine). Če je mogel državni kapitalizem uspeti v teh območjih, mi povejte, zakaj ne bi mogla ista politika uspeti v drugih državah, ki so podobne tem pokrajinskim enotam?

Ko so Japonci imeli v rokah naše severovzhodne pokrajine so uporabljali metodo odstranitve glavnih domačih kapitalistov ter so njihova podjetja spremenili v japonska državna ali v nekaterih primerih v monopolnokapitalistična podjetja. Za vzpostavitev nadzora nad majhnimi in srednjimi kapitalisti so le-te postavili v subsidiarni odnos.

Naša preobrazba nacionalnega kapitala je potekala v treh fazah: zasebna proizvodnja za državno naročilo, združeni državni nakupi in prodaje proizvodov zasebne proizvodnje, skupno državno-zasebno poslovanje (posameznih enot in celih kompleksov). Vsaka faza je bila izvršena metodično. To je preprečilo negativne vplive na proizvodnjo, ki so se z napredovanjem preobrazbe dejansko pojavljali. Pridobili smo si precej novih izkušenj z državnim kapitalizmom; na primer, zagotavljanje fiksnih obresti za kapitaliste po fazi skupnega državno-zasebnega poslovanja.[9]

9. Srednji kmetje

Po zemljiški reformi je bila zemlja brez denarne vrednosti in so se kmetje bali »pokazati«. Nekateri tovariši so takšno stanje nekoč ocenjevali tudi kot nezadovoljivo, zgodilo pa se je, da so v času razrednih bojev, ki so osramotili zemljiške lastnike in bogate kmete, kmetje pričeli gledati na revščino kot na dostojanstveno in na bogastvo kot na sramotno. To je bil dobrodošel znak, ki je pokazal, da so revni kmetje politično porazili bogate in vzpostavili v vaseh svojo nadvlado.

Na strani 339 piše, da je zemljo, ki je bila vzeta bogatim kmetom in dodeljena revnim in srednjim kmetom, razlastila in potem razpodelila država. Potem je videti, kot da gre za darilo po kraljevski milosti, pozabljajo pa se razredni spopadi in množične mobilizacije, ki so tvorili vsebino procesa; desno deviacionistično gledišče. Na Kitajskem smo se naslonili na revne kmete, na njihovo združitev z večino srednjih kmetov (nižjimi srednjimi kmeti) in na prevzem zemlje od razreda zemljiških lastnikov. Čeprav je partija odigrala vodilno vlogo, ni hotela storiti vsega sama in namesto množic. Njena konkretna praksa je bila prav »obiskovati revne in zvedeti o njihovih tegobah«, identificirati aktivistične elemente, pognati korenine in spraviti stvari skupaj, konsolidirati jedra, spodbuditi izražanje protesta in organizirati razredne vrste – vse z namenom, da se razvije razredni boj.

Tekst pravi: »V vaseh so postali srednji kmetje vodilne osebe.« To je nezadovoljiva trditev. Razglasiti srednje kmete za vodilne, priporočiti jih bogovom, nikoli se jih upati užaliti, bo dalo nekdanjim revnim kmetom misliti, da smo jih dali na stran. To neizogibno odpira premožnejšim srednjim kmetom pot do vodstva na podeželju.

V knjigi ni analize srednjega kmeta. Razločujemo med višjimi in nižjimi srednjimi kmeti in še naprej med starimi in novimi znotraj teh kategorij, z rahlo prednostjo novim. Izkušnje v naših številnih spopadih so pokazale, da imajo revni kmet, novi nižji srednji kmet in stari nižji srednji kmet sorazmerno dober politični pristop. Ti so, ki voljno sprejmejo ljudske komune. Med višjimi srednjimi kmeti in premožnimi srednjimi kmeti je skupina, ki podpira komune, in pa takšna, ki jim nasprotuje. V pokrajini Hebei je vsega skupaj okrog štirideset tisoč proizvodnih skupin; od teh je 50 odstotkov takšnih, ki sprejemajo komune brez zadržkov, 35 odstotkov takšnih, ki jih v osnovi sprejemajo, a s pripombami in dvomi pri posameznih vprašanjih, 15 odstotkov pa je takšnih, ki komune zavračajo ali imajo do njih resne zadržke. Nasprotovanje te zadnje skupine izhaja iz dejstva, da je pripadlo vodstvo skupin premožnim srednjim kmetom, ali celo nezaželenim elementom. Če naj se v tem procesu učenja v spopadu med dvema potema razvije med temi skupinami diskusija, se bo moralo njihovo vodstvo spremeniti. Očitno je torej, da je treba nadaljevati analizo srednjega kmeta. Smer nadaljnjega razvoja

na podeželju bo v največji možni meri odvisna od tega, v čigavih rokah bo vodstvo.

Na strani 340 knjiga pravi: »V bistvu je srednji kmet dvojnega značaja.« Tudi to vprašanje zahteva konkretno analizo. Revni, nižji srednji, višji srednji in premožni srednji kmetje so v nekem smislu vsi delavci, v nekem drugem pa zasebni lastniki. Kot zasebni lastniki imajo temu ustrezno drugačno stališče. Revne in nižje srednje kmete lahko opišemo kot polzasebne lastnike, katerih stališče je sorazmerno enostavno spremeniti. Nasprotno pa je zasebnolastniško stališče višjih srednjih in premožnih kmetov globlje utemeljeno ter so se le-ti nenehno upirali zadružništvu.

10. Zavezništvo delavcev in kmetov

Tretji in četrti odstavek na strani 340 se ukvarjata s pomenom zavezništva med delavci in kmeti, vendar se v vprašanja o tem, kaj je treba storiti za razvoj in utrditev tega zavezništva, ne spustita. Tekst se vnovič dotakne potrebe po nadaljevanju preobrazbe drobnih proizvajalcev, ne obravnava pa načinov za pospešitev tega procesa, ne omenja protislovij, ki se najdejo v vsaki fazi preobrazbe, in načinov njihovega razreševanja. Tekst tudi ne razpravlja o ukrepih in taktiki za celotni proces.

Naše zavezništvo med delavcem in kmetom je prešlo že dve fazi. Prva je temeljila na zemljiški revoluciji, druga na zadružniškem gibanju. Če ne bi sprožili zadružništva, bi prišlo med kmeti neizogibno do polarizacije ter se zavezništvo med delavci in kmeti ne bi moglo utrditi. Zaradi tega tudi ne bi mogli vztrajati v politiki »združenih državnih nakupov in prodaj proizvodov zasebne proizvodnje.«[10] Razlog je v tem, da se je mogla ta politika obdržati in delovati vseskozi samo na osnovi zadružništva. V današnjem času mora storiti naše zavezništvo med delavci in kmeti naslednji korak in se vzpostaviti na osnovi mehanizacije. Imeti preprosto samo zadružno in komunalno gibanje brez mehanizacije bi namreč spet pomenilo, da našega zavezništva ni mogoče utrditi. Zadruge moramo še razviti v ljudske komune. Temeljno lastništvo komunalne skupine moramo še razviti v temeljno lastništvo komune in le-to naprej v državno lastništvo. Ko bosta državno lastništvo in mehanizacija integrirana, bomo lahko pričeli resnično utrjevati zavezništvo med delavcem in kmetom ter bomo razlike med delavci in kmeti korak za korakom, a gotovo odpravili.

11. Preobrazba intelektualcev

Stran 341 je posvečena izključno problemu spodbujanja razvoja intelektualcev, ki so delavski in kmečki, kot tudi problemu angažiranja buržoaznih intelektualcev v socialistični izgradnji. Tekst pa se ne dotakne preobrazbe intelektualcev. Ne le buržoazni intelektualci, marveč tudi tisti delavskega ali kmečkega izvora morajo sprejeti preobrazbo, ker so bili izpostavljeni mnogoterim vplivom buržoazije. Primer za to je Liu Shaotang, iz umetniškega in literarnega kroga, ki se je potem, ko je postal avtor, razvil v nasprotnika socializma. Intelektualci izražajo svoje splošno stališče običajno skozi svoj odnos do znanja. Ali je v zasebni ali javni lasti? Nekateri ga obravnavajo kot svojo lastnino, ki je naprodaj, kadar je cena

prava, sicer ne. Takšni niso »rdeči«, marveč navadni »strokovnjaki«,[11] ki pravijo, da je partija »zunaj« in da »znotraj ne more voditi«. Tisti, ki so angažirani v kinematografiji trdijo, da partija ne more voditi kinematografije. Tisti, ki so angažirani v glasbi ali baletu, trdijo, da partija tu ne more nuditi vodstva. Tisti v atomski znanosti pravijo isto. V seštevku to njihovo pripovedovanje pomeni, da partija ne more voditi nikogar. Preoblikovanje intelektualcev je izredno pomembno vprašanje za celotno obdobje socialistične revolucije in izgradnje. Seveda bi bilo napačno to vprašanje omalovaževati ali se postaviti v popustljiv odnos do vsega buržoaznega.

Na strani 341 spet piše, da je temeljno protislovje prehodnega gospodarstva tisto med kapitalizmom in socializmom. Točno. Odlomek pa govori le o sprožanju spopadov, da se bo pokazalo, kdo bo izšel kot zmagovalec na vseh področjih ekonomskega življenja. To je vse zelo nepopolno. Mi bi zadevo postavili takole: temeljita socialistična revolucija mora napredovati na treh frontah, politični, ekonomski in ideološki.

Tekst pravi, da vzamemo medse buržoazne elemente, da bodo mogli sodelovati pri upravljanju podjetij in države. To je ponovljeno na strani 357.[12] Mi pa vztrajamo pri naši odgovornosti za preoblikovanje buržoaznih elementov. Pomagamo jim spremeniti njihov način življenja, njihova splošna stališča in tudi njihov odnos do posameznih zadev. Tekst pa preoblikovanja ne omenja.

12. Razmerje med industrializacijo in kmetijsko kolektivizacijo

Knjiga vidi v socialistični industrializaciji predpogoj za kmetijsko kolektivizacijo. To stališče v ničemer ne ustreza stanju v Sovjetski zvezi sami, kjer je bila kolektivizacija v osnovi ureničena med letoma 1930 in 1932. Čeprav so imeli tedaj več traktorjev, kot jih imamo mi danes, so obdelovali mehanizirano manj kot 20,3 odstotka vseh obdelovalnih površin. Kolektivizacija ni povsem določena z mehanizacijo ter ji zato tudi industrializacija ni predpogoj.

Kmetijsko kolektivizacijo so v socialističnih deželah Vzhodne Evrope zaključevali zelo počasi, predvsem zato, ker so po zemljiški reformi za nekaj časa zastali in niso kovali železa, dokler je bilo vroče. Tudi v nekaterih naših starih oporiščih je bil del kmetov zadovoljen že z reformo in nevoljan nadaljevati. Ta situacija ni bila v ničemer odvisna od tega, ali je industrializacija bila ali ne.

13. Vojna in revolucija

Na straneh 352–54 je trditev, da so mogle ljudske demokracije Vzhodne Evrope »graditi socializem, čeprav ni bilo ne državljanske vojne ne oborožene intervencije iz tujine«. Tam je tudi trditev, da je bila »socialistična preobrazba v teh deželah uresničena brez težkega preizkusa državljanske vojne.« O tem, kaj se je zgodilo v teh državah, bi bilo bolje reči, da se je bila državljanska vojna v obliki mednarodne vojne, da sta se bili skupaj državljanska in mednarodna vojna. Reakcionarje teh dežel je pregazila sovjetska Rdeča armada. Reči, da v teh deželah ni bilo državljanske vojne, bi bil goli formalizem in zanemarjanje bistva.

Tekst pravi, da so v deželah Vzhodne Evrope po revoluciji »parlamenti postali organi širokega zastopanja ljudskih interesov«. Dejansko so bili ti parlamenti po-

polnoma drugačni od starih buržoaznih in je podobnost le v imenu. Politična posvetovalna konferenca, ki smo jo organizirali v zgodnji fazi osvoboditve, ni bila po imenu nič drugačna od politične posvetovalne konference nacionalističnega obdobja. Med našimi pregovori z nacionalisti smo bili do te konference povsem brezbrižni, Čankajšek pa se je zelo zanimal zanjo. Po osvoboditvi smo prevzeli njihovo ime in sklicali Vsenacionalno kitajsko ljudsko politično posvetovalno konferenco, ki je bila začasni ljudski kongres.[13]

Tekst pravi, da je Kitajska »v procesu revolucionarnega boja organizirala ljudsko demokratično združeno fronto«. (str. 357) Zakaj samo »revolucionarni boj« in ne »revolucionarna vojna«? Od 1927. leta pa do končne zmage smo vodili dvaindvajset let neprekinjene vojne. Pred tem pa je bilo od meščanske revolucije 1911. leta še petnajst let vojskovanja. Všteti je treba še kaotične vojne fevdalnih vojskovodij po naročilih imperialistov. Tako lahko rečemo, da so od 1911. leta pa do vojne proti Ameriki in pomoči Koreji bile na Kitajskem vojne več kot štirideset zaporednih let – revolucionarne in kontrarevolucionarne vojne. Od svoje ustanovitve naprej pa se je naša partija vojn udeleževala ali jih vodila celih trideset let.

Velika revolucija mora skozi državljansko vojno. To je pravilo. Videti le vojno zlo, ne pa njenih koristi, je enostransko. Ljudski revoluciji ne koristi čisto nič enostransko govoriti samo o vojnem uničevanju.

14. Je revolucija težja v zaostalih deželah?

V različnih deželah Zahoda stoji na poti vsakega gibanja za revolucijo in izgradnjo velika ovira; strupi buržoazije so tako močni, da so prodrli že v čisto vsak kotiček. Medtem ko je imela naša buržoazija končno samo tri generacije, so imele buržoazije Anglije in Francije 250 do 300-letno zgodovino razvoja, njihova ideologija in **modus operandi** pa sta učinkovala na vse vidike in sloje njunih družb. Tako posluša angleški delavski razred laburistično stranko, in ne komunistično partijo.

Lenin pravi: »Prehod od kapitalizma k socializmu bo za deželo toliko bolj težak, kolikor bolj je zaostala.« V resnici pa je prehod toliko manj težak, kolikor bolj je gospodarstvo zaostalo, saj bolj ko so ljudje revni, bolj hočejo revolucijo. V kapitalističnih deželah Zahoda je število zaposlenih sorazmerno visoko, prav tako raven mezd. Tamkajšnji delavci so prišli močno pod vpliv buržoazije in prav nič enostavno ni izvesti socialistično preobrazbo. In ker je stopnja mehanizacije visoka, bi glavni problem po uspešni revoluciji ne bil pospeševati mehanizacijo, marveč spremeniti ljudi. Deželi Vzhoda, kot sta Kitajska in Rusija, sta bili zaostali in revni, sedaj pa sta se v primerjavi z Zahodom pomaknila krepko naprej ne le njuna družbena sistema, pač pa pušča Zahod daleč zadaj tudi stopnja razvoja njunih proizvodnih sil. Tako kot v zgodovini razvoja kapitalističnih dežel, zaostali ponovno prehitevajo razvite, tako kot je Amerika prehitela Anglijo in kot je kasneje Nemčija prehitela Anglijo zgodaj v dvajsetem stoletju.

15. Je velika industrija temelj socialistične preobrazbe?

Na strani 364 tekst pravi:[14] »Pred državami, ki so stopile na pot socialistične izgradnje, je naloga čim hitrejšega odpravljanja posledic kapitalistične vladavine, da se lahko pospeši razvoj velike industrije (temelja za socialistično preobrazbo gospodarstva).« Ni dovolj trditi, da je razvoj velike industrije temelj za socialistično preobrazbo gospodarstva. Vsa revolucionarna zgodovina kaže, da dovršen razvoj proizvodnih sil ni predpogoj za preobrazbo zaostalih proizvodnih odnosov. Naša revolucija je pričela z marksistično-leninistično propagando, ki je služila ustvarjanju novega javnega mnenja v prid revoluciji. Poleg tega je bilo mogoče uničiti stare proizvodne odnose šele potem, ko smo med revolucijo zrušili zaostalo nadgradnjo. Ko so bili stari proizvodni odnosi uničeni, so bili ustvarjeni novi, ti pa so očistili pot razvoju novih družbenih proizvodnih sil. Ko je bilo to za nami, smo lahko pognali tehnološko revolucijo za razvitje družbenih proizvodnih sil v velikem obsegu. Hkrati smo morali nadaljevati preobrazbo proizvodnih odnosov in ideologije.

Ta učbenik se obrača samo k materialnim predpogojem in redko načenja vprašanje nadgradnje, se pravi vprašanje razredne narave države, filozofije in znanosti. V ekonomiji so glavni predmet študija proizvodni odnosi. Vseeno pa sta politična ekonomija in materialistično zgodovinsko stališče bližja sorodnika. Težko se je ukvarjati s problemi ekonomske baze in proizvodnih odnosov, če je zanemarjeno vprašanje nadgradnje.

16. Leninona razprava o posebnih značilnostih socialistične poti

Na strani 375 je naveden odlomek iz Lenina. Zelo dober je in pride prav za zagovarjanje naših metod dela. »Raven zavesti prebivalcev, skupaj z napori, ki so jih vložili, da uresničijo ta ali oni plan, vse to se bo gotovo odrazilo v posebnih značilnostih njihove poti v socializem.« Naša lastna »politika na oblasti« je namenjena prav dvigovanju zavesti v naših okoliših. Naš lastni »veliki skok« je natančno ta »napor, da se uresniči ta ali oni plan«.

17. Hitrost industrializacije je kritičen problem

Tekst pravi: »Kar se tiče Sovjetske zveze, je hitrost industrializacije kritičen problem.« Trenutno je to kritičen problem tudi za Kitajsko. Pravzaprav postaja problem toliko bolj resen, kolikor bolj je industrija zaostala. To ne velja le za razlike med državami, pač pa tudi za razlike med predeli znotraj iste države. Naše severovzhodne pokrajine in Šanghaj imajo na primer sorazmerno močno bazo in so tam državne investicije naraščale nekoliko manj hitro. V drugih pokrajinah, kjer je bila izhodiščna industrijska baza slaba in je bil razvoj nujno potreben, so državne investicije precej hitro naraščale. V desetih letih, odkar je bil Šanghaj osvobojen, je bilo investiranih 2,2 milijarde kitajskih dolarjev,[15] od tega več kot 500 milijonov s strani kapitalistov. Šanghaj je imel nekoč več kot pol milijona delavcev, danes jih ima več kot milijon, če odštejemo več sto tisoč premeščenih iz mesta. To je le polovica nekdanje delavske populacije. Ko to primerjamo z določenimi novimi mesti, kjer se je delovna sila izredno povečala, je povsem raz-

vidno, da je v območjih s pomanjkljivo industrijsko bazo problem hitrosti še toliko bolj kritičen. Na tem mestu pravi tekst samo, da zahtevajo veliko hitrost politične okoliščine, in ne razloži, ali socialistični sistem sam zmore ali ne zmore doseči te velike hitrosti. To je enostransko. Če imamo samo potrebo in ne tudi zmožnosti, potem mi povejte, kako naj se ta velika hitrost doseže?[16]

18. Doseči veliko hitrost industrializacije s sočasnim pospeševanjem majhnih, srednjih in velikih podjetij

Na strani 381 se tekst dotakne našega širokega razvitja majhnih in srednje velikih podjetij, ne uspe pa natančno odraziti naše filozofije sočasnega pospeševanja domačih in tujih, majhnih, srednjih in velikih podjetij. Tekst pravi, da smo se »odločili za ekstenzivni razvoj majhnih in srednje velikih podjetij zaradi popolne zaostalosti našega tehnološkega gospodarstva, velikega števila našega prebivalstva in zelo resnih problemov zaposlovanja«. Problem pa sploh ni v tehnološki starosti, v velikosti prebivalstva ali v potrebi, da se poveča zaposlovanje. Ob pomoči večjih podjetij razvijamo manjša in srednja; ob pomoči tujih uvajamo domače metode, kjerkoli je to mogoče – predvsem da bi zmogli to veliko hitrost industrializacije.

19. Je dolgoročno sožitje med dvema vrstama socialističnega lastništva mogoče?

Na strani 386 je rečeno: »Socialistična država in socialistična izgradnja ne moreta biti vzpostavljeni na dveh različnih osnovah za dalj časa. To se pravi, ne moreta biti vzpostavljeni na osnovi socialistične industrije, ki je najširša in enovita osnova, **in** na osnovi kmečkega drobnoblagovnega gospodarstva, ki je raztreseno in zaostalo.« O tem se je seveda veljalo izreči, zato bomo to logiko razširili in prišli do naslednjega sklepa: Socialistična država in socialistična izgradnja ne moreta biti vzpostavljeni za dalj časa na osnovi vseljudskega lastništva **in** kolektivnega lastništva kot dveh različnih osnovah lastništva.

V Sovjetski zvezi je trajalo obdobje sožitja med tema dvema vrstama lastništva predolgo. Protislovja med vseljudskim in kolektivnim lastništvom so v resnici protislovja med delavci in kmeti. Takšnih protislovij tekst ne uspe razpoznati.

Na isti način bo postalo podaljšano sožitje med vseljudskim lastništvom in lastništvom kolektivov gotovo vse manj prilagojeno razvoju proizvodnih sil in ne bo uspelo zadovoljiti vse bolj naraščajočih potreb kmečke potrošnje in kmetijske proizvodnje ter potreb industrije po surovinah. Da zadovoljimo takšne potrebe, moramo razrešiti protislovje med tema dvema oblikama lastništva, spremeniti lastništvo kolektivov v vseljudsko lastništvo in izdelati poenoten plan za proizvodnjo in distribucijo v industriji in kmetijstvu na osnovi vseljudskega lastništva in za celo državo.

Protislovja med proizvodnimi silami in proizvodnimi odnosi se odvijajo brez zastojev. Odnosi, ki so bili nekoč prilagojeni proizvodnim silam, po nekem času to ne bodo več. Na Kitajskem se je, potem ko smo dokončali organizacijo višjih zadrug, v vsakem posebnem okrožju in v vsakem okraju pojavilo vprašanje razpolaganja z obojimi, z velikimi in z majhnimi enotami.

V socialistični družbi ustrezajo danes zahtevam proizvodnih sil formalne kategorije delitve po delu, blagovne proizvodnje, zakona vrednosti in tako naprej.

Kakor pa ta razvoj napreduje, bo gotovo prišel dan, ko se ne bomo nič več oprijemali teh formalnih kategorij. Takrat jih bo uničil razvoj proizvodnih sil; njihovo življenje bo končano. Naj verjamemo, da so v socialistični družbi ekonomske kategorije, ki so večne in nespremenljive? Naj verjamemo, da so takšne kategorije, kot sta delitev po delu in kolektivno lastništvo, večne – za razliko od vseh ostalih kategorij, ki so zgodovinske?

20. Socialistična preobrazba kmetijstva ne more biti odvisna samo od mehanizacije

Stran 392 pravi: »Strojne in traktorske baze so pomembna orodja v izvajanju socialistične preobrazbe v kmetijstvu.« Tekst spet in spet poudarja, kako pomembni so za preobrazbo stroji. Če pa se ne povzdigne zavest kmetov, če ideologija ni spremenjena in če se ne naslanjaš na nič drugega, kot na stroje – kaj sploh bo iz vsega tega? Vprašanje boja med dvema potema, potema socializma in kapitalizma, preobrazba in preizobrazba ljudstva – to so za Kitajsko poglavitna vprašanja.

Na strani 395 tekst pravi, da se med izvajanjem nalog zgodnjih faz splošne kolektivizacije pojavi vprašanje spoprijema s sovražno razpoloženimi bogatimi kmeti. To je seveda točno. V pripovedovanju o razmerah na podeželju **po** vzpostavitvi zadrug pa je vprašanje premožnega sloja izpuščeno, niti niso omenjena takšna protislovja, kot so tista med državo, kolektivi in posamezniki, med akumulacijo in potrošnjo[17] in tako naprej.

Stran 402 pravi: »V razmerah razmaha zadružnega gibanja široke množice srednjih kmetov ne bodo več omahovale.« To je preveč posplošeno. Obstaja del bogatih srednjih kmetov, ki omahujejo sedaj in bodo omahovali tudi še v prihodnje.

21. Tako imenovana popolna konsolidacija

»... popolnoma konsolidiral sistem kolektivnega obdelovanja,« piše na strani 407. »Popolna konsolidacija« – izraz, ki te naredi nelagodnega. Konsolidacija česarkoli je relativna. Kako naj bi bila »popolna?« Kaj če ne bi od pričetkov človeštva nihče umrl in bi postali vsi »popolnoma konsolidirani«? Kakšen svet bi neki to bil! V vesolju, na našem planetu vse stvari nastajajo, se razvijajo in nenehno odmirajo. Nobena od njih ni nikoli »popolnoma konsoilidirana«. Poglejmo na primer življenje sviloprejke. Ne samo, da mora na koncu odmreti, v svojem življenju mora preiti štiri faze razvoja: jajčece, sviloprejka, buba, molj. Pomikati se mora od ene faze k drugi in se ne more v nobeni fazi nikoli popolnoma konsolidirati. Na koncu molj umre in njegovo prejšnje bistvo postane novo bistvo (ker zapusti za seboj veliko jajčec). To je kvalitativni preskok. Od jajčeca do črva, od črva do bube, od bube do molja: tudi to so očitno več kot samo kvantitativne spremembe. Tudi kvalitativna preobrazba je, vendar je to **delna**. Tudi človek doživlja v procesu pomikanja skozi življenje proti smrti različne faze: otroštvo, odraščanje, mladost, odraslost in starost. Ljudje doživljamo od življenja do smrti kvantitativni proces, hkrati pa potiskamo s seboj proces delnega kvalitativnega spreminjanja. Nesmiselno bi si bilo predstavljati, da je od mladosti do starosti le kvantitativna rast brez kvalitativnih sprememb. Znotraj človeškega organizma se

celice nenehno delijo, stare umirajo in izginjajo, nove nastajajo in rastejo. Ob smrti je popolna kvalitativna sprememba, do kakršne pripeljejo predhodne kvantitativne kot tudi delne kvalitativne spremembe, ki se dogajajo med kvantitativnimi. Kvantitativna in kvalitativna sprememba tvorita enotnost nasprotij. Znotraj kvantitativnih so delne kvalitativne spremembe. Ne bi mogli reči, da znotraj kvantitativnih sprememb ni kvalitativnih. In znotraj kvalitativnih sprememb so kvantitativne. Ne bi mogli reči, da znotraj kvalitativnih sprememb ni kvantitativnih sprememb.

V kateremkoli daljšem procesu spreminjanja mora subjekt pred vstopom v zadnjo kvalitativno spremembo preiti neprekinjeno vrsto kvantitativnih sprememb in kar precej delnih kvalitativnih. Končna kvalitativna sprememba pa se ne more zgoditi, če ni delnih kvalitativnih in precej kvantitativne spremembe. Na primer: tovarna določene velikosti se s tem, ko se stroji in druga oprema postopoma po oddelkih obnavljajo, kvalitativno spreminja. Notranjost se spreminja, pa čeprav se zunanjost in velikost ne spreminjata. Četa vojakov ni nič drugačna. Po bitki, v kateri je izgubila ducate mož, bo morala četa stotih mož svoje izgube nadomestiti. V boju in stalnem zapolnjevanju se četa prebija skozi nenehno delno kvalitativno spreminjanje. Posledica je, da se četa razvija in krepi.

Uničenje Čankajška je bila kvalitativna sprememba, ki je nastopila skozi kvantitativno spreminjanje. Nujno je bilo na primer triinpolletno obdobje, v katerem sta bili njegova vojska in politična moč postopoma, košček za koščkom uničeni. In znotraj tega kvantitativnega spreminjanja najdemo kvalitativno spremembo. Osvobodilna vojna je šla skozi več različnih faz, vsaka nova faza se je kvalitativno razlikovala od predhodnih. Preobrazba iz individualnega v kolektivno gospodarstvo je bila proces kvalitativne preobrazbe. V naši deželi so ta proces tvorile skupine vzajemne pomoči, zadruge zgodnje faze, višje zadruge in ljudske komune.[18] Takšne različne faze delnega kvalitativnega spreminjanja so iz individualnega pripeljale v kolektivno gospodarstvo.

Današnje socialistično gospodarstvo naše dežele je organizirano prek dveh različnih oblik družbene lastnine, prek vseljudskega in kolektivnega lastništva. To socialistično gospodarstvo je imelo svoje rojstvo in razvoj. Kdo naj verjame, da je prišel ta proces spreminjanja do svojega konca in da bomo rekli: »Ti dve obliki lastništva bosta ostali popolnoma konsolidirani za vse čase«? Kdo naj verjame, da bodo obrazci socialistične družbe, kot so »delitev po delu«, »blagovna proizvodnja« in »zakon vrednosti«, živeli večno? Kdo naj verjame, da je le rojstvo in razvoj, brez odmiranja in preobrazbe, in da so ti obrazci, drugače kot vsi ostali, nezgodovinski?

Socializem mora storiti prehod h komunizmu. Takrat bodo stvari iz socialistične faze, ki bodo morale izumreti. Prav tako pa bo tudi v obdobju komunizma neprekinjen razvoj. Čisto mogoče je, da bo moral komunizem preiti nekaj različnih faz. Kako bi mogli reči, da se ne bo potem, ko bo enkrat dosežen, nič spremenilo, da se bo vse nadaljevalo »popolnoma konsolidirano«, da bo le kvantitativno spreminjanje in ves ta čas nič delnega kvalitativnega spreminjanja?

Kot se stvari razvijajo, vodi v tem napredovanju ena faza v drugo brez zastojev. Čisto vsaka faza pa ima »mejo«. Vsak dan pričnemo brati na primer ob štirih in končamo ob sedmih ali osmih. To je meja. Kar zadeva socialistično ideološko preoblikovanje, gre za dolgoročno nalogo. Vsaka ideološka ofenziva pa doseže svoj konec, to se pravi, ima mejo. Ko bomo na ideološki fronti prešli nenehne kvantitativne in delne kvalitativne spremembe, bo prišel dan, ko bomo povsem

osvobojeni vpliva kapitalistične ideologije. Takrat bo kvalitativnih sprememb ideološkega preoblikovanja konec, sledile pa bodo kvantitativne spremembe **nove** kvalitete.

Tudi izgradnja socializma ima svojo mejo. Stalno moramo biti na tekočem: na primer, kakšen naj bo delež industrijskih dobrin v celotni proizvodnji, koliko jekla naj se proizvede, kako visoko je mogoče dvigniti življenjsko raven ljudi itd. Dejati, da ima socialistična izgradnja mejo, pa seveda ne more pomeniti, da nočemo storiti naslednjega koraka, storiti prehoda h komunizmu. Prehod od kapitalizma h komunizmu je mogoče razdeliti v dve fazi: eno od kapitalizma k socializmu, ki bi ga lahko imenovali nerazviti socializem, in eno od socializma h komunizmu, se pravi od sorazmerno nerazvitega socializma k sorazmerno razvitemu socializmu, to je komunizmu. Ta druga faza more trajati še dlje kot prva. Ko pa bo enkrat prehojena, bosta materialna proizvodnja in duhovno bogastvo nadvse obilna. Komunistična zavest ljudi bo visoko povzdignjena in pripravljeni bodo vstopiti v najvišjo fazo komunizma.

Na strani 409 je rečeno, da bo po čvrsti vzpostavitvi oblik socialistične proizvodnje proizvodnja zanesljivo in hitro naraščala. Zanesljivo rast bo beležila stopnja produktivnosti. Tekst precej pogosto uporablja izraz **zanesljivo** in **brez zastojev,** vedno pa v zvezi s kvantitativno preobrazbo. Zelo malo je omembe delnega kvalitativnega spreminjanja.

22. Vojna in mir

Na strani 408 je rečeno, da bo v kapitalističnih družbah »neizogibno nastopila kriza presežne proizvodnje, ki bo povzročila porast nezaposlenosti«. To nosi v sebi vojno. Težko je verjeti, da so osnovna načela marksistične ekonomije nenadoma brez učinka, da more biti v svetu, v katerem kapitalistične institucije še obstajajo, vojna povsem odpravljena.

Bi lahko rekli, da je sedaj nastopila možnost dokončne odpravitve vojne? Bi lahko rekli, da je nastopila možnost, da se vse svetovno bogastvo in viri vprežejo v službo človeštva? To stališče ni marksizem, je brez razredne analize in ne razlikuje dovolj jasno med razmerami pod buržoazno in pod proletarsko oblastjo. Če ne odpraviš razredov, kako lahko odpraviš vojno?

Mi ne bomo tisti, ki bi odločili o tem, ali se bo svetovna vojna bila ali ne. Tudi če pride do podpisa sporazuma o nenapadanju, bo možnost vojne še vedno tu. Kadar se bo hotel imperializem boriti, tedaj se sporazumi ne bodo upoštevali. In če pride, je potem še vprašanje, ali se bodo uporabljala atomska ali vodikova orožja. Čeprav obstajajo kemična orožja, se v vojnem času niso uporabljala; konec koncev so se uporabljala konvencionalna orožja. Tudi če ne bo vojne med obema taboroma, ni nobenega jamstva, da se vojna ne bi bila znotraj kapitalističnega sveta. Imperializem lahko napade imperializem. Buržoazija kake imperialistične države lahko napade svoj proletariat. Imperializem je prav danes v vojnah proti kolonijam in polkolonijam. Vojna je ena od oblik razrednega boja. Edino vojna pa lahko odpravi razrede. In edino z odpravo razredov je mogoče dokončno odpraviti z vojno. Če ni revolucionarne vojne, ni mogoče odpraviti razredov. Ne verjamemo, da je mogoče odpraviti vojna orožja, če se ne uničijo razredi. To ni mogoče. V zgodovini razrednih družb sta vsak razred ali država zavzeta s svojo »pozicijo moči«. Pridobivanje takšnih pozicij je bila neizogibna ten-

denca zgodovine. Oborožena sila je konkretna manifestacija prave moči razreda. In dokler obstaja razredni antagonizem, bodo tudi oborožene sile. Vojne seveda ne želimo. Želimo mir. Prizadevamo si za največje napore, da se jedrska vojna zaustavi in da pride med obema taboroma do sporazuma o vzajemnem nenapadanju. Prizadevati si za vsaj deset ali dvajset let miru je tisto, kar smo že dolgo tega zagovarjali. Če bomo uspeli to željo uresničiti, bo to v veliko korist za celotni socialistični tabor in prav tako za socialistično izgradnjo na Kitajskem.

Na strani 409 piše, da v današnjem času Sovjetska zveza ni več obkrožena s kapitalizmom. Ta način pisanja tvega, da bo ljudi uspaval. Gotovo se je današnje stanje od takrat, ko je bila le ena sama socialistična država, zelo spremenilo. Zahodno od Sovjetske zveze so danes socialistične države Vzhodne Evrope. Vzhodno od Sovjetske zveze so socialistične države Kitajska, Koreja, Mongolija in Vietnam. Toda vodene rakete so brez oči in lahko zadenejo cilje, ki so oddaljeni več tisoč ali več deset tisoč kilometrov. Vse naokrog socialističnega tabora so postavljene ameriške vojaške baze, obrnjene k Sovjetski zvezi in drugim socialističnim državam. Se da reči, da ni Sovjetska zveza nič več znotraj kroga raket?

23. Je enoglasnost gibalna sila družbenega razvoja?

Na straneh 413 in 417 je rečeno, da socializem ustvari »solidarnost v enoglasnosti« in je »trden kot skala«. Rečeno je, da je »enoglasnost gibalna sila družbenega razvoja«.

To stališče priznava le enoglasnost v solidarnosti, ne pa protislovij znotraj socialistične družbe, niti ne tega, da je protislovje gibalna sila družbenega razvoja. Če je stvar tako postavljena, je zanikan zakon univerzalnosti protislovja, zakoni dialektike pa zamrznjeni. Brez protislovij ni gibanja, in družba se vedno razvija skozi gibanje. V epohi socializma ostajajo gibalna sila družbenega razvoja protislovja. Ravno zato, ker ni enoglasnosti, mora biti enotnost, se je treba zanjo boriti. Če bi bilo vedno 100 odstotkov soglasnosti, kako naj potem razložimo nujnost vztrajanja v prizadevanju za enotnost?

24. Pravice dela v socializmu

Na strani 412 najdemo razpravo o pravicah, ki jih uživa delo, nikakršne razprave pa ne najdemo o pravicah dela, da upravlja z državo, z raznimi podjetji, z izobraževanjem in kulturo. Dejansko je to največja pravica dela v socializmu, najbolj temeljna pravica, brez katere ni pravice do dela, do izobrazbe, do dopusta itd.

Osrednji problem za socialistično demokracijo je: ali ima delo pravico krotiti različne antagonistične sile in njihove vplive. Kdo na primer kontrolira stvari, kot so časopisi, revije, radijske postaje, kinematografija? Kdo kritizira? Te stvari so del vprašanja o pravicah. Če so v rokah desnih oportunistov (ki so manjšina), potem se bo znašla velika večina ljudstva, ki nujno potrebuje veliki skok naprej, oropana teh pravic. Če je kinematografija v rokah ljudi, kot so Zhung Dianpei,[19] kako naj ljudje uresničujejo svoje pravice na tem področju? Med ljudmi je vrsta različnih frakcij. Ogromnega pomena za zagotavljanje pravic, ki ljudem pripadajo, je, kdo kontrolira organe in podjetja. Če imajo kontrolo v svojih rokah marksisti-leninisti, so pravice velike večine zajamčene. Če imajo kontrolo v svojih ro-

kah desničarji ali desni oportunisti, se lahko ti organi in podjetja kvalitativno spremenijo in ljudem ni mogoče zagotoviti pravic, ki so v zvezi z njimi. Skratka, ljudje morajo imeti pravico upravljati z nadgradnjo. Pravic ljudi si ne smemo predstavljati tako, da naj upravlja z državo le del njih, da lahko uživajo pravico dela, pravico izobraževanja, socialnega zavarovanja itd. samo pod vodstvom določenih ljudi.

25. Je prehod h komunizmu revolucija?

Na strani 417 piše: »V socializmu ne bo razreda ali družbene skupine, katerih interesi bi bili v nasprotju s komunizmom, zato bo prehod h komunizmu storjen brez družbene revolucije.«

Prehod h komunizmu gotovo ni zadeva, v kateri bi en razred premagal drugega. To pa ne pomeni, da ne bo družbene revolucije, saj je nadomestitev ene vrste proizvodnih odnosov z drugimi kvalitativni skok, to je revolucija. Obe preobrazbi – individualnega gospodarstva v kolektivno in kolektivnega v družbeno – sta na Kitajskem revoluciji v proizvodnih odnosih. Zato je treba pot od »delitve po delu« v socializmu do »delitve po potrebah« v komunizmu imenovati revolucijo v proizvodnih odnosih. Seveda je treba do »delitve po potrebah« privesti postopoma. Šele ko bomo mogli v zadovoljivi meri razpolagati z osnovnimi materialnimi dobrinami, bomo morda lahko pričeli takšno delitev teh dobrin in bomo na osnovi nadaljnjega razvoja proizvodnih sil to prakso lahko razširili še na druge dobrine.

Poglejmo razvoj naših ljudskih komun. Ko smo izvedli spremembo s temeljnega lastništva skupine na temeljno lastništvo komune, smo smeli pričakovati, da bo del ljudi do spremembe zadržan, ali ne? To je vprašanje, ki je vredno naše pozornosti. Določujoči pogoj za realizacijo te spremembe je bil, da je dohodek gospodarstva v komunalni lasti dosegel več kot polovico celotnega dohodka komune. Uresničenje sistema temeljnega komunalnega lastništva je na splošno v korist članom komune. Tako predvidevamo, da ne bi smelo biti zadržkov s strani ogromne večine. V času spremembe pa kadrov nekdanjih skupin v danih razmerah že ni bilo več mogoče skrčiti. Bi bili **oni** proti spremembi?

Tudi če so v socialistični družbi razredi odpravljeni, bodo v njenem razvoju gotovo določeni problemi s »skupinami s pridobljenimi pravicami«, ki jim obstoječe ureditve ustrezajo in ki jih niso voljne spreminjati. Na primer: če je v veljavi pravilo delitve po delu, jim pripada ugodnost večjega plačila za več dela; ko bi prišel čas za spremembo k »delitvi po potrebah«, bi jim lahko to novo stanje povzročilo tudi nelagodnosti. Izgradnja vsakega novega sistema zahteva vedno delno rušenje starih. Nikoli ni ustvarjanja brez podiranja. Če je podiranje nujno, bo gotovo naletelo tudi na odpor. Človeška žival je resnično čudna. Čim si ljudje pridobijo nekaj več, se že prevzamejo ... nevarno bi bilo to prezreti.

26. Trditev, da »Kitajski ni nujno poseči po ostrejših oblikah razrednega boja«

Na strani 419 je napaka. Po oktobrski revoluciji je ruska buržoazija videla, kako hudo je bilo prizadeto gospodarstvo države, ter po tem sklepala, da proletariat situacije ne bo mogel spremeniti in da nima zadosti moči za ohranitev po-

litične oblasti. Sklepala je, da ji bo zadostovala samo prva poteza, pa bo proletarska politična oblast padla. Tedaj se je dvignila v oborožen upor in tako prisilila ruski proletariat k drastičnim potezam za razlastitev njihovega imetja. V tistem času ni imel nobeden od razredov kaj več izkušenj.

Reči, da kitajski razredni boj ni oster, je nerealistično. Zadosti je bil oster! Dvaindvajset let smo se borili brez prestanka. Z vojskovanjem smo strmoglavili oblast Nacionalistične stranke buržoazije in razlastili birokratski kapital, ki je tvoril 80 odstotkov našega celotnega kapitalističnega gospodarstva. Samo tako nam je bilo mogoče uporabiti mirne metode za preoblikovanje preostalih 20 odstotkov nacionalnega kapitala. V procesu preoblikovanja pa smo morali še skozi takšne boje, kot so bili pohodi »trikrat proti« in »petkrat proti«.[20]

Na strani 420 je preoblikovanje buržoaznih industrijskih in trgovskih podjetij napačno opisano. Po osvoboditvi je bila nacionalna buržoazija prisiljena na pot socialističnega preoblikovanja. Zrušili smo Čankajška, razlastili birokratski kapital, dokončali zemljiško reformo, izpeljali pohoda »trikrat proti« in »petkrat proti« ter privedli zadruge do resnične učinkovitosti. Od vsega začetka smo nadzirali trge. Te spremembe so nacionalno buržoazijo prisilile, da se je počasi podredila preoblikovanju. Skupni program je predvidel, da naj bo prostor za različne vrste ekonomskih interesov. To je kapitalistom omogočilo, da so si še naprej prizadevali vsaj za toliko dobička, kot se je še dalo. Ob tem jim je ustava zagotavljala pravico glasu na volitvah in primerno življenjsko raven. Vse to je pripomoglo, da je buržoazija spoznala, da bo mogla s pristankom na preoblikovanje ohraniti neki družbeni položaj in odigrati določeno vlogo v kulturi in v gospodarstvu.

V skupnih državno-zasebnih podjetjih nimajo kapitalisti nikakršnih resničnih upravljalskih pravic nad njimi. S proizvodnjo zagotovo ne upravljajo skupno kapitalisti in predstavniki družbe. Niti ni mogoče reči, da je bila »kapitalska eksploatacija dela omejena«. Bila je dejansko odpravljena. Tekstu je, kaže, ušlo, da so bila podjetja s skupnim poslovanjem, o katerih teče beseda, 75-odstotno socialistična. Danes so seveda 90-odstotno ali še več.

Preoblikovanje kapitalistične industrije in trgovine je v bistvu končano. Če pa bi imeli kapitalisti priložnost, bi nas brez kakršnihkoli zadržkov napadli. Leta 1957 smo odvrnili naval desnice.[21] Leta 1959. so prek svojih predstavnikov v partiji sprožili na nas nov napad.[22] Naša politika do domačih kapitalistov je, da jih popeljemo s seboj in jih potem pogoltnemo vase.

Tekst uporablja Leninovo trditev, da državni kapitalizem »ohranja razredni boj v drugačni obliki«. To je točno. (str. 421)

27. Koliko časa za izgradnjo socializma

Na strani 423 je rečeno, da smo socialistično revolucijo na politični in ideološki fronti »končali« leta 1957.[23] Mi bi raje rekli, da smo si izborili odločilno zmago.

Na isti strani piše, da želimo spremeniti Kitajsko v močno socialistično državo v desetih ali petnajstih letih. To pa je nekaj, s čimer se strinjamo! To pomeni, da bomo morali po drugem petletnem planu še skozi dva petletna plana do leta 1972 (ali 1969, če se potrudimo prehiteti urnik za dve leti ali tri). Modernizirati moramo industrijo in kmetijstvo, znanost in kulturo, prav tako pa narodno obrambo. Pripeljati izgradnjo socializma do njenega konca je v deželi, kot je naša, izredno težka naloga. V socialistični izgradnji ne smemo govoriti o »zgodaj«.

28. Nadaljnja razprava o razmerju med industrializacijo in socialistično preobrazbo

Na strani 423 je rečeno, da je bila reforma lastniškega sistema, izpeljana pred industrializacijo, okoliščina, ki so jo ustvarile posebne razmere na Kitajskem. To je napaka. Vzhodna Evropa je imela, tako kot Kitajska, »na voljo obstoj mogočnega socialističnega tabora in pomoč industrializirane države, tako razvite, kot je Sovjetska zveza«. Vprašanje je, zakaj vzhodnoevropske države niso mogle zaključiti socialistične preobrazbe lastniškega sistema (vključno s kmetijstvom), prej, preden je postala industrializacija stvarnost.[24] Resnica v razmerju med industrializacijo in socialistično preobrazbo je ta, da je bil tudi v sami Sovjetski zvezi problem lastništva rešen prej, preden je postala industrializacija stvarnost.

Podobno so prišle, s stališča svetovne zgodovine, meščanske revolucije in vzpostavitve meščanskih držav pred industrijsko revolucijo in ne po njej. Buržoazija je najprej spremenila nadgradnjo in se polastila državnega aparata, šele po tem je nadaljevala s propagando in nabiranjem prave moči. Šele tedaj se je lotila velikih sprememb v proizvodnih odnosih. Ko je bilo za proizvodne odnose poskrbljeno in so bili le-ti na pravi poti, je začela razvijati proizvodne sile. Drži seveda, da pripelje do revolucije v proizvodnih odnosih določena stopnja razvitosti proizvodnih sil, pa vendar sledi glavni razvoj proizvodnih sil šele spremembam v proizvodnih odnosih. Poglejmo zgodovino razvoja kapitalizma. Najprej je bila enostavna kooperacija, ki se je zatem razvila v manufakturne delavnice. V tem času so že dobivali svojo obliko kapitalistični proizvodni odnosi, delavnice pa so proizvajale brez strojev. Takšni kapitalistični proizvodni odnosi so pripeljali do nujnosti tehnološkega napredovanja, ustvarili so pogoje za uporabo strojev. V Angliji je bila industrijska revolucija (pozno osemnajsto – zgodnje devetnajsto stoletje) izpeljana šele po meščanski revoluciji, se pravi po sedemnajstem stoletju. Vsaka na svoj način so Nemčija, Francija, Amerika in Japonska podlegle spremembam nadgradnje in proizvodnih odnosov pred širokim razvitjem kapitalistične industrije.

Splošno pravilo je, da ne moreš rešiti problema lastništva in začeti širše razvijati proizvodnih sil, preden najprej ne pripraviš javnega mnenja za prevzem politične oblasti. Čeprav so med meščansko in proletarsko revolucijo določene razlike (pred proletarsko revolucijo socialističnih proizvodnih odnosov ni bilo, medtem ko so se kapitalistični proizvodni odnosi pričeli pojavljati že v fevdalni družbi), sta si obe v osnovi podobni.

DRUGI DEL: poglavja 24–29

29. Protislovja med socialističnimi proizvodnimi odnosi in proizvodnimi silami

Stran 433 razpravlja samo o »vzajemni vlogi« proizvodnih odnosov in proizvodnih sil v socializmu, ne pa o protislovjih med njimi. Proizvodni odnosi vključujejo lastnino nad proizvodnimi sredstvi, razmerja med ljudmi v proizvodnji in sistem delitve. Revolucija v lastniškem sistemu je, da se tako izrazimo, baza. Na primer: potem ko je prišlo s prehodom od kolektivne k ljudski lastnini celotno narodno gospodarstvo v nedeljivo last vseh ljudi, bodo ostali s podjetji v takšni lasti še precejšnji problemi, čeprav bo vseljudsko lastništvo v veljavi gotovo še

zelo dolgo. Naj se uveljavi porazdelitev oblasti med centrom in regijo? Kdo naj upravlja in s katerimi podjetji? Leta 1958 je bil v nekaterih temeljnih gradbenih enotah uveljavljen sistem čvrste odgovornosti za kapitalne investicije. Rezultat ukrepa je bila izredna sprostitev energije v teh enotah. Kadar se center ne more zanesti na lastno iniciativo, mora sprostiti energijo podjetja ali kraja. Če se takšna energija duši, bo to škodilo proizvodnji.

Vidimo torej, da se v proizvodnih odnosih pod ljudskim lastništvom protislovja, ki čakajo na razrešitev, ohranjajo. Zato je toliko bolj nujno nenehno izboljševanje na področju razmerij med ljudmi v delovnem procesu in na področju delilnih razmerij. Za ta področja je prej težko reči, kaj naj bi bila baza. Mnogo bo še treba napisati o človeških odnosih v delovnem procesu, o stvareh v zvezi z egalitarnim zadržanjem vodstev, s spreminjanjem določenih predpisov in ustaljenih običajev, z »dvema sodelovanjema« [sodelovanje delavcev v upravljanju in sodelovanje uprave v produktivnem delu], s »tremi kombinacijami« [kombinirati napor kadrov, delavcev in tehnikov] itd. Družbeno lastništvo nad prvotnimi zadrugami je trajalo dolgo, v tem času pa so medsebojni odnosi ljudi v delovnem procesu vseeno doživeli celo vrsto sprememb.

30. Prehod od kolektivnega k ljudskemu lastništvu je neizogiben

Na strani 435 pravi tekst samo to, da je obstoj dveh oblik družbene lastnine objektivno neizogiben, ne pa da je tudi prehod od kolektivnega k ljudskemu lastništvu prav tako objektivno neizogiben. To je nujen objektivni proces, takšen kakršen je razviden trenutno v nekaterih predelih naše države. Po podatkih iz okraja Cheng An v pokrajini Hebei komune, ki prideljujejo industrijske kulture, cvetejo, ravni akumulacije so dvignili do 45 odstotkov,[25] življenjska raven kmetov pa je visoka. Če se bo takšno stanje še nadaljevalo, bo treba protislovje razrešiti in kolektivno lastništvo spremeniti v ljudsko, sicer bo življenjska raven kmetov presegla raven delavcev, kar bi škodovalo tako industrijskemu kot kmetijskemu razvoju.

Na strani 438 je rečeno, da se »podjetja v državnem upravljanju ne razlikujejo bistveno od zadrug ... obstajajo dve obliki družbene lastnine ... sveti in neoskrunljivi«. V odnosu do kapitalizma **ni** razlike med kolektivnim in ljudskim lastništvom, razlika pa postane bistvena, čim smo znotraj socialističnega gospodarstva. Tekst govori o teh dveh oblikah lastništva kot »svetih in neoskrunljivih«. To se dopušča, kadar je govor o sovražnih silah, postane pa napačno, kadar je govor o procesu razvoja družbene lastnine. Ničesar ne moremo obravnavati, kot da bi bilo nespremenljivo. Vseljudsko lastništvo samo ima proces spreminjanja.

Po mnogih letih, ko se bo lastništvo ljudskih komun spremenilo v lastništvo vsega ljudstva, bo postala cela država enoten sistem lastništva vsega ljudstva. To bo močno pospešilo razvoj proizvodnih sil. Neko obdobje bo ostal to **socialistični** sistem vseljudskega lastništva, šele po izteku še naslednjega obdobja bo to **komunistični** sistem vseljudskega lastništva. Tako bo moralo tudi samo ljudsko lastništvo napredovati od delitve po delu k delitvi po potrebah.

31. Individualna lastnina

Na strani 439 je rečeno: »Drugi del so potrošne dobrine ... ki predstavljajo osebno lastnino delavcev.« Ta način izražanja bo dal ljudem misliti, da se bodo dobrine, obeležene kot »potrošne«, dodeljevale delavcem kot njihova individualna lastnina. To je napačno. Del potrošnih dobrin je individualna lastnina, drugi del je družbena lastnina, npr. kulturni in učni pripomoči in objekti, bolnice, atletski objekti, parki itd. Ta del celo narašča. Seveda so na razpolago vsakemu delavcu, niso pa individualna lastnina.

Na strani 440 najdemo skupaj delovni dohodek in prihranke, stanovanja, stanovanjsko opremo, dobrine individualne potrošnje in drugo navadno opremo. To je nezadovoljivo, saj izhajajo prihranki, stanovanja itd. vsi iz dohodkov delovnih ljudi.

Ta knjiga na vse preveč mestih govori le o individualni in ne o družbeni potrošnji, na primer družbenem standardu, kulturi, zdravstvu itd. To je enostransko. V naših podeželskih področjih so stanovanjske razmere daleč od tistega, kar bi moralo biti. Na urejen način moramo izboljšati podeželske stanovanjske razmere.[26] Stanovanjska izgradnja, posebej v mestih, bi morala uporabljati predvsem kolektivne družbene sile, ne individualnih. Če socialistična družba ne dela s kolektivnimi napori, kakšen je potem to sploh socializem? Nekateri pravijo, da se socializem bolj ukvarja z materialnimi spodbudami kot kapitalizem. Takšno govorjenje je prav podlo.

Tukaj tekst pravi, da vključuje bogastvo, ki ga proizvedejo zadruge, tudi individualno lastnino ter postransko delo. Če ne bomo teh postranskih del spremenili v družbeno lastnino, bodo kmetje večno kmetje. Vsak dani družbeni sistem mora biti v nekem danem času konsolidiran. Konsolidacija pa mora imeti mejo. Če kar traja in traja, bo postala ideologija, ki odraža sistem, toga in bo ljudem onemogočila, da bi svoje mišljenje prilagajali novim dogajanjem.

Na isti strani omenja tekst integriranje individualnih in kolektivnih interesov. Pravi: »Integracija se uresniči z naslednjo metodo: član društva je nagrajen po kvantiteti in kvaliteti svojega dela, da je tako zadoščeno načelu individualnega materialnega interesa.« Brez predstavitve vseh zadržkov, ki sodijo zraven, postavlja tekst tukaj individualni interes na prvo mesto. To je enostransko obravnavanje načela individualnega materialnega interesa.

Na strani 441 beremo, da si »družbeni in individualni interesi ne nasprotujejo in jih je mogoče postopoma razrešiti«. To je rečeno zaman in ne razrešuje prav ničesar. Če se v deželi, kot je naša, protislovja med ljudmi ne postavijo na svoje mesto vsakih nekaj let, potem ne bodo pač nikoli razrešena.

32. Protislovje je gibalna sila razvoja v socialistični družbi

Peti odstavek na strani 443 priznava obstoj protislovij med proizvodnimi silami in proizvodnimi odnosi v socialistični družbi in govori o prevladovanju takšnih protislovij. Nikakor pa tekst ne uspe spoznati protislovja kot gibalne sile.

Naslednji odstavek je sprejemljiv. V socializmu pa ne bodo le določeni vidiki človeških odnosov in določene oblike vodenja gospodarstva tisto, kar bo znalo zadrževati razvoj proizvodnih sil – marveč tudi problemi samega sistema lastništva (npr. obe vrsti lastništva).

Močno dvomljivo je stališče naslednjega odstavka. Pravi: »Protislovja v socializmu niso nespravljiva.« To se ne sklada z zakoni dialektike, ki trdijo, da so vsa protislovja nespravljiva. Kdaj je še kje obstajalo spravljivo protislovje? Nekatera so antagonistična, nekatera neantagonistična, ne smemo pa si misliti, da obstajajo nespravljiva in spravljiva protislovja.

V socializmu[27] morda ne bo vojne, je pa boj, boj med deli prebivalstva. Morda ni revolucije, v kateri bi en razred zrušil drugega, še vedno pa je revolucija. Prehod od socializma h komunizmu je revolucionaren. Prav takšen je prehod od ene faze komunizma k drugi. Potem je tu še tehnološka revolucija, pa kulturna revolucija. Komunizem bo moral gotovo preiti vrsto faz in mnogo revolucij.

Tekst omenja tu zanašanje na »pozitivno aktivnost« množic za pravočasno razreševanje protislovij. »Pozitivna aktivnost« naj vključuje tudi zahtevne spopade.

»V socializmu ni razreda, ki bi vztrajno koval konzerviranje zastarelih ekonomskih odnosov.« Drži, pa vendar so v socialistični družbi še naprej konzervativni sloji in nekaj takega kot »skupine s pridobljenimi pravicami«. Še vedno ostajajo razlike med umskim in ročnim delom, mestom in podeželjem, delavcem in kmetom. Čeprav to niso antagonistična protislovja, se brez boja ne morejo razrešiti.

Razočarani smo nad otroki naših kadrov. Manjka jim življenjskih in družbenih izkušenj, pa so že prevzetni v obnašanju in se nosijo z občutkom superiornosti. Naučiti jih moramo, da ne bodo odvisni od svojih staršev ali herojev preteklosti, ampak od samih sebe.

V socialistični družbi so vedno napredni in zaostali ljudje, takšni, ki so čvrsto privrženi kolektivnemu naporu, delovni in pošteni, svežega duha in bistrine – in takšni, ki delajo za slavo in denar, za osebne cilje, za sebe, ali pa so apatični in malodušni. V razvoju socializma bo imelo prav vsako obdobje skupino, ki si bo prizadevala ohraniti nazadnjaške proizvodne odnose in družbene ustanove. Premožni srednji kmetje imajo svoja lastna stališča do mnogih, mnogih vprašanj. Ne morejo se prilagoditi novim dogajanjem, nekateri od njih se jim upirajo, kot je dokazala razprava o Ustavi osmih besed[28] s premožnimi kmeti iz podeželskih območij Guangdonga.

Zadnji odstavek na strani 453 pravi: »Kritika in samokritika sta močni gibalni sili razvoja socialistične družbe.« Stvar ni v tem. Gibalne sile so protislovja, kritika in samokritika sta metodi za razreševanje protislovij.

33. Dialektični proces znanja

Drugi odstavek na strani 446 pravi: ko postaja lastnina družbena, »postanejo ljudje gospodarji nad ekonomskimi odnosi v svoji družbi« in »imajo te zakonitosti v polni meri in zavestno v svojih rokah«. Zavedati se moramo, da to zahteva predhoden proces. Razumevanje zakonitosti je vedno najprej razumevanje manjšine, preden postane znanje večine. Na poti od neznanja k znanju ne gre brez procesa prakse in študija. Na začetku nima znanja nihče. Nikdar ni bilo apriornega znanja. Da dosežejo rezultate, morajo ljudje skozi prakso, ob pojavljanju problemov morajo doživljati neuspehe; le v takšnem procesu more znanje postopoma napredovati. Če hočeš poznati objektivne zakonitosti razvoja stvari in dogodkov, moraš skozi proces prakse, postaviti se moraš na marksistično-leninistično sta-

lišče, primerjati moraš uspehe in neuspehe, nenehno izkušati in študiarati, prehajati prek neštetih uspehov in neuspehov; poleg tega so potrebna natančna raziskovanja. Ni drugega načina, ki bi znanje posameznika postopoma pripeljal do skladnosti z zakonitostmi. Teh zakonitosti ne bodo mogli poznati tisti, ki vidijo le zmago in ne poraza

Ni enostavno »imeti te zakonitosti v polni meri in zavestno v svojih rokah«. Na strani 446 citira tekst Engelsa. »Šele sedaj prične popolnoma osveščen subjekt ustvarjati zgodovino. Ljudje morejo prvič v tako veliki meri in v še večji meri ustvarjati rezultate, ki so jim cilj.« »Prične« in »v še večji meri« sta še kar natančna.

Iz teksta ni prepoznati protislovij med pojavi in bistvi. Bistva leže vedno izza pojavov in jih ni mogoče razkriti drugače kot prek pojavov. Tekst ne izrazi misli, da mora oseba skozi proces, če hoče poznati zakonitosti. Avantgarda ni nobena izjema.

34. Sindikati in sistem posamičnega vodenja

Ko tekst na strani 452 govori o poslanstvu sindikatov, ne omenja, da je njihova prva naloga razvijati proizvodnjo; ne razpravlja o načinih utrjevanja političnega izobraževanja; samo s standardom se ukvarja.

Tekst govori vseskozi o »upravljanju s proizvodnjo po načelu sistema posamičnega vodje«. To načelo uveljavljajo vsa podjetja v kapitalističnih državah. Med načeli, ki določajo upravljanje socialističnih in kapitalističnih podjetij, mora biti bistvena razlika. Z uveljavljanjem odgovornosti tovarniškega vodje pod nadzorstvom partije smo na Kitajskem uspeli svoje metode strogo ločiti od kapitalističnega upravljanja.

35. Izhajati iz temeljnih načel in pravil ni marksistična metoda

Od drugega poglavja naprej se postavlja vrsta pravil. Analiza kapitalističnega gospodarstva v **Das Kapital** pričenja s pojavi, se poglobi v bistva in šele potem uporabi bistvo, da razloži pojavnost. S to metodo pripelje do učinkovitih zaključkov in orisov. Ta tekst pa ni usmerjen v analizo. Njegovi sestavi manjka reda. Vedno začenja s pravili, z načeli, zakoni, definicijami – kar predstavlja metodologijo, ki ji je marksizem-leninizem vedno nasprotoval. **Rezultate** načel in zakonitosti je treba analizirati in poglobljeno študirati; šele tako lahko izpeljemo načela in zakonitosti. Človeško znanje se vedno sreča najprej s pojavi. Od tod gremo naprej k ugotavljanju načel in zakonitosti. Tekst ravna nasprotno. Njegova metodologija je deduktivna in ne analitična. Po formalni logiki »bodo vsi ljudje umrli. Gd. Zhang je človek. Torej bo gd. Zhang umrl.« To je zaključek, izpeljan iz predpostavke, da vsa človeška bitja umro. To je deduktivna metoda. Ob vsakem vprašanju daje tekst najprej definicije, ki jih nato sprejme kot osrednje predpostavke in razmišlja naprej na tej osnovi. Tekst nikakor ne razume, da mora biti osrednja predpostavka rezultat raziskovanja danega vprašanja. Načela in zakonitosti lahko odkrijemo in dokažemo šele po konkretnem raziskovanju.

36. Je mogoče razširjati višje izkušnje brez težav?

Drugi odstavek na strani 461 pravi: »V socialističnem narodnem gospodarstvu je mogoče zadnje dosežke znanosti, tehnične izume in višje izkušnje razširjati v vseh podjetjih brez najmanjših težav.« Daleč od tega, da bi bilo to nujno tako. V socialistični družbi so še vedno »akademski baroni«, ki kontrolirajo organe znanstvenega raziskovanja in dušijo nove sile. Zato zadnjih dosežkov znanosti ni mogoče preprosto razširjati brez najmanjših težav. Tak način govorjenja gre povsem mimo dejstva, da so znotraj socialistične družbe protislovja. Kadarkoli se pojavi nekaj novega, bo gotovo naletelo na ovire; morda zato, ker ljudje na to novo niso navajeni ali ga ne razumejo, morda pa zato, ker pride v konflikt z interesi določene skupine. Na primer: naša praksa sajenja na blizu in globokega oranja sama po sebi ni razrednega značaja, pa vendar ji je neka določena skupina nasprotovala in se ji upirala. Takšne težave so v socialistični družbi seveda bistveno drugačne od tistih v kapitalistični.

37. Planiranje

Stran 465 citira Engelsa: »V socializmu bo postalo mogoče voditi družbeno proizvodnjo v skladu z vnaprej določenim planom.« To je točno. V kapitalistični družbi se ravnotežje narodnega gospodarstva dosega z ekonomskimi krizami. V socialistični družbi obstaja možnost, da se ravnotežje uresniči s planom. Ne smemo pa zaradi same te možnosti že zanikati, da si znanje o zahtevanih proporcih pridobimo šele skozi neki proces. Tu tekst pravi: »Spontanost in **laissez faire** sta nezdružljiva z družbeno lastnino nad proizvodnimi sredstvi.« Ne bi pa smeli misliti, da spontanost in **laissez faire** v socialistični družbi ne obstajata. Naše poznavanje zakonitosti ni kar takoj popolno. Dejansko delo nam kaže, da je v nekem določenem obdobju neki določen plan, ki so ga postavili neki določeni ljudje ali neka druga skupina. Nihče ne more povedati, ali je plan neke določene skupine v skladu z zakonitostmi. Nekateri plani bodo pač v skladu z njimi ali v skladu z njimi vsaj v osnovi, medtem ko drugi ne bodo ali vsaj v osnovi ne bodo.

Metafizično je stališče, ki daje misliti, da znanje o proporcih ne zahteva procesa – primerjanja uspehov in neuspehov, mučne poti razvoja. Svoboda je spoznanje nujnosti, nujnost pa ni razvidna na prvi pogled. Svet nima naravnih modrecev, niti ne postanejo v socialistični družbi vsi daljnovidni. Zakaj ni bil ta tekst o politični ekonomiji izdan prej, kot je bil? Zakaj je bil po svoji objavi že tolikokrat spremenjen? Mar ni to zato, ker je bilo znanje v preteklosti nepopolno in je takšno še danes? Poglejmo naše lastne izkušnje – na začetku nismo vedeli, kaj naj storimo, da bo socializem stekel; s prakso smo pričeli postopoma nekaj malega razumeti, pa ne dovolj. Če bomo mislili, da dovolj, kaj potem sploh lahko še naredimo?

Na strani 466 je rečeno, da je ena najbolj značilnih lastnosti socializma »zavestno ohranjanje stalno pravilnih proporcev«. To je hkrati naša odgovornost in naša naloga, takšna naloga, ki je ni lahko izpolniti. Celo Stalin je dejal, da od sovjetskih planov še ni mogoče pričakovati, da bi v polni meri odražali vse, kar zakonitosti zahtevajo.

»Ohranjanje stalno pravilnih proporcev« je hkrati stalno pojavljanje neravnovesij. Ko pravilni proporci niso doseženi, je treba stvari začeti postavljati v njihova proporcionalna razmerja. V razvoju socialističnega gospodarstva bo stalno pojavljanje neravnovesij od nas zahtevalo, da stvari uravnovešamo s postavlja-

njem proporcionalnosti in konsistentnosti. Ko se na primer gospodarstvo razvija, se povsod občuti pomanjkanje tehničnega osebja in kadra, in pojavi se protislovje med potrebami in ponudbo. To nas spodbudi k uvajanju novih šol in usposabljanju novih kadrov, da bi tako rešili to protislovje. Šele ob pojavljanju neravnovesij in disproporcionalnosti prihajajo ljudje do boljšega razumevanja objektivnih zakonitosti.

Če v planiranju ne stremimo k stalnemu spremljanju dogajanja, če stvarem pustimo, da gredo po svoje, ali pa če smo pretirano oprezni in zahtevamo povsod dovršenost – potem naše metode ne bodo uspele in bo posledica ta, da bo proporcionalnost uničena.

Plan je ideološka oblika. Ideologija je odsev realnosti, a tudi deluje na realnost. Naši nekdanji plani so določali, da na naših obalah ne bomo gradili nove industrije, in vse do leta 1957 se tam ni gradilo. Zapravili smo sedem let. Šele po 1958. letu smo se lotili večjih gradenj. Zadnji dve leti smo bili priče velikemu napredku. Ideološke oblike, kot so plani, imajo torej velik učinek na ekonomski razvoj in njegov tempo.

38. Prioritetna rast v proizvodnji proizvajalnih sredstev; sočasno pospeševanje industrije in kmetijstva

Stran 466 se obrača k problemu prioritetne rasti v proizvodnji proizvajalnih sredstev.

Prioritetna rast v proizvodnji proizvajalnih sredstev je ekonomsko pravilo razširjene reprodukcije, veljavno v vseh družbah. Če v kapitalistični družbi ni prioritete v proizvodnji proizvajalnih dobrin, razširjene reprodukcije ne more biti. V Stalinovem času je bilo zaradi posebnega poudarka na prioritetnem razvoju težke industrije kmetijstvo v planih zanemarjeno. V preteklih nekaj letih se je s podobnimi problemi soočila Vzhodna Evropa. Na Kitajskem smo prioritetni razvoj težke industrije postavljali kot pogoj za uveljavljanje sočasnega pospeševanja industrije in kmetijstva ter še nekaterih drugih sočasnih načrtov, ki so vsi imeli še svoj lastni vodilni aspekt. Zelo malo problemov lahko razrešimo, če ne napreduje kmetijstvo. Danes so štiri leta, odkar smo predložili sočasno pospeševanje industrije in kmetijstva, čeprav smo ga resnično uveljavili šele 1960. Naše visoko vrednotenje kmetijstva izražajo količine jekla, ki ga namenjamo za kmetijstvo. Leta 1959 smo zanj namenili le 590.000 ton, letos pa že 1,3 milijona ton (vključno z irigacijskimi deli). To je resnično sočasno pospeševanje industrije in kmetijstva.

Tekst tu omenja, da je v letih 1925 do 1958 proizvodnja proizvajalnih sredstev v Sovjetski zvezi porasla za 103-krat, medtem ko so potrošne dobrine porasle za 15,6-krat. Vprašanje je, če razmerje 103/15,6 koristi ali ne razvoju težke[29] industrije. Če hočemo, da se bo ta hitro razvijala, morajo vsi pokazati iniciativo in ohraniti dobro voljo. Če pa hočemo to, moramo omogočiti sočasno pospeševanje industrije in kmetijstva ter prav tako lahke in težke industrije.

Če uspemo doseči sočasen razvoj kmetijstva, lahke in težke industrije in je ta razvoj tudi na visoki stopnji, potem je to jamstvo, da se bo hkrati z razvojem težke industrije ustrezno izboljševalo tudi življenje ljudi. Tako kot naše, dokazujejo tudi izkušnje Sovjetske zveze, da če se kmetijstvo ne razvija, če se lahka industrija ne razvija, potem to škodi razvoju težke industrije.

39. »Razdelitev je določujoča« – napačno stališče

V 20. poglavju je rečeno: »Predpogoj za razmah državne industrije je bilo upoštevanje skrbi za individualni materialni interes delavcev v razvoju socialistične proizvodnje.« V 21. poglavju je rečeno: »Izvrševati v polni meri ekonomsko računovodstvo z uporabo ekonomske zakonitosti delitve po delu (zakonitosti, ki usklajuje individualni materialni interes delavcev z interesi socialistične proizvodnje), kar naj odigra pomembno vlogo v boju za nacionalno industrializacijo.« V 25. poglavju je rečeno: »Cilji socialistične proizvodnje so takšni, da si delavci z velikimi napori prizadevajo za dvig proizvodnje in tovarniško osebje za sadove svojega dela – zaradi materialnega interesa. To je močna gibalna sila v razvoju socialistične proizvodnje.« Takšno absolutiziranje »skrbi za individualni materialni interes« mora voditi v nevarnost naraščajočega individualizma.

Stran 452 pravi, da je zakon delitve po delu »ena od določujočih gibalnih sil socialistične proizvodnje, s tem ko vse delavce pritegne zaradi materialnega interesa k skrbnemu izvajanju planov dvigovanja produktivnosti.« Nehote se vprašaš: »Če določajo smer razvoja socialistične proizvodnje temeljne ekonomske zakonitosti socializma, iz česa potem izhaja, da naj bi bil individualni materialni interes določujoča gibalna sila proizvodnje?« Obravnavanje delitve potrošnih dobrin kot določujoče gibalne sile izhaja iz napačnega pogleda na delitev kot določujočo. V svoji **Kritiki gothskega programa** je Marx dejal: »Razdelitev mora biti v prvi vrsti razdelitev proizvajalnih sredstev: v čigavih rokah so proizvajalna sredstva? To je določujoče vprašanje. Razdelitev proizvajalnih sredstev je tista, ki določa razdelitev potrošnih dobrin.« Gledati na razdelitev potrošnih dobrin kot na določujočo gibalno silo, je popačenje Marxovega pravilnega stališča in resna teoretična zmota.

40. Politika na oblasti in materialne spodbude

Drugi odstavek na strani 452 postavlja partijsko organizacijo na drugo mesto, za lokalne gospodarske organe; ti slednji postanejo vodje pod neposrednim nadzorom centralne oblasti. V teh predelih lokalne partijske organizacije ne morejo prevzeti političnega vodenja in jim postane praktično nemogoče zadovoljivo mobilizirati vse pozitivne sile. Kljub priznavanju ustvarjalne aktivnosti množice, tekst na strani 457 vseeno pravi: »Eden najpomembnejših pogojev za pospešitev komunistične izgradnje je sodelovanje množic v boju za izpolnjevanje in preseganje planov nacionalnega ekonomskega razvoja.« Stran 447 pravi še: »Iniciativa zadružnega osebja je eden izmed odločilnih dejavnikov v razvoju kmetijstva.« Gledati na boj množic kot na »enega izmed pomembnih dejavnikov« je v kričečem nasprotju z načelom, da ustvarjajo zgodovino množice. V nobenem primeru ni mogoče na zgodovino gledati kot na nekaj, kar ustvarjajo planerji in ne množice.

Takoj zatem se tekst dotakne naslednjega: »Za začetek moramo izkoristiti materialne spodbude.« Tako bo videti, kot da je treba ustvarjalno kreativnost množic spodbujati z materialnim interesom. Tekst ob vsaki priložnosti razpravlja o individualnem materialnem interesu, kot da bi šlo za neko privlačno sredstvo za zvabljanje ljudi k prijetnim pričakovanjem. To je odsev duhovnega stanja velikega števila gospodarskih delavcev in vodilnega osebja in odsev neuspešnosti v pospeševanju politično-ideološkega dela. Zanašanje na materialne spodbude v

takšnih razmerah pač nima alternative. »Vsakdo po svojih sposobnostih in vsakomur po njegovem delu.« Prvi del gesla pomeni, da je treba vložiti v proizvodnjo kar največji napor. Zakaj je treba obe polovici gesla ločiti in govoriti vedno samo enostransko o materialnih spodbudah? Takšna reklama za materialni interes bo naredila kapitalizem nepremagljiv!

41. Ravnovesje in neravnovesje

Prvi odstavek na strani 432 je v zmoti. Razvoj kapitalistične tehnologije je v nekaterih aspektih uravnovešen, v drugih neuravnovešen. Stvar je v tem, da sta ravnovesje in neravnovesje v tehnološkem razvoju bistveno različna v kapitalizmu in v socializmu. V socializmu imamo ravnovesje in neravnovesje. Na primer: v prvem obdobju osvoboditve smo imeli komaj nekaj več kot 200 geoloških delavcev ter je bilo mineralno raziskovanje popolnoma neusklajeno s potrebami razvoja narodnega gospodarstva. Po večletnih intenzivnih naporih, ko je bilo stanje praktično urejeno, so nastopila nova neravnovesja. Trenutno imamo na Kitajskem velikansko prevlado fizičnega dela, kar je povsem neusklajeno z našimi potrebami v razvoju proizvodnje in v dvigovanju produktivnosti dela. To je razlog, zaradi katerega moramo sprožiti široko tehnološko revolucijo in to neravnovesje premagati. Z nastopom vsakega novega tehničnega področja mora postati neravnovesje tehnološkega razvoja spet opazno. Prav sedaj se na primer spoprijemamo z višjo tehnologijo in se zato zavedamo neustrezanja mnogih stvari. Sovjetski tekst pa zanikuje ne le vsaj neko stopnjo ravnovesja pod kapitalizmom, marveč tudi neko stopnjo neravnovesja pod socializmom.

Na ta način se razvijata tako tehnologija kot gospodarstvo. Naš tekst je, tako kaže, neseznanjen z valovanju podobnim napredovanjem razvoja socialistične proizvodnje, in govori o razvoju socialističnega gospodarstva kot o popolnoma linearnem, brez padcev. To ni mogoče. Nobena linija razvoja ni ravna; ima obliko valovanja ali spirale. Celo naš študij je po tem vzorcu. Preden študiramo, počnemo kaj drugega. Po študiju moramo nekaj ur počivati. Pri njem ne moremo vztrajati, kot da ni ne dneva ne noči. En dan študiramo več, naslednji dan manj. Poleg tega najdemo v našem vsakodnevnem študiju včasih več spodbude za razmišljanje, včasih manj. To so vse valovanju podobni vzorci, rastejo in padajo. Ravnovesje je sorazmerno z neravnovesjem. Brez neravnovesja ni ravnovesja. Neravnovesje je značilno za razvoj vseh stvari. Prav zato obstaja želja za ravnovesjem. Protislovje med ravnovesjem in neravnovesjem je prisotno v vseh delih vseh različnih področij in podpodročij, večno se pojavlja in večno se razrešuje. Kadar je plan za prvo leto, mora biti tudi plan za naslednje leto. Letni plan zahteva kvartalni plan, ki s svoje strani spet zahteva mesečni plan. Protislovja med ravnovesjem in neravnovesjem se morajo razreševati v vsakem od dvanajstih mesecev. Plane je treba stalno predelovati, prav zato, ker se pojavljajo nova neravnovesja.

Tekst pa v raziskovanju različnih problemov ni dovolj uporabljal dialektične metode. Poglavje, posvečeno zakonitostim planiranega proporcionalnega razvoja narodnega gospodarstva, je kar dolgo, v njem pa ni omembe protislovja med ravnovesjem in neravnovesjem.

Narodno gospodarstvo socialistične družbe lahko uporabi planirani proporcionalni razvoj, ki nudi možnost reguliranja neravnovesij. Neravnovesje pa s tem ne izgine. »Neenakomernost je v naravi stvari.« Ker je bilo zasebno lastništvo

odpravljeno, je postala mogoča planirana organizacija gospodarstva. Postalo je mogoče kontrolirati in zavestno uporabljati objektivne zakonitosti neravnovesja in ustvarjati veliko relativnih začasnih[10] ravnovesij.

Če stečejo proizvodne sile naprej, proizvodni odnosi ne bodo v skladu s proizvodnimi silami; nadgradnja ne bo v skladu s proizvodnimi odnosi. Nadgradnjo in proizvodne odnose bo treba tedaj spremeniti, da bodo usklajeni s proizvodnimi silami. Ravnovesje med nadgradnjo in proizvodnimi odnosi, med proizvodnimi odnosi in proizvodnimi silami je pravijo nekateri, samo relativno dosegljivo, saj proizvodne sile stalno napredujejo, torej je vedno neravnovesje. Ravnovesje in neravnovesje sta dve strani protislovja, znotraj katerega je neravnovesje absolutno in ravnovesje relativno. Če to ne bi bilo tako, se ne bi mogla razvijati naprej ne nadgradnja, ne proizvodni odnosi, ne proizvodne sile; bili bi paralizirani. Ravnovesje je relativno, neravnovesje absolutno. To je univerzalni zakon, o katerem sem prepričan, da velja za socialistično družbo. Protislovje in boj sta absolutna; enotnost, enoglasnost in solidarnost so začasne, torej relativne. Različna ravnovesja, ki jih doseže planiranje, so začasna, prehodna in pogojna, torej relativna. Kdo si lahko predstavlja stanje ravnotežja, ki bi bilo nepogojno, večno?

Ravnovesje in neravnovesje med proizvodnimi silami, proizvodnimi odnosi in nadgradnjo moramo uporabljati kot vodilo v raziskovanju ekonomskih problemov socializma.

Glavni predmet preučevanja v politični ekonomiji so proizvodni odnosi. Učinkovito preučevanje proizvodnih odnosov pa zahteva sočasno preučevanje proizvodnih sil, kot tudi pozitivnih in negativnih vplivov nadgradnje na proizvodne odnose. Naš tekst omenja državo, a je nikjer ne obravnava poglobljeno. To je že ena pomanjkljivost. V procesu preučevanja politične ekonomije se seveda ne sme pretiravati s študijem proizvodnih sil in nadgradnje. Če pripeljemo študij proizvodnih sil predaleč, postane tehnologija in naravoslovje. Če pripeljemo predaleč študij nadgradnje, postane teorija o nacionalni državi, teorija o razrednem boju. Pod naslovom socializem (enem od treh sestavnih delov marksizma) preučujemo: teorije razrednega boja, teorije države, teorije revolucije in partije ter vojaško strategijo in taktiko itd.

Na svetu ni ničesar, kar se ne bi dalo analizirati. Okoliščine pa so različne in prav tako bistva. Uporabne so mnoge temeljne kategorije in zakonitosti – npr. enotnost protislovij. Če preučujemo probleme na ta način, če jih opazujemo na ta način, potem bomo imeli trdno, celovito stališče in metodologijo.

42. »Materialne spodbude«

Stran 486 pravi: »V socialistični fazi delo še ni postalo primarna potreba v življenju vseh članov družbe, torej so največjega pomena materialne spodbude za delo.« Tukaj je »vsi člani« preveč na splošno. Lenin je bil član družbe. Mar ni **njegovo** delo postalo primarna potreba njegovega življenja?

Stran 486 se dotika naslednjega: V socialistični družbi je dvoje vrst ljudi; je velika večina, ki vestno izpolnjuje svoje zadolžitve, in manjšina, ki je do svojih zadolžitev nepoštena. Ta analiza je pravilna. Če pa hočemo to drugo skupino spreobrniti, se ne moremo zanašati samo na materialne spodbude. Še vedno jih moramo kritizirati in jih izobraževati, da jim dvignemo zavest.

Ta del teksta govori o delavcih, ki so sorazmerno delavni in pozitivni. V enakih okoliščinah so ti tisti, ki bodo proizvedli več. O tem, ali je delavec delaven

in zagnan ali ne, odloča očitno politična zavest in ne raven tehničnega ali kulturnega znanja. Nekateri, katerih tehnična in kulturna raven je visoka, zato še niso niti delavni niti zagnani; drugi, katerih raven je nižja, pa so prav delavni in zagnani. Razlog je v nižji politični zavesti prvih in v višji politični zavesti drugih.

Knjiga pravi, da materialne spodbude za delo »spodbujajo naraščanje proizvodnje« in »so eden izmed odločujočih dejavnikov v pospeševanju razvoja proizvodnje«. Materialne spodbude pa se ne spremenijo nujno vsako leto. Ljudje morda ne bi rabili takšnih spodbud dnevno, mesečno ali letno. V težavnejših časih, ko so spodbude zmanjšane, morajo ljudje nadaljevati in to dovolj dobro. S tem ko enostransko absolutizira materialno spodbudo, tekst dvigovanju zavesti ne pripisuje tistega pomena, ki mu pripada, in ne more razložiti, zakaj so razlike med delom ljudi, ki so v istem plačilnem razredu. Na primer: v razredu št. 5[31] lahko dela ena skupina zelo dobro, druga precej slabo, tretja pa še kar solidno. Z njihovim načinom razmišljanja je nerazložljivo, zakaj prihaja ob podobni materialni spodbudi do takih razlik.

Tudi če priznamo pomen materialne spodbude, ni to nikoli edino načelo. Vedno je še eno načelo, to se pravi, duhovna inspiracija politične ideologije. In ko smo že pri stvari: materialne spodbude ni mogoče obravnavati enostavno kot individualni interes. Tu je še kolektivni interes, ki mu mora biti individualni podrejen, pa dolgoročni interesi, ki jim morajo biti podrejeni začasni, ter interesi celote, ki jim morajo biti podrejeni delni.

V razdelku »Materialne spodbude za delo, socialistično tekmovanje« je nekaj zelo dobro napisanih odlomkov v zvezi s tekmovanjem. Kar manjka, je razprava o politiki!

Prvo: ne izgaraj ljudi do smrti. Drugo: Ne uniči jim zdravja, pač pa celo prispevaj k postopnemu krepljenju. Ti dve točki sta temeljni. Kar se tiče drugih stvari: če jih lahko imamo, v redu, če ne, pa tudi v redu! Hočemo, da imajo ljudje nekaj zavesti. Kot kaže, se tekst skoraj nič ne ukvarja s prihodnostjo, s prihodnjimi generacijami; poudarja le materialni interes, stopa stalno po poti materialnega interesa, le-to pa lahkomiselno preobrača v načelo individualnega interesa, ki je kot nekakšna čarobna palica.

Česar ne povedo, je, da bo individualni interes zadovoljen takrat, ko bodo zadovoljeni interesi vseh ljudi. Individualni materialni interes, ki ga poudarjajo, je v resnici kratkovidni individualizem, ekonomistična tendenca iz obdobja proletarskega razrednega boja proti kapitalizmu, ki se pojavlja v obdobju socialistične izgradnje. V epohi meščanskih revolucij so mnogi meščanski revolucionarji pristali na herojske žrtve, ki so bile v interesu njihovega razreda in prihodnjih generacij njihovega razreda, gotovo pa ne v njihovem trenutnem individualnem interesu.

Ko smo bili v krajih naših oporišč, smo imeli sistem svobodne [netržne] oskrbe.[32] Ljudje so bili takrat krepkejši in nikakršnega pričkanja ni bilo ob iskanju prednostnega obravnavanja. Po osvoboditvi smo imeli sistem plač in smo se dogovorili o razredih, kar je naše probleme samo pomnožilo. Mnogi ljudje so se pogosto pričkali o pridobivanju statusa in bilo je potrebno precej prepričevanja.

Naša partija je vodila vojno več kot dvajset let brez predaha. Dolgo časa nam je netržni sistem oskrbe dobro deloval. Takrat celotna družba v krajih oporišč seveda ni sodelovala v sistemu. Tisti, zaradi katerih je sistem v obdobju državljanske vojne deloval, pa je bila v najboljših časih tudi več sto tisoč in še vedno več deset tisoč v drugih časih. V vojni proti Japonski je to število spet poskočilo z

dobrega milijona na več milijonov. Vse do prve faze osvoboditve so naši ljudje živeli egalitarno, trdo delali in se junaško borili, brez najmanjše materialne spodbude, samo ob inspiraciji revolucionarnega duha. Ob koncu drugega obdobja državljanske vojne smo doživeli poraz, čeprav smo imeli pred tem in po tem zmage. Takšen potek stvari ni imel nobene zveze s tem, ali smo imeli materialne spodbude ali ne. Bil je v zvezi s pravilnostjo ali nepravilnostjo naše politične in naše vojaške linije. Te zgodovinske izkušnje so največjega pomena za reševanje naših problemov socialistične izgradnje.

V 26. poglavju je zapisano: »Delavci v socialističnih podjetjih, ki iz materialnega interesa stremijo k rezultatom svojega lastnega dela, so gibalne sile, ki razvijajo socialistično proizvodnjo.« (str, 482)

V 27. poglavju beremo: »Nagrajevanje kvalificiranega dela je sorazmerno visoko . . . In to delavce spodbuja, da dvigujejo svojo kulturno in tehnično raven, zaradi česar se bistvene razlike med ročnim in umskim delom manjšajo.« (str. 501–03)

Tu gre za to, da je višje nagrajevanje kvalificiranega dela spodbudilo nekvalificirane delavce k stalnemu izpopolnjevanju, da bi mogli stopiti v vrste kvalificiranih delavcev. To pomeni, da so študirali kulturo in tehnologijo zato, da bi zaslužili več denarja. V socialistični družbi se mora vsakdo, ki se odloči za študij kulture in tehnologije, zavedati bolj kot vsega drugega, da študira za socialistično izgradnjo, za industrializacijo, za to, da bo služil ljudem, za kolektivni interes in ne v prvi vrsti za višjo plačo.

V 28. poglavju je rečeno: »Delitev po delu je najmočnejša sila, ki poganja razvoj proizvodnje.« (str. 526) Na dnu te strani pa gre nepredelana tretja izdaja tega učbenika celo tako daleč, da pravi, potem ko je razložila, da plače v socializmu stalno naraščajo: »Prav v tem je socializem bistveno superioren v primerjavi s kapitalizmom.« Reči, da je socializem bistveno superioren v primerjavi s kapitalizmom zato, ker plače stalno rastejo, je zelo narobe. Plače so razdelitev potrošnih dobrin. Če ni razdelitve proizvajanih sredstev, potem ne more biti razdelitve proizvedenih dobrin, potrošnih dobrin. To drugo je utemeljeno v prvem.

43. Medosebni odnosi v socialističnih podjetjih

Stran 500 pravi: »V socializmu je ugled vodij v gospodarstvu odvisen od zaupanja, ki jim ga izkazujejo množice.« To je resnično dobro povedano. Potrebno pa bo delo, da se ta cilj doseže. Naše izkušnje so take, da če se kadri ne odrečejo svojim pretenzijam in ne identificirajo z delavci, ne bodo delavci nikoli gledali na tovarno kot na svojo lastno, ampak kot na tovarno teh kadrov. »Šefovsko« obnašanje odvrača delavce od zavestnega spoštovanja delovne discipline. Ne mislite, da bo v socializmu ustvarjalno sodelovanje med delavci in vodstvi podjetij vzniknilo kar samo od sebe, brez prizadevanj zanj.

Če so fizični delavci in podjetniški vodje oboji člani združenega proizvodnega kolektiva, »zakaj morajo potem socialistična podjetja uveljavljati 'posamično vodstvo' in ne vodstva pod kolektivnim nadzorom«, to je sistem odgovornosti tovarniškega vodje pod nadzorom partijskega komiteja?

Samo kadar je politika oslabljena, ni druge izbire, kot govoriti o materialni spodbudi. To je razlog, da tekst takoj nadaljuje:

»Popolno uveljavljanje načela, da si delavci močno prizadevajo za rezultate svojega lastnega dela iz individualnega materialnega interesa, je iztočnica za postopno razumevanje in dvigovanje socialistične proizvodnje«.

44. Posebni programi, pospešeno delo

Stran 505 pravi: »Odpraviti pojav pospešenega dela. Voditi proizvodnjo na ustaljen način in po načrtih.« V nepredelani tretji izdaji je ta stavek tak: »Boriti se moramo proti 'posebnim programom' in delati na ustaljen način po vnaprej določenem redu.« To popolno zavračanje posebnih programov in pospešenega dela je preveč absolutno.

Posebnih programov ne moremo popolnoma zavreči. Njihova uporaba ali neuporaba tvori enotnost nasprotij. V naravi so rahli vetrovi in lahek dež, in so ostri vetrovi in silovit dež. Uporaba posebnih programov prihaja in odhaja, kot valovi. V tehnološki revoluciji v proizvodnji se potreba po njih nenehno pojavlja. V poljedelstvu se moramo spoprijemati z letnimi časi. Drama mora imeti svoj vrhunec. Ugovarjati posebnim programom pomeni v resnici zanikati ta vrhunec. Sovjetska zveza hoče prehiteti Združene države. Mi pričakujemo, da bomo dosegli sovjetsko raven v krajšem času, kot so ga za to rabili Sovjeti. Tudi to je neka vrsta posebnega programa.

Socialistično tekmovanje pomeni, da zaostali prehiti razvitega. To je mogoče le s posebnimi programi. Odnosi med posamezniki, med enotami, med podjetji, tako kot med narodi, so vsi konkurenčni. Če hočeš prehiteti razvitega, ne moreš brez posebnih programov. Če se izgradnje ali revolucije lotiš z ukazi /npr. izpeljava zemljiške reforme ali organizacija zadrug z administrativnim ukazom/, mora priti do zmanjšanja proizvodnje zato, ker ni bilo mobilizacije množic, in ne zaradi posebnih programov.

45. Zakon vrednosti in planiranje

Na strani 521 je odlomek v drobnem tisku, ki je točen. Kritičen je, probleme izpelje na skupni imenovalec.

Zakon vrednosti rabi kot orodje za planiranje. Prav. Zakon vrednosti pa nam ne bi smel postati glavna osnova planiranja. Velikega skoka ne vodimo na osnovi zahtev zakona vrednosti, marveč na osnovi temeljnih ekonomskih zakonitosti socializma in na osnovi potrebe po razširjanju proizvodnje. Če gledamo na stvari ozko, z vidika zakona vrednosti, bi potem pač veljala ocena, da »veliki skok« ni bil vreden izgub in da so bili lanski vsesplošni napori v proizvodnji jekla in železa le stran vrženo delo. Jeklo, proizvedeno lokalno, je bilo nizke kakovosti in skromne kvantitete ter je morala država pokriti precej izgub. Ekonomski rezultati niso bili pomembni, itd. Z delnega, kratkoročnega vidika so bili ti napori zaman, s širšega, dolgoročnega vidika pa so bili zelo veliko vredni, saj so na široko odprli vrata celi novi fazi ekonomske izgradnje. Po vsej deželi so vzniknili posegi v železarstvo in jeklarstvo, zgrajena so bila mnoga industrijska središča. To nam je omogočilo krepko pospešiti korak.

Več kot 75 milijonov ljudi je pozimi 1959. leta opravljalo irigacijska dela po vsej deželi. Metodo organiziranja dveh obsežnih akcij bi lahko uporabili za razrešitev naših osnovnih problemov konzervacije vode. Z vidika enega, dveh ali treh let je bila vrednost žita, ki ga je bilo treba plačati za toliko dela, seveda precej visoka. Na dolgi rok pa bi lahko ta akcija močno povečala proizvodnjo žita in jo tudi pospešila ter stabilizirala kmetijsko proizvodnjo, pa na ta način vrednost

blaga po enoti zraste. Vse to potem prispeva k zadovoljevanju potreb ljudi po žitu.

Stalni razvoj kmetijstva in lahke industrije ustvarja dodatno akumulacijo za težko industrijo. Tudi to ljudem na dolgi rok koristi. Tako dolgo, dokler kmetje in vsi ljudje v državi vedo, kaj država dela, tako dolgo bodo njeno delo odobravali in ji ne bodo nasprotovali, ne glede na denarni zaslužek ali izgubo. Geslo o podpiranju industrije so predložili sami kmetje. Tu je dokaz! Stalin je dejal, tako kot Lenin: »V obdobju socialistične izgradnje morajo kmetje prispevati za državo.« Ogromna večina kitajskih kmetov »daje prispevek« s pozitivnim odnosom. Le med premožnimi in srednjimi kmeti, teh je kakšnih 15 odstotkov, je tudi nekaj nezadovoljstva. Nasprotujejo celotnemu konceptu »velikega skoka« in ljudskih komun.

Plane postavljamo skratka pred cene. Cen seveda ne moremo ignorirati. Pred nekaj leti smo dvignili kupno ceno živim prašičem, kar je imelo pozitiven učinek na prašičerejo. Za takšno velikopotezno, vsedržavno prašičerejo, kakršno imamo danes, pa ostaja naslonitev na planiranje poglavitna stvar.

Stran 521 se nanaša na problem cen na zadružnih trgih. Ti njihovi trgi imajo preveč svobode. Za urejanje cen na takšnih trgih ne zadostuje samo državna ekonomska moč. Potrebna sta tudi vodenje in nadzor. Na naših trgih je med prvo fazo držala cene v določenih okvirjih država. Na ta način majhne svoboščine niso postajale velike svobode.

Stran 522 pravi: »Naši oblasti nad zakonom vrednosti gre zahvala, da v socialističnem gospodarstvu ni najti tiste vrste anarhije v proizvodnji ali izgube družbene delovne sile, kakršno proizvaja zakon v kapitalizmu.« Tu se o posledicah zakona vrednosti pretirava. V socialistični družbi ne prihaja do kriz predvsem zaradi sistema lastništva: zaradi temeljnih zakonitosti socializma, nacionalnega planiranja proizvodnje in razdelitve, odsotnosti svobodne konkurence in anarhije itd. – in ne zato, ker imamo zakon vrednosti pod svojo oblastjo. Samo po sebi se razume, da so ekonomske krize kapitalizma prav tako opredeljene s sistemom lastništva.

46. Plače

Stran 530 predlaga, naj bo plačevanje na akord primarno, plačevanje po času pa dopolnilno. Mi ravnamo nasprotno. Enostranski poudarek na plačevanju po kosu mora pripeljati do protislovij med starejšimi in mlajšimi, močnejšimi in šibkejšimi delavci ter spodbujati med njimi zaslužkarsko psihologijo. Le-ta postavlja na prvo mesto prizadevanje za individualni dohodek in ne za kolektivno dobro. Imamo celo pričevanja o tem, da sistem plačevanja na akord zavira tehnološki napredek in mehanizacijo.

Knjiga prizna, da plačevanje na akord v razmerah avtomatizacije ne ustreza. Na eni strani trdijo, da hočejo široko razviti avtomatizacijo, na drugi pa, da hočejo uporabljati plačevanje na akord. V tem je protislovje.

Mi smo uveljavili plačevanje po času, plus nagrade. Primer za to so bili v zadnjih dveh letih dodatki za »skok naprej« ob koncu leta. Z izjemo državnih in prosvetnih delavcev so imeli osebje v celoti in delavci ob koncu leta dodatke za skok naprej v različnih zneskih, ki so jih določili v svojih enotah sami.

47. Dvoje vprašanj o cenah

Dvoje vprašanj zasluži pozornost.

Prvo je o cenah potrošnih dobrin. Tekst pravi: »Socializem je v praksi vseskozi izvajal politiko zniževanja cen potrošnih dobrin za ljudstvo.« Mi težimo k stabiliziranju cen: ne pustimo jim rasti niti jih zniževati. Čeprav so naše plače na sorazmerno nizki ravni, so univerzalno zaposlovanje, nizke cene in stanarine omogočale dovolj solidno življenjsko raven osebja in delavcev. Kaj je dejansko bolje, ali cene zniževati ali pa jih ne dvigovati niti zniževati, je problem, ki zasluži pozornost.

Drugo vprašanje zadeva cene proizvodov težke in lahke industrije. Relativno gledano, imajo Sovjeti nizke cene za prvo in visoke za drugo. Mi ravnamo nasprotno. Zakaj? Kateri način je dejansko najboljši, je drugi problem, ki zasluži pozornost.

TRETJI DEL: poglavja 30–34

48. Sočasno pospeševanje tujega in domačega, velikega, srednjega in majhnega

Stran 547 nasprotuje razprševanju sredstev za gradbeništvo. Če s tem menijo, da naj se ne bi istočasno lotevali preveč velikih projektov – zaradi nevarnosti, da ne bo mogoče v roku dokončati nobenega – potem se seveda strinjamo. Če pa naj bo zaključek ta, da naj se v teku velikih gradbenih del nasprotuje manjšim in srednjim projektom – potem se ne strinjamo. Glavna nova industrijska središča na Kitajskem so bila vzpostavljena na osnovi srednjih in majhnih podjetij, ki so se v velikem številu razvila leta 1958. Po prvih dogovorih v jeklarstvu in železarstvu bo v naslednjih osmih letih zgrajenih devetindvajset velikih, skoraj sto srednjih in več sto majhnih središč. Srednji in majhni objekti so se v jeklarstvu in železarstvu že močno uveljavili. Po oceni iz leta 1959 je celotna nacionalna proizvodnja surovega železa presegla 20 milijonov ton, od česar so polovico proizvedla srednja in majhna podjetja. Velik pomen srednjih in majhnih podjetij za razvoj jeklarstva in železarsta se bo ohranili tudi v prihodnje. Mnogo majhnih podjetij bo postalo srednjih, mnogo srednjih velikih; zaostala podjetja bodo postala razvita, domači modeli bodo postali takšni, kot so tuji – to je objektivna zakonitost razvoja.

Uvajali bomo razvito tehnologijo, seveda pa še nekaj časa ne bo presežena nujnost in neizogibnost zaostale tehnologije. Od začetka zgodovine so revolucionarne vojne vedno dobivali tisti, katerih orožje je bilo pomanjkljivo, izgubljali pa tisti, ki so imeli v orožju prednost. Med našo državljansko vojno, našo vojno proti Japonski in našo osvobodilno vojno smo bili brez vsedržavne politične oblasti in brez modernih orožij. Kdor se lahko bori samo pod pogojem, da ima najmodernejše orožje, potem je to isto, kot da bi samega sebe razorožil.

Naš namen, da uresničimo takšno vsesplošno mehaniziranost, kakršno opisuje tekst /str. 420/, v naši drugi dekadi, se, kot kaže, še ni uresničil. Morda se bo uresničil v naši tretji dekadi. Zaradi pomanjkanja strojev bomo nekoč kasneje težili k delni mehaniziranosti in izboljšavi naših orodij. Kar pa zadeva splošno avtomatizacijo, je zaenkrat zadovoljiva. Posvetiti se moramo mehanizaciji, vendar tudi to z občutkom za mero. Če bomo preveč govorili o mehanizaciji in avto-

matizaciji, bodo ljudje zaničevali delno mehanizacijo in proizvodnjo z domačimi metodami. Takšne diverzije smo imeli v preteklosti, ko so vsi zahtevali novo tehnologijo, nove stroje, velik obseg, visok standard; kar je bilo domačega, srednje ali majhne velikosti, je veljalo za ničvredno. Teh tendenc nismo presegli vse dotlej, dokler nismo pričeli pospeševati sočasno domačega **in** tujega, velikega **in** srednjega **in** majhnega.

Do danes še nismo predložili kemizacije kmetijstva. En razlog je ta, da še lepo število let ne bomo sposobni proizvesti kaj dosti gnojil. /Tisto malo, kar imamo, pa je osredotočeno na naše industrijske kulture./ Drugi razlog je ta, da se bodo v primeru, če se odločimo za prehod h kemičnim sredstvom, vsi obrnili k temu in zanemarili prašičerejo. Neorganska gnojila prav tako potrebujemo, vendar jih bo treba kombinirati z organskimi; če jih uporabljamo sama, naredijo zemljo trdo.

Tekst omenja uvajanje novih tehnik na vseh področjih. To pa ni tako enostavno. Vedno je potreben proces postopnega razvoja. Tudi ko se uvaja kak nov stroj, stari stroji vedno ostajajo. Ko gradiš nova podjetja in obnavljaš opremo v obstoječih tovarnah – kot tekst povsem pravilno pravi – moraš obstoječe stroje in mehansko opremo racionalno in v največji možni meri izrabiti. /str. 427/ V prihodnje ne bo nič drugače.

Kar pa se tiče »velikega« in »tujega«, tu moramo delati v duhu »naslanjanja na lastne sile za nadaljnji razvoj«. Leta 1958 smo povzdignili gesla, naperjena proti predsodkom in usmerjena k delu s svojimi lastnimi rokami. Dejstva kažejo, da je samostojno delo čisto izvedljivo. V preteklosti so se zaostale kapitalistične dežele, da bi v proizvodnji dohitele razvite kapitalistične dežele, odločile za uvajanje novih tehnik. Da dohiteva kapitalistične dežele, Sovjetska zveza prav tako uvaja razvite tehnologije. Mi moramo storiti isto, in to tudi zmoremo.

49. Kaj najprej, traktorji ali zadruge?

Stran 563 pravi: »Leta 1928, na predvečer vsesplošne kolektivizacije, so se predeli spomladanske žetve v 99 odstotkih obdelovali z lesenimi plugi oziroma konjsko vleko.« To dejstvo zavrača trditev, ki jo tekst stalno ponavlja, da »morajo priti traktorji pred zadrugami«. Na isti strani najdemo: »Socialistični proizvodni odnosi so pripravili širok teren razvoju kmetijskih proizvodnih sil in napredku kmetijske tehnologije.« To drži.

Najprej se morajo spremeniti proizvodni odnosi, šele potem se lahko na široko razvijejo proizvodne sile. To pravilo je univerzalno. V nekaterih državah Vzhodne Evrope se zadruge niso dovolj energično organizirale in ostajajo nedokončane še danes. Glavni razlog ni ta, da jim je primanjkovalo traktorjev /imeli so jih mnogo več kot mi, sorazmerno vzeto/, pač pa to, da je njihova zemljiška reforma potekala z vrha navzdol po kraljevski milosti. Razlastitev zemlje je bila normirana /v nekaterih deželah ni bilo razlastitve na posestvih, manjših od 100 hektarov/; razlastitev je bila izvršena z administrativnim ukazom; namesto da bi kovali železo, dokler je bilo vroče, pa so po zemljiški reformi pustili preteči polnih pet ali šest let, ne da bi kaj dosti naredili. Mi smo storili prav nasprotno. Uveljavili smo množično linijo,[33] spodbudili revne in nižje srednje kmete k vstaji v razredni boj in k prevzemu vse zemlje fevdalnega razreda ter k razdelitvi presežne zemlje bogatih kmetov, s tem da se je zemlja dodeljevala po načelu enakih deležev. /To je bila ogromna revolucija v naših podeželskih področjih./ Takoj za-

tem smo nadaljevali gibanje vzajemne pomoči in zadružno gibanje. S tem smo kmete povedli na pot k socializmu, vztrajno napredujoč korak za korakom. Imeli smo masivno partijo in vojsko. Ko so šle naše sile na jug, smo postavili v vsaki pokrajini kompletno strukturo kadrovskih ekip za lokalno delovanje na pokrajinskih, regionalnih, okrožnih in krajevnih ravneh. Čim bi prispele naše sile, bi takoj prodrle globoko v podeželske vasi in »obiskovale revne, da bi zvedele o njihovih tegobah«, »pognale korenine in spravile stvari skupaj«, organizirale aktivne elemente revnih in nižjih srednjih kmetov.

50. Dva cilja: veliko in družbeno

Zadruge Sovjetske zveze so bile dvakrat deležne spajanja. Več kot 250.000 posestev je bilo spojenih v dobrih 93.000, le-ta pa spet v okrog 70.000 posestev. V prihodnje se bodo gotovo še naprej razširjala. Tekst pravi /str. 568/: »Okrepiti in razviti moramo zadružne proizvodne odnose in organizirati v okviru zadrug družbena proizvodna podjetja.« Tu je zares mnogo podobnosti z našimi metodami, oni se samo drugače izražajo. Tudi če je njihov pristop podoben našemu, v prihodnje verjetno ne bodo uporabljali izraza **komuna**. Razlike v izražanju in terminologiji pa vsebujejo kljub vsemu bistveno razliko, namreč, ali se vpeljuje množična linija ali ne.

Razume se, da se velikost zadrug Sovjetske zveze, kar se tiče števila družinskih enot in prebivalstva, verjetno ne bo nikoli približala našim, saj je njihovo podeželsko prebivalstvo redko posejano in njihova kmetijska površina velika. Kdo pa bi mogel zato reči, da njihovih posestev ni več potrebno širiti? V Xinjiangu in Quinghaiu je na primer treba komune še naprej povečevati, čeprav je tam za veliko zemlje malo ljudi. Nekateri kraji v naših južnih pokrajinah /npr. severni Fujian/ so spravili skupaj velike komune v podobnih pogojih.

Povečevanje komun je ena najpomembnejših nalog. Spremembe v kvantiteti morajo pripeljati do sprememb v kvaliteti, morajo takšne spremembe pospešiti. Naše ljudske komune so dober primer za to – »Veliko! in Družbeno!« Najprej je na vrsti »Veliko!« – to bo povzdignilo raven »Družbenega«. To pomeni, da kvantitativne spremembe pripeljejo do delnih kvalitativnih sprememb.

51. Kaj je osnovni razlog za posebni poudarek na materialnem interesu

V poglavju o zadružnem sistemu se nenehno ponavlja razprava o individualnem materialnem intresu. /str. 565, 571 itd./ Trenutni posebni poudarek na materialnem interesu ima svoj razlog. V času Stalina je bil pretiran poudarek na kolektivnem interesu; individualna korist je bila zanemarjena. Družbeno je bilo pretirano poudarjeno, zasebno premalo. Sedaj so šli v drugo skrajnost, pretiravajo z materialnimi spodbudami, zanemarjajo kolektivni interes. In če bodo nadaljevali v tej smeri, se bo gotovo obrnilo spet v nasprotno stran.

»Družbeno« je v odnosu do »zasebnega«, in obratno, enotnost nasprotij. Eno brez drugega je nemogoče. Vedno smo govorili o enotnem obravnavanju družbenega in zasebnega in že dolgo tega dejali, da samo enega ali samo drugega ni – in da ima družbeno prednost pred zasebnim. Posameznik je del kolektiva. Če bo napredoval kolektivni interes, se bo temu ustrezno izboljševalo stanje posameznika.

Dvojnost je prilastek vseh stvari, in za vselej. Pojavlja se seveda v različnih konkretnih oblikah in značaj stvari se spreminja. Dednost in mutacija sta dvojnost nasprotij v enotnosti. Če bi bilo le drugo, brez prvega, bi bila naslednja generacija povsem drugačna od predhodne. Riž ne bi bil več tisto, zaradi česar je riž, niti psi, niti ljudje. Konzervativna plat ima lahko dobro, pozitivno vlogo. Zaradi nenehnega spreminjanja lahko nudi živim bitjem začasno stalnost ali stabilnost. Tako je izboljšani riž še vedno riž. Dednost brez mutacije pa bi pomenila odsotnost napredka, razvoj bi se zaustavil.

52. Naj bodo ljudje aktivni

Stran 577 pravi: »Zadruge nudijo naravne in ekonomske pogoje za ureditev diferencialne rente.« Diferencialna renta ni povsem določena z objektivnimi razmerami. Dejansko je ta zadeva odvisna od dejavnosti ljudi. V provinci Hebei je na primer ob železnici Peking–Hankou veliko število mehaniziranih vodnjakov, ob železnici Tianjin-Pukou pa jih je le malo. Naravni pogoji so podobni, komunikacije enakovredne, zemljiške izboljšave pa se od kraja do kraja vedno razlikujejo. Razlogi za to so morda v tem, da je en okoliš za izboljšave bolj dovzeten /ali nedovzeten/ kot drugi ali so za to tudi različni zgodovinski razlogi. Konec koncev je glavno to, da so ljudje aktivni.

Ko smo že pri stvari, povejmo, da so nekateri bolj odmaknjeni predeli Šanghaja sposobni dobro rediti prašiče, drugi ne. V okraju Chang Ming so najprej mislili, da določeni naravni pogoji, kot na primer številna jezera, ne bodo ustrezali prašičereji. Ko pa so se ljudje otresli strahu pred težavami in ko so zavzeli do prašičereje pozitiven odnos, je bilo ugotovljeno, da so prav takšni naravni pogoji ugodni, kje še, da bi predstavljali oviro. Skratka: naj gre za globoko oranje, za vrtnarstvo, mehanizacijo ali kolektivizacijo, ljudje naj bodo aktivni.

Okraj Zhang Ping v Pekingu so od nekdaj pestile poplave in suša. Razmere pa so se spremenile po izgradnji jeza pri grobnicah dinastije Ming. Mar to ne dokazuje ponovno, da morajo biti ljudje aktivni? V Henanu načrtujejo, da si bodo po 1959. in 1960. letu vzeli še tri leta, da bodo dokončali izgradnjo več obsežnejših kanalov in s tem ukrotili Rumeno reko. To spet kaže na to, da naj bodo ljudje aktivni.

53. Transport in trgovina

Transport in embaliranje ne povečujeta uporabne vrednosti, povečujeta pa vrednost. Delo, ki se troši za to dvoje, je del družbeno potrebnega dela. Kajti brez transportiranja in embaliranja bi ostal proces proizvodnje nedokončan, ne bi stopil v fazo potrošnje, in za proizvedeno uporabno vrednost ne bi mogli reči, da se je realizirala. Poglejmo premog. Če pustimo rudo, potem ko je bila izkopana, ležati okrog rudnika, če se je ne dostavi porabniku z železnico, parnikom ali tovornjakom, je njena uporabna vrednost povsem nerealizirana.

Stran 585 pravi, da imajo dva sistema trgovine, državno in zadružno. Poleg tega imajo še »neorganizirane trge«, to je zadružne trge. Mi imamo en sam sistem. Zadružno trgovino smo pripojili državni in trenutno kaže, da teče sistem dovolj dobro. Precej prihrankov je na vseh straneh.

Stran 587 se nanaša na družbeni nadzor nad trgovino. V tem se večinoma naslanjamo na partijsko usmerjanje; pri politiki na oblasti je nadzor v rokah množic. Delo delavcev v trgovini je družbeno potrebno in brez njega se proizvodnja ne more dovršiti v potrošnji /ki vključuje produktivno in osebno potrošnjo/.

54. Sočasno pospeševanje industrije in kmetijstva

Stran 623 obravnava pravilo, ki postavlja na prednostno mesto rast proizvodnih sredstev. Nepredelana tretja izdaja tu posebej omenja: »Postavljanje rasti proizvodnih sredstev na prednostno mesto pomeni, da se bo industrija razvijala hitreje kot kmetijstvo.«

»Hitrejši razvoj industrije kot kmetijstva« je treba razumeti na ustrezen način. Ne moreš čez vsako mero poudarjati industrije, kajti prišlo bo do težav. Poglejmo naš Liaoning: zaradi mnogih industrijskih panog šteje mestno prebivalstvo te pokrajine tretjino skupnega. V preteklosti so vedno postavljali na prvo mesto industrijo, ne da bi poskrbeli hkrati za močan razvoj kmetijstva. Rezultat je bil ta, da kmetijstvo te pokrajine ni moglo zagotoviti mestnim trgom potrebnega žita, mesa in zelenjave, pa so morali te izdelke vedno dovažati iz drugih pokrajin. Glavni problem je, da je kmetijsko delo pod velikim pritiskom in da mu primanjkuje strojev. To omejuje razvoj proizvodnje; rast je sorazmerno počasna. Nismo znali razumeti tega, da se je bilo potrebno prav v takih krajih, kot so severovzhodni, posebno v Liaoningu, kmetijstva posebno trdno oprijeti. Ni torej mogoče poudarjati le trdnega oprijemanja industrije.

Naše stališče je, naj se industrija in kmetijstvo razvijata skupaj, s prednostjo razvoju težke industrije. Izraz »sočasno pospeševanje« nikakor ne zanikuje prednosti rasti ali hitrejšega razvoja industrije kot kmetijstva. Vseeno pa »sočasno pospeševanje« ne pomeni enakega trošenja naše moči. Na primer: za letos predvidevamo, da bomo proizvedli okrog 14 milijonov ton jeklenih proizvodov, od česar bomo namenili 10 odstotkov za kmetijsko tehnološko preobrazbo in izgradnjo namakalnih sistemov. Preostalih 90 odstotkov bomo uporabili predvsem v težki industriji in za delo v transportu in komunikacijah. V letošnjih razmerah je to sočasno pospeševanje industrije in kmetijstva. To tudi ne bi smelo škoditi prioritetnemu razvoju težke industrije ali pospeševanju razvoja industrije.[34]

Poljska ima 30 milijonov ljudi, pa samo 450.000 prašičev. Oskrba z mesom je danes zelo otežena. Kot kaže, Poljska kmetijskega razvoja še danes ni postavila na dnevni red.

Stran 624 pravi: »Včasih je potrebno spodbuditi razvoj zaostalega kmetijstva, lahke industrije in prehrambene industrije.« Vse lepo in prav, vendar neravnovesij in disproporcev zaradi zaostalosti v kmetijstvu in lahki industriji ni mogoče imenovati preprosto »delnih neravnovesij in disproporcev«. To so vprašanja totalitete.

Stran 625 pravi: »Z racionalno alokacijo kapitala je treba v vsakem danem trenutku paziti na pravilne proporce med težko in lahko industrijo.« Ta odstavek govori le o težki in lahki industriji, in ne o industriji in kmetijstvu.

55. Merila za akumulacijo

To je postal poglavitni problem na Poljskem. Na začetku je Gomulka poudarjal materialne spodbude. Povišal je delavske plače, zanemaril pa je njihovo zavest, kar je imelo za posledico, da so delavci mislili samo na to, kako bi čimveč zaslužili, niso se pa dela lotili v pravem duhu. Naraščanje plač je prehitelo naraščanje produktivnosti, plače pa so načenjale kapital. Pritisk jih je sedaj prisilil, da materialnim spodbudam nasprotujejo in branijo duhovno inspiracijo. Gomulka je celo dejal: »Denar ne more kupiti ljudskega duha.«

Kaže, da vodi pretiravanje z materialnimi spodbudami zmeraj v svoje nasprotje. To razdeljevanje denarja gotovo ugaja bolje plačanim slojem, ko pa se ga hočejo udeležiti široke množice delavcev in kmetov in ko vidijo, da se ga ne morejo, tedaj pritisk k »duhovnemu« nikakor ne more presenetiti.

Po tem, kar je opisano na strani 631, doseže v Sovjetski zvezi akumulirani kapital eno četrtino narodnega dohodka. Številke za Kitajsko so bile naslednje: 27 odstotkov v letu 1957, 36 odstotkov v letu 1958, 42 odstotkov v letu 1959, kaže pa, da bo v prihodnje mogoče stalno ohranjati raven prek tridesetih odstotkov. Glavni problem leži v silnem razvoju proizvodnje. Samo če se proizvodnja poveča in se odstotki akumulacije pomaknejo malo navzgor, bo mogoče življenje ljudi končno izboljšati.

Naša stalna odgovornost velja prihrankom in akumuliranju velikih obsegov proizvodov in bogastva. Napačno bi bilo misliti, da velja to početi le v težavnejših razmerah. Težko si je predstavljati, da bi prihranki in akumulacija ne bili več potrebni, kadar so težave mimo.

ČETRTI DEL: poglavje 35 in do Zaključka

56. Komunistična država

Stran 639 pravi: »V višjih fazah komunizma bo postala država odvečna in bo postopoma izginjala.« To bo vseeno zahtevalo določene mednarodne predpostavke. Če kdo drug ima državni aparat, ti pa ne, je to nevarno. Stran 640 pravi, da bo tudi po vzpostavitvi komunizma država še naprej nujna, vse dokler obstajajo imperialistične države. To stališče je točno. Knjiga takoj zatem pravi: »Narava in oblika takšne države pa bosta določeni po konkretnih lastnostih komunističnega sistema.« Ta stavek je težko razumljiv. Narava države je, da je aparat za zatiranje nasprotujočih sil. Tudi če takšna vloga navznoter ni več potrebna, se prisilni značaj države do zunanjih nasprotujočih sil ne bo spremenil. Tako imenovana oblika države ne pomeni nič drugega kot oborožene sile, zapore, aretacije, usmrtitve itd. Dokler je še tu imperializem, kakšne naj bodo razlike v obliki, ko se doseže komunizem?

57. Prehod h komunizmu

Stran 641 pravi: »V socialistični družbi ni antagonističnih razredov«, so pa »še ostanki antagonističnih razredov«. Prehoda od socializma h komunizmu ne bo potrebno uresničiti z družbeno revolucijo. Vse kar lahko rečemo, je, da ne bo po-

trebna družbena revolucija, v kateri en razred zruši drugega, da pa bo družbena revolucija, v kateri novi proizvodni odnosi in družbene ustanove nadomestijo stare.

Na tem mestu tekst izjavi: »To zagotovo ne pomeni, da družbi v razvoju na poti h komunizmu ne bo treba premagovati notranjih protislovij.« Ta izjava je samo slučajna. Čeprav so mesta, na katerih ta tekst priznava protislovja, stori to čisto slučajno. Kar v tem tekstu manjka, je to, da v razlaganju problemov ne izhaja iz analize protislovij. Kot veja znanosti bi morala politična ekonomija pričeti svojo analizo s protislovji.

Ko bo komunistična družba dosežena, bo morala biti delovna disciplina še strožja, kot je danes, ker bo visoka raven avtomatizacije zahtevala še celo večjo natančnost pri delu in ravnanju ljudi.

Zaenkrat govorimo o komunistični družbi, ki je razdeljena v dve fazi, nižjo in višjo. To je tisto, kar so predvideli Marx in njegov krog na osnovi tedanjih razmer v družbenem razvoju. Potem ko bo vstopila v višjo fazo, se bo komunistična družba razvila v novo fazo, in brez dvoma se bodo pojavili novi cilji in naloge.

58. Bodoči razvoj kolektivnega lastništva

Stran 650 pravi: »Zadružni proizvodni odnosi so takšni, kakršni v celoti ustrezajo trenutni ravni in trenutnim zahtevam proizvodnih sil na podeželskih področjih.« Sprašujem se, če to res drži.

Ko neki sovjetski članek predstavi zadrugo Rdeči oktober, pravi: »Pred spojitvijo je bilo nekatere zadruge v marsičem težko upravljati. Problemi pa so se potem razčistili.« Članek pravi, da ima zadruga deset tisoč prebivalcev in da je v načrtu stanovanjski projekt za tri tisoč ljudi. To daje misliti, da trenutna oblika zadruge ne ustreza več popolnoma razvoju proizvodnih sil.

Isti odlomek pravi: »Vse napore moramo usmeriti v krepitev in nadaljnji razvoj zadrug in sistema zadružnega lastništva.« Če se zahteva razvoj, je zanj potreben proces, zakaj torej »usmeriti vse napore v krepitev«? Socialistični proizvodni odnosi, družbeni sistemi – gotovo je treba govoriti o utrjevanju, toda ne do te mere, da jih uničiš. Tekst zelo nedoločno omenja pot naprej, tisti trenutek pa, ko pride do konkretnih ukrepov, izgubi vso jasnost. V mnogih stvareh /predvsem v proizvodnji/ Sovjeti še vedno napredujejo, kar pa zadeva proizvodne odnose, so v bistvu prenehali napredovati.

Tekst pravi, da je treba storiti prehod od kolektivnega lastništva k nedeljenemu vseljudskemu lastništvu. Z našega stališča pa je treba najprej spremeniti kolektivno lastništvo v vseljudsko socialistično lastništvo, se pravi prenesti kmetijska proizvodna sredstva v celoti v državno lastništvo in spremeniti kmete v celoti v delavce v enotnem pogodbenem razmerju z državo. Trenutno ima po vsej državi vsak kitajski kmet povprečni letni dohodek 85[35] yuanov. V prihodnje, ko bo ta znesek dosegel 150 yuanov in bo večino delavcev plačevala komuna, bo mogoče vsaj v osnovi uresničiti sistem komunalnega lastništva. Na ta način bi moral biti naslednji korak k državnemu lastništvu lahak.

59. Odpravljanje razlike med mestom in podeželjem

Zadnji odstavek na strani 651 ima dobro stališče do podeželske izgradnje. Ko že hočejo odpraviti razliko /knjiga pravi: »temeljno razliko«/ med mestom in podeželjem, zakaj mora tekst prav posebej poudariti, da to ne pomeni »zmanjšati vloge velikih mest«? Mesta v prihodnosti ne bodo nujno zelo velika. Prebivalce velikih mest bi morali razkropiti po podeželskih predelih. Graditev večjega števila manjših mest pomeni relativno prednost v primeru jedrske vojne.

60. Problem vzpostavitve ekonomskega sistema več socialističnih držav

Stran 659 pravi: »Vsaka država bi svojo delovno silo in materialne vire usmerila v razvijanje svojih najbolj primernih naravnih in ekonomskih pogojev in panog s proizvodnimi izkušnjami in kadrom. Vsaki državi posebej ne bi bilo treba proizvajati dobrin, ki bi jih mogle nuditi druge države.«

To ni dobra zamisel. Mi tega ne pričakujemo niti od naših pokrajin. Mi si prizadevamo za celovit razvoj in ne mislimo, da vsaki posamezni pokrajini ne bi bilo treba proizvajati dobrin, ki bi jih mogle nuditi druge. Hočemo, da razvijejo vse pokrajine čimbolj raznolike proizvodne sestave, s tem da to nima škodljivih vplivov na celoto. Ena od prednosti, ki jih ima Evropa, je samostojnost njenih držav. Vsaka se posveča svojim dejavnostim, zaradi česar se evropsko gospodarstvo sorazmerno hitro razvija. Kitajska se je od dinastije Qin naprej izoblikovala kot velika sila in ohranila svojo enotnost zelo dolgo obdobje. Ena od pomanjkljivosti je bil birokratizem, ki je dušil samostojni razvoj ožjih regij. V takšnih razmerah je bil ekonomski razvoj zelo počasen. Danes je situacija popolnoma drugačna. V okviru enotnosti, za katero si prizadevamo, bodo imele pokrajine tudi samostojnost. To je relativna enotnost in to je tudi relativna samostojnost.

Pokrajine se s svojimi problemi samostojno ukvarjajo, hkrati s podrejanjem odločitvam centralne oblasti in priznavanjem njene kontrole. Po drugi strani pa se tudi odločitve centra o pomembnejših zadevah sprejemajo skupno, s posvetovanjem med centrom in pokrajinami.

Takšne so bile na primer odločitve lushanske konference.[36] Ne le da so ustrezale potrebam cele dežele, ustrezale so tudi potrebam posameznih pokrajin. Kdo bi mogel zavzeti stališče, da se mora samo center bojevati z desnim oportunizmom, krajevne oblasti pa ne? Naše stališče je, naj se pokrajine v polni meri posvečajo določenim dejavnostim v okviru enotnega plana za vso državo. Če obstajajo surovine in trgi, če je mogoča oskrba s potrebnim materialom in prodaja na lokalnem trgu, potem je treba storiti popolnoma vse, kar je moč storiti. Nekoč nas je skrbelo, da bo postalo precej industrije, precej industrijskih proizvodov /npr. iz kraja, kot je Šanghaj/ nepotrebnih, ko se bodo pokrajine razvile. Sedaj kaže, da to le ni tako. Šanghaj je že na poti v nadaljnji razvoj k višji, obsežnejši in boljši proizvodnji. Ne bo jim še zmanjkalo dela!

Sprašujem se, zakaj tekst ne zagovarja tega, naj naredi vsaka država čimveč zase, namesto da ne proizvaja tistih dobrin, s katerimi jo lahko oskrbijo druge države. Pravilna metoda v naslanjanju na lastne sile za nadaljnji razvoj je, da naj vsakdo naredi čimveč zase – naj dela v čimvečji možni meri samostojno, naj se v principu ne naslanja na druge; in naj se zadeve ne loti šele tedaj, kadar le-te

resnično ni mogoče izpeljati. Predvsem je treba dobro poskrbeti za kmetijstvo. Odvisnost od hrane iz drugih držav ali pokrajin je najbolj nevarna.

Nekatere države so tako majhne, da bi bilo, natančno tako, kot pravi tekst, »razvitje vseh industrijskih panog ekonomsko neracionalno; naloga, kateri njihova moč ni kos«. V tem primeru se država zadeve seveda ne bi smela lotiti na silo. Tudi nekaterim našim pokrajinam z majhnim številom prebivalstva – Quinghai ali Ningxia – bi bil celovit razvoj zelo težak problemu.

61. Bi bilo mogoče razvoj socialističnih držav izenačiti?

Tretji odstavek na strani 660 pravi:»...postopoma približati splošno raven ekonomskega in kulturnega razvoja socialističnih držav.« Prebivalstvo, naravne baze in zgodovinske razmere teh držav niso enake. Nekatere od njihovih revolucij so bile bolj zaostale, druge bolj razvite. Kako naj se izenačijo? Če ima oče ducat otrok, nekatere velike, druge majhne, nekatere starejše, druge mlajše, nekatere bistre, druge počasne, kako naj se izenačijo? To je Buharinova teorija ravnovesja. Ekonomski razvoj posameznih socialističnih držav ni uravnovešen, niti ni uravnovešen razvoj posameznih pokrajin znotraj države ali okrajev znotraj pokrajine. Poglejmo javno zdravstvo v pokrajini Guangdong. Mesto Foshan in komuna Zhilo sta na tem področju veliko storila. Zato Foshan ni v raznovesju s preostalo pokrajino. Zhilo ni v ranovesju s Shaoguanom. Nasprotovati neravnovesjem je napačno.

62. Ključno vprašanje je vprašanje sistema

Stran 668 pravi, da so socialistična posojila drugačna od imperialističnih. To se ujema z dejstvi. Socialistične države so vedno bolj sprejemljive kot kapitalistične. To načelo razumemo. Ključno vprašanje je sistemsko, institucionalno. Sistem določa usmeritev države. Socialistični sistem določa, da bodo socialistične države vedno nasprotovale imperialističnim in da bodo njihovi kompromisi vedno začasni.

63. Odnosi med obema svetovnima ekonomskima sistemoma

Stran 658 omenja »tekmovanje med obema svetovnima sistemoma«. V **Ekonomskih problemih socializma v ZSSR** je Stalin govoril o dveh svetovnih trgih. Tekst pa tu poudarja miroljubno tekmovanje med obema sistemoma ter vodenje »miroljubnega razvoja« ekonomskih odnosov. To spremeni dejansko obstoječo dvojico svetovnih trgov v dvojico ekonomskih sistemov v okviru enotnega svetovnega trga – korak nazaj od Stalinovega stališča.

Med obema ekonomskima sistemoma namreč ni le tekmovanje, pač pa tudi oster in daljnosežen boj – boj, od katerega se je tekst strogo distanciral.

64. Kritika Stalina

Kot Stalinova druga dela, vsebujejo tudi njegovi **Ekonomski problemi socializma v ZSSR** tudi napačne trditve. Dvoje obtožb na strani 681 pa ni prepričljivih.

Ena obtožuje Stalina za mnenje, da je »cirkulacija blaga, kot kaže, že postala ovira razvoju proizvodnih sil. Nastopila je že nujnost postopnega prehoda k neposrednim proizvodnim izmenjavam med industrijo in kmetijstvom.«

V tej knjigi je Stalin dejal, da obstaja blagovna proizvodnja takrat, kadar sta dve vrsti lastniškega sistema. Čeprav pripadajo proizvajalna sredstva zadrug /zemlja, orodja itd./ državi, so proizvedene dobrine lastnina posameznih kolektivov, je dejal. To je zato, ker je delo kolektivov /tako kot seme/ v lasti kolektivov, medtem ko zemljo, ki jim jo je dala država v stalno izkoriščanje, dejansko kontrolirajo kolektivi sami, kot da bi bila njihova lastnina. V takšnih razmerah »so zadruge voljne spustiti svoje proizvode v cirkulacijo samo v blagovni obliki, z namenom, da si pridobe v zameno drugo blago, ki ga potrebujejo. V današnjem času zadruge ne bodo pristale na drugačne ekonomske odnose, kot na menjavo z nakupom in prodajo.«

Stalin je kritiziral takrat razširjeno mnenje v Sovjetski zvezi, ki je zagovarjalo ukinitev blagovne proizvodnje. Trdil je, da ni blagovna proizvodnja nič manj nujna kot pred tridesetimi leti, ko je Lenin pozval k največjim naporom za razvoj blagovne cirkulacije.

Tekst pravi, naj bi Stalin zagovarjal takojšnjo odpravitev blaga. To obtožbo je težko utemeljiti. Kar zadeva vprašanje blagovne menjave, je bila to za Stalina le hipoteza. Kajti dejal je celo: »Tega sistema ni treba pričeti uvajati takoj; o njem se je treba odločiti glede na stopnjo akumulacije v mestih proizvedenih dobrin.«

Druga obtožba je, da je Stalin podcenjeval delovanje zakona vrednosti v sferi proizvodnje in še posebej z ozirom na proizvodna sredstva. »V sferi socialistične proizvodnje ne igra zakon vrednosti nobene vloge regulatorja. To vlogo igra zakon planiranega proporcionalnega razvoja in državno planiranega gospodarstva.« Ta trditev, ki jo nudi tekst, je dejansko Stalinova lastna trditev. Čeprav tekst pravi, da so proizvajalna sredstva blago, pa bi moral najpoprej še reči, da so v kategoriji vseljudskega lastništva. Nakup in prodaja proizvajalnih sredstev še ne spremeni lastniškega sistema. Poleg tega bi moral tekst priznati, da funkcionira zakon vrednosti drugače v sferi proizvodnje in v procesu cirkulacije. Vse te trditve se ujemajo s Stalinovimi. Med Stalinom in Hruščevom je resnično pomembna razlika ta, da je Stalin nasprotoval temu, da se takšna proizvajalna sredstva, kot so traktorji itd., zadrugam prodajajo, Hruščev pa jih je prodajal.

65. Splošno stališče teksta

Ne mislite, da v tem tekstu ni marksizma-leninizma, kajti vsebuje vrsto pogledov, ki so marksistično-leninistični. Ne mislite pa spet, da je v celoti marksistično-leninističen, kajti vsebuje vrsto pogledov, ki so deviantni. Kljub temu pa ga ne želimo obsoditi, da je v osnovi negativen.

Tekst poudarja, da služi socialistično gospodarstvo vsemu ljudstvu, ne pa profitni kalkulaciji manjšine izkoriščevalcev. Temeljnih ekonomskih zakonitosti socializma, o katerih tekst razpravlja, ne bi mogli oceniti kot povsem netočnih. Te

zakonitosti pa so osrednji predmet knjige. Tekst prav tako razlaga planiranje, proporcionalnost, visoko stopnjo razvoja itd. in je v teh pogledih še vedno socialističen in marksističen. Ko sta planiranje in proporcionalnost priznana, pa se moramo tudi vprašati, **kako** sta izpeljana. Vsakdo ima svoj lasten pristop.

Kakorkoli, tekst vsebuje nekatere osnovne trditve, ki so napačne. Ni poudarka na »politiki na oblasti« in na »množični liniji«. Ni razprave o »hoji na obeh nogah«, individualni materialni interes pa je preveč in enostransko poudarjen. Predlagajo se materialne spodbude in vse preveč stopa v ospredje individualizem.

V preučevanju socialističnega gospodarstva tekst ne pričenja s protislovji. Ne priznava univerzalnosti protislovja, niti tega, da so gibalna sila družbenega razvoja družbena protislovja. Resnica je ta, da je v njihovi lastni družbi še vedno razredni boj, se pravi boj med socializmom in ostanki kapitalizma. Njihova družba[17] ima tri vrste lastništva: vseljudsko, kolektivno in individualno lastništvo. Takšno individualno lastništvo seveda ni enako individualnemu lastništvu pred kolektivizacijo, ko je bilo življenje kmetov zasnovano v celoti na individualnem lastništvu. Sedaj so z eno nogo v čolnu, z drugo pa še vedno na obali, naslanjajo se v glavnem na kolektivno, hkrati pa tudi na individualno. Če imamo tri vrste lastništva, imamo nedvomno protislovje in boj. Tekst pa o tem ne razpravlja. Ne spodbuja množičnega gibanja. Nikjer ne omenja prehajanja kolektivne lastnine v socializmu v družbeno lastnino v socializmu, spreminjanja celotne družbe v nedeljivo posest celotnega ljudstva, kot predpogoja za prehod h komunizmu.

Tekst uporablja takšne medle pojme, kot so »zbliževanje« in »soglasje«, namesto zamisli, da se en lastniški sistem spreminja v drugega, ena vrsta proizvodnih odnosov v drugo. S teh vidikov vsebuje knjiga resne zmote in resne napake in je delno zašla z marksizma-leninizma.

Tekst je zelo slabo napisan, ni niti prepričljiv niti zanimiv za branje. Ne začenja s konkretno analizo protislovij med proizvodnimi silami in proizvodnimi odnosi, niti s protislovjem med ekonomsko bazo in nadgradnjo. V svojem postavljanju vprašanj in raziskovanju problemov izhaja vedno iz splošnih konceptov ali definicij. Postavlja definicije, ne da bi jih argumentirano razložil. Dejansko mora biti definicija rezultat analize in ne njeno izhodišče. Čisto brez utemeljitve ponuja knjiga vrsto zakonitosti, ki niso odkrite in potrjene v analizi konkretnega zgodovinskega razvoja. Zakonitosti niso samoumevne. Če ne izhajaš iz konkretnih procesov, iz konkretnega zgodovinskega razvoja, zakonitosti ne boš jasno razložil.

Knjiga svoje probleme slabo obvladuje, nima popolnega nadzora nad svojim predmetom. Problemi niso jasno predstavljeni. Kompozicija ni prepričljiva, marveč dolgočasna in nelogična, pa ji manjka celo formalne logike. Videti je, kot da so jo napisali različni avtorji, vsak svoje poglavje – delitev dela brez enotnosti. Manjka ji sistematični red, kakršnega mora imeti učbenik. Povrh vsega je njena metoda izhajati iz definicij, pa se bere kot ekonomski slovarček. Avtorji so pasivni, si prihajajo na mnogih mestih v medsebojna protislovja, kasnejša poglavja nasprotujejo začetnim. Kooperativna delitev dela in kolektivno avtorstvo je ena možna metoda. Najboljša metoda pa je ta, da piše tekst njegov vodja skupaj s pomočniki. Tako so pisali Marx in njegov krog, ter so bila njihova dela celovita in strogo, sistematično znanstvena.

Ko pišeš, bo rezultat razburljiv, samo če imaš tudi svoj predmet kritike. Čeprav ima ta tekst povedati nekaj pravilnih stvari, ne razvije kritike pogledov, za katere meni, da so napačni. To naredi branje dolgočasno.

Na mnogih mestih dobiš občutek, da piše sholastik, ne pa revolucionar. Eko-

nomist, ki ne razume ekonomske prakse, ni pravi strokovnjak. Videti je, kot da odraža knjiga naslednjo vrsto situacije: so tisti, ki se ukvarjajo s praktičnim delom, nimajo pa sposobnosti generalizacije, ker jim manjkajo koncepti in zakonitosti; tistim, ki se ukvarjajo s teoretičnim delom, pa na drugi strani manjkajo praktične izkušnje. Ta dvojica ni bila združena; se pravi teorija in praksa nista bili združeni.

Knjiga pokaže, da njeni avtorji nimajo dialektične metode. Če hočeš napisati ekonomski tekst, moraš razmišljati filozofsko. V pisanju morajo sodelovati filozofi, sicer ne bo mogoče narediti zadovoljivega teksta.

Prva izdaja tega teksta se je pojavila zgodaj v 1955. letu. Okvirno pa je bil, se zdi, postavljen še prej. In kaže, da ni bil model, ki ga je Stalin takrat postavil, prav nič razveseljiv.

Danes se nekateri v Sovjetski zvezi s to knjigo ne strinjajo. G. Kozlov je napisal članek, imenovan »Znanstveni študij socialistične politične ekonomije«, ki to knjigo kritizira. Njegovi pogledi sežejo zadevi do dna. Opozori na metodološke napake knjige in zahteva razlago definicij, ki bi izhajala iz procesa socialistične proizvodnje. Ima tudi predloge o strukturi.

Po kritiki Kozlova in drugih je mogoče, da bodo v Sovjetski zvezi pripravili nov učbenik z nasprotnim pristopom. Nasprotovanje je vedno koristno.

Ob prvem branju tega teksta ugotoviš njegovo metodo in stališče. To pa še ni poglobljen študij. V prihodnje bi bilo najbolje vzeti te probleme in trditve kot jedro, se lotiti zelo natančnih raziskav, zbrati skupaj kaj materiala in pregledati druge članke, knjige, poročila itd., ki so na voljo in vsebujejo drugačne poglede kot ta knjiga. Dobiti je treba predstavo o različnih možnih pogledih na sporne zadeve. Za razjasnitev zadev je potrebno razumevanje pogledov vsaj dveh strani.

Napačna mnenja moramo kritizirati in jim nasprotovati, prav tako pa moramo varovati vse pravilne stvari. Potrebna sta tako pogum kot previdnost.

Kljub vsemu temu je na splošno njihova velika zasluga, da so napisali socialistično politično ekonomijo. Ne glede na to, koliko problemov vsebuje, nam ta knjiga nudi vsaj material za diskusijo, zaradi česar je privedla do nadaljnjega študija.

66. Kako napisati tekst o politični ekonomiji

V načelu ni nedopustno izhajati iz lastniškega sistema. Je pa še en, boljši način. Tudi Marx je v raziskovanju kapitalistične ekonomije preučeval predvsem lastništvo nad proizvajalnimi sredstvi v kapitalizmu; raziskoval je, kako razdelitev proizvajalnih sredstev determinira razdelitev blaga. V kapitalistični družbi je družbeni značaj proizvodnje in zasebni značaj lastništva temeljno protislovje. Marx je pričel z blagom in razkril na tej podlagi odnose med ljudmi, ki so skriti za blagom /odnosi med stvarmi/. V socialistični družbi ima blago še vedno svojo dvojnost. Zaradi vzpostavitve družbene lastnine nad proizvajalnimi sredstvi in zaradi dejstva, da ni delovna sila nič več blago, pa dvojnost blaga v socializmu ni enaka kot njegova dvojnost v kapitalizmu. Odnosi med ljudmi niso nič več skriti za blagovnimi odnosi. Če bomo zato pričeli preučevati socialistično gospodarstvo z Marxovo metodo, z dvojnostjo blaga – zna imeti to prav nasprotni učinek, ustvarfti zna zmedo, narediti te stvari ljudem težje razumljive.

Politična ekonomija teži k preučevanju proizvodnih odnosov. Kot je to videl Stalin, vključujejo proizvodni odnosi troje: lastništvo, odnose med ljudmi v delovnem procesu in razdelitev blaga. Pri pisanju svoje lastne politične ekonomije bi lahko prav tako pričeli z lastniškim sistemom. Najprej opišemo spremembo lastnine nad proizvajalnimi sredstvi iz zasebne v družbeno: kako smo spremenili zasebno lastništvo birokratskega kapitala v socialistično lastništvo vsega ljudstva; kako je bilo fevdalno zasebno lastništvo nad zemljo spremenjeno najprej v zasebno lastništvo individualnih kmetov in zatem v kolektivno lastništvo v socializmu; šele tedaj lahko razložimo protislovje med obema oblikama družbene lastnine v socializmu in pa to, kako naj kolektivno lastništvo v socializmu preide v ljudsko lastništvo v komunizmu. Istočasno moramo opisati, kako se spreminja ljudsko lastništvo samo: sistem premeščanja kadrov na nižje instance, administriranje na različnih ravneh, pravica podjetij do avtonomije itd. Čeprav so si podobna po tem, da so v lasti celotnega ljudstva, so naša podjetja različno upravljana; nekatera upravljajo različni oddelki centra, druga pokrajine, mesta ali avtonomne regije, spet tretja posebne lokalne uprave ali okraji. Nekatera komunalno vodena podjetja so na pol v lasti vsega ljudstva, na pol v lasti kolektiva. Naj bodo pod centralno ali lokalno upravo, pa so vsa podjetja pod posamičnim vodstvom in razpolagajo s posebnimi avtonomnimi pravicami.

Kar se tiče problema odnosov med ljudmi v proizvodnem delu, se tekst ni uspel – razen s komentarji, kot so: »odnosi tovariškega sodelovanja in vzajemne podpore« – niti približno spoprijeti z bistvenimi platmi problema, se sploh ni spustil v raziskovanje ali analizo tega področja. Ko je vprašanje lastniškega sistema rešeno, je najpomembnejše vprašanje upravljanje: kako teče upravljanje podjetij, ki so bodisi v vseljudski bodisi v kolektivni lasti. To je isto kot vprašanje odnosov med ljudmi v določenem lastniškem sistemu in je predmet, ki bi mu prišla prav vrsta člankov. Spreminjanje lastniškega sistema ima v danem časovnem obdobju vedno svoje meje, medtem ko zmorejo biti odnosi med ljudmi v proizvodnem delu, nasprotno, v stalnem spreminjanju. Kar zadeva upravljanje s podjetji v vseljudski lasti, se odločamo za različne načine: kombinacijo osredotočenega vodenja in množičnega gibanja; kombinacijo partijskih vodij, delovnih množic in tehničnega osebja; sodelovanje kadrov v proizvodnji; sodelovanje delavcev v upravljanju; stalno spreminjanje nerazumnih pravil in uveljavljenih običajev.

Kar pa se tiče razdelitve blaga, je treba tekst napisati na novo, v celoti spremeniti njegov današnji pristop. Težak, bridek boj, razširjanje proizvodnje, perspektive komunizma – to je treba poudariti, ne pa individualni materialni interes. Cilj, h kateremu naj vodimo ljudi, ni »ena žena, ena hišica, en avto, en klavir, en televizor«. To je pot k služenju samemu sebi, ne družbi. »Potovanje deset tisoče milj daleč se prične tam, kjer stojiš.« Če pa kdo gleda le k nogam in ne misli na prihodnost, se postavi vprašanje, kaj je ostalo od revolucionarne vneme in zanosa.[38]

67. Kako preučevati pojave in doseči bistva

V preučevanju problema je treba pričeti s pojavi, ki jih ljudje vidijo in čutijo, in se prek njih dokopati do vsebin, ki ležijo za njimi; od tod je treba nadaljevati k razkritju bistva in protislovja objektivnih stvari in dogodkov.

Med državljansko vojno in vojno proti Japonski je naše preučevanje vojnih problemov pričenjalo s pojavi. Sovražnik je bil velik in močan, mi smo bili majhni in šibki. To je bila takrat najbolj očitna pojavnost, takšna, ki so jo lahko vsi videli. Mi smo bili tisti, ki smo probleme preučevali in jih rešili; preučevali izhajajoč iz pojavov, kako bi mogla stran, ki je bila majhna in šibka, premagati sovražnika, ki je bil velik in močan. Dejali smo, da smo morda majhni in šibki, da pa imamo množično podporo; da je sovražnik velik in močan, da pa je občutljiv na sunke v določena mesta. Poglejmo obdobje državljanske vojne, ko je imel sovražnik več sto tisoč mož, mi pa smo jih imeli več deset tisoč. Strateško je bil sovražnik močan in je napadal, mi pa smo bili šibki in smo se branili. Za napad pa so morali razdeliti svoje sile v posamezne kolone, kolone pa spet v oddelke. V tipičnem primeru bi neka četa napadala neko naše oporišče, medtem bi ostale še vedno manevrirale. Tedaj bi na naši strani koncentrirali več deset tisoč mož v napad na eno samo kolono ali celo koncentrirali večino naših sil v naskok na eno samo mesto v sovražnikovi koloni, medtem ko bi neka druga skupina pritegnila k sebi tisto sovražnikovo pehoto, ki je bila še v manevru. Na tem določenem mestu smo na ta način dosegli premoč. Sovražnik je postal majhen in šibak, mi pa veliki in močni. Ali pa: kadar bi sovražnik nekam prišel, ne bi poznal razmer kraja, množice ga ne bi podpirale, mi pa bi bili tedaj sposobni uničiti celotno sovražnikovo skupino.

Posplošeno lahko rečemo, da postaja ideologija sistematična na svoji poti po stopinjah gibanja pojavov. Razlog je ta, da sta misel in razumevanje odseva materialnih gibanj. Zakonitosti so stvari, ki se v gibanju pojavov nenehno ponavljajo, ki se ne pojavijo samo slučajno. Šele ko se nekaj ponovno pojavi, postane zakonitost in v tem smislu predmet, ki ga lahko razumemo. Krize v kapitalizmu so se na primer dogajale približno vsakih deset let. Šele ko se je to vedno znova ponovilo, nam je postalo mogoče razumeti zakonitosti ekonomskih kriz v kapitalistični družbi. Med zemljiško reformo smo morali razdeljevati zemljo z ozirom na prebivalstvo in manj z ozirom na delovno silo. Tega pa nismo povsem razumeli, dokler tega nismo storili večkrat. V poznem obdobju druge državljanske vojne so »levi« avanturistični tovariši zahtevali razdelitev zemlje na osnovi delovne sile in se z razdeljevanjem po prebivalcu niso strinjali. Po njihovem mnenju enakomerna razdelitev zemlje med prebivalstvom ni bila stroga z razrednega vidika in ne dovolj stroga z vidika množic. Njihovo geslo je bilo: Nič zemlje veleposestniku, slabo zemljo bogatemu kmetu; vsem drugim pa zemljo glede na delovno silo. Dejstva so dokazala, da je bil ta pristop napačen. Kako naj se zemlja razdeljuje, je postalo jasno šele z mnogokrat ponovljenimi izkušnjami.

Marksizem zahteva, da je logika konsistentna z zgodovino. Misel je refleks objektivne eksistence. Logika prihaja iz zgodovine. Čeprav vsebuje ta učbenik ogromno materiala, pa v njem ni analize, ni logike, zakonitosti niso jasne in ni zadovoljiv. Pa tudi pomanjkanje materiala ni zadovoljivo. Ljudje bodo videli samo logiko, ne pa zgodovine. Poleg tega bo to le subjektivna logika. Prav tu ležijo napake teksta.

Nujno bo treba izdelati zgodovino razvoja kitajskega kapitalizma. Če tisti, ki študirajo zgodovino, ne bodo študirali teh različnih družb, različnih zgodovinskih epoh, gotovo ne bodo znali izdelovati dobrih zgodovinskih tekstov. Študirati posamezne družbe pomeni utirati si pot k spoznavanju posebnih zakonitosti, ki vladajo v teh družbah. Potem ko preučimo in pojasnimo te posebne zakonitosti, ni več težko spoznati splošnih zakonitosti družbe. Iz mnogih posebnosti je treba iz-

luščiti tisto splošno. Če posebnih zakonitosti ne spoznamo dovolj jasno, tudi splošnih ne bomo mogli. Ko preučujemo na primer splošne zakonitosti, ki vladajo pri živalih, je treba preučevati posebej tiste, ki vladajo pri vretenčarjih, nevretenčarjih itd.

68. Filozofija mora biti v službi političnih nalog, ki so pred nami

Vsaka filozofija je v službi svojih sodobnih nalog. Takšno vlogo ima tudi kapitalistična filozofija. In vsak narod, vsaka epoha ima nove teoretike, ki pripravljajo novo teorijo za politične naloge dneva. V Angliji so se pojavili meščanski materialisti, kot sta na primer Bacon in Hobbes. Materialisti, kakršni so bili enciklopedisti, so se potem pojavili v osemnajstem stoletju v Franciji. Tudi nemško in rusko meščanstvo je imelo svoje materialiste. Vsi ti so bili meščanski materialisti in vsi so bili v službi političnih nalog meščanskega razreda. Obstoj angleškega meščanskega materializma gotovo ni naredil francoskega meščanskega materializma nepotrebnega, niti ni obstoj angleškega in francoskega meščanskega materializma naredil nepotrebnega nemškega ali ruskega.

Marksistična filozofija proletarskega razreda si še močneje prizadeva služiti sodobnim političnim nalogam. Za Kitajsko so Marx, Lenin in Stalin[39] obvezno branje. To je najprej na vrsti. Komunisti katerekoli države in proletarski filozofski krogi katerekoli države pa morajo ustvarjati novo teorijo, pisati nova dela, proizvajati svoje lastne teoretike, ki bodo v službi političnih nalog, ki so pred njimi.

Noben narod se ne more nikoli naslanjati samo na tisto, kar je staro. Z Marxom in Engelsom, pa brez Leninovih **Dveh taktik** in drugih del že ne bi mogli razrešiti novih problemov 1905. leta in kasneje. Samo z **Materializmom in empiriokriticizmom** iz 1907. leta že ne bi mogli obvladovati novih problemov, ki so nastopili pred oktobrsko revolucijo in po njej. Da bi ustregel potrebam tega časa, je Lenin napisal **Imperializem, Državo in revolucijo** in druga dela. Po Leninu je bil potreben Stalin, da je za obračun z reakcionarji in za ohranitev leninizma napisal **Osnove leninizma** in **Probleme leninizma.** Ob koncu naše druge državljanske vojne in pred pričetkom vojne proti Japonski smo napisali **O praksi** in **O protislovju.** Treba ju je bilo napisati, da ustrežemo potrebam časa.

Sedaj ko smo vstopili v obdobje socializma, se pojavlja cela vrsta novih problemov. Če tem novim potrebam ne ustrežemo, če ne napišemo teh novih del, če ne oblikujemo te nove teorije, to ne bo dobro.

DODATEK

1. Kitajski problemi industrializacije

Ko je bil prvi petletni plan Sovjetske zveze zaključen in je tvorila vrednost celotne velikoindustrijske proizvodnje 70 odstotkov vrednosti celotne industrijske in kmetijske proizvodnje, so takoj izjavili, da so realizirali industrializacijo. Tudi mi bi lahko takšno merilo kaj hitro dosegli pa tudi če bi ga, zaradi tega še ne bi trdili, da smo realizirali industrializacijo, saj imamo več kot 500 milijonov kmetov, ki se posvečajo izključno kmetijstvu. Če bi razglasili industrializacijo, ko bi industrijska proizvodnja dosegla 70 odstotkov, potem ne bi samo netočno odrazili dejanskega stanja našega narodnega gospodarstva, marveč tudi prispevali k določenemu vzdušju opuščanja.

Na prvem plenarnem zasedanju VIII. narodnega ljudskega kongresa smo govorili o nujnosti, da se postavijo socialistični industrializaciji v drugem petletnem planu trdni temelji. Rekli smo tudi, da bomo v približno petnajstih letih izgradili integrirani industrijski sistem. Ti dve izjavi sta nekoliko protislovni, kajti kako lahko govorimo o »trdnem temelju« za socialistično industrializacijo brez popolnoma opremljenega industrijskega sistema? Tako kot so stvari danes, bomo morda v naslednjih treh letih v proizvodnji primarnih industrijskih proizvodov prehiteli Anglijo. V naslednjih petih letih lahko uresničimo našo nalogo vzpostavitve industrijskega sistema.

Na dolgi rok pričakujemo, da se bomo imenovali industrijsko-kmetijska dežela.[40] Tako bo, tudi če naredimo več kot 100 milijonov ton jekla. Če bi hoteli, da naša proizvodnja na prebivalca prehiti angleško, bi morali proizvajati najmanj 350 milijonov ton jekla!

Poseben pomen je v tem, da si izbereš neko državo in z njo tekmuješ. Mi vedno govorimo o dohitevanju Anglije. Naš prvi korak bo, da jo dohitimo v proizvodnji primarnih proizvodov, zatem v proizvodnji na prebivalca. V ladjedelništvu in proizvodnji motornih vozil za to deželo še vedno močno zaostajamo. Prizadevati si moramo, da jo prehitimo v vseh ozirih. Celo tako majhna država, kot je Japonska, ima kapaciteto štirih milijonov ton trgovskega ladjevja. Za državo, kot je naša, je nedopustno, da ji primanjkuje ladjevja za prevažanje lastnega blaga.

Leta 1949 smo imeli 90.000 ali nekaj več obdelovalnih strojev. Do 1959. leta je to število poraslo na 490.000. Japonska jih je imela 1957. leta 600.000. Število obdelovalnih strojev je pomemben kazalec ravni industrijske razvitosti.

Naša raven mehaniziranosti je še vedno precej nizka, kar je mogoče zelo hitro ugotoviti na primeru Šanghaja, kjer je zadnje štetje pokazalo, da tvorijo mehanizirano, polmehanizirano in ročno delo vsako po eno tretjino.

Produktivnost dela v sovjetski industriji zaenkrat še ni prehitela produktivnosti v Združenih državah. Mi smo še bolj zadaj. Čeprav smo po številu prebivalstva zelo veliki, je naša produktivnost še daleč od tega, da bi se mogla primerjati z drugimi. Od 1960. leta naprej bo treba intenzivno delati še trinajst let.

2. Družbeni položaj in individualna sposobnost

Na strani 488 je rečeno, da je v socialistični družbi položaj posameznika določen samo z delom in individualno sposobnostjo. To ni nujno tako. Bistroumni ljudje se vedno porajajo med tistimi na nižjem položaju. Deležni so omalovaževanja, doživeli so ponižanje, mladi so. Socialistična družba ni nikakršna izjema. V stari družbi je vedno veljalo, da so imeli zatirani pomanjkljivo kulturo, da pa so bili nekoliko bistrejši; zatiralci so imeli višjo kulturo, vendar so bili bolj počasne sorte. Tudi danes je ostalo nekaj tega. Bolje plačani sloji socialistične družbe imajo nekaj več kulturnega znanja, vendar so v primerjavi z nižjimi sloji nagnjeni k določeni toposti. Tako se sinovi in hčerke naših kadrov ne morejo poe s svojo lastno pomembnostjo, vse preveč pogosto se zadovolji s stvarmi, takšnimi kot so, in si ne prizadeva za napredek in ambiciozne podvige. Vse preveč pogosto njihove kreativnosti sploh ni mogoče primerjati s kreativnostjo osebja manjše tovarne. Nedavno je bila v Zhanzhauju tekstilna tovarna, v kateri so delavci izumili naprave, ki so povečale učinkovitost statev. To bo pripomoglo k uravnovešenim sposobnostim predilnic bombaža, tkalnic ter tiskanja in barvanja. Ta nova teh-

nika ni prišla iz Šanghaja ali Tianjina, marveč iz majhnega kraja po imenu Zhanzhou.

Znanje je pridobljeno na poti skozi raznolikost. Če bi ostal Qu Yuan v svoji pisarni, bi danes ne imeli njegovih del.[41] Samo zato, ker je izgubil svoj položaj in bil »premeščen navzdol, da bi delal«, mu je bilo mogoče priti v tesen stik z življenjem družbe in izdelati takšno literarno umetnino, kot je **Li Sao**. Tudi Konfucij se je spreobrnil in se posvetil svojemu študiju šele potem, ko so ga v mnogih državah zavrnili. Okrog sebe je zbral skupino brezposelnih, ki so se nameravali seliti iz kraja v kraj in prodajati svojo delovno silo. Pa niso bili nikomur potrebni. Na koncu mu ni preostalo drugega, kot da zbira ljudske pesmi, ki jih poznamo danes kot **Ode,** in da spravi v red zgodovinske materiale, poznane kot **Pomlad in jesen.**

Zgodovinsko gledano, so prišle mnoge napredne stvari iz sorazmerno zaostalih dežel in ne iz razvitih. Marksizem ni prišel iz sorazmerno razvitih držav svojega časa – Anglije, Francije – marveč iz Nemčije, katere raven kapitalističnega razvoja je bila nekje vmes. Za to je razlog.

Prav tako tudi znanstvena odkritja ne prihajajo nujno od tistih z visoko ravnijo kulture in izobrazbe. Danes je mnogo univerzitetnih profesorjev, ki niso izumili ničesar. S tem seveda ne zanikujemo razlike med inženirjem in delavcem. Ne gre za to, da ne bi hoteli inženirjev. Vseeno je tu posredi resno vprašanje. V zgodovini se običajno dogaja, da kulturno inferioren premaga kulturno superiornega. V naši državljanski vojni so bili naši komandanti na različnih ravneh kulturno inferiorni do oficirjev Guomindanga, ki so prišli iz vojaških akademij doma ali na tujem. Pa smo jih premagali.

Človeška žival ima to napako, da prezira druge. Kdor je dosegel kakšno manjšo stvar, gleda s preziranjem na tiste, ki to še morajo doseči. Velike sile, bogati narodi gledajo s prezirom na manjše, revnejše. Zgodovinsko so zahodni narodi gledali na Rusijo s prezirom. Kitajska je še zmeraj v podobni situaciji. Za to je razlog, kajti še zmeraj nismo kaj dosti vredni: tako velika dežela, pa tako malo jekla. Toliko nepismenosti. Morda nam koristi, da nas ljudje gledajo s prezirom! Prisililo nas bo k naprezanju, k potiskanju naprej.

3. Naslanjanje na množice

Lenin je lepo zadel, ko je rekel: »Socializem je krepak, ima duha, je ustvarjalen – je ustvaritev ljudskih množic samih.« Naša množična linija je takšna. Mar se ne ujema z leninizmom? Po tej navedbi pravi tekst: »Široke delovne množice vse bolj in neposredno aktivno sodelujejo v upravljanju proizvodnje, v delu državnih teles, v vodenju vseh področij družbenega življenja države.« /str. 332/ Tudi to je dobro zadeto. Vendar je govoriti eno, delati pa drugo. In to delati nikakor ni lahko.

Leta 1928 je Centralni komite KPSZ sprejel sklep, ki pravi: »Nalogo, da prehitimo in prekosimo kapitalistične države po tehnični in ekonomski plati, bomo izpolnili šele, ko bodo partija in delavec ter kmečke množice mobilizirani do skrajnih meja.« /str. 337/ To je zelo dobro rečeno. In to je prav tisto, kar delamo mi danes. Takrat se Stalin ni imel nasloniti na koga drugega, kot na množice, torej je zahteval popolno mobilizacijo partije in množic. Kasneje, ko so na ta način že dosegli nekaj koristi, so se nehali toliko zanašati na množice.

Lenin je dejal: »Resnično demokratičen centralizem zahteva, naj imajo raznolike poti, oblike in metode, s katerimi dosegata splošne cilje krajevna ustvarjalnost in duh iniciativnosti, zadostno neoviran razvoj.« /str. 454/ Pravilno. Množice lahko ustvarjajo te poti. Množice so ustvarile ruske sovjete. In ustvarile so naše ljudske komune.

4. Sovjetska zveza in Kitajska: nekaj primerjav v razvojnem procesu

Na strani 422 navaja tekst Lenina: »Če je državna oblast v rokah delavskega razreda, je mogoče storiti prehod h komunizmu skozi državni kapitalizem.« In tako naprej. To je dobro povedano. Lenin je bil dober delavec. Ker se je zavedal, da proletariat po oktobrski revoluciji ni imel izkušenj z upravljanjem gospodarstva, je poskušal sposobnost proletariata na tem področju razviti z uporabo načinov in sredstev državnega kapitalizma. Ruska buržoazija je takrat podcenjevala moč proletariata. Zavrnili so Leninove pogoje, zadrževali proizvodnjo in se zatekali k destruktivni aktivnosti, ter s tem delavce prisilili h konfiskaciji njihove lastnine. Zato se državni kapitalizem ni mogel razviti.

V obdobju državljanske vojne so bili ruski problemi resnično zastrašujoči. Kmetijstvo je bilo v ruševinah. Trgovinske zveze so bile prekinjene. Komunikacije in transport so komajda še funkcionirali. Surovin ni bilo dobiti in mnoge tovarne, ki so bile pred tem razlaščene, so bile takšne, da v njih delo ni moglo steči. Ker na vse to resnično niso imeli odgovora, jim ni preostalo drugega, kot da se odločijo za sistem zaseganja presežnega žita kmetov. To je pomenilo dejansko jemati sadove dela kmetov brez kompenzacije, pomenilo je premetavati po skrinjah in shrambah kmetov. To ni pametna metoda. Šele ko je bilo državljanske vojne konec, so ta sistem nadomestili z žitnim davkom.

Naša državljanska vojna je trajala mnogo dlje, kot njihova. Dvaindvajset let smo v krajih naših oporišč pobirali družbeno žito in kupovali žitne presežke. Do kmetov smo imeli pravilno strategijo in smo se med vojno nanje močno naslanjali.

Dvaindvajset let smo v krajih naših oporišč razvijali politično oblast in smo si z upravljanjem gospodarstva teh krajev nabrali izkušnje. Kadre smo izurili v upravljanju gospodarstva in sklenili zavezništvo s kmeti, tako da smo se, potem ko je bila osvobojena vsa dežela, takoj lotili dokončne gospodarske obnove. Takoj zatem smo sprožili splošno linijo prehodnega obdobja, se pravi usmerjanje glavnega napora v socialistično revolucijo, medtem ko se je že pričenjala izgradnja, določena s prvim petletnim planom. V času socialistične preobrazbe smo delali skupaj s kmeti in proti kapitalistom. Vseeno pa je bil tudi čas, ko je Lenin dejal, da bi prenesel celo dogovarjanje s kapitalisti – v upanju, da bi spremenil kapitalizem v državni kapitalizem in s tem v sredstvo za obvladovanje spontanosti drobne buržoazije. V različnih zgodovinskih razmerah se porodijo različne politike.

V obdobju nove ekonomske politike /NEP/ je Sovjetska zveza vodila do bogatih kmetov zadržano politiko, kajti rabili so njihovo žito. V zgodnjih fazah po osvoboditvi smo mi vodili podobno politiko do nacionalne buržoazije. Šele ko so zadruge in državna posestva dosegle skupno proizvodnjo 400 milijonov pudov žita, so nastopili proti bogatim kmetom, z geslom: Odpraviti bogate kmete in

uresničiti vsesplošno kolektivizacijo.[42] Kaj pa mi? Mi smo storili drugače, mi smo z gospodarstvom bogatih kmetov odpravili dejansko že med zemljiško reformo.

V zadružnem gibanju v Sovjetski zvezi »je na začetku kmetijstvo plačalo visoko ceno«. /str. 397/ To je povzročilo, da so imele mnoge vzhodnoevropske države glede zadružništva precej bojazni in da so se bale organizirati v velikem merilu. Ko so že enkrat začeli, so šli naprej samo počasi. Naše zadruge proizvodnje niso zmanjšale. Nasprotno, izredno, izredno so jo povečale. Na začetku so bili mnogi v dvomu. Sedaj pa število spreobrnjenih počasi raste.

5. Proces formiranja in konsolidiranja splošne linije

V zadnjih dveh letih smo pognali v tek velik eksperiment.

V zgodnjih fazah osvoboditve še nismo imeli izkušenj z upravljanjem celotnega narodnega gospodarstva. Zato v obdobju prvega petletnega plana tudi nismo mogli storiti drugega, kot oponašati metode Sovjetske zveze, čeprav nismo bili z njimi nikoli povsem zadovoljni. Leta 1955, ko smo v najosnovnejših stvareh zaključili s »tremi preobrazbami«[43] /na koncu leta in spomladi naslednjega leta/, smo sklicali na posvet več kot trideset kadrov. Rezultat teh razprav so bili naši predlogi v »desetih velikih razmerjih« in pa: »Več! Hitreje! Bolje! Bolj ekonomično!« Takrat smo prebrali Stalinov volilni govor, v katerem je povedal, da je carska Rusija proizvajala letno 4 milijone ton jekla. Številka se je do 1940. leta povzpela na 18 milijonov ton. Če vzamemo za osnovo 1921. leto, pomeni to, da se je v dvajsetih letih proizvodnja povečala samo 14 milijonov ton. In ves ta čas so bili socialisti! Ne bi mogli mi malo bolje, hitreje? Tedaj je prišlo na vrsto vprašanje »dveh metod«, istočasno pa smo izdelali program štiridesetih članov za kmetijski razvoj.[44] Drugih ukrepov takrat še nismo predložili.

Po skoku naprej v 1956. letu so se pojavili nasprotniki[45] avanturističnega napredovanja. Za hrbet so nam stopili buržoazni desničarji in nas besno napadli, z namenom, da negirajo dosežke socialistične izgradnje. Junija 1957. leta je Zhou Enlaievo poročilo na Narodnem ljudskem kongresu desničarjem udarec vrnilo. Septembra istega leta je tretje plenarno zasedanje Centralnega komiteja partije obudilo gesla, na primer »Več! Hitreje! Bolje! Bolj ekonomično!«, splošni program v štiridesetih členih, društvo za pospeševanje razvoja[46] itd. Novembra smo v Moskvi predelali uvodnik v **Ljudskem dnevniku**, na temo »Več! Hitreje! Bolje! Bolj ekonomično!« Pozimi smo potem sprožili vsedržavno množično gibanje za obsežna namakalna dela.

Leta 1958 so bila srečanja, najprej v Nanningu in potem v Chengduju. Zagrizli smo se v probleme in kritizirali tiste, ki so nasprotovali drznim korakom. Odločili smo se, da ne dovolimo več nasprotovanja drznim korakom. Predložili smo splošno linijo za socialistično izgradnjo. Če ne bi bilo tistega srečanja v Nanningu, te splošne linije ne bi mogli postaviti. Meseca maja je predstavnik[47] centralnega komiteja poročal Osmemu narodnemu ljudskemu kongresu na njegovem drugem zasedanju. Skupščina je uradno sprejela splošno linijo. Linija pa ni bila konsolidirana, zato smo ji sledili s konkretnimi ukrepi, predvsem v zvezi z razdelitvijo pristojnosti med centrom in regijo. V Beitaiheu smo predložili podvojitev proizvodnje jekla in sprožili množično gibanje v jeklarstvu in železarstvu – tisto, kar je zahodno časopisje imenovalo jeklo z dvorišč. V istem času smo sprožili ljudske komune. Ravno takrat je sledilo topovsko obstreljevanje Quemoya. To je nekatere nekoliko pretreslo, druge pa zjezilo. V našem delu so se pojavile napake. S

tem ko hrane nismo plačevali, smo spravili sami sebe v žitno in drugo prehrambeno krizo. Pihal je ultrakomunistični veter. Določenega odstotka[48] nujne dnevne preskrbe ni bilo mogoče zagotoviti. V Beitaiheu smo si za leto 1959 zastavili proizvodnjo jekla na ravni 30 milijonov ton. Na srečanju v Wuzhangu smo to številko znižali na 20 milijonov ton, na srečanju v Shanhaju na 16,5 milijonov ton. Enkrat junija 1959 smo jo spustili na 13 milijonov ton. Ve to so izkoristili tisti, ki se z nami niso strinjali. Niso pa nasprotovali, ko se je centralni komite ukvarjal z »levico«, niti na obeh konferencah v Chengzhouju, na wuzhanški konferenci, na pekinški konferenci ali na šanghajski konferenci. Počakali so, da je bila »levica« izbrisana in da so bili cilji potrjeni. Vztrajanje nasproti »levici« je tedaj pomenilo, da se je treba postaviti nasproti desnici. Na lushanski konferenci so nastopili proti »levici«, ko smo potrebovali nastop proti desnici.[49]

Vse to naj pokaže, da so bile stvari pri nas vse kaj drugega kot mirne in da splošna linija gotovo ni bila konsolidirana. Danes, ko smo prešli obdobje težkega manevriranja in lushansko konferenco, je splošna linija sorazmerno trdna. Vendar: »stvari prihajajo v trojicah«, pa se moramo morda pripraviti za še tretje obdobje manevriranja. Če je tako, potem lahko pričakujemo, da bomo linijo še bolj utrdili. Po informaciji Pokrajinskega komiteja v Zheijangu so se v najnovejšem času v nekaterih komunah ponovno pojavili »neutemeljeni prenosi lastnine« in »izenačevanja«. Ultrakomunistični veter se zna spet pojaviti!

Incidenti na Poljskem in Madžarskem so bili leta 1956, v času manevrov in pohoda proti »drznim korakom«. Potem se je svet obrnil proti Sovjetski zvezi. Med manevri 1959. leta se je svet obrnil proti nam.

Popravljalni in protidesničarski pohod, prvi 1957. leta in drugi v Lushanu, sta buržoazni ideologiji in preostalim buržoaznim vplivom namenila precej temeljito kritiko, tako so se množice mogle osvoboditi te nevarnosti. Takrat smo porušili tudi mnoge predsodke, med njimi tako imenovani Statut železarne in jeklarne Ma Anshan.[50]

V preteklosti nismo vedeli, kako spraviti v tek socialistično revolucijo. Mislili smo, da bo problem po zadrugah in po skupnem državnem zasebnem upravljanju rešen. Besni napadi buržoaznih desničarjev so bili za nas razlog, da smo postavili v ospredje socialistično revolucijo kot politično in kot ideološko linijo. To revolucijo je resnično sprožila lushanska konferenca, in bila je ostra revolucija. Bilo bi zelo slabo, če v Lushanu ne bi potolkli desne oportunistične linije.

6. Protislovja med imperialističnimi državami in druge zadeve

Spopade med posameznimi imperializmi je treba obravnavati kot eno glavnih stvari. Tako jih je obravnaval Lenin pa tudi Stalin kot nekaj, čemur sta rekla posredna rezervna sila revolucije. Kitajska se je lahko posluževala teh ugodnih okoliščin v organiziranju področja revolucionarnih oporišč. V preteklosti smo imeli protislovja med posameznimi frakcijami fevdalnih in kompradorskih razredov. Za temi domačimi protislovji so bila protislovja med imperialisti. Prav zaradi teh protislovij med imperialisti se je dogajalo, da je bil v nekem določenem času v neposrednem spopadu z nami vedno samo del sovražnika in ne vsi; kolikor smo protislovja pravilno izrabljali. Poleg tega nam je bil običajno dan čas, da smo se spočili in reorganizirali.

Protislovja med imperialisti so bila zelo pomemben razlog za to, da se je mogla oktobrska revolucija konsolidirati. Takrat je poslalo intervencijske sile štirinajst držav. Nobena izmed njih pa jih ni poslala veliko. Njihovi nameni poleg tega niso bili usklajeni. Zapletali so se v medsebojne intrige. Ameriški nameni med korejsko vojno niso bili usklajeni z nameni njihovih zaveznikov. Ta vojna ni bila bojevana najbolj velikopotezno. Ne le da si Amerika ni mogla določiti lastne smeri, marveč sta bili manj voljni tudi Francija in Anglija.

Buržoazija je danes v mednarodnem oziru zelo zaskrbljena, boji se vsake sape, ki bi mogla zamajati travo. Njihova budnost je velika, vendar so v neredu.

Po drugi svetovni vojni so ekonomske krize v kapitalistični družbi drugačne od tistih iz Marxovega časa. Nekdaj so prihajale, v grobem, vsakih sedem, osem ali deset let. V štirinajstih letih, med koncem druge svetovne vojne in 1959. letom so bile tri.

Dandanes je mednarodno prizorišče mnogo bolj napeto kot po prvi svetovni vojni, ko je kapitalizem še imel obdobje relativne stabilnosti, saj je bila revolucija povsod, razen v Rusiji, neuspešna. Anglija in Francija sta bili izredno dobro razpoloženi, posamezne nacionalne buržoazije pa se Sovjetske zveze niti niso tako zelo bale. Z izjemo odvzema nemških kolonij, je ostal celotni imperialistični kolonialni sistem nedotaknjen. Po drugi svetovni vojni so se sesuli trije od premaganih imperializmov. Anglija in Francija sta bili oslabljeni in v nazadovanju. Socialistična revolucija je slavila v več kot desetih državah. Kolonialni sistem je razpadal. Kapitalistični svet ne bo nikoli več užival relativne stabilnosti, kakršne je bil deležen po prvi svetovni vojni.

7. Zakaj je lahko industrijska revolucija Kitajske zelo hitra

V zahodnem buržoaznem javnem mnenju so danes že takšni, ki priznavajo, da je »Kitajska med državami z najhitrejšim industrijskim razvojem«. /To omenja ameriško poročilo Conlon o ameriški diplomatski politiki./

Veliko držav je, ki so izpeljale industrijsko revolucijo. V primerjavi z vsemi prejšnjimi nacionalnimi industrijskimi revolucijami se obeta Kitajski ena od najhitrejših.

Vprašanje je, zakaj? Eden glavnih razlogov je ta, da smo našo socialistično revolucijo precej temeljito izpeljali. Temeljito smo izpeljali revolucijo proti buržoaziji in storili vse, kar je bilo v naši moči, da se izbrišejo vsi buržoazni vplivi. Porušili smo predsodke in se zagnali z vsemi silami v pomoč množicam pri njihovem doslednem osvobajanju na vseh področjih.

8. Prebivalstvo[51]

Pri odpravljanju problema presežnega prebivalstva je glavni problem podeželsko prebivalstvo. Reševanje tega problema zahteva zelo velik razvoj proizvodnje. Na Kitajskem se preko 500 milijonov ljudi posveča kmetijstvu. Njihova prehrana pa je pomanjkljiva, čeprav garajo dan in noč. To je skrajno nerazumno. V Ameriki je kmetijskega prebivalstva samo 13 odstotkov in ima v povprečju vsak posameznik 2.000 »jin«[52] žita. Mi nimamo toliko. Kaj bomo storili, da bi zmanjšali kmetijsko prebivalstvo? Če nočemo, da nam natrpajo mesta, bomo morali imeti

veliko industrije na podeželju, da bodo lahko kmetje postali delavci tam, kjer so. To nas pripelje do pomembne strateške odločitve: želimo morda preprečiti, da bi življenjske razmere na podeželju zdrknile pod raven mestnih, želimo morda obdržati oboje na približno isti ravni, ali želimo morda imeti podeželske na nekoliko višji ravni? Vsaka komuna mora imeti svoje lastno gospodarsko središče, svoje lastne višje šole, v katerih bo vzgajala svoje lastne intelektualce. Za resnično reševanje problema presežnega podeželskega prebivalstva ni drugega načina.

Prevedel Franček DRENOVEC

OPOMBE

[1] Na Kitajskem podeželju so tri ravni kolektivnega lastništva. Najmanjša enota, proizvodna skupina, šteje običajno med petnajst in petintrideset družin. Skupina je temeljna lastniška in proizvodna enota, v njeni lasti je zemlja, ki jo obdeluje, določeno število vlečnih živali in drobna kmetijska orodja, kot na primer mlatiči in cepci. Naslednja enota, proizvodna brigada, šteje pet do petnajst skupin. Brigada ima v lasti večja proizvodna sredstva, ki so posameznim skupinam predraga in ki jih posamezne skupine ne bi mogle učinkovito izrabljati – na primer traktorje in irigacijsko opremo. V pristojnosti brigade so tudi dela, kot na primer nivojsko izkopavanje pobočij, ki jih posamezne skupine ne bi zmogle. Komuno sestavlja deset do trideset brigad in šteje od nekaj tisoč do okrog petdeset tisoč prebivalcev. Komuna koordinira delo brigad, v njeni lasti in upravljanju pa so tudi večja industrijska podjetja in večji projekti, preobsežni za posamezne brigade, kot na primer večja dela pri konzervaciji vode.

[2] Različne oblike kolektivnega lastništva niso isto kot, na drugi strani, vseljudsko latništvo. Kolektivno lastništvo pomeni, da so proizvodna sredstva lastnina enega dela celotnega prebivalstva. Ta del, naj bo to skupina, brigada ali komuna, organizira in vodi proizvodnjo. Proizvod enote v kolektivni lasti pripada, po odbitku davkov, enotam, ki so ga proizvedle. Enota izloči del proizvoda za reprodukcijo in investicije in ostalo za delavske dohodke.

Vseljudsko lastništvo pa predstavlja lastništvo celotne družbe in ne samo enega njenega dela. Takšna podjetja sodijo v neposrednemu centralnemu planiranju in organizaciji. Njihovi proizvodi so v lasti celotne družbe in jih je moč razdeljevati po potrebah v okviru celotnega sistema enot pod vseljudskim lastništvom. Ker se posamezne enote v tem okviru obravnavajo kot deli računovodske celote, dobiček ali izguba posamezne proizvodne enote ne more vplivati na investicije v to enoto ali na dohodek njenih delavcev.

Leta 1973 je industrija v vseljudskem lastništvu prispevala 97 odstotkov celotnih osnovnih sredstev, 63 odstotkov v industriji zaposlenih in 86 odstotkov celotne industrijske proizvodnje. Industrija v kolektivnem lastništvu je prispevala 3 odstotke osnovnih sredstev, 36,2 odstotka industrijske delovne sile in 14 odstotkov celotne proizvodnje. Preostalih 8 odstotkov je prispevala domača obrt. V trgovini je bilo 92,5 odstotka prodaje na drobno v vseljudskem lastništvu, medtem ko so enote v kolektivnem lastništvu prispevale 7,3 odstotka celotne prodaje 949–1952. Zadruge kmetijskih proizvajalcev so bile vzpostavljene predvsem v zagonu kolektivizacije v letu 1955 in zgodaj v 1956. Ljudske komune so bile povsod na Kitajskem organizirane jeseni 1958, v prvih fazah »velikega skoka«.

[3] Samo v tekstu iz 1969.

[4] Gibanje za zemljiško reformo se nanaša na reformo po osvoboditvi, v letih 1949–1952. Zadruge kmetijskih proizvajalcev so bile vzpostavljene predvsem v zagonu kolektivizacije v letu 1955 in zgodaj v 1956. Ljudske komune so bile povsod na Kitajskem organizirane jeseni 1958, v prvih fazah »velikega skoka«.

[5] Kompradorski kapitalizem se nanaša na tuje trgovske izpostave na Kitajskem, v katerih so v službi teh tujih interesov delali Kitajci.

[6] O Maovih komentarjih k pomenu birokratskega kapitala in k takratni politiki do njega glej »The Present Situation and Our Tasks«, december 25, 1947, in »Report to the Second Session of the Seventh Central Committee«, marec 5, 1949, v **Selected Works of Mao Tsetung**, zv. 4 /Peking: Foreign Languages Press, 1961/, str. 167–68 in 362–75.

[7] Samo v tekstu iz 1969.

[8] Mao misli tukaj dejavnost Zhang Pojuna in Luo Longjija. Zhang je poleti 1957. leta predlagal večje pristojnosti za Kitajsko ljudsko politično svetovalno konferenco, ki so jo sestavljali v največji meri predstavniki posameznih demokratskih strank. Ta enota naj bi bila kot nekakšen »zgornji dom« s pravico veta nad Narodnim ljudskim kongresom, v katerem je dominirala KPK. Luo je predložil »komiteje za rehabilitacijo«, ki naj bi preučili ravnanje z demokratskimi osebnostmi, o katerih je trdil, da je bilo pri njih v protikontrarevolucionarnih pohodih v zgodnjih 1950-tih letih opaziti neprimerno ravnanje.

[9] Fiksne obresti so bile poseben del strategije »odkupovanja« nacionalne buržoazije. Politika KPK do nacionalne buržoazije je po osvoboditvi prešla več faz. Prvo so predstavljala državna naročila zasebnim podjetjem za proizvodnjo in predelavo ter združena nakup in distribucija proizvodov teh podjetij. Po popravljanju, izvršenem v zasebni industriji 1952. leta, je nastopila druga faza »razdelitve dobičkov v štiri deleže«. Ti štirje približno enaki deleži so bili: /1/ davki državi, /2/ prispevki v delavski solidarnostni sklad, /3/ sredstva za razvoj podjetja in /4/ dobiček za kapitalista.

Tretja faza je uveljavila sistem skupnega državno-zasebnega lastništva, najprej posameznih podjetij in potem celih panog. V tej »najvišji fazi državnega kapitalizma« so sestavljali dohodek kapitalistov dohodek, ki so ga prejeli za delo v svojih enotah, in pa »fiksne obresti«. Te naj bi se izplačevale dvajset let, in sicer po letni stopnji 5 odstotkov na vrednost sredstev podjetja, ne glede na letni dobiček ali izgubo posameznega podjetja. Izplačevanje fiksnih obresti je bilo med kulturno revolucijo ustavljeno.

[10] Politika združenega nakupa in oskrbe je pomenila, da je država kupovala določene proizvode po fiksnih cenah ter tako odpravila zasebni trg in pogoje za špekulacijo s temi dobrinami. Združeni nakup in oskrba za žito, jedilno olje in oljno seme sta bila vpeljana marca 1954. leta, septembra 1954. pa še za bombaž in bombažno tkanino.

V okviru sistema združene prodaje in oskrbe je troje kategorij proizvodov. Proizvodi iz prve kategorije /ki je vključevala aprila 1959. 38 artiklov/ se prodajajo državnim družbam po fiksnih cenah. Proizvodi druge kategorije /293 artiklov aprila 1959./ se prodajajo državi v kvotah, dogovorjenih s pogodbo. Proizvodnjo, ki preseže kvoto, je tudi mogoče prodati državi, ne pa obvezno. Proizvode tretje kategorije /tiste, ki niso vsebovani v prvi in drugi kategoriji/ je dovoljeno še naprej prodajati na trgu.

[11] »Rdeče in strokovno« opisuje posebno enotnost nasprotij v izgrajevanju socialistične družbe. Rdeče predstavlja politične in ideološke vidike dela; strokovno tehnične vidike. Obe sestavini sta nujni v vsakem delu. V skladu s svojim razmišljanjem, da ima vsako protislovje še svoj primarni vidik, pa je Mao dolgo vztrajal tudi na tem, da je »ideološko in politično delo jamstvo... 'duša'« ekonomskega in tehničnega dela. Če pa se, po drugi strani, poudarja rdeče na škodo strokovnega, je enotnost nasprotij porušena in bo postala naloga izgradnje socializma neizvedljiva.

[12] Tekst iz 1967. pravi: stran 341.

[13] Marca 1949. leta je pričela KPK organizirati Ljudsko politično svetovalno konferenco, ki je zastopala triindvajset strank in skupin. Septembra 1949. se je sešel Pripravljalni odbor Ljudske politične svetovalne konference in sprejel Skupni program, splošno izjavo o ciljih nove oblasti, ter Temeljni zakon Centralne ljudske republike, ki je postavil v vodstvo republike delavski razred. Na tej osnovi je bil kasneje, s prvim zasedanjem 1954. leta, ustanovljen Narodni ljudski kongres kot vodilno dolgoročno zakonodajno telo na Kitajskem.

[14] Tekst iz 1967. pravi: stran 349.

[15] En kitajski dolar /yuan/ velja 0,53 US $ /aprila 1977. [0,55 US $ februarja 1982]. Vrednost yuana je že več kot dvajset let stabilna pri okrog 0,50 US $. Odstopanja so bila predvsem rezultat devalvacij ameriškega dolarja.

[16] Tu misli Mao verjetno na svoje lastne izkušnje iz obdobja »velikega skoka«. Novembra 1958. leta je Mao v Wuzhangu priznal, da je na konferenci v Beitaiheu avgusta 1958., v razmerah največjega navduševanja nad »velikim skokom«, storil podobno napako in upošteval le potrebe, ne pa tudi zmožnosti.

[17] To formulacijo teh kritičnih protislovij vsebuje Maov govor »O desetih velikih razmerjih« aprila 1956. leta.

[18] Skupine vzajemne pomoči so bile zgodnja oblika kmetijske kolektivne organizacije. Temeljile so na tradicionalnih kmečkih običajih sezonskega skupnega dela v nekaterih predelih Kitajske, v zgodnjih 1950-tih letih pa so jih na široko uvajali. 1955. leta je bilo skoraj 60 odstotkov kitajskih kmečkih gospodarstev v skupinah vzajemne pomoči.

Leta 1955 so te skupine zamenjale prvotne zadruge kmetijskih proizvajalcev /ZKP/. Vsaka ZKP je vsebovala več skupin vzajemne pomoči; zemlja in druga osnovna sredstva so ostali še naprej v zasebni lasti, druga sredstva pa so bila združena in so se uporabljala v skladu z letnimi plani, izdelanimi v procesu zadružnega odločanja.

Do junija 1956. leta pa je že 63 odstotkov kmečkih gospodarstev napredovalo k večjim in razvitejšim ZKP, ki so združevale zemljo, delo in proizvodna sredstva.

[19] Zhung Dianpei je bil v 1950-tih letih filmski kritik, ki je 1957. leta sodeloval v protipartijski in protisocialistični struji.

[20] Pohod »trikrat proti« /Sanfan/ je bil spočet na severovzhodu avgusta 1951. leta in se je od januarja 1952 naprej razširil po vsej deželi. Usmerjen je bil proti korupciji, zapravljanju in birokratizmu med državnimi uslužbenci, med katerimi so bili še mnogi preostanki nacionalističnega režima. Pohod »petkrat proti« /Wufan/ je bil usmerjen proti nacionalni buržoaziji. Njegova posebna žarišča so bila: odpraviti podkupovanje, krajo državne lastnine, izogibanje davkom, krajo državne ekonomske tajnosti in poneverbe v izvrševanju državnih naročil.

[21] Tu Mao misli desničarske kritike KPK v obdobju »cvetenja in tekmovanja« spomladi 1957. leta, kmalu po svojem govoru »O pravilnem ravnanju s protislovji med ljudmi« februarja 1957.

[22] Na lushanski konferenci julija 1959. leta je skupina partijskih voditeljev, na čelu s takratnim ministrom obrambe Peng Dehuaiem, kritizirala »veliki skok« in njegovo vodstvo kot »drobnoburžoazni fanatizem«. Trdili so, da je ustvaril več škode kot dobrega. Po velikem spopadu na plenumu konference so bili Peng in drugi desničarji odstranjeni s svojih odgovornih položajev v partiji in državi.

[23] Trditev v učbeniku, da je bila revolucija na ideološki in politični fronti 1957. leta zaključena, je podobna trditvi v resoluciji Osmega partijskega kongresa 1956. leta. To se pravi, da glavno protislovje na Kitajskem ni bilo več tisto med buržoazijo in proletariatom, pač pa med razvitimi proizvodnimi odnosi /ideološka in politična fronta, na kateri je bila revolucija »zaključena«/ in zaostalimi proizvodnimi silami.

[24] Primerjaj 28. poglavje, prvi odstavek izdaje iz leta 1967:

Stran 423 pravi: »Glede na posebne razmere na Kitajskem in preden je postala industrializacija stvarnost, je dosegla reforma lastniškega sistema /vključno s kmetijstvom/ zmago po zaslugi obstoja mogočnega socialističnega tabora in pomoči močne, visoko razvite industrializirane države, kot je Sovjetska zveza.« To je napaka. Države Vzhodne Evrope niso imele nič manj kot Kitajska »na voljo obstoj mogočnega socialističnega tabora in pomoč industrializirane države, tako razvite, kot je Sovjetska zveza«. Zakaj niso mogle končati socialistične preobrazbe lastniškega sistema /vključno s kmetijstvom/ prej, preden je postala industrializacija stvarnost?

[25] Do 45 odstotkov dvignjena akumulacija, ki jo tu omenja Mao, je izjemna in prikazuje neko posebno visoko razvito stanje. Med »velikim skokom« je Mao nenehno opozarjal na škodljivost pretiranih stopenj akumulacije, ki kmete odvračajo od proizvodnje. Kot splošno pravilo je predpisal naslednjo strukturo kmetijske proizvodnje: davki /7 odstotkov/, proizvodni stroški /20 odstotkov/, akumulacija /18 odstotkov/, razdelitev množicam /55 odstotkov/.

[26] Samo v tekstu iz 1969.

[27] Prepisovalec teksta iz 1967. meni, da je imel Mao morda v mislih »v komunizmu«.

[28] Listina osmih znakov za kmetijstvo, ki je krožila med »velikim skokom«, je klicala k posebni pozornosti vodi, gnojilom, prsti /konzervacija/, semenu /selekcija/, bližini /v sajenju/, zaščiti /rastlin/, pripomočkom in upravljanju /polj/.

[29] Samo v tekstu iz 1967.

[30] Samo v tekstu iz 1969.

[31] Mao ima tu v mislih peti razred v današnjem kitajskem sistemu osmih plačilnih razredov.

[32] Med osvobodilno vojno so kadri prejemali dobrine po potrebah in ne po izvršenem delu. Te dobrine so bile dodeljene neposredno v uporabo in mimo kakršnegakoli tržnega mehanizma, utemeljenega na menjalni vrednosti. V teh razmerah so bile potrebe seveda zelo špartansko definirane.

[33] Množična linija je metoda vodenja, h kateri teži KPK. Klasična Maova formulacija te metode je naslednja:

»V vsem praktičnem delu naše partije je vse pravilno vodenje neizogibno 'iz množic in za množice'. To pomeni: vzemite ideje množic /raztresene in nesistematične ideje/ in jih koncentrirajte /jih s študijem spremenite v koncentrirane in sistematične ideje/. Zatem pojdite k množicam in širite in razlagajte te ideje, dokler jih množice ne sprejmejo kot svoje lastne, se jih trdno oprimejo in jih prevedejo v dejanja; in preverjajte pravilnost teh idej v takšnih dejanjih. Potem ponovno koncentrirajte ideje množic in pojdite ponovno k množicam, tako da bodo te ideje vztrajale in se uresničevale. In tako naprej, v nenehnem ponavljanju v spirali brez konca, medtem ko postajajo ideje vsakič še bolj pravilne, bolj življenjske in bogatejše.«

Vir: »Some Questions Concerning Methods of Leadership«, junij 1, 1943, **Selected Works,** vol. 3, str. 119.

[34] V tekstu iz 1967: kmetijstva.

[35] V tekstu iz 1967.: 65.

[36] Mao se spet nanaša na lushansko konferenco julija–avgusta 1959. leta, na kateri je prišel v ospredje spor s Peng Dehuaiem.

[37] V tekstu iz 1967: socialistični družbi.

[38] V tekstu iz 1967: »Koliko moči ostane za potovanje?«

[39] Izpuščeno v tekstu iz 1967.

[40] V tekstu iz 1967: »...da se ne bomo imenovali industrijska dežela.«

[41] Qu Yuan je bil aristokrat iz obdobja Chou, ki je živel v začetku tretjega stoletja pr. n. št. Odslovljen s kraljevskega dvora, je napisal **Li Sao,** alegorično in sanjavo iskanje razumevajočega vladarja. Kasneje se je v obupu utopil.

[42] O »nekaterih vprašanjih o sovjetski zemljiški politiki« /december 1929/ je Stalin dejal: »Leta 1927 so bogati kmetje proizvedli več kot 600 milijonov pudov žita, od česar so ga 130 milijonov prodali prek podeželske menjave. To je resnična sila, ki je ne moremo podcenjevati. Povejte mi, koliko so takrat proizvedla naša kolektivna in državna posestva? Okrog 80 milijonov pudov, od česar 30 milijonov za trg.« Torej se je Stalin odločil: »V teh razmerah se ne moremo lotiti odločnega napada na bogate kmete.« In nadaljeval: »Sedaj pa imamo za napad zadostno materialno podlago.« To je bilo zato, ker so 1929. leta kolektivna in državna posestva proizvedla nič manj kot 400 milijonov pudov, od česar več kot 130 milijonov za trg. /Josef Stalin, **Complete Works,** zv. 12, str. 142./

[43] »Tri preobrazbe« se nanašajo na preobrazbo kmetijstva, zasebne industrije in obrti.

[44] Program štiridesetih članov je bil načrt kmetijskega razvoja, ki ga je podpiral Mao. Teh štirideset članov je zagovarjalo naslanjanje na kmetijsko proizvodnjo in na domači kmetijski trg, ki naj namesto tujih trgov zagotovijo primarno akumulacijo, potrebno za financiranje kitajske industrializacije. Člani so tudi zagovarjali spremembo proizvodnih odnosov kot pogoj za nadaljnji razvoj proizvodnih sil in napredujoče zadružništvo. Ta proces naj bi veliki večini

kmetov prinesel povečanje dohodkov. Čeprav so teh štirideset članov med letom 1956 in med večjim delom leta 1957 zamrznili, so postali kasneje sestavni del »velikega skoka«.

[45] Samo v tekstu iz 1967.

[46] V tekstu iz 1967: »veliki skok«.

[47] V tekstu iz 1967: Liu Shaoqi.

[48] V tekstu iz 1967: 12 odstotkov.

[49] Od novembra 1958 in zgodaj v 1959. letu je bilo sklicanih več srečanj. Na njih so kritizirali napake »velikega skoka« in jih poskušali popraviti. Šele po izvršeni kritiki teh napak in po izvršenih popravkih pa so desničarji sprožili julija 1959. leta, po mnenju Maa, oportunistični napad na »veliki skok« in na vodstvo, ki ga je podpiralo. Takšno dojetje desničarske kritike odseva v naslovih dveh govorov, ki jih je Mao imel na lushanski konferenci: »Zakaj sprožajo desni oportunisti ofenzivo sedaj?« in »Strojnice, minometi in druge stvari« /o antagonističnem značaju napada/.

[50] Opomba v tekstu iz 1967: »avtoritativno metodo v veliki sovjetski tovarni«.

Statut železarne in jeklarne Ma Anshan se nanaša na avtoritativni status sovjetske železarne in jeklarne Magnitogorsk, ki ga je v 1950-tih letih prevzela tovarna Anshan, najbolj izpopolnjena kitajska železarna in jeklarna. Do 1958. leta statutu niso oporekali. Med »velikim skokom« pa so bili »Ma-An« principi enega človeka na oblasti in tehnologije na oblasti napadeni v poročilu centralnemu vodstvu.

Do marca 1960. leta je bil, ob sodelovanju Maa, sestavljen nov Anshanski statut. Združeval je pet načel: /1/ politika na oblasti, /2/ utrjevanje partijskega vodstva, /3/ spodbujanje močnih množičnih gibanj, /4/ vpeljevanje »dveh sodelovanj, ene reforme in treh kombinacij« /sodelovanja kadrov v produktivnemu delu in sodelovanja delavcev v upravljanju; reformo nerazumnih in zastarelih pravil; kooperacijo med delavci, kadri in tehniki/ in /5/ s polno paro naprej s tehničnimi inovacijami in tehnično revolucijo. Čeprav je Mao marca 1960. odobril izdajo, tiskanje in izvajanje novega Anshanskega statuta, je prišlo do zelo razširjenega objavljanja le-tega šele med kulturno revolucijo.

[51] Ta razdelek vsebuje samo tekst iz 1969.

[52] En »jin« je 1,1 funta [0,50 kg].

Tomaž MASTNAK:

MAO ZEDONGOVA KRITIKA STALINIZMA

"Ja cenim Mao Ce Tunga kao pametnog čovjeka, sa velikim praktičkim iskustvom."
Tito

Prvi "svarilni signali" pred oziroma proti destalinizaciji, ki jo je in kakršno je sprožil XX. kongres KP SZ, naj bi bili po mnenju nekaterih preučevalcev in komentatorjev sodobne kitajske zgodovine kitajski. Vendar pa na temelju tega dejstva Kitajcev ni mogoče imeti kar za nasprotnike destalinizacije in za preprosto staliniste. Nasprotno, kitajsko razmerje do Stalina[1] in do destalinizacije in destalinizatorjev je izrazito kompleksno, pogojeno je najprej z zgodovino kitajske revolucije in vlogo Stalina v njej, s položajem LR Kitajske po zmagi revolucije in z njenim razmerjem do SZ in svetovnega delavskega gibanja, z iskanjem lastnih poti konstrukcije socializma, z razmerji razrednih sil v kitajski družbi in v partiji in partijskem vodstvu ter z odnosom SZ in mednarodnega delavskega gibanja do razvoja kitajske revolucije, z notranjim položajem in mednarodnimi odnosi.

Raziskovanje kitajskega razmerja do stalinizma otežujeta dve stvari: najprej ideološka določenost razmerja do Kitajske in njene revolucije(bodisi antikomunistično zgražanje nad predvsem kulturno revolucijo,zgroženost kulturniških buržoaznih individuov, bodisi moralno–levičarsko navdušenje brez pridržkov, bodisi "realno–socialistično""zainteresirano spoznanje")ki je modelirala material, ki ga je dostavljala, ki se je delala,da reproducira kitajsko zgodovinsko dejanskost, v resnici pa je producirala svojo ideologijo, torej odsotnost kritičnega razmerja (in kritično posredovanega materiala), ki ga je seveda neuspešno substituirala nevtralistična poza nekaterih zahodnih raziskovalcev oz. poznavalcev, ki so se, predvsem ameriški,vedno znova nerodno opravičevali,če so morali uporabiti marksistično terminologijo in koncepte (npr. "tu moramo biti pripravljeni sprejeti marksistično definicijo etc."). Potem pa ne le relativna nedostopnost originalnih kitajskih virov, marveč tudi kitajsko neprestano pisanje–zgodovine–na–novo, vsakokratni situaciji prirejene izdaje in ne–izdaje Maovih del ter del drugih teoretikov in politikov.[2]

---

[1] Seveda ne gre za osebo Stalin. "Stalin" je v tem tekstu, zaradi ekonomičnosti pisanja,"skrajšava" za določeno historično družbeno dejanskost Sovjetske zveze in posebej za notranjo in zunanjo politiko te historične družbene dejanskosti. (Analizirati in podrobneje določevati to historično družbeno dejanskost ni naloga tega teksta.)

[2] Kolikor toliko popolna in kritična izdaja Maovih del je samo v japonščini (10 zvezkov); nekatere njegove verjetno "nepopravljene" spise so tiskali na Tajvanu. V. in VI. zv. pekinške "uradne" izdaje Maovih izbranih spisov so najavljali deset let, da bi V. zv. končno tiskali 1975, VI. pa doslej še niso – tako seže izdaja časovno le do novembra 1957. – Politične spremembe zadnjih let bodo, izgleda, na izdajanje (kitajskega) marksizma, tudi izpred Jenana, ugodno vplivale.

partijskih dokumentov in pamfletov, namenjenih "svetovni javnosti", kar bi ob popolnejši dokumentaciji (dokumentiranosti) omogočalo študij zgodovinskih premikov na Kitajskem, ker pa je prav to takorekoč edina dokumentacija, zgodovinsko-materialistični študij spodmika, pa ne zato, ker nareja raziskovalca vedno pristranskega, marveč zato, ker zakriva možnost refleksije te pristranskosti.

I. K zgodovini kitajske destalinizacije

Kitajska revolucija je zmagala kljub Sovjetski zvezi, proti volji "revolucionarnega centra" v Moskvi[3]. Za konsolidirajoči se stallinski režim so namesto interesov svetovne (permanentne) revolucije, v drugi polovici 20. let in kasneje, postali prevladujoči in odločilni interesi nacionalne države. Perspektiva odmiranja drž ave je bila zastirana obenem z zatiranjem delavskega gibanja in delavskih bojev v prvi "delavski državi", utrjevanju državne oblasti v notranjepolitičnem življenju pa je odgovarjala in ga dopolnjevala zunanjepolitična krepitev sovjetske države. Stalinska zunanja politika je bila v temelju določena z razrednimi premiki v Sovjetski zvezi in s frakcijskimi boji in obračuni v državnopartijskih aparatih. Eden od zgodovinarjev kitajske revolucije je označil Stalinovo zunanjo politiko takole:"Na svetovni sceni je /Stalin/ vedno znova pokazal, da je njegova temeljna ideja bodisi impozicija totalitarne oblasti z grobo silo bodisi, če to ne bi uspelo, manipuliranje delavskega razreda ali drugih ljudskih gibanj kot sredstva pritiska na buržoazno oblast, ki jo je lahko razumel in kupčeval z njo kot ena oligarhija, ki gleda na svoje interese, z drugo. To je bil v bistvu njegov pristop k problemu Kitajske aprila 1927." (Isaacs: The Tragedy etc., p. 189.) Stalin je namreč tedaj diktiral kitajskim komunistom, naj sodelujejo z nacionalnim buržoaznim gibanjem, z Jiang Jieshijevim (Čiang Kajškovim) kuomintangom, se pravi, naj se odpovejo vodenju revolucije. Stalin ni "nikdar sprejel ideje, da lahko proletariat dejansko osvoji oblast, še manj pa ideje, da lahko osvoji to oblast na demokratičen način." (ib.,p. 188.)[4]

---

[3] To jasno pove Mao. "Resolucija o nekaterih vprašanjih naše partijske zgodovine po ustanovitvi Ljudske republike Kitajske", ki je bila sprejeta na plenarnem zasedanju XI. centralnega komiteja Komunistične partije Kitajske 27. junija 1981, pa o tem že molči. Za šanghajski pokol krivi samo "desnó kapitulanstvo Chen Duxiusa", medtem ko niti z besedico ne omenja ne Stalina ne Sovjetske zveze. (Resolution über einige Fragen zur Geschichte der KP Chinas seit 1949, p. 5.) Ko govori, nadalje, o državljanski vojni po končani protijaponski vojni, prikaže kot nasprotnika kitajskega ljudstva pod vodstvom KP Kitajske samo Jiang Jieshijevo vlado, ki jo je podpiral in ji pomagal imperializem ZDA, ničesar pa ne spregovori o tajni diplomaciji sovjetskega stalinskega imperializma, ki je prav tako deloval proti revoluciji na Kitajskem. (Gl. ibid., str. 9.) Negativnih izjav o takšni ali drugačni tuji pomoči revolucionarnemu boju na Kitajskem v tej resoluciji ni, pač pa vsebuje naslednjo pozitivno formulacijo: "V temelju vzeto pa je bila zmaga kitajske revolucije izbojevana oprta na načelo neodvisnosti in samostojnosti ter na lastne sile kitajskega ljudstva / .../" (ibid., p. lo.)

[4] Kardelj je v Spominih zapisal tudi tole: Stalin "je bil brezobziren do revolucionarnih gibanj, ki jih je bil pripravljen gladko žrtvovati svojim interesom v protihitler

Ta diktat je pripeljal do šanghajskega množičnega pokola komunistov. Od več kot 60 000 članov kitajske komunistične partije jih je preživelo samo okrog 10 000. Kljub temu Stalin napačnosti svoje politike, ki je privedla do tega težkega poraza kitajskega komunističnega gibanja, ni mogel in ni smel priznati. Jiang Jieshijev protikomunistični udar je bil 12. aprila 1927, Stalin pa je 21. aprila istega leta razglasil, da je aprilski plenum CK VKP (b), ki je odobril mednarodno politiko politbiroja in odločno zavrnil platformo nove leve opozicije, postopal "popolnoma pravilno". (Sočinenija, t. 9, p. 230.)

Napačnosti svoje kitajske politike ("napačnosti" seveda le, če gledamo na stvari s stališča svetovne revolucije, s stališča – kot pravimo danes – socializma kot svetovnega procesa) stalinska frakcija ni smela priznati že zaradi tega, ker je imela opozicija pod vodstvom Trockega v tej zadevi prav. Vse, kar je bilo za stalinsko frakcijo tedaj pomembno, je bilo, da likvidira to opozicijo in se konsolidira na oblasti. Ko je bilo že vse napeljano, da levo opozicijo dokončno izključi iz igre (pred vrati je bil XV. kongres VKP (b), ki je to likvidacijo institucionaliziral), bi priznanje, da je imel v vprašanju kitajske revolucije prav Trockij, ne pa Stalin, povzročilo samo nepotrebne sitnosti. Mnogo preprosteje je bilo odpisati in prodati neko nacionalno komunistično gibanje nekje daleč na vzhodu.

Trockij, se pravi nova leva opozicija, je še pred pokolom komunistov v Šanghaju opozarjal in argumentiral, da je in zakaj je stalinska politika na Kitajskem za tamkajšnje revolucionarno gibanje pogubna. Temeljno za stališče opozicije je bilo prepričanje, da lahko revolucija na Kitajskem zmaga samo, če – tako kot v carski Rusiji – delavski razred prevzame vodstvo množičnega, predvsem kmečkega socialnega gibanja. Iz dejstva, da so bile naloge revolucije na Kitajskem "buržoazne", po mnenju opozicije ni bilo mogoče sklepati, da bi lahko – v tedanji zgodovinski situaciji in še posebej v polkolonialni deželi, kakršna je bila Kitajska – te naloge uspešno izpeljala buržoazija ali del buržoazije. Izpolniti bi jih bilo mogoče, so dokazovali, samo pod vodstvom delavskega razreda. Podreditev delavcev in kmetov, ter komunističnega gibanja, buržoaznemu kuomintangu bi lahko pripeljala – in je pripeljala – samo do poraza revolucije[5].

Dejstva in argumenti niso veljali za Stalina seveda nič, če so dajali prav "trockistom". Kot dober heglovec je lahko vedno dejal: tem slabše za "trockiste". Tako je

---

jevski koaliciji. /.../ tako je bilo tudi po vojni /.../. Vsa sredstva je uporabil, da bi bile socialistične države poslušno orodje njegove politike. Skorajda bi rekel, da se je bal revolucij in revolucionarnih gibanj. Zanj je ideja revolucije v novih pogojih pomenila širjenje socialističnega tabora. Na vsak samostojen revolucionarni pojav je bil ljubosumen in nezaupljiv." (Kardelj: Spomini etc., p. 121.)

[5] Obširneje o tem gl. v Isaacs, op. cit., p. 189 sqq.; prim. tudi Schram: Mao Tse-tung, p. 106.

Stalinova kitajska politika je naknaden dokaz njegovega nerazumevanja Leninovega pojmovanja permanentne revolucije (Lenin uporablja izraz "nepreryvnaja revoljucija" – PSS 11, 222 /slov. prev. LID II, p. 346; gl. obširneje Britovšek: Leninova strateška in taktična linija etc., p. 44 sqq.). – Stalinova kitajska politika je bila par excellence menjševiška politika, Trockega pa leninska.

po šanghajskem masakru komunistov še nadalje silil kitajsko partijo v sodelovanje s koumintangom, tokrat z "levim kuomintangom", z wühanskimi radikali, ki jih je Isaacs imenoval "majhno in nesposobno bando" (op. cit., p. 197). To malomeščansko politično gurpacijo je Stalin "zamenjeval z velikimi množicami mestnih in podeželskih revežev" (ib., p. 196) ter jo povzdignil celo v "revolucionarni kuomintang" (Sočinenija, t.9,p.229). Ta je seveda zopet izdal revolucijo. A šele ko je bila leva opozicija v Sovjetski zvezi likvidirana, je bil Stalin pripravljen korigirati svojo kitajsko politiko. Vendar ne toliko, da se ne bi še leta 1949, v letu zmage kitajske socialistične revolucije, pogajal s kuomintangom in silil kitajskih komunistov v paktiranje[6].

"Razočaranje" kitajskih komunistov po porazu 1927 je bila njihova prva destalinizacija[7]. Ta poraz je bil tudi poraz stalinizma. Izkušnja poraza jih je začela učiti, da ne le morejo, temveč tudi morajo urejati svoje zadeve sami. Proces tega osamosvajanja je bil seveda postopen in neizenačen, bil pa je nujen pogoj za zmago revolucije 1949. Dolgi marš kitajske revolucije je bil obenem tudi dolgi marš razdejanjanja stalinizma. Mao je to kasneje takole ozavedel: "Kitajska revolucija je zmagala tako, da je delovala proti Stalinovi volji. Sleparski tuji hudič, ni dovolil ljudem, da bi izpeljali revolucijo'./.../ Ko je naša revolucija uspela, je Stalin rekel, da je sleparija" (Mao Unrehearsed, dalje MU, p. 102, 103)[8]

---

[6]Kardelj v Spominih poroča, kako mu je Stalin priznal "zmoto" v oceni kitajske revolucije: "'Nisem verjel v zmago kitajskih komunistov. Prepričan sem bil, da bodo Američani naredili vse, da bi vstajo zadušili. Nagovarjal sem Mao Ce-tunga, naj se raje pomiri s Čankajškom in naj z njim napravi nekakšno koalicijsko vlado. Kitajsko delegacijo sem povabil celo v Moskvo. Delegacija je prišla, poslušala, na vse, kar sem jim povedal, so se po kitajski navadi vsi smehljali in prikimavali in odšli. Ko pa so se vrnili, je Mao začel svojo veliko revolucionarno ofenzivo in je končno tudi zmagal'" (p. 116/7).

[7] Mao je, že v polemiki s Hruščevim, poudaril, kako so kitajski komunisti "dolgo tega izkusili nekatere njegovih /=Stalinovih/ napak iz prve roke" (cit. Schram: Mao Tse-tung, p. 115).

[8] Prim. ib., p. 191: "Kitajski niso dovolili izvajati revolucije. /.../ Stalin je hotel preprečiti, da bi Kitajska izvedla revolucijo /.../."

Ko govori o "slepariji", Mao aludira na jugoslovansko revoucijo, ki je tudi zmagala samostojno (sploh sta bili jugoslovanska in kitajska revolucija edini samostojni socialistični revoluciji, ki sta zmagali po drugi svetovni vojni): "Po zmagi revolucije je /Stalin/ še naprej sumničil Kitajsko, da je Jugoslavija, in da bom jaz postal drugi Tito "(ibid., p. 191). "Ko smo zmagali v vojni, je Stalin sumičil, da je naša zmaga zmaga Titovega kova, in 1949 ter 1950 je bil pritisk na nas v resnici zelo močan "(Selected Works of Mao Tsetung, dalje MSW, V, p. 304).

Kljub vzpostavitvi diplomatskih odnosov med državama in razvijanju prijateljskih vezi med Kitajsko in Jugoslavijo (Liu Shaoqui na VIII. kongresu KPK, cit. izd., p. 72) po normalizaciji jugoslovansko sovjetskih odnosov je prišlo kmalu do novih zaostritev (gl. Kardelj: Socializem in vojna). Mnenje Kitajcev o Jugoslaviji ni bilo

Toda četudi se Kitajci "z njim nismo strinjali" (ib., p. 103), jim ni ostalo drugega, kot da se po revoluciji naslonijo na SZ in hkrati z njeno pomočjo sprejemajo tudi sovjetske modele in metode, se pravi: na razvoj materialne baze reducirano izgradnjo socializma, dajanje prednosti težki industriji ("primarnemu sektorju") ter zapostavljanje kmetijstva in produkcije dobrin, "neproduktivne" konsumpcije, na kadrovskem "področju" pa kolaboriranje z buržoazno inteligenco. Delu kitajskega vodstva se je s tem prikazovalo vprašanje, ali je revolucija s tem zaključena, že pozitivno rešeno. "Nasprotno so za Mao Zedonga kot tedanjega partijskega in državnega šefa postajale sredi petdesetih let že mišljive alternative izven sovjetskega modela, ki so koreninile v lastni revolucijski zgodovini": družba naj bi se dalje revolucionirala kot celota (Martin: Vorwort, p. 17).

Ob Stalinovi smrti je Mao napisal vznesen nekrolog[9],1954 je bila poražena "antipartijska klika" prosovjetskega Gao–Uga, domnevnega Stalinovega zaupnika, 1955, so bile uspešno uvedene kmetijske kooperative (gl. MSW V, p. 211 sqq.), 1956 je bil, z "Dvanajstletnim programom razvoja kmetijstva", "dokončno zlom–

---

nikdar laskavo. Vendar pa je treba specificirati: uradno kitajsko mnenje. Sam Mao priznava, da sta bila Tito in Kardelj, tako kot Gomulka, "zelo popularna pri številnih naših študentih" (MSW V,p. 353).

V prej citiranem govoru na 10. plenumu VIII. CK 1962, ko je Kitajska v stalinistični optiki dejansko bila "druga Jugoslavija", je kitajska karakterizacija jugoslovanskega socializma nadvse ostra. Jugoslavija figurira kot "primer" "restavracije" prejšnje, kapitalistične družbenoekonomske formacije v socializmu:Jugoslavija "je spremenila svojo naravo in postala revizionistična, iz delavske in kmečke dežele se je spremenila v deželo, ki ji vladajo reakcionarni nacionalistični elementi" (MU, p. 189). Kar je Maa pri tem peklilo, je bil sovjetski obrat v zadžanju do Jugoslavije in Kitajske: ko je Mao Stalina svojčas le prepričal, da ni "drugi Tito", so pod Hruščevim oziroma za Hruščeva Kitajci postali "levi pustolovci", "dogmatiki", "nacionalisti", "sektaši", Jugoslovani pa zopet "marksisti–leninisti" in "socialisti" (gl. ibid., p. 191).

Z zaostrovanjem odnosov med Kitajsko in Sovjetsko zvezo pa v kitajskih očeh spet profitirajo Jugoslovani. 1964, v Maovem (raz) govoru o filozofiji, pravi Kang Sheng med drugim:"Jugoslavija je torej veliko bolj razsvetljena od Sovjetske zveze. Navsezadnje je Đilas dejal par dobrih stvari o Stalinu, dejal je, da je Stalin izvedel samokritiko o kitajskih problemih" (ibid., p. 217).

Ob drugi priložnosti, 1956, je Mao zameril Jugoslaviji, češ da ima iluzije, "da je mogoče iz pozicije med Sovjetsko zvezo, Ameriko in Anglijo prevzeti posredovalsko funkcijo ter stem profitirati." In ne le, da ima iluzije, marveč da tudi dejansko ubira "srednjo pot". Pred tem pa je seveda po dopolnjeni stari metodi identificiral "socialistični tabor" s Sovjetsko zvezo in Kitajsko (Mao intern, dalje Mi, p. 25). Spet drugič, kmalu zatem, pa je Tita prištel med tiste spreminjevalce "okoliščin", ki so prisilili Sovjetsko zvezo k reformam, iz katerih lahko tudi Kitajci izvlečejo kakšne koristi (ibid., p. 31).

[9] Schram se zaradi pretiranosti tega spisa, ki med drugim imenuje Stalina "največjega genija sedanjega obdobja", vprašuje, ali ga je "navdihnila namerna ironija ali pa razlika do novega sovjetskega vodstva" (Mao Tse–tung,p. 283).

ljen primat prednostnega razvoja težke industrije[10]". To so realna tla, na katerih se je začel odvijati odkrit spor med Kitajsko in SZ, star in kompleksen, političen, ekonomski in ideološki spor in spopad, za katerega se je zdelo, da ga je sprožil XX. kongres KPSZ in na njem ideološko nostrificirana in s tem tudi na ideološkem nivoju sprožena destalinizacija, in ki se je prikazoval kot boj za Stalinovo ime.

Pri konstruiranju te realne baze, ki je lastna baza kitajske revolucije in socializma, se seveda še vedno ni dalo odtrgati od tujih, predvsem sovjetskih izkušenj, toda te izkušnje so se začele obravnavati in sprejemati vse bolj kritično: "Naša politika je učiti se od dobrih strani /"strong points" oz. "good things"/ vseh narodov in vseh dežel, učiti se vsega, kar je resnično dobro na političnem, ekonomskem, znanstvenem in tehnološkem polju ter v literaturi in umetnosti. Toda učiti se moramo z analitičnim in kritičnim očesom, ne slepo, in ne smemo kopirati vsega, brez razlike in mehanično presajati. Ne smemo seveda prevzemati njihovih pomanjkljivosti in slabih strani. – Na prav tak način bi se morali učiti iz izkušenj Sovjetske zveze in drugih socialističnih dežel. Nekateri naši ljudje si o tem prej niso bili na jasnem..." (MSW V, p. 303).

Drugače se to zadržanje artikulira takole: "Marksizem je obča resnica, ki je univerzalno uporabna. Moramo jo sprejeti. Toda ta obča resnica mora biti kombinirana s konkretno prakso revolucije vsakega naroda. Samo zato, ker so kitajski ljudje sprejeli marksizem in ga kombinirali s prakso kitajske revolucije, so v kitajski revoluciji zmagali. –Tuje reči se učimo, ker želimo študirati in razvijati kitajske reči" (MU, p. 86).

Oba ta navedka bi bilo seveda zelo komodno diskreditirati na nivoju teoretske kritike, oprane zgodovine; za ceno kritike Maa odpisati Maovo kritiko in njeno zgodovinsko vlogo in pomen; pozabiti na "kitajske reči", njihov "študij in razvoj" in študij tega razvoja[11].

---

[10] Tako H. Martin (Vorwort, p. 17); Mao v prvem od desetih "poglavitnih odnosov" še vedno deklarira primat težke industrije, ob tem pa, v nasprotju s sovjetskim in vzhodnoevropskim modelom, zahteva veliko pozornost razvoju lahke industrije in kmetijstva, zadovoljevanju življenjskih potreb prebivalstva, češ da samo poudarjeno razvijanje teh dveh zagotavlja boljši razvoj težke industrije (gl. MSW V, p. 285–86 in MU, p. 62–5). Ta tekst je v MSW in v MU objavljen v dveh občutno različnih verzijah; verzijo v MSW je pripravil Hua Guofeng, je obsežnejša in ostreje protisovjetska od prej dostopne (gl. o tem Schram: Predsednik Hua etc., p. 328 sqq.).

[11] Prvega kot vajo iz proudhonovske "dialektike" dobrih in slabih strani, ki ne seže do spoznanja dobrih strani prav kot dobrih strani slabih strani in si umišlja, da lahko eno preprosto prevzame, drugo pa zavrže, malomeščan na trgu zgodovine. Če je maoizem prijal Proudhonom '68, levičarskim malomeščanom Zahoda, filistrom z levo frazo (ni za odmisliti "maoizma" nouvelle philosophie), Mao s tem še ni njihov ideolog. Nasprotno, maoizem je tako specifično "zahodnjaški pojav", kakor je Mao s svojo dejavnostjo kitajski, in tu je razlika med konstituanto določenega revolucionarnega procesa in med njeno ideološko reprodukcijo v drugačnih zgodovinsko–hi-

XX. kongres KPSZ s svojo kritiko Stalina je "kitajska reč" najprej zato, ker je bil s to kritiko vred pripravljen kot zadeva Sovjetov samih. Ena temeljnih "zamer" Kitajcev Sovjetom je prav tu, da se o stvari, ki zadeva tudi druge partije ("vprašanje Stalina zadeva celotno mednarodno komunistično gibanje in zajema komunistične partije vseh dežel"; MSW V, p. 354), s temi partijami niso posvetovali, marveč so jih postavili pred izvršeno dejstvo. Mao v pozdravnem pismu kongresu, ki ga je prebral

---

storičnih družbenih razmerah morda ostrejša kot pri drugih takih razmerjih, ta reprodukcija pa pogosto učinkuje v obratni zgodovinski smeri kot njen "original"; maoizem tako rad deluje ali kot jalova revolucionarna eksotika ali kot stalinistični puritanizem.

Kar se tiče "dobrih in slabih strani", Mao drugje opozarja, da je treba študirati tudi "slabe strani", pa da imajo same "slabe strani" spet "dobre in slabe strani" in da se zato lahko uči in se je treba učiti tudi pri negativnih tujih izkušnjah, ki so pozitivne zato, ker se na njih lahko učimo itd. – Poudarek je na selektivnosti, ki izraža in računa na lastno zgodovinsko dejanskost.

Mao ostro kritizira tudi tiste kitajske komuniste, ki "opažajo samo dosežke, ne pa tudi pomanjkljivosti in napak", češ da so zato metafiziki, da k svojemu delu ne pristopajo analitično, v skladu z marksistično dialektiko (gl. Nastojimo da učimo etc., p. 35, 36). Čeprav Maova dialektika lahko izgleda heglovsko šolanemu naivna in okorna, ima vendar svoj zgodovinski raison, ki ga oni ne bo spregledal, če je kaj več kot samo heglovec.

Drugi citat kritično prestreže vprašanje, od kod tedaj marksizem. Nič kaj težko tudi ni potegniti formalne paralele s Stalinom (gl. Anarhizem in socializem). Konkretneje se lahko nadalje vpraša, za katero zgodovinsko konkrecijo je marksizem "obča resnica" in "resnica" katere zgodovinske sile je. Ali pa še, zakaj je za Maa in kitajske komuniste marksizem "obča resnica" in zakaj je zanje "univerzalno uporabna". Prav zato, ker je kombiniran" s konkretno zgodovinsko revolucionarno prakso – ker ni "obči" in ker ni "univerzalen". Pri Mau je neprestano na delu konkrecija – ker je Mao na delu v konkreciji, tudi ko govori o "občem"; njegova praksa, celo njegova ideološka praksa razbija ideološkost predstav o tej praksi, razkriva konkretno zgodovinsko resnico in ji da veljati. Tako postopanje, (ideološko rečeno) konkretizacija občega, razlikuje Maa od Stalina, ki določeno zgodovinsko–historično konkrecijo hipostazira v obče, ontologizira, pretihotaplja resnico zgodovinsko tudi treba razlikovati ideologiziranje o občem iz konkretne revolucionarne prakse od poslov dühringovskih sistemotvorcev namesto, izven in proti konkretni, revolucionarni praksi, razlikovati delavsko–razredno "obče" od še v razredni družbi apologetskega "nadrazredno" (obče–človeško", od–evangelijev–do–Marxa–etc. ipd.) občega.

Delavsko gibanje še ni prosto ideologije. Če bi bili ti dve možni kritiki komodni, bi bila neka tretja kritika abotna: da je Mao v tem (drugem) primeru dogmatik (–ker izhaja iz marksizma kot dane resnice etc.). V resnici je vse to Maovo izvajanje naperjeno proti dogmatizmu, proti historično potrjenemu dogmatizmu, rigidnemu apliciranju sovjetskih dogem, brisanju razlik med sovjetskimi in kitajskimi pogoji, kar je povzročalo poraze kitajskih komunistov v 20. letih, v letih 1934–35 in jih dvignilo na dolgi marš (gl. MU, p. 87).

ob "burnih aplavzih" vodja kitajske delegacije, med drugim piše tudi o KPSZ, "ki jo je oblikoval Lenin in skrbno odnegoval Stalin in njegovi najbližji sodelavci" (XX. kongres, sv. VI, p. 6). Kitajci so bili od vsega začetka nezadovoljni z načinom, kako je bila ideološka kritika Stalina sprožena. A to ne pomeni, da so bili proti destalinizaciji.

Njihov odnos do destanilizacije oz. do Stalina ni bil enoumen. Ne gre le za to, da so se zavzemali za diferenciran odnos do Stalina, marveč tudi za to, da je njihovo zagovarjanje Stalina samo diferencirano, da ni vedno izraz strinjanja s Stalinom, marveč izraža prej nasprotovanje aktualnim sovjetskim voditeljem. Kar se prikazuje kot ideološka zasužnjenost Kitajcev, je večkrat izraz njihovega ideološkega osvobajanja, osamosvajanja izpod moskovskega ideološkega diktata. Še več, kolikor se v Moskvi krepijo neostalinistične tendence, ki nastopajo v postalinističnih kostumih, je kitajski "stalinizem" lahko forma nasprotovanja stalinizmu. Kitajska "stalinistična ortodoksija", s katero se bojujejo proti t.i. revizionizmu, prav lahko ni samo medij, skozi katerega si posredujejo svojo ideološko identiteto, marveč tudi nasprotovanje "neortodoksnemu", toda dejanskemu stalinizmu. Dejanska destalinizacija, točneje: moment dejanske destalinizacije.

"Stalinov kult" je bil na Kitajskem v gotovih ozirih zavesa radikalne destalinizacije, predvsem radikalnejše od sovjetske, hkrati pa prefinjena provokacija SZ[12], ki te morda ni spravljala ravno v norost, zato pa zanesljivo v bes. To je prva stvar, na katero je treba paziti. Druga je razlika med uradnimi kitajskimi stališči in stališči,ki niso bila namenjena javnosti, odkritejša in ostrejša, ter med zgodnejšimi in kasnejšimi stališči, med katerimi je podobno razmerje.

Ideološke razlike med SZ in Kitajsko, ki niso bile kak "odraz" zaostrovanja meddržavnih in medpartijskih odnosov na ekonomskem in političnem nivoju, marveč moment, zelo odločilen moment v tem procesu, in ki so se spočetka kristalizirale ob vprašanju Stalina in stalinizma[13], zadevale pa so tudi druge probleme[14], so se raz-

---

[12] Na to dvojnost opozarja H. Martin: "Uvid v ambivalentnost historične ocene Stalina po eni strani in Stalinovega kulta, ki je zrasel iz ideološko političnega konflikta, kot permanentne provokacije Sovjetov po drugi strani je temeljna predpostavka za razumevanje kitajske pozicije." (Martin: Stalin, Revisionisten etc., p. 198.)

[13] Martin pravi:"S pekinškim zagovarjanjem Stalina nasproti njegovim dedičem so se razvile ideološke razlike v mnenjih med Pekingom in Moskvo etc." (Martin, op. cit., p. 198.)

[14] Po XX. kongresu KP SZ predvsem tezo o možnosti, da se izognemo vojni, torej o možnosti miroljubne koeksistence med državami z različno družbeno ureditvijo, ter tezo o možnem mirnem prehodu v socializem. Na VIII. kongresu KPK septembra 1956 je v Liu Shaoquijevem političnem poročilu omenjeno, da je moskovski kongres "sprožil predloge o nadaljnjem razvoju svetovnega sožitja in mednarodnega sodelovanja," s čimer da je prispeval k popuščanju mednarodne napetosti (cit. izd., p. 72). Mao Zedong pa je čez dobro leto dni na srečanju komunističnih in delavskih partij v Moskvi demonstrativno zagovarjal ne le možnost atomske vojne, marveč tu-

vijale postopoma, tako da so najprej še dopuščale odnose sodelovanja in skupnega nastopanja obeh partij in držav ter šele v začetku 60. let dosegle točko medsebojnega izključevanja, ne da bi to prekrile "svetovni javnosti".

Prva uradna kitajska reakcija na XX. kongres KP SZ in na tajni govor Hruščeva je bilo stališče, sprejeto na razširjeni seji Politbiroja CK KPK . Objavljeno je bilo najprej kot uvodnik v časopisu "Renmin Ribao", 4.aprila 1956, nato pa kot brošura "0 zgodovinskih izkušnjah diktature proletariata"; tekst je bil objavljen tudi v Pravdi. Tekst pozdravlja kritiko, sproženo na XX. kongresu, češ da "smela kritika", kateri je KP SZ podvrgla svoje napake, "priča o najglobljem principielnem značaju notranjepartijskega življenja in o veliki življenjski moči marksizma–leninizma" (cit. izd., p. 3), da je "boj, ki se je na XX. kongresu KP SZ razvil proti kultu osebnosti, resnično velik, herojski boj sovjetskih komunistov in sovjetskega ljudstva, ki odstranja ideološke ovire, ki so se postavile nasproti napredku" (ib., p. 12, gl. tudi p. 14) – , vendar pa jo vsebinsko korigira, s tem ko pripisuje Stalinovim "zaslugam" večjo težo kot sovjetska kritika. Stalin je štet za odličnega /hervorragender/ bojevnika za marksizem–leninizem" (ib., p. 9) in za "odličnega politika" (p. 10). Njegove "zasluge" "v boju za udejanjenje Leninovih napotil " da "ne morejo biti nikdar pozabljene". "Po Leninovi smrti je Stalin kot glavni vodja partije in države ustvarjalno uporabil marksizem–leninizem in ga razvil". Tako kot v ideološkem oz. teoretskem in političnem, zatrjujejo Kitajci kontinuiteto med Leninom in Stalinom tudi v gospodarskem pogledu, pravijo, da je Stalin "zagovarjal leninsko linijo industrializacije sovjetske dežele in kolektivizacije kmetijstva". Da je pod njegovim vodstvom "v Sovjetski zvezi zmagala socialistična ureditev", je zunaj vsakega dvoma.

Kitajska ocena porevolucijske sovjetske zgodovine, ki je zelo približna (prim. npr. MU, p. 97), ne odstopa od postavk "Kratkega kurza": "trockisti, zinovjevci in drugi agenti buržoazije" so tisti "sovražniki leninizma", v boju proti katerim bi naj bila obranjena "Leninova dediščina" in izražena "volja ljudstva" (ib., p.9). Kitajci tudi kasneje ne odstopajo od te temeljne ocene. "Izdaja socializma" je šele delo "revizionistov", med katere Stalina ne štejejo. Kar v svojih kasnejših polemikah prepričljivo in upravičeno zagovarjajo, namreč analizo razrednih protislovij in bojev tudi v socialistični družbi, pri njihovi predstavi 30. let stalinske sovjetske zgodovine izpade. Kot v posmeh pa privlečejo za lase nadomestek v podobi likvidacije komunistične opozicije Stalinu kot agenture buržoazije.

Posebej je poudarjena sovjetska zmaga v vojni proti Hitlerju, pri tem pa ponovljena ocena iz leta 1939 o "enotnosti interesov Sovjetske zveze in celotnega človeštva" (Mao Tse–tung: Ausgew. Schr. 3, p. 49; angl. prevod govori o "identiteti", MSW II, p. 275). "Zato je povsem naravno, da je Stalinovo ime uživalo po celem svetu velik ugled (Über die hist. Erfahrungen, p. 9). Ob tem izpadejo seveda tiste "nekatere resne napake", ki naj bi jih Stalin zagrešil "v zadnjem obdobju svojega ži-

---

di njen možni ugodni iztek: uničenje imperializma in socializem ("preživele polovice človeštva") (gl.Schram: Mao Tse–tung,p. 291; prim. ib., p. 296).

Mao je že avgusta 1945 pisal, da atomske bombe ne morejo odločati vojn, ker vojne odločajo ljudje:"Brez bojev, ki jih bijejo ljudje, bi bile same atomske bombe brez koristi. "Teorija, da "orožje odloča vse", je buržoazna teorija (MSW IV, p. 20,21).

O teh vprašanjih gl. Kardeljevo polemiko Socializem in vojna.

vljenja" (ib., p. 7/8),kljub "resnosti" konec koncev nebistvene. Natančneje rečeno: če pravijo, da so bile posledice Stalinove "ošabnosti", "subjektivizma", "enostranskosti", kar ga je vodilo v nekaterih pomembnih vprašanjih" do napačnih odločitev", "resne in škodljive" (ib., p. 8), je fraza ali ta ocena ali ono zatrjevanje socialističnosti.

Kitajsko stališče prevzema takó historično periodizacijo kot pojmovni okvir sovjetske ideološke destalinizacije: "kult osebnosti". Na to se vežejo kritični očitki: kršenje demokratičnega centralizma v partijskem delu in kolektivnega vodstva, prekoračitve v boju proti nasprotnikom, nepripravljenost na protifašistično vojno, zanemarjanje nadaljnega razvijanja kmetijstva in izboljševanja materialnega položaja kmetov, napake v mednarodnem komunističnem gibanju (posebej v jugoslovanskem vprašanju) (ib., p. 11) – vse po Hruščevu.

"Ustvarjalni prispevek" je najprej v dvojni oceni t.i. velikih osebnosti: "Absolutno napačno bi bilo zanikovati vlogo naprednih osebnosti in vodij" (ib., p. 10); "napačno" pri Stalinu ni bilo, da je bil "velika osebnost", marveč da se je kot tak odtrgal od množic. Pri tem se Kitajci sklicujejo na svoje izkušnje "pravilnega razmerja med vodilno skupino in množicami", zajetega v geslu "od množic k množicam" (gl. MSW III, p. 117 sqq., zlasti p. 119). Ko zagovarjajo metodo "opiraj se na množice" (Über d. hist. Erfahrungen, p. 16), ko torej zgleda, da dajejo množicam večjo vlogo v zgodovini, te množice vendarle figurirajo, nasproti "zgodovinskim subjektom", kot "objektivna dejanskost" (ib., p. 11). Še več, kakor je bilo formulirano kasneje, sta tudi dve vrsti "kultov osebnosti": "Eden je pravilen, tako kot Marxov, Engelsov, Leninov in pravilna stran Stalina. Te moramo častiti /.../ Zakaj jih ne bi častili, ko vsebujejo resnico? /.../ Potem je nepravilna vrsta kulta posameznika, v katerem ni analize, samo slepa pokorščina. Ta ni pravilen" (MU, p. 99). – Zato sta tudi dve vrsti nasprotovanja kultu osebnosti. Vprašanje da ni, ali naj "kult osebnosti" bo ali ne, marveč ali zadevni posameznik predstavlja resnico ali ne (ib., p. 100). Komentatorji vidijo v tem seveda obrambo "kulta Mao Zedonga"[15], odvračanje možne aplikacije kritike Stalina na Maa; moskovska kritika "kulta osebnosti naj bi dejansko oslabila Maovo pozicijo.

Druga kitajska novost je zahteva, da je treba "Stalinova dela prej ali slej marljivo študirati": "Vse koristno v njegovih delih, posebej v številnih spisih, v katerih je branjen marksizem–leninizem in so izkušnje graditve v ZSSR pravilno povzete, moramo prevzeti kot pomembno zgodovinsko dediščino. Delovati drugače bi pomenilo storiti napako" (Über d. hist. Ergahrungen, p. 18). To je mogoče zahtevati

---

[15] Kult Mao Zedonga se je "razcvetel" na VII. kongresu KPK 1945, ko je bila "misel Mao Zedonga" vključena v preambulo novega partijskega statuta kot "vodilo celotnega partijskega dela", čeprav je moč najti njegove začetke že v obdobju 1942–44. (Gl. Schram: Mao Tse–tung, p. 232–3.) V obdobju kulturne revolucije pa je doživel višek, "obseg, kakršen je bil prej neznan", "obseg, ki popolnoma zatemni Stalinov kult" (ib., p. 326,337; gl. p. 336 sqq.). Pri tem je "fetišizem voditelja" spremljal "fetišizem njegovih del" (ibid., p. 340).

V prvem obdobju se je pri oblikovanju kulta odlikoval Liu Shaoqui, sodeloval pa tudi Mao sam (gl. ibid., p. 233), med kulturno revolucijo pa Lin Biao.

ob predpostavki razhajanja teórije in prakse pri Stalinu "v zadnjem obdobju njegovega življenja" (ib., p. 10). Zanimivo je, da je ta zahteva formulirana v kontekstu boja proti dogmatizmu, tj. proti tistim, ki so "v gotovem pogledu zašli pod vpliv kulta Stalinove osebe" (ib., p. 17/8). To seveda ima svoj smisel,ker končno le kritičen študij Stalinovega dela lahko omogoča dejansko premaganje stalinizma, ne pa zapečatenje teh knjig, ki lahko nasprotno onemogoča prepoznavanje inkognito cirkulirajoče stalinske misli.

Nadaljna inovacija je v naslednjem stališču. "Komunisti morajo analizirati napake, ki so storjene v komunističnem gibanju. Nekateri menijo, da Stalin absolutno ni imel prav. To je resna napaka. K J. V. Stalinu moramo pristopiti s historičnega stališča in podvreči njegove pozitivne in njegove napačne strani vsestranski in ustrezni analizi, da bi se na ta način kaj koristnega naučili.Tako njegove pozitivne kot tudi njegove negativne strani pripadajo pojavom mednarodnega komunističnega gibanja in nosijo pečat epohe" (ib., p. 22). Ta zahteva, naposled, prebija konceptualni okvir tedanje sovjetske kritike, njen psihologizem, in terja kompleksnejšo teoretsko obravnavo in historično analizo. Toda res samo kot zahteva. Kar kitajski komunisti vedo povedati o sovjetski zgodovini, nima namreč s historično analizo nobene zveze. Zagonetno je tudi, kako so procentualno določili Stalinove "zasluge" in "napake" v razmerju 70 : 30[16].

To previdno kritiko Sovjetov je spremljalo javno poudarjanje medsebojnega sodelovanja in prijateljstva. Na VIII. kongresu KPK je v Maovem opozorilu, da so bila na "XX. kongresu KPSZ, ki se je nedavno sestal, izdelana mnoga pravilna politična stališča, obsojene pomanjkljivosti v partiji" (Reč'na otkritii etc., p. 6,prim. Liu Shaoqi: Političeskij otčet etc., p. 73), komaj zaznati polemičen ton. Kitajska kritika se je poglobila in zaostrila po oktobrskih dogodkih na Poljskem in Madžarskem leta 1956. Odgovor nanje je bila notranjepolitična kampanja "sto cvetov": demokratizacija "od zgoraj" naj bi s sprostitvijo kritike partije in v partiji preprečila kitajsko reprizo Madžarske, usmerjena je bila hkrati proti stalinizmu in proti destalinizaciji, kakšna se je sprožila v Vzhodni Evropi[17].

Krivdo za madžarske dogodke pripisuje Mao večim dejavnikom:najprej prisilnemu uveljavljanju, vsiljevanju "sovjetskih izkušenj[18], pri tem predvsem "napačnemu

---

[16] Gl. MSW V, p. 304: "'O zgodovinskih izkušnjah etc.' smo pisali na podlagi te ocene."

Prim. ibid., p. 494, kjer je omenjena možnost, da je napak le 20 ali 10%, lahko pa "tudi nekaj več kot 30".

[17] H. Martin samo enostransko komentira: "S takšno politiko nasprotujejo stalinizmu" (Mi, p. 256). Zgodovinska protislovnost kampanje je s tem zabrisana. – Mao, oster nasprotnik "negacije negacije", prakticira tu prav "Aufhebung".

[18] Mao pravi za vzhodnoevropske dežele: "V teh deželah niso dobro delali. Nepremišljeno so kopirali metode Sovjetske zveze in ni jim bilo mar za konkretno situacijo; zato so nastale napake." V tem istem tekstu (z dne 8. decembra 1956) je izrecno omenjena prisila, prisilnost tega kopiranja (gl. Mi, p. 26), prav tako pa tudi "Stalinove napake" v zvezi z "madžarsko afero" (ibid., p. 28).

kurzu industrializacije", ki ni upošteval domače surovinske baze in ni predvidel tržišč, gradil ekstenzivno ekonomijo in zniževal delavske mezde (gl. ib., p. 105); potem neustrezni politiki nasproti kontrarevoluciji[19]; nadalje neprimernemu političnemu vodstvu, birokratizmu in odtujitvi od množic[20] ter, končno, dogmatizmu[21]. Iz te

---

[19]Očitek je navidez dvojen, v resnici pa gre za dva aspekta nasprotovanja stalinističnemu načinu boja proti kontrarevoluciji oz. "kontrarevoluciji": temu, da kontrarevolucionarni elementi niso bili uničeni, kar je pokazal njihov nastop 1956, in načinu, kako se je proti njim nastopalo. Prav iz načina boja proti kontrarevoluciji, prevzetem po "sovjetskih izkušnjah", izhaja dejanska neizkoreninjenost "kontrarevolucionarnih elementov". Kitajci odklanjajo sovjetske metode pri reševanju tega vprašanja kot negativno izkušnjo; "likvidacijo kontrarevolucionarjev /.../ so opravljali njihovi organi javne varnosti (Mi, p. 27). Boj proti kontrarevoluciji je bil 1. opravljen naskrivaj (ib.), 2. kontrarevolucionarji so bili fizično likvidirani (kar ima tudi svoje fizične meje: "vseh nasprotnikov ni mogoče obglaviti" – gl. ib., p. 92), torej pogubljeni, s tem pa tudi dokončno izgubljeni, 3. ljudstvo v tem boju ni sodelovalo, 4. množice se zato niso ničesar naučile. Nasproti tej metodi Kitajci postavljajo prevzgojo "kontrarevolucionarnih elementov" v množičnem razrednem boju. Poudarek je, vsaj na ideološkem nivoju, na aktivnosti množic tudi v tem boju, ne pa le "majhne manjšine" (gl. ibid., p. 105).

"Temeljni problem v nekaterih vzhodnoevropskih deželah je, da niso dobro vodili razrednega boja in so pustili tolikšno število kontrarevolucionarjev na prostosti; le kako so vzgajali svoj proletariat v razrednem boju, da bi mu pomagali, da bi se naučil jasno razlikovati med ljudstvom in sovražnikom, med pravilnim in napačnim ter med materializmom in idealizmom. Zdaj bodo pa morali požeti, kar so sejali, priklicali so nesrečo nad lastno glavo." (MSW V, p. 342.)"Sejali so veter, želi bodo burjo," je dejal Tito.

"Prevzgoja" pa ima tudi za Kitajce določene meje, so – tako pravijo – "osebe", ki so "nepopravljive", ki jim "ni moč pomagati", denimo Trockij... (gl. MSW V, p. 515).

[20] Gl. Mi, p. 105.

"Kar si je tedaj privoščil Rakoši, je dejansko nezaslišano," je dejal Tito. Maova analiza Madžarske '56 je v marsičem podobna Titovi (gl. Govori i članci XI, p. 219 sqq.), ne le po "smislu", tudi v izrazih.

[21]Gl. Mi, p. 105; v govoru 27. januarja 1956 je rečeno:"Po II. svetovni vojni se Komunistična partija Sovjetske zveze in določene vzhodnoevropske partije niso več ukvarjale s temeljnimi načeli marksizma. Niso se več ukvarjale z razrednim bojem, z diktaturo proletariata, z vodenjem partije, z demokratičnim centralizmom in z vezmi med partijo in množicami, in bila je slaba politična atmosfera." (MSW V, p. 377/8/.)

Ta teoretski "primanjkljaj" so opazili tudi jugoslovanski komunisti, ko so se uprli informbirojevskemu pritisku. Na II. kongresu KPS, novembra 1948 v Ljubljani, se oblikovanje te zavesti odvija tako rekoč pred očmi. Po eni strani še stalinistično ideološko samozavedanje, ideološka predstava o tem, kaj komunisti delajo in misli-

analize je izhajala ustrezna kitajsko notranja politika. Kampanja "sto cvetov" je bila usmerjena proti birokratizmu – zato je tudi naletela na močan odpor birokratskih sil v partiji, Shaoqija in drugih – in je deklarirala politiko opiranja na množice[22].

---

jo, npr. "držimo se stalinskega principa" (II. kongres KPS, p. 263), po drugi strani pa hkrati osvobajajoče ugotavljanje "izredne teoretične plitkosti" stalinizma, sovjetskega in satelitskega (ibid., p. 260). Na VI. kongresu KPJ/ZKJ, zlasti v Titovem uvodnem referatu, je idejna in ideološka osvoboditev izpod stalinizma tako rekoč popolna. Danes lahko ugotavljamo, da je ta kritika arhivirana.

[22] "Ostanimo tesno povezani z množicami. Odtujitev od množic in birokracija bosta nad nekoga gotovo priklicali kazen. Madžarski voditelji se niso menili za položaj množic/.../ Opirajmo se na delavski razred, na revne in srednje kmete in na napredne elemente, kajti opiranje nanje je nujno. Samo tako se lahko izognemo dogodkom, kakršen je bil ta na Madžarskem." (MSW V, p. 378,379.)

Ob tem deklariranju opiranja na delovne množice je seveda zanimivo zadržanje do gibanja delavskega samoupravljanja in ustanavljanja delavskih svetov na Poljskem in Madžarskem, torej do aktivizacije in organiziranja delavskih množic. Medtem ko je del kitajskega partijskega vodstva to gibanje očitno sprejel z odobravanjem (gl. MSW V, p. 355 idr.), ga Mao – gotovo tudi v zvezi s tem odobravanjem – s posmehom zavrača. Po njegovem so delavski sveti delo kapitalistov, ki so potuhnjeni čakali na svojo priložnost (gl. Mi, p. 105), označuje jih kot " vèliko demokracijo"ob nepravem času in diskreditira z gesto, vredno ekonomističnega tehnokrata: "Poljska velika demokracija je za polovico znižala produkcijo" (ib.). Ko ob drugi priložnosti pravi, da oni ne propagirajo parole "Sovjeti plus elektrifikacija je komunizem", pojasnjuje, da bodo imeli elektrifikacijo tudi brez tega propagiranja, pa tudi, kot nakaže, brez sovjetov (ib., p. 109). Že med kulturno revolucijo Mao sovjete še enkrat zavrne, pri čemer po eni strani spregovori bojazen oz. kar prepričanje, da so sovjeti nekaka nevtralna organizacijska forma, ki jo lahko prisvoji buržoazija, da se lahko ta forma diktature proletariata sprevrže v diktaturo buržoazije (ib., p. 161–62), po drugi strani pa, da bi partija izgubila vodilno vlogo: "Če bi vse spremenili v komune, kaj bi bilo potem s partijo? /.../ Konec koncev še vedno potrebujemo partijo, mar ne?" (ibid. p. 163). Sovjeti po njegovem ne zagotavljajo "pravilnega" odgovora na ključno vprašanje, kdo, kateri razred ima v rokah državno oblast (ib.). Če je ta ocena pogojena z zgodovinsko izkušnjo in situacijo Kitajske, pa ji vsekakor uhajajo zgodovinske izkušnje in pogoji evropskega in vzhodnoevropskega revolucionarnega delavskega gibanja. Ob tem velja opozoriti še na značilno Stalinovo oceno sovjetov: "Sovjeti se ne ustanavljajo za blebetanje, ustanavljajo se predvsem kot organi boja proti obstoječi oblasti, kot organi boja za oblast." (Sočinenija, t. 9, p. 229.) Prvič, to je ideološko opravičilo za likvidacijo sovjetov po "osvojitvi oblasti". Drugič, gre za tisto, za Stalina nadvse značilno, zaničevanje množic. Razpravljanje delavcev o vprašanjih družbene produkcije in reprodukcije ter organizacijska forma, ki to omogoča in zahteva, se mu prikazuje kot "blebetanje" oziroma kot organ praznega govoričenja.

In ker se po eni strani ideološki varnostniki "realnega socializma" še vedno sklicujejo na Lenina kot na svojega in ker ga po drugi strani ideologi destalinizacije na meščanski način označujejo za stalinista, je treba v danem kontekstu navesti tudi

Postavljeno je bilo vprašanje "pravšnje mere discipline, distribucije moči, načina vodenja..., vsako teh vprašanj je potujilo prevzete "sovjetske izkušnje" in "metode" ter razvijalo kritiko. "Naša predstava o disciplini prihaja pretežno iz Sovjetske zveze; prevelika strogost vklepa ljudi, tako se ne da razbiti birokratizma, diktatura proletariata potrebuje sistem, ki ji je primeren" (Mi, p. 88). S tem se nasproti stalinističnemu revizionizmu ponovno kritično aktivira ena temeljnih točk marksistične teorije politične revolucije, aktivira revolucionarno, v konstelaciji, ki po eni strani zahteva šele iskanje rešitve, po drugi strani pa nedvoumno zavrača vsako identificiranje te "rešitve" z birokratizmom in birokratsko disciplino. Pretresene so bile še nekatere "nevralgične točke" diktature proletariata : distribucija moči med centralno in lokalno ravnijo, sistem edinonačalja (ib., p. 89). Sovjetom se je "z njihovim vertikalno–hierarhičnim vodstvom vtihotapilo zelo veliko napak. /.../ 'Sistem enega odgovornega šefa' /kitajski prevod za edinonačalie/ je vojaško stališče; ali je uvedena linija množic ali stališče miloščine, ali so pravilna metoda akumuliranja kapitala razlika škarij /= razlika med cenami industrijskih produktov in kmetijskih pridelkov/ ali davki, vse to je pri njih problematično" (ib., p. 90)[23].

Kampanja je množice preventivno seznanjala s kontrarevolucijo, ki ji je dala kritično nastopiti, da bi jih, kot pravi Mao," cepila" proti njej, obenem pa je, pozitiv-

---

Leninovo stališče do sovjetov. V revoluciji 1905, ko so se sovjeti v Rusiji prvič formirali, je Lenin – tudi proti doktrinarstvu večjega dela boljševikov – jasno povedal, da vprašanja razmerja med partijo in sovjeti ni mogoče postaviti v obliki ali–ali – ali partija ali sovjeti. "Rešitev se mora brezpogojno glasiti: tako sovjet delavskih odposlancev kot partija" (Lenin: Izbrana dela 2, p. 375). In nadalje, da bi bilo "nesmotrno za sovjet, če bi se popolnoma pridružil katerikoli stranki" (ibid.). To Leninovo stališče je njegova partija takrat preprosto ekskomunicirala.

Kar razlikuje Lenina od kadetov "realsocializma", je njegova predanost revoluciji in zaupanje v revolucionarno gibanje množic (četudi se to danes morda sliši patetično). Kjer je Stalin zaničljivo gledal čvekalnico in kjer njegovi dediči danes vidijo neko povsem nedoločeno, grozečo bête noire, namreč revolucijo, revolucionarno organiziranost in revolucionarno gibanje množic, je Lenin pritrjeval "ustanovitvi novih organov revolucionarne oblasti", ki jih ni ilegaliziralo preprosto dejstvo, da pri njihovem ustanavljanju ni sodeloval. "Te organe," je pisal Lenin, "so ustanavljali izključno revolucionarni sloji prebivalstva, ustanavljali so jih mimo vseh zakonov in norm na povsem revolucionaren način,kot produkt samobitne ljudske ustvarjalnosti, kot izraz samodejavsnosti ljudstva, ki se je rešilo in se rešuje starih policijskih spon." (Ibid., p.474.)

[23] Ob tej zarisani temeljiti kritiki sovjetskega sistema Mao še vedno vztraja pri – seveda selektivnem – učenju od Sovjetske zveze:"So blagodišeči in smrdljivi prdci. Ne smemo misliti, da so vsi sovjetski prdci blagodišeči./.../ Vse, kar je uporabno, bi se morali naučiti. Kar je dobrega pri kapitalizmu, bi se prav tako morali naučiti." (Mi, p. 90.)

no, terjala razvijanje marksistične misli[24]. Natančneje: po Maovi dialektiki je razvijanje marksizma mogoče prav in samo v spopadu z "negativno snovjo". V nasprotju s stalinsko politiko, ki je izrekla anatemo nad klasično nemško filozofijo, Mao zavrača "totalno negacijo nemške klasične idealistične filozofije" in, sklicujoč se na Marxa, Engelsa in Lenina, zahteva branje Kanta in Hegla (in Feuerbacha), študij in boj s "takimi buržoaznimi rečmi". "Če ne veste ničesar o idealizmu in metafiziki, če se niste nikdar bojevali proti njima, vaš materializem in dialektika ne bosta solidna" (MSW V, p. 367). Še več, neštudiranje metafizike – in to leti direktno na Stalina – poraja metafiziko. Na drugi strani je Mao terjal študij kitajske tradicije (seveda Konfucija) in kitajske buržoazne revolucije in kontrarevolucije oz. njune ideologije, v prvi vrsti Jiang Jieshija (Čiang Kajška): "Mnogo ljudi sovraži Jiang Jieshija, toda kakšen pasji sin je Jiang Jieshi, tega ne ve nihče; zato hočemo izdati Zbrana dela Jiang Jieshija, k temu še Zbrana dela Sun Jatsena /Sun Zhongshana/ in Zbrana dela Kang Youweija. Če bi ostalo prepovedano gledati spornemu in zmoti, idealizmu in metafiziki v obraz, bi bila to zelo nevarna politika, s tem bi bilo podprto samo nazadovanje in zatrditev mišljenja ljudi./.../ Komunisti vemo premalo o nasprotni strani in smo enolični itd." (Mi, p. 92; prim. MSW V, p. 367).

SZ je nasprotovanje kampanji izrazila tako, da jo je v tisku zamolčala (gl. Chruschtschow erinnert sich, p. 468). Mao pa je s svoje strani govoril, da "sovjetski tovariši ne razumejo" te politike, pri tem pa afirmiral razlago "stotih cvetov" kot svobode na socialistični platformi, "v okvirih socializma, v vrstah ljudstva in z izključitvijo kontrarevolucionarev" (MSW V, p. 495). To je že preinterpretacija prvotne zamisli oz. refleksija spremembe političnega kurza, ki kot taka daje prav in proti–sovjetski polemiki in sovjetskemu polemičnemu razumevanju, ne dokazuje pa sovjetskega nerazumevanja, marveč potrjuje sovjetsko razumevanje in nerazumevanje. Hruščevu se je kampanja prikazovala kot provokacija: "Oznanjena je bila, da bi ljudi spodbudila, da bi odkrito povedali svoje mnenje, da bi lahko bile vse rože, katerih cvetovi so bili napačne barve ali napačnega duha, porezane ali poteptane" (Chruschtschow erinnert sich, p. 468). Kitajcem pa je šlo za odkrito priznanje boja med materializmom in idealizmom, med dialektiko in metafiziko, med "dišečimi rožami in strupenim plevelom". Trdili so, da je "dejstvo, da je idealizem, metafiziko in strupen plevel najti v vsaki deželi", da pa tam, kjer nimajo možnosti pokazati se v pravi barvi, privzemajo podobo svojih nasprotkov: "V Sovjetski zvezi se mnogo strupenega plevela prikazuje v imenu dišečih rož, in mnoge absurdne ugotovitve nosijo oznako materializma ali socialističnega realizma" (MSW V, p. 366/7)[25].

---

[24] "/.../ celotna partija bi morala študirati dialektiko in zagovarjati delovanje v skladu z dialektiko. Celotna partija bi morala posvečati pozornost ideološkemu in teoretskemu delu, izobraziti kontingente marksistišnih teoretskih delavcev in vložiti večje napore v študiranje in propagiranje marksistične teorije." (MSW V, p. 382; prim. ibid., p. 378 idr.)

[25] Ta logika lahko pomaga razumeti "literarni boj", ideološke boje v sovjetski komunistični partiji v letih 1923–24, polemiko o možnosti razvoja socializma v SZ, ki jo je Stalin rešil v svojo korist s formulo "izgradnje socializma v eni deželi" – zunaj stalinistične ideološke prisile. V navadi je, da se Stalinu v tej zadevi pripisuje "reali-

Ta kritični ton je Sovjetom seveda "ušel" in ga tudi ne bi mogli sprejeti, ker je po tradiciji stalinizma pač kakšen Stalin ali Ždanov tisti, ki razpoznava in določa, kdo in kaj je kakšne barve ali duha: roža tu ne diši sama od sebe, "samoiniciativno" oz. "avtonomno", barvo in duh dobi šele, ko je sprejeto ustrezno postanovlenje[26]. Z druge strani pa so imeli Sovjeti naknadno prav, ker je kampanji "sto cvetov" pod pritiskom birokratskih sil v partiji, ki so znale izrabiti ostrino sproščene kritike, kmalu sledila udušitev kritike. Sprožena je bila kampanja "proti desnim", ki težišče kritike prenese s sovjetskih na domače "revizioniste", na dei partijskega vodstva, ki je simpatiziral s politiko Hruščeva, za njo pa, 1958, "véliki skok naprej" s formiranjem komun in lokalne industrije. Aktivizacija razrednega boja v nadgradnji in ideološko osamosvajanje je bilo "komplementirano" z uvajanjem lastnih metod gospodarskega razvoja in z ekonomskim osamosvajanjem[27], ki ga je v odtegovanju (in končno odtegnitvi) ekonomske pomoči izraženo sovjetsko nasprotovanje samó krepilo. Kitajci so se zavedali, da ekonomsko niso samostojni (Mi, p. 26), zavedali so se tudi, kakšne narave je tuja, predvsem sovjetska gospodarska pomoč. Da ne zahteva samo politično–ideološke lojalnosti, marveč tudi reproducira ekonomsko odvisnost[28].

---

zem", vprašanje pa je, če ni bil v določenem pogledu pravi realist Trockij: absurdno bi bilo trditi, da se Trockij ni zavzemal in iskal poti za razvoj socializma v SZ – vprašanje je, ali je ekonomsko–politično–ideološka ureditev, ki bi se jo dalo in se jo je dalo formirati v tedanji izolirani SZ, po porazu evropskih proletarskih revolucij, že dejansko in resnično, že udejanjeni in uresničeni socializem, in ali je tisto, kar se je dejstveno oblikovalo, zaslužilo to ime. Ni šlo (in ne gre) za vprašanje boja za socializem, marveč za realistično in kritično presojo v tem boju doseženega, vedno sproti izbojevanega, in za "pravo imenovanje" tega, ki ohranja revolucionarno perspektivo tudi tedaj, ko se lahko že zdi, da je revolucija zaključena, da je iskano že najdeno.

[26] Takšno administrativno določanje barve in dúha – ne rož, marveč duhá, je Marx najostreje kritiziral in ironiziral že v spopadu s prusko birokracijo: "/.../ tisto najbogatejše, duh naj bi smel eksistirati samo na en način? /.../ Sivo v sivem je edina upravičena barva svobode. Vsaka rosna kaplja, v kateri sveti sonce, se lesketa v neizčrpni igri barv, duhovno sonce pa, v kolikerih individuih, na kakršnih predmetih že bi se lomilo,naj bi smelo porajati le eno, le uradno barvo!" (MEGA^2 I/1, p. 100.)

[27] "Medtem ko so prejšnje izjave vedno poudarjale, da Kitajska uporablja bogato izkušnjo sovjetskega komunizma, z manjšimi modifikacijami, da bi se prilegala kitajskim specifičnim pogojem, je bila nova linija – hiliastičen povratek k marksizmu–leninizmu, ki se je zaključil z Leninovo Državo in revolucijo – implicitno ovrženje sovjetskega modela. Poudarjanje pomena kmetov /.../ je bila nadaljna zavrnitev sovjetske dogme." (The Chinese Communes, p. 58.) Nerodno situacijo, v kateri se je spočetka – preden je zacirkulirala moskovska enciklika – znašla ob tej kitajski kampanji Sovjetska zveza, izprišuje denimo dejstvo, da so Bolgari, pod kitajskim vplivom, že najavili ustanovitev svoje prve komune. (gl. ibid.)

[28] Gl. MU, p. 199. – Tito je 1952 v ostri marksistični kritiki stalinistične politike do vzhodnoevropskih socialističnih dežel dejal, da je Sovjetska zveza "stvorila od nekada nezavisnih istočnih država, kao što su Čehoslovaška, Poljska, Mađarska, Ro-

Ekonomika "vélikega skoka naprej", rezultat vztrajnega iskanja lastne in nacionalno–emancipatorične ekonomske politike, je z naslonitvijo na kmečke množice in z decentralizirano lokalno industrijo, predvsem jekla, ki jo Hruščev posmehljivo imenuje "samovarske plavže", praktično prekršila nekatere temeljne stalinistične politične in ekonomske dogme, Mau pa prislužila oznako malomeščana, ki da so mu bili interesi delavskega razreda vedno tuji[29]. Toda če lahko to imenujemo "praktična kritika" sovjetskega stalinizma, je napak zatrjevati, da je bila kitajska "teoretska kritika 'stalinizma'" "zelo mršava" (Texte zur Stalinfrage, p. 128). Nasprotno, potem ko Mao sredi leta 1958 izgubi iluzije o SZ[30] in ko se mora delno umakniti tudi pri projektu "vélikega skoka" (1959)[31], se v letih 1959–60 loti študija sovjetske polite-

munija, Bugarska i tako dalje, obične kolonije u srcu Evrope." (VI. kongres KPJ/SKJ, p.30.)

[29] Tako npr. Hruščev (gl. Chruschtschow erinnert sich, p. 464); Hruščev tudi piše, da je Stalin Maa "zaradi tega odklona od resničnega marksizma kritiziral, kot se spodobi"; imenoval ga je "peščanyj marksist".

Dvajset let po Hruščevu se sovjetska kritika Mao Zedonga ni uspela niti zresniti niti napredovati. "Maoizem" zanjo ni nič drugega kot malomeščanska in sinocentrična karikatura oziroma izroditev socializma,"inačica malomeščanskega militarističnega kasarniškega komunizma". (Gl. Die entwickelte sozial. Gesellschaft, p.451,473; kolektivna sistematizacija tovrstnega ideološkega obračunavanja, ki bi hotelo biti kritika, pa je samo katekizem pravšnjega in resničnega sovjetskega kvazisocializma: Kritik der theoretischen Auffassungen Mao Tse–tungs.)

Tisti pravi "greh maoizma" je, da se je po letu 1958 iztrgal izpod tutorstva Sovjetske zveze, da se je kitajsko komunistično gibanje začelo ponovno intenzivno osamosvajati. In ker Sovjetska zveza ni mogla proti temu ničesar napraviti s silo, nastopa še dandanes kot stara klassnaja dama (figura, iz katere se je Lenin tako bridko norčeval), ki po eni strani pripoveduje ganljive zgodbice, kakršna je tale:"Mednarodni odnosi s socialističnimi deželami, posebej z ZSSR, so kompenzirali razmeroma majhno številčnost in nezadovoljivo politično moč delavskega razreda na Kitajskem. Nadaljni potek dogodkov pa se je razkril za izredno neugodnega za usodo socializma na Kitajskem. Potrganje vezi delavskega razreda Kitajske s socialistično skupnostjo, s Sovjetsko zvezo, je resno oslabilo polititične pozicije delavskega razreda na Kitajskem ter vodilo h krepitvi pritiska malomeščanskih elementov in ideologije nacionalističnega revolucionizma in hegemonizma na delavski razred in KP Kitajske"(Die entwickelte etc., p. 475) –, po drugi strani pa straši s trockizmom (!?) (ibid., p. 457) in izvaja vse kar delajo kitajski komunisti, na nezgrešljivi skupni imenovalec: "antisocialistična in antisovjetska zunanja politika Pekinga" (ibid., p. 470).

[30] To letnico postavlja Schram (Introduction v MU, p. 37). – "Med avgustom in decembrom 1958 je Sovjetska zveza povsem izginila iz resolucij, direktiv, uvodnikov, člankov, navodil in analiz komunarskega gibanja." (The Chinese Communes, p. 57)

[31] Gl. MU, p. 145; Mao v tej zadevi ne pove samo, da je SZ nasprotovala ljudskim komunam, marveč jo tudi obtožuje, da se je vtikala v notranje zadeve LR Kitajske in podpirala Peng Dehuajevo opozicijo "vélikemu skoku naprej" (Schram: Introduction k MU, p. 39)

konomske teorije in formulira kritiko, ki je odločilno vplivala na nadaljnjo notranjo in zunanjo politiko LR Kitajske[32]. Pozornosti vredno je pri tem dejstvo, da Mao utemeljuje kritiko aktualnega sovjetskega vodstva, sovjetskih destalinizatorjev, na kritični analizi klasičnih stalinističnih tekstov in da v internih tekstih in govorih kritični očitki Stalinu, v nasprotju s tedanjo uradno oceno, pretehtajo njegove zasluge (gl. Gittings, op. cit., p.299). Rezultat kritike hruščevskega "revizionizma" je kritika stalinskega revizionizma.

V tem obdobju, od 1958 do 1962, ko se razkol med Kitajsko in SZ publicira, je v bistvu formirana kitajska kritika in nekritika Stalina/stalinizma in destalinizacije ter dosežen tisti teoretski korpus, ki ga lahko imenujemo Maov prispevek k razvoju marksizma[33]

II. Maova kritika staljnizma

1.Ponovno je osvetljeno razmerje do XX. kongresa KP SZ in destalinizacije, kakršno in kakor je sprožil, in sicer s posebnim poudarkom na kitajskih "notranjih vidikih", na "nasprotujočih pogledih, pro in contra," na XX. kongres KP SZ v KP

---

[32] Gre predvsem za Maove obsežne kritične komentarje sovjetskega učbenika politične ekonomije, tiskanega po Stalinovi smrti (hvaljenega na XX. kongresu KPSZ), in za kritiko Stalinovih "Ekon. problemov socializma v ZSSR" – gl. prikaze Schram: Da živi etc., Gittings: Maovi pogledi etc., Levy: Maovi pogledi etc., zlasti Gittings, p. 299, in Levy, p. 304, 305, uvod in Notes on the Textes v angl. prevodu teh tekstov (Mao Tsetung: A Critique etc., p. 7 sqq.). Po Levyju ti kritični spisi kažejo, da se je "Maova analiza vse bolj naslanjala na marksistične kategorije in predpostavke" (ib., p. 305). Na vlogo teoretskih argumentov pri določanju kitajske politike opozarja med drugimi Blumer:"/.../ ti kitajski argumenti so postali vodilo kitajske notranje in zunanje politike, od tod je bilo speljano oblikovanje kitajske zunanje politike v šestdesetih letih, njihov prenos in generalizacija na notranjopolitičnem področju pa je bila vzmet kulturne revolucije./.../ Globji vzrok kulturne revolucije ni okoliščina, da so sedeli v vodstvu kitajske KP ljudje, ki niso odobravali kritike sovjetskega revizionizma, temveč prenos analize sovjetske družbe na kitajske razmere." (op. cit., p. 8; gl. tudi p.9—11.)

"Maovo prizadevanje za konkretne politično ekonomske ukrepe je mogoče najbolje pojasniti z njegovo ekonomsko teorijo, ne pa z njegovo željo po oblasti." (Levy, op. cit., p. 305.) Schram opozarja, kako dialektično presojanje " – kakor ga Mao razume – "prežema vsako njegovo razpravo, pa četudi gre za najkonkretnejše politične in ekonomske probleme." (Schram: Da živi etc., p. 281.)

[33] Bettelheim, ki seveda ni nepristranski, pravi, da je Mao Zedong v nasprotju s Stalinom, ki ne samo, da ni prispeval k razvoju marksistične teorije, temveč k njenemu nazadovanju, "pripomogel k ogromnemu napredku marksizma in diktature proletariata." (Interview, p. 167.)

Kitajske[34].Mao pri tem izjavlja, da je "večina kadrov v naši Partiji" z XX. kongresom KP SZ "nezadovoljna", češ da je šel "predaleč v napadanju Stalina" (MSW V, p. 372,354; prim. Mu, p. 99,Mi, p. 35).

Če so Kitajci v prvi uradni reakciji na XX. kongres KP SZ opozorili Sovjete, da je stalinizem in potemtakem tudi destalinizacija stvar svetovnega komunističnega gibanja, pa se zdaj očitek, da so Stalina detronizirali sami, brez konzultiranja drugih KP, obrne v trditev, da je bila destalinizacija, če se pove naravost, v funkciji frakcijskih bojev in z njimi določena, da je bila podrejena posameznim interesom v KP SZ (ne pa občim interesom svetovnega komunizma) in temu ustrezno izpeljana. Zato oporekajo sovjetskemu državnopartijskemu vodstvu pomanjkanje "revolucionarne morale", toda tako, da kritika vedno zadeva tudi kitajske simpatizerje Hruščeva, in obratno: "Nekateri ljudje, ki so bili najbolj entuziastično za Stalina, so se najbolj vehementno obrnili proti njemu. V mojih očeh ti ljudje ne pripadajo marksizmu–leninizmu, k stvaren ne pristopajo analitično in manjka jim revolucionarna morala. /.../ Ker ste bili prej za Stalina, bi morali navesti vsaj kakšen razlog za tako oster obrat. Toda vi ne navajate nobenega razloga za ta nenadni obrat, kot da ne bi bili nikdar v življenju podpirali Stalina, čeprav ste ga v resnici poprej popolnoma podpirali" (MSW V, p. 354). "Ko je bil Stalin zrušen, so nekateri ploskali iz svojih osebnih interesov, to je zato, ker so hoteli, da bi drugi častili njih" (MU, p. 100).

Nadalje se eksplicira ambivalentno sprejemanje oz. nesprejemanje na XX. kongresu sprožene destalinizacije: "Ko je bil Stalin 1956 kritiziran, smo bili po eni strani srečni, toda po drugi zaskrbljeni. Povsem nujno je bilo odstraniti zapreko, /morda tudi: "razkrinkati strahote" – to remove the lid/, zlomiti slepo vero, sprostiti pritisk in emancipirati misel. Nismo se pa strinjali, da se ga zruši z enim zamahom" (MU, p. 101). Da bi demonstrirali to nestrinjanje, so na Kitajskem še vedno obešali Stalinovo sliko[35].

2. Diferenciranemu odnosu do destalinizacije odgovarja in ga dopolnjuje diferenciran odnos do Stalina. "Mislim, da sta dve 'sablji': ena je Lenin in druga Stalin. Rusi so zdaj odvrgli Stalinovo sabljo. Gomulka in nekateri na Madžarskem so jo pobrali, da bi zabodli Sovjetsko zvezo in nasprotovali tako imenovanemu stalinizmu. Tudi komunistične partije mnogih evropskih dežel kritizirajo Sovjetsko zvezo, njihov

---

[34] Ker so tudi partijski funkcionarji in aktivisti personifikacije določenih družbenih razmerij in določenih razrednih sil in interesov, Mao ob drugi priložnosti opozarja na realne korenine "kitajskega revizionizma", na "družbene sloje, ki bi hoteli ubrati pot revizionizma.."(gl. Mi, p. 81).

[35] Da bi ilustriral, kako močno so bili Kitajci v prvem povojnem obdobju podvrženi sovjetskemu vodstvu, kako močan je bil dogmatizem (pa tudi kako osvobajajoč je bil XX. kongres), Mao pravi, kako tri leta ni smel jesti jajčne in piščančje juhe, ker je bil v Sovjetski zvezi objavljen članek, ki je to odsvetoval. "Ni pomembno ali je bil članek pravilen ali ne, Kitajci so vedno poslušali in spoštljivo ubogali. Skratka, Sovjetska zveza je bila glavna."(MU, p. 98.) Poroča tudi, kako so ga kitajski slikarji, ko so ga slikali ob Stalinu, narisali vedno malenkost manjšega, "tako slepo so bili uklonjeni moralnemu pritisku, ki ga je tedaj izvajal Sovjetska zveza."(ibid., p.99.)

vodja pa je Togliatti. Tudi imperialisti uporabljajo to sabljo, da koljejo z njo ljudstvo. /.../ Kitajci /te sablje/ nismo vrgli stran. Prvič, branimo Stalina in, drugič, istočasno kritiziramo njegove napake in smo napisali članek 'o historičnih izkušnjah diktature proletariata'. Drugače kot nekateri, ki so skušali osramotiti in uničiti Stalina, delujemo v soglasju z objektivno realnostjo" (MSW V, p. 341).

Dobronamerna ali "načelna" razlaga bi zaključila, da si Kitajci prizadevajo za to, da "Stalin" ne bi postal orožje protikomunističnega boja. Toda kritika stalinizma je lahko iztrgana iz rok protikomunističnih kritikov samo, če jo komunisti sami pripeljejo do konca, če komunisti sami pri tej kritiki (kot bi rekel Benjamin) niso konsekventni, temveč so radikalni, če komunisti pred "vsem svetom", predvsem pa pred delavskim razredom, katerega komunisti, katerega komunistično jedro so, pokažejo in dokažejo, da so sposobni in tudi odločeni svoje reči urejati in urediti sami – brez mitološkega buržoaznega "neulovljivega" "ostanka", ki, takšen ali drugačen, vedno pade v roke vladajočega razreda. Marx je nekoč dejal, da je delavski razred revolucionaren, ali pa ga ni. Destalinizacija je delo delavskega razreda, ali pa je ni. In, danes, komunizma brez destalinizacije ni. Revolucionarnega delavskega gibanja brez destalinizacije ni. "Stalin" ni "sablja" , s katero bi delavski razred bil svoj boj. "Stalin" je "sablja" v hrbtu revolucionarnega gibanja delavskega razreda. "Imperialisti" lahko sekajo s "sabljo Stalin" ne zato, ker so jo "Rusi" zavrgli, temveč zato, ker je Stalin razorožil "ruski" proletariat. Delavski razred ne more in ne bo mogel izbojevati s tem orožjem nobene revolucionarne zmage, njegova revolucionarna zmaga pa bo, če bo in ko bo uničil to orožje. Nobenega revolucionarnega jedra stalinizma ni mogoče izluščiti in prevzeti za današnje boje. Revolucionarni nauk stalinizma je, da je revolucija doživela poraz, in naloga današnjih bojev je še vedno in vedno znova,da se revolucija iz tega poraza nauči,kako ga lahko porazi, kako lahko premaga in uniči stalinizem v celoti, z njegovimi "dobrimi in slabimi stvarmi", "stoprocentno", ne naenkrat, seveda, pač pa temeljito.

"Zmota" Kitajcev ni, da "zagovarjajo Stalina", temveč da "ne vedo" ali vsaj ne dajo vedeti, da "vedo", kaj delajo, kaj imajo v rokah, ko pravijo, da imajo "sabljo Stalin", in po kom tolčejo, ko mahajo po "sramotilcih Stalina". Toda če je "stalinizem" moment in forma kitajskega procesa destalinizacije in ti tako delujejo revolucionarno – v skladu s svojo "objektivno realnostjo", pa se vsaka revolucionarnost neha, ko zgodovinsko določeno formo svojega boja vsiljujejo revolucionarnim premikom v drugih deželah, ko ta specifična in konkretna forma postane obče merilo revolucionarnosti, ki mu, se razume, nihče ni dorasel. Denunciranje Gomulke, pa Madžarom, pa tudi Togliattija (in kasneje Jugoslovanov), ki jih v njihovih revolucionarnih prizadevanjih enačijo z imperialisti (z Dullesom)– v prizadevanjih, ki bi, realizirana, šele lahko izkoreninila kontrarevolucijo, ki jo podtikajo njim, kontrarevolucijo, ki jo konzervira vsaka blokada destalinizacije – pa deluje v vseh pogledih dejansko stalinizacijsko, neostalinizacijsko. Z monetami revolucionarne resnice (ali resnične revolucionarnosti), ki jih Kitajska izvaža, ni mogoče kupiti revolucije, dejanske in resnične. Če je stalinizem moment oz. forma notranje kitajske destalinizacije, je kitajska forma destalinizacije moment zunanje stalinizacije, izvoz destalinizacije je na drugem kraju uvoz stalinizma.

V nasprotju z videzom, deklariranji, z ideološko zavestjo o lastnem ravnanju, kako da so "Stalinovi dosežki primarni in njegove pomanjkljivosti sekundarne" – kar

je spet predvsem v funkciji ideološkega osamosvajanja, kot kaže poudarjanje razlik s Hruščevim, ki se mu zato, da bi bil kontrast čim ostrejši, pripiše v nasprotju z dejstvenostjo njegovega tajnega referenta, kjer so "svetle točke" Stalinovih zaslug še kako obravnavane, da je "naslikal tako črno podobo Stalina" (gl. MSW V, p. 494-5) – v nasprotju s temi deklariranji, ki dajejo videz, da je problem Stalin že rešen, v nasprotju z načelom, da se sledi tistemu, v čigar rokah je resnica, tudi Stalinu (Mi, p. 111), kar ustvarja videz, da se že ve, da je resnica tudi v Stalinovih rokah tęr celo, katera je ta resnica, pa vidimo, da ta deklariranja dejansko šele odpirajo pot k reševanju problema, da to načelo v resnici šele napoteva k ugotavljanju, kaj in koliko, če sploh kaj, resnice je pri Stalinu. Zato je temeljno metodološko stališče dobro povzeto takole: "Po kritiziranju Stalina so žrtve slepe vere malenkost odprle oči: Da bi naši tovariši spoznali, da je imel stari prednik[36] tudi napake, ga moramo analizirati, ne pa imeti slepe vere vanj" (MU, p. 101). Če se reče še enkrat: kar se prikazuje kot rezultat analize, analizo šele odpira, kar se prikazuje kot kritika, kritiko šele omogoča.

3. Maova kritika Stalina – stalinizma. –Po Mau je večina napak, ki jih odkriva v sovjetski praksi – postalinski, stalinski, pa tudi leninski –, posledica "pomembne pomanjkljivosti v sovjetski ekonomski teoriji in analizi" (Levy, op. cit., p. 308), "posledica nepravilne analitične metode", strogo vzeto: celo odsotnosti analitične metode. Sovjeti naj bi izhajali iz definicij principov in stališč, namesto da bi do teh principov in stališč (predpostavk) prišli na temelju rezultatov preučevanja in analize kakega konkretnega problema. Napake Sovjetov pa so, nadalje, tudi posledica nerazumevanja protislovja (gl. ib., p. 309).

To nerazumevanje odkriva Mao v Stalinovem spisu "O dialektičnem in historičnem materializmu." Pri tem formulira eno temeljnih točk teoretske kritike stalinskega marksizma, ko pravi, da Stalin "obravnava samo boj nasprotij, ne da bi omenil njihovo enotnost" (MSW V, p. 367/8 – gre za znani govor 27. jan. 1956, ki je v Mi podan v močno krajši verziji). Refleksijo tega Stalinovega stališča je najti v 4. izd. ruskega "Kratkega filozofskega slovarja", ki zatrjuje samo izključujočnost pojavov, kot so vojna in mir, buržoazija in proletariat, življenje in smrt, češ da med njimi ne more biti identitete, kar je za Maa "popolnoma napačno" (ib., p. 368). Če to nerazumevanje oz. ta napaka po stalinskem kanonu "4 osnovnih potez" še vedno dopušča 3/4 razumevanja oz. pravilnosti, je po Maovem pojmovanju ta možnost izključena: "Zakon protislovja v stvareh, to je, zakon enotnosti nasprotij, je temeljni zakon materialistične dialektike" (MSW I, p. 311; prim. MSW V, p. 368). "Pri študiranju tega zakona se /.../ ne moremo izogniti obravnavanju različnih vprašanj, številnih filozofskih problemov. Če si lahko razjasnimo vse te probleme, bomo dospeli do temeljnega razumevanja materialistične dialektike" (MSW I, p. 311). Nerazumevanje zakona protislovja je potemtakem, tudi ko gre za Stalina, temeljno nerazumevanje materialistične dialektike.

Ker je nasprotje dialektike metafizika (ib., p. 312), kritika, da je Stalin metafizik, ni ne samovoljna ne naključna: "Stalin je bil v resnici zajet v metafiziko, ni prepoznal enotnosti nasprotij" (Mi, p. 92); "veliko ljudi" je potegnil v metafiziko (ib., MSW V, p. 367); "pri njih /Sovjetih/ je izredno veliko metafizike in zavoženega /

[36] Razlago tega izraza gl. v Schram, MU, p. 15.

zatrdelega mišljenja" (Mi, p. 92). Ta metafizika izhaja iz neobravnavanja "številnih filozofskih problemov", ki je koreninilo v totalni negaciji nemške klasične filozofije pod Stalinom (ib., MSW V, p. 367). Mao, nasprotno, priznava tej filozofiji status predhodnika marksizma (Mi, p. 92) in, kot že rečeno, zahteva, da se jo študira[37].

Zaradi vladavine metafizike zaradi odsotnosti dialektike "so /Sovjeti/ delali napake v politiki" (Mi, p. 92). Mao sicer pravi, da je Stalin s svojimi metodami izgradil socializem, toda te metode da niso edine – razlikujejo se in od Leninovih in od kitajskih[38]. In kakor so zaradi pomanjkanja dialektike enostranske, tako je enostranski tudi socializem, ki je bil z njmi zgrajen. Ta enostranskost je ne le v poudarku, temveč v skoraj izključni pozornosti, namenjeni izgradnji materialne baze: socializem se meri – očitajo Kitajci – v tonaži sproduciranega jekla, premoga, nafte, v številu izstreljenih satelitov... Mao zato pripominja, da so Sovjeti "zaslepljeni s svojimi materialnimi dosežki", ter posmehljivo vzklikne: "Kakšni komunisti! Pravim, pomnožite vse to desetkrat, ali tudi stokrat, še vedno ne znese veliko. Vse, kar ste naredili, je, da ste izvlekli nekaj iz zemlje, spremenili v jeklo in naredili nekaj avtomobilov, letal in še kaj. Kaj je na tem tako pozornosti vrednega?" (MSW V, p. 365)

Mau ne gre za zanikovanje materialnih dosežkov (materialne baze), temveč za tisto, kar se s povzdigovanjem zgolj teh materialnih dosežkov zanikuje: za "revolucionarne principe", za revolucionarno politiko. Kar gre namreč pri stalinskem ekonomističnem redukcionizmu v izgubo, je politika, in to prav revolucionarna politika, politika množic. Kritika je izrečena v brechtovskem stilu: "'Tehnika odloča vse' – kaj pa je s politiko?" (Mi, p. 109). Politika revolucije se sprevrže v stalinizmu v kadrovsko politiko, torej v politiko, ki je pisana po naročilu danih ekonomskih razmerij, ki ni spreminjanje ekonomskih zakonitosti. Množice pa so individualizirane, odrinjene iz politike in materialno vzpodbujane k čim večjemu iztiskanju delovne si-

---

[37] Temeljna razlika se kaže že v Maovem spisu "O protislovju" iz leta 1937. V nasprotju s kratko in suho Stalinovo opombo, da se Marx in Engels, ko "začenjata svojo dialektično metodo ", "običajno sklicujeta na Hegla kot na filozofa, ki je formuliral osnovne poteze dialektike"(Stalin: Vprašanja leninizma, p. 588), beremo pri Mau: "Znameniti nemški filozof Hegel /.../ je kar najpomembneje prispeval k oblikovanju dialektike, vendar je bila njegova dialektika idealistična." (MSW I, p. 315.) V omenjenem Maovem spisu Stalin še figurira kot persona, ki je "razvila" teorijo "dialektičnega in historičnega materializma". Naj je spis tudi usmerjen proti dogmatizmu (gl. ibid.,p. 346), iz njega se ne more povsem izmotati, dokler so predmeti, ki se jih analiza ne dotakne. O recepciji Hegla na Kitajskem gl. Badiou/Bellasen/Mossot, op. cit., p. 19 sqq.; po tej informaciji naj bi ukvarjanje s Heglom po zmagi kitajske revolucije postopno konstituiralo polje diskusije "o vprašanju uporabe heglovske dialektike" (p. 20).

[38] "Naše metode malce bolj odgovarjajo dialektiki. Do gotove mere odgovarjajo Leninu, ne pa toliko Stalinu." (Mi, p. 110.) Pomembnejše od razbitja identitete med Stalinom in Kitajci je bilo zanje razbitje identitete med Leninom in Stalinom. Na temelju tega je Mao izjavil: "Razvijali bomo trdadicijo oktobrske revolucije in Leninovo linijo množic, opiramo se na množice in na deželi na revne kmete." (ibid., p. 111.)

le; povzdigne in pretirano se poudarja individualni interes. Kitajci očitajo Sovjetom, posebej Stalinu, da ni izvajal "linije množic", in deklarirajo, da sami ravnajo drugače, nasprotno (gl. Mi, p. 111).

Ob tej napačni politiki oz. kar odsotnosti politike "izgradnja socializma" ni samo enostranska in zato "napačna", ampak je tudi v tej enostranskosti nepravilna. Ta napačna enostranskost je sama napačna: Mao kritizira Stalinovo pretirano vztrajanje na razvoju težke industrije, pri čemer je ta industrija usmerjena enostransko v velike naložbe, centralizirana, nezadostno se upošteva lokalni nivo in nagiba se k administriranju, ter razmerje med industrijo in kmetijstvom (med mestom in deželo) in sámo kmetijsko politiko, kjer je "/Stalin/ izsušil jezero, da bi ulovil ribo," kjer je bilo zaukazano rediti prašiče v muslimanskih predelih[39], kjer torej niso upoštevali lokalnih pogojev. Kljub tamkajšnjemu poudarjanju materialnih spodbud, pribija Mao, naj bi imelo sovjetsko ljudstvo le "nekaj več kot naše" (Mi, p. 119, Levy, p. 320, 309; MU, p.143). "Kar manjka, je množična linija" :"tukaj manjka dialektika" (Mi, p. 119, 109)

Teoretsko vprašanje, ki je v tej kritiki stalno prisotno, stalno na delu, je vprašanje mesta in vloge politike v družbi, ki izgrajuje socializem, v "prehodni družbi". Po Mau se ta vloga razlikuje od vloge v prejšnjih družbenih formacijah. Politika naj bi tu odigrala 'glavno vlogo', kakor se da razumeti iz kritičnega očitka Sovjetom, da so "nezmožni dati politiki komandno vlogo" (identično mobilizaciji množic) (Levy, p. 308). Ta očitek, bran z druge strani, zatrjuje takó strukturalno nesocialističnost sovjetske družbe.

Kakor je politika v zadnji instanci ekonomska politika, se razlika med Sovjeti in Kitajci ne izraža samo v kitajskem opažanju "ekonomskih razlik" med deželama (MU, p. 99), marveč se začrtuje zudi v koncipiranju kitajske politične ekonomije. Ko Mao piše, da so "predmet raziskovanja politične ekonomije produkcijska razmerja" (cit. v Levy, p. 311), se za tem navidez posebnoznanstvenim vrtičkarstvom skriva protistalinistični revolucionarni teoretski poseg. Znova se aktivira tista zgodovinska družbenokritična vsebnost marksistične (kritike !) politične ekonomije in perspektiva revolucionarne politike, ki jo je stalinizem v pripravah na svojo konsolidacijo demontiral. Za predmet politične ekonomije je določil "materialno bazo", "proces materialne produkcije"[40], ter tako ideološko – z zbitjem teorije na ideološ-

[39] Podobno je bilo z dekretom, da je treba gojiti kunce: "Če bi /Stalin/ odločil, kar se je v resnici zgodilo, da vpeljejo v Rusijo kunce, da bi ublažili upadanje števila živine, bi morali v gostilnah in jedilnicah streči kunce, ki jih ne bi imeli, kmetje bi morali rediti kunce, časopisi pisati o kuncih, profesorji naravoslovja raziskovati kunce, umetnostne šole risati kunce, pisatelji pisati pripovedi o kuncih, slike kuncev bi bile razobešene po tovarnah, cestah in zadrugah. Potrebno je bilo nagnjenje k lenobi, prirojeno ruskemu ljudstvu, in absolutno nepoznavanje tehnike reje kuncev, da so uvoženi kunci poginili ter tako obvarovali Ruse, ki sem jim ta žival gnusi, kot nam podgana, pred tem, da bi morali to žival, ki so ji na skrivaj vzdeli ime 'Stalinov volek', z odporom jesti." (Yvon: Staat und Klassen, p. 551/2.)

[40] Gl. diskusije o "teoretični politični ekonomiji", raztresene v glavnem po sovjetskem revialnem tisku s konca 20. let, s poznejšega vidika označene tudi kot likvidaci-

ko raven,ob možnem sklicevanju na del ruske marksistične tradicije, ki se je sicer morda znala sklicevati na Lenina, ni pa bila leninska tradicija, če se le ne gleda Lenina skozi prizmo "Vpašanj leninizma" – pripravljal teren zavladi stalinske, ne le teoretske prakse ekonomističnega redukcionizma, ki je predvsem imobolizirala delavske množice.

Maovo posmehovanje sovjetski "zaslepljenosti z materialnimi dosežki" se da od tod razumeti tako, da niso "materialni dosežki" tisti, ki razlikujejo socializem od kapitalizma, da ni tako in tako razvita materialna baza, kolikor že je "nujni pogoj socializma", "na sebi" tista bistvena zgodovinska diferenca med socialistično in buržoazno družbo, marveč da so to razmerja med ljudmi ('med človekom in naravo ter človekom')[41]. Razbija se sovjetski tehnicistični, ekonomistični fetišizem[42], optimistično heideggerjanstvo Sovjetov. Razbija revolucionarno, ker se ne vleče na sceno starega buržoaznega subjekta (tej liniji je odprlo pot feuerbachovstvo Hruščeve kritike stalinizma in jo razvija teoretsko t. i. humanistični marksizem, v političnem pogledu pa disidentstvo), ampak se ga razvezuje s politično akcijo množic[43]. "Opazo-

---

ja "rubinovščine"; reprezentativen prikaz v nemškem prevodu Bessonov /Rubin: Dialektik der Kategorien.

[41] Nasprotno torej buharinski tradiciji, po kateri se s spremembo produkcijskih sil, enačenih z materialnimi produkcijskimi sredstvi, spremenijo "tudi razredna razmerja" (Buharin: Theorie d. hist. Mat., p. 165).

[42] Ta fetišizem je najti tudi pri Mau, vendar v celotnem "sistemu" nima tistega centralnega in določujočega mesta kot pri stalinistih. (Prim. MSW V, p. 305.)

[43] Od tod tu ne kampanje za človečanske pravice, droits de l'homme, temveč proletarski razredni boj, aktivnost politično organiziranih ljudskih množic. Toda od tod zato še ne gre obsojati dejstvenosti prizadevanj za človečanske pravice v deželah, v državah "realnega socializma". Ta prizadevanja so simptom določenega zgodovinskega položaja ne toliko "disidentov", "intelligencije", kolikor delavskega razreda. So neposredna reakcija in posledica poraza delavskega gibanja pod stalinizmom. Ne gre za to, da disidenti nastopajo kot "hommes", kot prikrajšani buržoazni individui, gre za to, da delavstvo ne more nastopiti kot razred, marveč je atomizirano, individualizirano, da delavci nastopajo kot "hommes". Ne gre za to, da je "bürgerliche Gesellschaft", "meščanska družba", ločena od "države". Gre za to, da je "delavska država" ločena od delavskega razreda. In prav zato ne gre za kakšno "čisto meščansko" problematiko, marveč za problematiko proletarske revolucije.

Vsa kompleksnost vprašanja je v tem, da se problematika buržoazne revolucije aktivira v pogojih pretečene proletarske revolucije, natančneje, da se problematika neizživete buržoazne revolucije aktivira v pogojih zatrte proletarske revolucije. Če imamo v letih 1905–7, še bolj pa 1917 opraviti z "anomalno konstelacijo", v kateri je morala biti socialistična družba izgrajena ne kot dediščina, temveč kot konkurenca kapitala" (Gransow: Jenseits etc., p. 538; R. Rossanda to temeljno dejstvo spreglejuje – Revolucionarni intelektualci etc., p. 229 sq.), in proletarska revolucija ni nastopala na temelju realizirane buržoazne revolucije, v kateri sta torej buržoazna

vati stvari, ne pa ljudstva, pomeni opravljati jalovo delo", pravi Mao polemično (cit. Schram: Da živi etc., p. 285). Na to se navezuje v kontekstu razmišljanja o revolucionarnosti in revolucioniranju delavskega razreda izrečena misel o pomembnosti "spreminjanja ljudi": "Pomembno vprašanje je vprašanje, spreminjanja ljudi" (cit. v Levy, p. 314), misel, ki je bila pod Stalinom nasilno izbrisana[44]

---

in proletarska revolucija nastopali v tem pogledu ne "zaporedoma", temveč istočasno in zato konkurenčno (protislovje je Lenin razreševal v koncipiranju permanentne revolucije), pri tem pa je proletarska revolucija vzpodbujala in gnala naprej buržoazno le tako, da je nastopala proti njej, imamo zdaj opraviti s konstelacijo, v kateri obedve revoluciji nastopata zavezniško in je buržoazna tista, ki "obuja", žene naprej proletarsko, ne da bi zato sama bila proletarska in ne da bi s tem tudi proletarska sploh že bila. Buržoaznodemokratična opozicija v "socialističnem taboru" opravlja to funkcijo posredno in neposredno.

Neposredno zastopa interese delavcev, s tem, da so droits de l'homme v enaki meri pravice buržuja kot delavca – dokler je delavec tu v zgodovinsko – historični eksistenčni formi individua meščanske družbe, v katero ga je politično, pa tudi ekonomsko in ideološko potisnil nazaj stalinizem, kolikor je torej delavec "človek": "Predvsem ugotavljamo dejstvo, da niso tako imenovane pravice človeka /.../ nič drugega kot pravice člana meščanske družbe, se pravi egoističnega človeka, od človeka in skupnosti ločenega človeka. "(MEW 1, p. 264). V tem pogledu "opozicionalne skupine, ki zastopajo politične reforme vsebine", ne ustvarjajo samo videza, da reprezentirajo interese delavcev, kot pravi Schulze (Herrschaft u. Klassen, p. 218).

Posredno z uveljavljanjem interesov ekonomske racionalnosti in razvoja tehnokratizma proti birokraciji, ki zadržuje razvoj produkcijskih sil, dokazujoč nevzdržnost birokratskega gospostva. Prav tako pa s svojo "žrtveno vlogo", ki sproža proces ozavedanja protislovnosti dejanskosti in formiranja kritične zgodovinske zavesti, ki – zaradi specifičnega razmerja med politiko, ekonomijo in ideologijo v teh družbah – prispeva k konstituiranju proletarske razredne zavesti in delavskega gibanja.

Zatiranje disidentov samo reproducira družbeno dejanskost, ki disidentstvo poraja. Zatiranje disidentov je hkrati zatiranje delavskega razreda in samo politična aktivizacija delavskih množic lahko premaga disidentstvo. Kakor se je, kot pravi Bier mann, mogoče izogniti socializmu samo s tem, da se izgradi komunizem, tako se da odpraviti disidentstvo samo s socialistično prakso kot udejanjanjem komunizma. Kakor disidentstvo ni ječanje inteligencije pod diktaturo proletariata, tako se ga ne da odpraviti z restavracijo meščanske družbe (s tem torej, da se ga posploši in ukine kot posebnost, "eksces"), marveč samo z nenehnim udejanjanjem in uresničevanjem diktature proletariata – tudi tam, kjer deklarirajo, da je to že "prehojena faza". V resnici pa je "komunizem", kjer se deli po potrebah – vladajočemu razredu.

[44] Kako nasilno in temeljito, kažejo "korekture", ki so segale tja do Engelsovih tekstov, ki da so zmotno poudarjali vlogo družine v družbenem življenju – gl. Debenjak: Friedrich Engels, p. 191 sqq. O tem, da so bili Kollontajeva in njej podobni vsaj v nemilosti, ni treba niti govoriti.

Ta prva točka kitajske kritike stalinističnih metod "izgradnje socializma" se sumira v naslednji formulaciji Maove kritike Stalina: "Od začetka pa do konca te knjige /"Ekon. problemov socializma v ZSSR"/ Stalin nič ne pove o nadgradnji, ne ozira se na človeka, vidi stvari , ne vidi pa ljudi... Nazori, ki jih je podal v svojem zadnjem pismu /Sanini in Venšerju, dodatek iste knjige/, so skoraj v celotni nepravilni. Njegova temeljna napaka je, da nima zaupanja v kmete" (cit. Schram: Da živi etc., p. 285; prim. Levy, op. cit., p. 307).

Kritika sovjetske pretirane, če ne izključne zaposlenosti z materialno bazo privzame s tem negativno formulacijo, ki se zelo pogosto ponavlja in utira pot radikalizaciji kritike stalinizma: neupoštevanje nadgradnje, celo "ignoriranje nadgradnje". Pri tem ne gre le za to, da se stalinistične Sovjete "udari tam, kjer ji ni ", kjer so najbolj ranljivi, na področju, kjer nimajo opore, ker so ga izničili, ko so na njem zavladali ne z njegovimi lastnimi sredstvi, marveč z njemu vnanjimi sredstvi, ki so vsako zmago nujno sprevračala v dvojen poraz[45]. Gre za to (kar je dolgoročnejše), da se z afirmiranjem te kritike, z afirmiranjem tam ignoriranega, neupoštevanega, neobdelovanega, negiranega, potlačevanega, zatiranega..., ki ga odkriva ta kritika, razkriva – nasproti stalinistični linearni, za ceno te "enostavosti" in premočrtnosti[46] pa grobi, teroristični, kastrirajoči praksi izgradnje socializma – kompleksnost, večplastnost, neizenačenost, disharmoničnost, večfrontnost, dolgotrajnost in protislovnost procesa formiranja, razvijanja in uveljavljanja socializma. Gre za to, da se boj za socializem koncipira celovito, temeljito in korenito revolucionarno.

Kakor je protislovje, "temeljni princip dialektike", produktivno jedro kitajske marksistične teorije, tako je ugotavljanje, analiziranje in "obravnavanje protislovij" (takšen je tudi naslov znanega Maovega spisa iz februarja 1957) v socialistični družbi centralna točka organiziranja boja za socializem, prakse socialistične graditve. Centralna točka kritike stalinizma pa je, da ne priznava, da zanikuje obstajanje protislovij v socialistični družbi (Gittings, op. cit., p. 300; Levy, op. cit., p. 308 idr.). Za Kitajce so "protislovja gibalna sila družbenega razvoja", medtem ko Sovjeti tega "ne razumejo" in "teh protislovij ne analizirajo z dialektično marksistično metodo" (ib., p. 317).

Poseben aspekt vprašanja "spreminjanja ljudi", v katerem se Kitajci odločno razlikujejo od Sovjetov in nanj tudi opirajo ostro kritiko stalinskih metod, je postopanje z nasprotniki – Mao opaža "nezadostno prizadevanje, da bi sovražnike spreminjali z bojem" (Levy, p. 308), in odklanja, kot že rečeno, metodo fizičnih likvidacij.

[45] Zmaga, denimo v teoretskem boju s političnimi sredstvi in z neposredno in neposredovano intervencijo politike, kot je to prakticiral stalinizem, je teoretski poraz politike in politični poraz teorije. Navada je, da se stalinizmu očita, da je politiziral teorijo in zato kot protisredstvo predlaga depolitizacijo teorije. Dejansko pa stalinizem teorije ni politiziral, marveč jo je izničil, reduciral na politiko, morebitni preostanek pa depolitiziral.

[46] Če komu ni mogoče očitati takšnega stalinističnega linearnega teoretskega koncipiranja in praktičnega bojevanja za socializem in izgradnjo socializma, je ni mogoče očitati Leninu.

Razreševaje protislovij socialistične družbe poteka v razrednem boju, je razredni boj, katerega forma je odvisna od narave protisovja in od njegove "lokacije". Sovjeti seveda, konsekventno, zanikujejo tudi razredni boj v socializmu, že s Stalinom. "Zanikujejo" v strogem pomenu besede: "V njihovi /sovjetski/ socialistični družbi v resnici še vedno obstajajo razredni boji /v kasnejši izdaji je "socialistični" izpuščeno/ " (cit. Levy, p. 307, op.). Mao zato poudarja, da Kitajci v tem pogledu sledijo Leninu, ne Stalinu: "Vzemimo na primer razredni boj, tu smo uporabili Leninov koncept, ne pa Stalinovega" (Mi, p. 111)[47].

Mao kritizira Sovjete, izrecno Stalina, da je zatrjeval popolno ustrezanje produkcijskih razmerij socialistične družbe razvoju produktivnih sil ter zanikoval protislovja med njimi (ib., p. 110) Nadalje pa, da Stalin, ko je v svojem zadnjem spisu oklevajoče le priznal to ptotislovje, temu vprašanju ni pripisal pomena, ki ga ima za razvoj socialistične družbe, češ da je videl že v svojem vodstvu zadostno garancijo "pravilnega razvoja", ne da bi se – in da se ne bi – postavilo vprašanja, kaj se pod tem vodstvom dela (ali se utemeljuje ustrezna praksa tretiranja protislovij "socialističnega sistema") (gl. MSW V, p. 376/7).

Mao že same produktivne sile definira v nasprotju s stalinistično tehnicistično redukcijo, – anticipirano v Buharinovem učbeniku historičnega materializma kot sociologije.[48]. Buharin enači produktivne sile s tehničnim temeljem družbe (npr.

---

[47] "Po oktobrski revoluciji je bil, dokler je Lenin živel, zelo zaostren razredni boj, dokler se Stalin še ni etabliral, so bili tudi tam živi in živahni." (Mi, p. 32.)

Stalinova teza o zaostritvi razrednega boja temu ne oporeka. Potrebno jo je samo zgodovinsko konkretizirati:zaostril se je razredni boj proti proletariatu; gledano s pozicije delavskga razreda pa gre za udušitev in omrtvitev razrednega boja. – Ko Mao zagovarja obstoj razredov in razrednega boja v socializmu (in pri tem kritično upošteva, kateri razred določa ta boj, tj. po nobeni nuji se proletariat ne prikazuje kot preetablirani zmagovalec, za socializem se je potrebno nenehno bojevati, vedno obstaja tudi nevarnost zmage buržoaznih sil, "restavracije kapitalizma"; tj. zgodovinska alternativa, kot jo je ostro nakazal Marx in kot jo je socialnodemokratskemu fatalizmu nasproti znova obujala v zavesti delavskega razreda Roza Luksemburg, ostaja odprta in opominjajoča), ko zatrjuje, da "razredi v socialističnih deželah obstajajo in da nedvomno obstaja razredni boj" (MU, p. 198), govori to iz kritičnega realizma, zavedajoč se, da je odpravljanje razredov dolg proces,ne pa stvar uveljavitve dekreta (ali sprejetja ustave): "Za izbrisanje razredov je potrebno zelo dolgo obdobje, za preobrazbo kapitalistov v delavce potrebujemo več desetletij, celo izbrisanje samo v bistvenih potezah je možno le tedaj, če se lotimo boja v velikem obsegu. Sovjetski tovariši ne želijo biti pobliže konfrontirani s tem problemom." (Mi, p. 29.)

[48] H.–P. Müller, izdajatelj Marxovih tehnološko historičnih ekscerptov iz leta 1851, označuje Buharinovo tehnicistično redukcijo takole: Buharin je "naredil to napako, da je Marxov pojem produktivnih sil reduciral na tehniko ter s tem napravil tehnični temelj družbe za določujoče izhodišče razvoj družbene ekonomije in socialne in politične nadgradnje v celoti. S tem tehničnim poenostranjenjem pojma produktivne sile je vzgib družbenega razvoja preložen iz družbe v tehniko; družbena protislovja

Theorie d. hist. Mat., p. 131 idr.), pri tem pa na "ljudi" ne samo preprosto "pozablja", marveč tudi izreče resnico o zenačenju neposrednih producentov s tehnično bazo (tako kot v fevdalizmu oračev z voli). Mao, nasprotno, opozarja, da produktivne sile "sestojijo iz dveh faktorjev: eden je človek in drugi so orodja" (MSW V, p. 338). Predvsem pa je pomembna njegova določitev razmerja med produkcijskimi razmerji in produktivnimi silami, njegovo dokazovanje, da je, zgodovinsko gledano, sprememba produkcijskih razmerij pred celovitim razvojem produktivnih sil[49].

---

so samo 'proizvodi' tehničnih protislovij. Dialektika v družbi je torej determinirana z dialektiko v tehniki. To je konsekventno domišljen rezultat posredovanja med družbo in naravo, ki poteka 'brez dela'. "(Materialismus und Technologie bei Karl Marx, v Karl Marx: Die technologisch–historischen Exzerpte, p. CXIV.)

Posebej je treba opozoriti na Gramscijevo kritiko Buharinovega "Historičnega materializma" in zlasti poskusa, da bi koncipiral historični materializem kot sociologijo.

Ko se Gramsci sprašuje, kaj pomeni Buharinova premisa, da je "filozofija prakse" "čista 'sociologija'", se mu postavlja vprašanje, kaj je "sociologija". Opozori, da je bila sociologija poskus oblikovati metodo "historično politične znanosti", in sicer v odvisnosti od že izdelanega filozofskega sistema evolucionističnega pozitivizma. "Sociologija je torej postala tendenca za sebe, postala je filozofija nefilozofov, poskus opisati in shematsko klasificirati historična in politična dejstva po kriterijih, skonstruiranih po modelu naravoslovnih znanosti. Sociologija je torej poskus 'eksperimentalno' izpeljati zakone evolucije človeške družbe tako, da bi 'predvideli' prihodnost z enako gotovostjo, s kakršno se predvidi, da se bo iz želoda razvil hrast. Vulgarni evolucionizem je v temelju sociologije." (Il materialismo storico, p. 125.) Zatem, Gramsci navezuje na Engelsovo kritiko: "redukcija filozofije prakse na sociologijo je predstavljala kristalizacijo najslabše tendence, ki jo je kritiziral že Engels /.../ in ki je v tem, da se kak svetovni nazor reducira na mehaničen obrazec, ki ustvarja vtis, da imamo celotno zgodovino v žepu. To je bila največja vzpodbuda cenenim novinarskim improvizacijam 'genialcev'. Izkušnje, na kateri temelji filozofija prakse, ni mogoče shematizirati."(ibid., p. 126) Naposled nakaže Gramsci ključno točko, namreč da "je mogoče uporabiti statistični zakon v politični znanosti in umetnosti samo dotlej, dokler ostajajo velike množice prebivalstva v bistvu pasivne."(ibid., p. 127) Kolikor pojmujemo "filozofijo prakse" ne le kot "konkretno preučevanje pretekle zgodovine", marveč obenem tudi kot "sedanjo aktivnost oblikovanja nove zgodovine" (ibid., p. 126), se ta "filozofija" udejanja kot politična akcija, ki "si prizadeva prav za to, da bi množice zbudila iz pasivnosti, se pravi, porušila zakon velikih števil; kako jo lahko torej imamo za sociološki zakon?" (ibid., p. 127)

Prim. tudi Lukácsevo kritiko "N. Bucharin: Theorie etc."

Ko zdaj nekateri avtorji enostransko in nekritično povzdigujejo Buharina v zgodovinsko alternativo stalinizmu, si ne bi smeli dovoliti,da nas zgodovinsko precej nepomembno dejstvo, da je bil Buharin žrtev stalinskih čistk, odvrne od preučevanja precej pomembne zgodovinske vloge, ki jo je imel prav ta Buharin v 20. letih pri konstituiranju in ustoličevanju stalinizma. Buharin je namreč teoretsko utemeljil in argumentiral likvidacijo leve in nove leve opozicije v sovjetski partiji in družbi.

[49]Levy (op. cit.,p. 312) trdi, da je to Maov "morda najpomembnejši prispevek k razvoju politične ekonomije."

Sovjetski tekst, piše Mao, "jemlje razvoj velike industrije za temelj socialistične transformacije ekonomije. To ni vse. Zgodovina vseh revolucij kaže, da ni potrebno, da bi bile produktivne sile popolnoma razvite, preden bi lahko spremenili zaostala produkcijska razmerja. Naša revolucija je začela s propagiranjem marksizma–leninizma. To naj bi oblikovalo javno mnenje, ..., ki bi podprlo revolucijo. Med samo revolucijo, ko je bila zrušena zaostala nadgradnja, je bilo mogoče zbrisati stara produkcijska razmerja. Ko so bila zbrisana stara produkcijska razmerja, so bila uvedena nova produkcijska razmerja. To je utrlo pot razvoju produktivnih sil nove družbe" (cit. Levy, p. 313)[50].

Nadalje Mao, spet polemično proti Sovjetom, tematizira protisloven odnos med bazo in nadgradnjo ter protislovnost same nadgradnje. Boj za s ocializem je večstranski, razredni boj se, tudi v socialistični družbi, odvija in razvija na različnih ravneh in zato na različne načine. Mao opozarja, da transformacija sistema lastnine ni identična z zmago v političnem in ideološkem boju (Levy, op. cit., p. 315, op.). To seveda pomeni, da mora biti ekonomski boj za socializem "dopolnjevan" s političnim in ideološkim bojem, da ob boju v ekonomski bazi razredni boj v nadgradnji ne le, da ni nepotreben, marveč je nujen. Nujen zato, ker se v veliki meri šele s pozicij, osvojenih v političnem in ideološkem boju, odpirata prostor in perspektiva ekonomskega boja, da mu je mogoče slediti, ga dojemati in gnati naprej. Šele politična in ideološka revolucija lahko, po Mau, ne le ohrani pridobitve ekonomske revolucije, marveč jih dokonča, pripelje revolucijo do konca, "dokonča vse, kar še ni bilo dokončano", ter prepreči "kapitalistično restavracijo, do kakršne je prišlo v Sovjetski zvezi" (gl. ib.)[51].

Od tod izjemen pomen, ki ga Mao pripisuje, in močan poudarek, ki ga daje razrednem boju v nadgradnji[52]. Protislovja socialistične družbe se v nadgradnji še pose-

---

Mao v resnici samo spet aktivira Marxovo analizo iz prvega zvezka Kapitala, kar pa zgodovinskega pomena Maovega prispevka k boju proti stalinističnim in drugim vulgarizacijam ne zmanjšuje.

[50] Če gledamo skozi buharinska teoretska očala, je tukaj vse postavljeno na glavo. Buharinska shema družbenega razvoja, tudi družbene revolucije, je bila že nakazana. Zanimivo pa je tudi pojmovanje "produktivnosti družbenega dela", kakor ga postavlja Buharin. V nasprotju z ugotovitvami zgodovinskomaterialističnih analiz, ki prepoznavajo v produktivnosti dela formo proletarskega razrednega boja, "reakcijo" delavcev na določena produkcijska razmerja in v določenih produkcijskih razmerjih, je ta pri Buharinu izraz "bilance" med "družbo in naravo" (op. cit., p. 124).

[51] Komentatorji zato postavljajo hipotezo, da je Mao razvil idejo, da je potrebna kulturna revolucija, konec 50. let, kar pomeni, da "velika kulturna revolucija ni bila ad hoc reakcija na neugodno razmerje sil v vrhovih oblasti, temveč del širše strategije revolucije", da je "potreba po nenehnem boju v nadgradnji za Maa del velike strategije revolucije, ne pa sredstvo v boju za oblast. "(Levy, op. cit., p. 315,312,313,op.)

[52] Ta "ideja" je prisotna že v zgodnejših Maovih spisih. V začetku 1940 je npr. pisal: "Mi komunisti se že vsa ta leta ne bojujemo samo za politično in ekonomsko revolucijo na Kitajskem, temveč tudi za kulturno revolucijo." "Celoten boj" kitajskih ko-

bej zaostrujejo (gl. Gittings, p. 300), zato je nadgradnja privilegirano mesto nenehnega revolucionarnega boja. Spreminjanje nadgradnje ni le bistvenega pomena za

---

munistov vključuje tudi boj proti "gospostvu stare kulture", ki je (aktivno) vezana na "nevednost" in "zaostalost", boj za "ustvarjanje nove kulture kitajskega ljudstva". (Ausg. Schriften, Bd. 3,p.127.) Pomembno pri tem je, da je ta koncept" celovite revolucije" ne le v tem členu, temveč še posebej v tem členu, vezan na "historično posebnost sedanje kitajske revolucije".

Ob "razrednem boju v nadgradnji" je treba tu pripomniti dvoje: 1. Določeno Maovo simplificiranje "vprašanj filozofije" (govor avgusta 1964):

Mao pravi za začetek: "Filozofija je lahko samo tam, kjer je razredni boj. "(MU, p. 212) Nadalje: "Pridobiti nekaj izkušenj o razrednem boju – to imenujem univerzalnost." (ibid., p. 213.) Za sklep: študente in pedagoški kader je treba pošiljati na deželo, da bi "sodelovali v razrednem boju. Samo tako se lahko kaj naučijo, naučijo o revoluciji. "(ibid., p. 215.) Ob tem pravilnem poudarjanju, da je ta "temelj razredni boj" (ibid., p. 212), da je razredni boj tudi temelj filozofije, pa Mao ustvarja vtis, da je spregledal, da je ta temelj tudi že v sami filozofiji. Zato spostavlja med filozofijo in razrednim bojem vnanji, mehanični odnos. Filozofijo mehanično pridružuje razrednemu boju. Ustvarja videz, da je možna tudi filozofija na sebi, ki bi bila "izvorno" zunaj razrednega boja, ki na sebi še ni razredno določena in razredno angažirana, na drugi strani pa, da je možen razredni boj, ki ne bi imel svoje filozofije (ali "filozofije"). Konsekvenca tega je, da se v prizadevanjih za revolucionarni razredni angažma filozofije tlači prav razredni boj v filozofiji, da se namesto razvijanja specifično filozofskega razrednega boja vtiskuje filozofiji njej vnanji razredni boj. Ob tem, da niso premišljena posredovanja med neposredno produkcijo in producenti na eni strani in filozofijo in filozofi na drugi, se izgubi pomembno Maovo teoretsko opozorilo, da je treba razredni boj na kvalitativno različnih ravneh bojevati na različne načine, z različnimi metodami.

2. Določeno filozofsko simplificiranje vprašanj, ki jih je sprožil Mao Zedong:

Z nekakšno čisto filozofsko kritiko se lahko Maovim teoretskim konceptom prav tako malo "pride do dna", kot Leninovemu "Materializmu in empiriokriticizmu". Mizerno pa je, ko se gredo takšno "neizprosno kritiko" marksisti (ali tisti, ki bi iz takih ali drugačnih razlogov hoteli veljati za marksiste) in spleteničijo "ugotovitve", za katere tudi nemarksistični "sinologi" pokažejo, kako neutemeljene so, predvsem, da naj bi bila teorija pri Mau podrejena političnim ciljem. Pri tem se izkaže krščanski stalinist Garaudy z razodetjem, da se pri Mau vedno najde teoretska baza, ki odgovarja določeni politični potrebi, ter da tako dialektika postane ideologija za opravičevanje politike in se spremeni v sofistiko (gl. Le problème chinois, p. 150 – prim. p. 1o4). Druščino mu dela seveda Vranicki, ki namesto "subtilnih filozofskih analiz" najde zgolj "teorijsko osvjetljavanje same revolucionarne prakse" (Istorija marksizma , p. 196). Če Garaudy Kitajcem še nekako priznava, da delajo politiko tudi z glavo, ne sicer teoretsko, pač pa pragmatično-manipulatorsko, pa jim Vraniuki priznava samo naknadno osvetljevanje revolucionarne prakse – v tem si, kdo bi si mislil, podaja roko z Althusserjem, ki tudi ugotavlja le "miselno deskripcijo struktur marksistične dialektike v politični praksi." (Lire le Capital I, p. 35). Teorijo se v obeh primerih prikaže za privesek /dodatek politične (revolucionarne) prakse.

razvijanje revolucije, marveč sploh za revolucionarni preboj, tudi v razmerah svetovne revolucije. Po Mau je nadgradnja najkrhkejši del "slabega člena" (gl. Levy, p. 313) – s tem naj bi razvil Leninovo teorijo slabega člena" (ib., p. 305), idejo, ki jo najdemo sicer že pri Eugènu Pottierju, piscu Internacionale.

Ko je enkrat dejanskost socialistične družbe analizirana v razvijajoči se protislovnosti in je boj za socializem dojet in zagotovljen v svoji večplastnosti, večstranskosti in kompleksnosti razmerij med temi "plastmi" oz. "stranmi" ("frontami" razrednega boja), pa tudi dolgotrajnosti, se odpre po eni strani kritika sovjetskega reševanja problema socialistične preobrazbe, po drugi pa koncipiranje lastne revolucionarne strategije, omogočen je kritični odnos do lastne in tuje prakse gradiţve socializma. Po Mau "Stalin in njegovi nasledniki niso nikdar rešili problema socialistične preobrazbe" (Gittings, p. 300) – kar je tako rekoč neposredno kritika razrednega zgodovinskega značaja sovjetske družbe" – , "ne razlikujejo pravilno nivojev lastnine in faz razvoja ter ne razumejo neizogibnosti stalnih priprav za prehod v novo fazo, preden je tekoča faza 'popolnoma konsolidirana' (to je, ne razumejo permanentne revolucije)" (Levy, p. 308). Tako Sovjeti ne vedo, kje so sami in kje so drugi: če so se v času Maove kritike videli že v preddverju komunizma, jih je Mao realistično postavil krepko nazaj[53]. Po drugi strani pa je Mao 1957, ko so Sovjeti menili, da so Kitajci socialistično revolucijo že končali, mislil, da je izbojevana samo pomembna

---

Na temelju tega ideološkega razcepa, ki ga sam producira in reproducira, ko se otepa s prikaznijo, kako da naj Mao "svoje bavljenje marksizmom dovede u vezu s kineskom revolucijom i praksom izgradnje socijalizma", si je omislil integralo filozofsko kritiko Maove koncepcije dialetike M. Petrović in odkril, da je Mao "metafizičar protivurečnosti" (op. cit., p. 92) in da njegova "teorija protivrečnosti /.../ nema veće i značajnije teorijske vrednosti, jer je ostajući pretežno empirijski obojenom ostala bez dovoljnog i primernog teorijskog digniteta. Ona je jedno teorijsko svjedočanstvo, iteta. Ona je jedan teorijski okvir specifičnog iskustva revolucije i izgradnje socijalizma kome nedostaje dostojanstvo autentične teorije etc." (ib., p. 116). Samo iz popolnega nerazumevanja kompleksnosti procesa proletarske revolucije sploh in posebej kitajske socialistične revolucije se lahko izcedi trditev, ki je v jedru seveda strogo dogmatska in ustrezno inkvizicijska, da naj bi bila kulturna revolucija dokaz, "kako, suprotno Marksu, Mao misli da svest određuje društveno biće" (ib., p. 114) Odsotnost vsakršne zgodovinskomateralistične analize postavlja to t.i. kritiko na metafizične pozicije. S kriptokantovske pozicije, katere jedro je v danem primeru zanikovanje protislovja v stvari ("med stvarmi" – in dopuščanje protislovij "med stališči", ne brez naslonitve na Collettija), ki odvezuje od analize konkretne zgodovinske družbene materije, "stvari", in se samozadovoljuje s konfrontiranjem "stališč", je mogoče po eni strani očitati metafiziko zgodovinskemu materializmu, katerega pojmovanje protislovja je zdaj "predkritično" (hkrati s tem pa pomanjkanje "dostojanstva avtentične teorije", ki jo odvzema seveda vsako ukvarjanje s tako posvetnimi in neteoretskimi rečmi, kot je proletarski razredni boj), po drugi strani pa dokazovati, tu!, Maov stalinizem.

[53] "Sovjetska zveza, ne glede na nasprotne trditve, ni nikdar ustvarila niti pravega sistema kolektivne lastnine" (cit. Levy, p. 309), torej niti tretje od petih faz revolucije.

zmaga, kajti revolucija v nadgradnji, ki bi preprečila kapitalistično restavracijo, naj bi šele prišla na vrsto(ib., p. 314/5).

Mao nasproti stalinističnemu prekletstvu znova afirmira idejo permanentne revolucije, ki jo pojmuje kot delitev komunizma na vrsto faz (ib., p. 311, op.), izvor gibanja in napredovanja iz ene faze v drugo, kot tudi v posameznih fazah, pa vidi v protislovjih. Ta protislovja po njegovem mnenju privzemajo obliko izmeničnih obdobij ravnotežja in neravnotežja, pri čemer so obdobja neravnotežja dominantna, česar da Sovjeti ne razumejo[54]. Proti Sovjetom pravi, da se ne da zamisliti, da v razvoju socialistične ekonomije ne bi bilo "valov", češ da razvoj nikdar ne poteka v ravni črti, marveč vedno v obliki valov ali spirale (ib., p. 318).

Mao zahteva, kot se je že dalo razbrati, pripravo prehoda iz ene v drugo fazo, pri čemer odigrava odločilno vlogo razredni boj v nadgradnji, še v prejšnji fazi, preden se ta faza konsolidira, in tudi zato, da se ne bi preveč konsolidirala: "Določen družbeni sistem mora biti konsolidiran v določenem časovnem obdobju. Toda ta konsolidacija mora imeti meje. Ne moremo neprestano konsolidirati, ker bomo sicer dopustili, da oblike zavesti, ki odražajo ta sistem, okamnijo. To bi pa povzročilo, da bi ideje ljudi postale neobčutljive za nove probleme". (ib., p. 316). V isti sapi kritizira sovjetsko "napačno razlaganje konsolidacije", češ da izvira iz njihovega nerazumevanja protislovij kot gibalne sile družbenega razvoja in odsotnosti marksistične dialektične analize (ib., p. 317). Neposredno na Stalina pa naslovi kritični očitek, da je različne faze transformacije lastnine v socialistični družbi "spremenil v absolutna nasprotja": "To je napačno. Ali se lahko to imenuje razvoj dialektike?" (Ib., p. 309, op.).

Ob kritiki stalinistične prakse in teorije socialistične izgradnje je Mao preciziral faze permanentne revolucije, izdelal je "jasen delovni koncept politično–ekonomskih faz socialističnega razvoja" (ib., p. 304), "sukcesivnih faz revolucije". Te so: "(1) buržoazna revolucija, (2) prehod v socializem, (3) socialistična revolucija (ki se deli na različne nivoje kolektivne lastnine, kot so lastnina skupine, brigade in komune), (4) socialistična lastnina vsega ljudstva in, končno, (5) komunizem (ki začenja s komunistično lastnino vsega ljudstva in se razvija skozi naslednje, naprednejše faze-ki se še ne morejo definirati)" (ib., p. 314; gl. p. 314 sqq.). Posebej je , s tega vidika, kritiziral "protislovje med kolektivnim lastništvom (v glavnem poljedelstvo) in vseljudskim lastništvom (v glavnem industrija v državni lasti)", češ da ti dve obliki lastnine v SZ obstajata predolgo ter poglabljata razliko med mestom in vasjo, ki bi jo moral razvoj socializma zmanjševati. Stalinu je očital, da je obstoj tega protislovja izrecno negiral, hkrati pa ga reproduciral s politiko nezaupanja kmetom in "opiran-

[54] Klasično postavitev najdemo spet pri Buharinu:"Družba ne bi mogla eksistirati, če red reči, red ljudi in red idej ne bi ustrezali drug drugemu." (Theorie d. hist. Materialismus, p. 148) Odsotnost dialektike je odsotnost in nemogočost kritične in revolucionarne teorije družbe. Vedno znova je aktualno vprašanje Buharinovega prispevka h konstruiranju stalinizma. Morda bi šele analiza tega "mehkega", "toplega" konstitutivnega momenta stalinizma pokazala in dokazala, da za zgodovinsko premaganje stalinizma pač ne zadošča humanistična polivka. Nasprotno, prav humanizem je – kot pravi naša družbena praksa – ena od možnosti ideološkega preživetja stalinizma.

ja na eno nogo", tj. krepitve industrije na račun kmetijstva in težke industrije na račun lahke (gl. Gittings, p. 300).

Vprašanje, ki se tudi postavlja ob tem, je vprašanje blagovne produkcije v socializmu. Mao se, strateško, strinja z Leninom, da je socializem ukinjanje blagovne produkcije, ne pa kakšna stalinska blagovna produkcija "novega tipa[55]", vendar meni, da tega ni mogoče izpeljati takoj, "prezgodaj": Za sedaj moramo obdržati blagovno gospodarstvo, ki nam ga je zapustil kapitalizem. Razlika bi naj bila v tem, da sedaj te produkcije ne bi reguliral izključno zakon vrednosti, da ključnih odločitev o distribuciji sredstev in ravnotežju med ruralnimi in urbanimi področji nebi smelo predpisovati tržišče, marveč planska komisija (gl. Levy, p. 310). "Mi reguliramo stvari s planom, naš véliki skok je planiran in pri upravljanju s stvarmi imamo določeno politiko" (cit. Gittings, p. 300).

Prvi vtis o prelahki, tudi naivni rešitvi problema omaje postavka politike v konstelaciji te rešitve. Na tej točki je prebito ekonomistično manipuliranje, ki delovanje pripoznanih zakonov blagovne produkcije z interveniranjem plana samo perfekcionira, razredno delitev družbe pa ohranja in utrjuje. Postavljeno je politično vprašanje, kdo kontrolira produkcijska sredstva. Po Mau začetka socialistične revolucije ne označuje zmanjšanje obsega blagovne produkcije, marveč eliminiranje kapitalistične in fevdalne kontrole nad sredstvi produkcije (spostavitev socialistične kontrole), in šele na tem temelju potem "planiranje" (gl. Levy, p. 315). Ključno vprašanje je torej vprašanje, ki ga stalinizem praktično idejno in družbeno–materialno zatre, likvidira, vprašanje diktature proletariata.

4. Ocena razrednega značaja sovjetske družbe in odnosov s SZ.

Notranje ekonomsko, politično in ideološko kritično osamosvajanje, osvobajanje Kitajcev izpod dominacije sovjetskega modela je bilo seveda povezano s trenji v medsebojnih odnosih, vendar je ta trenja bolj produciralo, kot pa je bilo sámo sproducirano po njih. Intenzivnost notranjih obtožb nikakor ni bila sorazmerna z intenzivnostjo javne polemike, to razmerje je nihalo tja do dokončnega preloma ("deziluzije"), ko je prvo naposled sovpadlo z drugim.

Najprej so bili Kitajci tisti, ki so kritiko zadrževali, iniciativo so imeli Sovjeti (zato Mao govori o vmešavanju v notranje kitajske zadeve): "najostrejši napadi na Maove neortodoksne metode graditve socializma so prišli od Sovjetov" (Schram: Introduction v MU, p. 43). Mao je nasprotoval javni kritiki SZ (MU, p. 125), konflikti so bili tedaj bolj nakazovani kot razloženi (MSW V, p. 364 idr.). V prvi polovici 60 let je situacija že zaobrnjena in so Sovjeti tisti, ki želijo utišati polemiko [56], Mao pa za-

---

[55] Gl. Stalin: Oekonomische Probleme etc., p.

[56] Gl. Mi, p.45. - "Komaj se je nakazala izboljšava gospodarskega položaja, se je Mao Zedong konec 1962 odločil za svoj prodor v mednarodno politiko, pomemben za svetovno zgodovino, in dopustil, da se kritiko revizionizma objavlja. V letih 1963/64 so bili objavljeni številni polemični ideološki napadi na politično in ideološko linijo Sovjetske zveze in drugih komunističnih partij. "(Blumer, p. 11.)

Mao sam je dejal – kar gornjo ugotovitev prej dopolnjuje, kot pa zanikuje – , da "smo se celo leto 1960 bojevali proti Hruščevu": "ker je nastopil revizionizem in pritiskal na nas." (MU, p. 190–91.) Tito je o odnosih med Kitajsko in Sovjetsko zvezo

dovoljno ugotavlja, da "so [Sovjeti] izgubili iniciativo"[57] ter njihove zahteve zavrača.

Na drugi ravni so Kitajci še precej časa po XX. kongresu KPSZ javno deklarirali prijateljstvo med državama in partijama ter poudarjali nujnost sodelovanja – kot svoj temeljni interes (npr. MSW V, p. 421). Po nekaterih manjših demonstracijah nesoglasij, kot npr. na XXII. kongresu KPSZ, ko je Zhon Enlai položil cvetje na Stalinov novi "zadnji dom"[58], so Kitajci zavrnili udeležbo na XXII kongresu KPSZ (odtlej so bili pretrgani vsi medpartijski odnosi – People's China, p. 391). SZ se je iz "zavezniške in bratske dežele" preobrazila najprej v sovražnika Kitajske poleg ZDA ter končno v glavnega sovražnika Kitajske. Po okupaciji ČSSR 1968 se začne uporabljati oznaka "socialimperializem"[59]. Če se je prej na kitajski strani vseskozi opozarjalo, da se je treba učiti od SZ, zdaj Mao končno zapiše:"Ne primerjajmo se vedno s Sovjetsko zvezo!" (cit. Gittings, p. 301) – vsaka primerjava je past.

Ta spremenjeni odnos si podaja roko z "deziluzijo" kitajskih komunistov o dejanskem značaju sovjetske družbe in njenega vodstva. Že v govoru novembra 1956 jeMao podvomil, če so tradicije Lenina in oktobrske revolucijev sodobni SZ še veljavne (gl. MSW V, p. 341). V strahu, da ne bi destalinizacija odprla vrat, skozi katera bi bil izvržen leninizem v celoti – identiteta Lenin–Stalin še ni preizprašana. Šele ko je ta enačba, Lenin=Stalin, prelomljena, je izrečena trda in nedvoumna ocena, za kaj gre v SZ. In ker je ta identiteta razbita, Kitajci, pa naj hočejo ali ne, v izrekanju svoje resnice o aktualni, sodobni sovjetski družbi in njenem vodstvu kažejo resnico njene stalinistične (stalinske) preteklosti: "Sovjetska zveza je bila prva socialistična

---

že oktobra 1951 dejal: "Ali, ako gledamo sadašnje postupke Sovjetskog Saveza prema pojedinim zemljama koje su slabije od njega i u izvjesnom smislu od njega zavisne, a osim toga ako se ima u vidu i to da oni nisu mnogo naučili iz sukoba sa Jugoslavijom, onda mislim da možemo reći da do kolizije, do sukoba između njih može doći. Ako u Kini vlada komunistički sistem koji vodi računa o nacionalnim interesima, a ja smatram da to nije nikakva suprotnost internacionalizmu, onda do takvog sukoba među njima može doći. I ovo što se oni danas drže samo je prividna veza, a ne izraz neke jedinstvenosti." (Govori i članci, t. V. p. 220.)

[57] "Od leta 1956 Sovjetska zveza zmerja Stalina, potem ko smo mi objavili prvi in drugi komentar /Polemika o generalni liniji/, so izgubili iniciativo. "/Mi,p.39./ Ob isti priložnosti je Mao opozoril, da so Romuni na sovjetski napad na njihovo politiko "zaupanja v lastne sile" odgovorili s formulacijami iz kitajske kritike (ibid.).

[58] XXII. kongres KP SZ je sprejel odlok o odstranitvi Stalinovega trupla iz mavzoleja na Rdečem trgu v Moskvi, kjerje ležalo ob Leninovem truplu (gl. Dvadeset drugi kongres,sv. 6, p. 104)d. Sploh je bil velik zgodovinski dosežek XXII. kongresa KP SZ, da je simbolne družbene okamnine stalinskega gospostva odstranil iz javnega življenja.

[59] Vendar je že prej in za nazaj rečeno: "Sovjetska zveza je zasedla preveč ozemelj." (Mi, p. 46.)

dežela, sovjetska komunistična partija pa je bila partija, ki jo je oblikoval Lenin. Čeprav so revizionisti zdaj uzurpirali partijo in državno vodstvo Sovjetske zveze, svetujem našim tovarišem, da trdno verjamejo, da so široke množice, številni člani in kadri partije Sovjetske zveze dobri; da hočejo revolucijo in da vlada revizionistov ne bo trajala dolgo."[60]

Opozorilu, da "nas hruščevitski revizionisti zmerjajo za dogmatike, psevdorevolucionarje – dejansko nas preklinjajo" (MU, p. 198), je, maja 1964, sledila še ostrejša kitajska kritika: "Današnja Sovjetska zveza je diktatura buržoazije, diktatura velike buržoazije, diktatura kot nemški fašizem, Hitlerjeva vrsta diktature; to je banda morilcev slabših še celo od de Gaullea" (cit. Gittings, p. 302)[61]. V pogovoru z Malrauxom (1965) pa se Mao posmehuje Hruščevu[62], češ da trdi, da naj bi bil v SZ zgrajen komunizem, česar da tudi sam Stalin ni dejal; sodobno sovjetsko vodstvo da zastopa "interese nekega sloja in ne interese širokega prebivalstva. /.../ Sovjetska zveza je pristala pri tem, da stopi na pot restavracije kapitalizma. Ta punkt Amerika zelo pozdravlja, tudi Evropa to pozdravlja, mi tega ne pozdravljamo". In ko Malraux vpraša, ali "predsednik v resnici verjame, da bodo /Sovjeti/ ubrali pot nazaj h kapitalizmu", Mao kratko odgovarja z "da" (Mi, p. 79). In ko se čez par let znova sooča s sovjetsko kritiko, da so na Kitajskem spostavili "militaristično birokratsko diktaturo", sicer pravi, naj Sovjeti govorijo, kar hočejo, pri tem pa to njihovo govorjenje vendar vzame tako resno, da kar s ponosom ugotavlja: "izogibajo se, da bi nas ožigosali za buržoazno partijo, namesto tega nas etiketirajo s 'partijo drobne buržoazije'" (MU, p. 282).

5. Vprašanje svetovne revolucije.

Eden rezultatov polemike in kritike, v luči katerih se svet prikazuje razdeljen na dva bloka, blok socializma oz. "ljudstva vsega sveta" in blok imperializma ter revizionizma /socialimperializma - ta razcep pa določa tudi samo delavsko oz. komunistično gibanje, (tako da so komunistične partije razdeljene v dve "veliki skupini", v

---

[60] MU, p. 181 (prevod Mao: Govor na proširenoj radnoj konferenciji etc., p. 28).

Oceno je izrekel Mao januarja 1962 in ni bila namenjena širši javnosti; uradno je bila objavljena novembra 1967.

Schram (Introduction v MU, p. 39) vidi v izjavi – by implication – poziv "ljudstvu Sovjetske zveze k vstaji in strmoglavljenju teh renegatov." Sovjetski revizionizem je izrecno postal negativen učni primer (MU, p. 181).

[61] Prvi sovjetski politik, ki je primerjal Stalina s Hitlerjem, naj bi bil Hruščev. V spominih je zapisano: "Stalin je storil zločine, ki bi bili v vseh državah sveta, razen v fašističnih državah, kakršni sta bili Hitlerjeva in Musolinijeva, kaznovani." (cit. izd., p. 348.) – Ta verbalna ostrina ni tudi ostrina materialistične zgodovinske analize: ta bi morala pokazati na razliko med fašistično in stalinistično kontrarevolucijo.

[62] Zanimiva je Maova ocena Hruščeva iz leta 1958: "Hruščev je pri–šel iz periferije. Na tem nivoju je razredni boj akutnejši, bližji naravnemu boju, bližji množicam. To daje tovarišem iz periferije določeno prednost pred tistimi iz centra." (MU, p. 114/5.)

"revizionistične" in "marksistično–leninistične") - je ne le, da se je revolucionarni potencial skoncentriral v zaostalih deželah (v tej zvezi se vnazaj, ob paraleli z Rusijo 1917, poudarja izjemen pomen "polkolonialnega položaja Kitajske kot katalizatorja njene uspešne revolucije"), temveč da se je center svetovne revolucije premestil, v svojem zgodovinskem "gibanju proti Vzhodu", iz SZ na Kitajsko[63].

III. Dogmatizacija in odpoved Maovi kritiki

Kuturna revolucija ni, kar se tiče analize in ocene stalinizma, prinesla bistvenih novih elementov. Novost je verbalna ostrina, 'drznost jezika', v katerem je govorila o Sovjetski zvezi, ki ob pičlem razvijanju vsebinskih določil izzveni pretirano, revolucionarnost izraza se začne pregibati v frazo. Ko se začne namesto analize konkretne družbene situacije prakticirati sklicevanje na zaključke Maovih analiz, odtrgane od procesa njihove produkcije, začne nastopati v obdobju navideznega triumfa Maove misli njen poraz: poenostavljanje in dogmatizacija[64].

Članek, poslan v svet kot pamflet, Leninizem ali socialni imperializem, napisan ob stoletnici Leninovega rojstva, naj bi bil zadnji korak v transformaciji kitajskega pogleda na Sovjetsko zvezo (People's China, p. 443) – pred spremembami zadnjih let. Pamflet si zadaja nalogo pokazati "izdajo leninizma", ki so jo zagrešili "sovjets-

---

[63] Pri tem se spominja preteklih bojev kitajske revolucije polemično proti Stalinu, češ da so kitajski komunisti še v času oziroma že v času III. internacionale delovali po svoje, da se niso podrejali njenim ukazom (prim. MU, p. 218 sq.) – in (zato) zmagali.

[64] "V Citatih predsednika Maa, ki so postali poleti 1966 množično znani in so bili drug za drugim reproducirani v tisku, je izginila sleherna taka zgodovinska perspektiva /kakršna je, kljub aktualizirajočemu prepisovanju, še ohranjena v Maovih Zbranih delih/. Ti kratki izvlečki, po nekaj vrstic vsak, so tako izbrani, da se zdi, da niso fragmenti analiz konkretnih historičnih situacij, temveč univerzalno veljavni recepti, ki se jih je treba naučiti na pamet. Seveda se je računalo na to, da bodo rdečegardejci in drugi te tekste, ki so jih brali, tudi 'uporabljali'. Vendar to, kar naj bi uporabljali, ni Maova metoda analize, temveč njegovi sklepi. /.../ Tako je bila /.../ kritična analiza zgodovinskih okoliščin skoraj povsem podrejena revolucionarni volji. "(Schram: Mao Tse–tung, p. 337.)Dogmatizacija, ki je neločljiva od poenostavljanja, se je po Schramu iztekla v fetišizacijo: "Ta fetišizem voditelja si podaja roko s fetišizmom njegovih del; rdečegardejci nosijo svoje male rdeče knjižice s sabo, kamorkoli gredo, in spijo z njimi poleg sebe." (ibid., p. 340.) – Po Terčku (op. cit, p. XII) naj bi se v kampanjah proti Konfuciju "u suštini, formirao sličan dogmatski odnos" kot svojčas do Konfucijevega nauka "i prema učenju Mao Ce–tunga."

ki revizionistični renegati" (Leninism etc., p. 447), da bi razgalil imperializem, njegovo delovanje navznoter in navzven, zgodovinski zakon njegovega "neizbežnega propada", ter začrtal in pozval "ljudstvo vseh dežel" na boj proti njemu, proti imperializmu ZDA in proti "vsej reakciji".

Restavracija kapitalizma v prvi deželi socializma je bila produkt razrednih bojev Sovjetski zvezi, rezultat uzurpacije politične oblasti po sovjetski buržoaziji (ib., p. 449). Po kontrarevolucionarnem coup d'etat "renegatske klike Hruščev-Brežnev" (ob nespremenjeni sliki sovjetske porevolucijske zgodovine, kjer Stalin sveti v službi revolucije, ko obračuna s "kontrarevolucionarno bando" – leninskih revolucionarjev – ib., p. 450) je "sovjetski buržoazni privilegirani stratum močno razširil svojo politično in ekonomsko oblast in zavzel vladajoče pozicije v partiji, vladi in vojski, kakor tudi na ekonomskem in kulturnem področju. Iz tega stratuma je vzniknil birokratski monopolni kapitalistični razred, namreč nov tip velike buržoazije, ki dominira celi državni mašineriji in kontrolira vse družbeno bogastvo. /.../ V imenu 'države' brezvestno ropa državno zakladnico in si po mili volji prisvaja sadove dela sovjetskega ljudstva na vse mogoče načine. Vdajajoč se luksuzu in razuzdanosti tepta ljudstvo" (p. 451). "Ta novi tip birokratsko monopolnega kapitalističnega razreda tvori razredno bazo sovjetskega revizionističnega socialimperializma" (p. 452). Uveden je"t. i. novi ekonomski sistem" in uzakonjen kapitalistični princip profita ter intenzivirana eksploatacija delovnega ljudstva po oligarhiji birokratskih monopolistov (p. 452). In medtem ko se na "kontrarevolucionarnem carističnem dvoru" "renegati" medsebojno promovirajo in ob promocijah drug drugemu čestitajo (p. 451, 453), je revolucionarna dejavnost ljudstva kriminalizirana, nacionalna politika "novih carjev" pa je Sovjetsko zvezo znova spremenila v "ječo narodov" (p. 453, 454).

Bistvene karakterne poteze "brežnevizma" – "imperializma s 'socialistično' nalepko", "odktitega hegemonizma, golega neokolonializma" (p. 462)[65] – so: "teorija 'omejene suverenosti'", "teorija 'mednarodne diktature'", "teorija 'socialistične skupnosti'", "teorija 'mednarodne delitve dela'" in "teorija, da so 'vpleteni naši interesi' "(gl. ib., p. 458 – 62). – Na istih premisah je ocena v Zhou Enlaijevem poročilu na X. nacionalnem kongresu KPK avgusta 1973 (gl. People's China, p. 619). "Novi toni" so sledili po obračunu z "bando štirih".

---

[65] Pri teh oznakah se sklicujejo na staro carsko politiko in na Engelsovo oznako te politike (People's China, p 437, 438 idr.), češ da je sodobna sovjetska renegatska klika scela podedovala stari carski ekspanizonizem in hegemonizem. – Engels v Zunanji politiki ruskega carizma, ki je Stalin svojčas ni dovolil ponatisniti, med drugim zapiše, da si caristična diplomacija prizadeva za dosego "svojega edinega cilja, ki ga nikdar ne spreminja, nikdar ne izgubi izpred oči: svetovno gospostvo Rusije" (MEW 22, p. 21.)

CITIRANA LITERATURA:

Althusser, L., Balibar, E. idr.: Lire le Capital. Maspero, Paris 1975

Badiou, A., Bellassen, J., Mossot, L.: Le noyau rationnel de la dialectique hégélienne. Traductions, introductions etcommentaires autor d'un texte de Zhaug Shiying. Maspero, Paris 1978

Bessonov, S. A., Rubin, I.I.: Dialektik der Kategorien. Debatte in der Ud SSR (1927–29). VSA, Westberlin 1975

Bettelheim, Ch.: Interview mit Ch. Bettelheim. V Texte zur Stalinfrage

Blumer, G.: Die chinesische Kulturrevolution 1965/67, EVA, Frankfurt am Main, 1968

Britovšek, M.: Leninova strateška in taktična linija RSDDP v obdobju buržoazno-demokratične revolucije v letih 1905 – 1907. V Lenin: Izbrana dela, 2. zv.

Buharin, N.: Theorie des historischen Materialismus. Gemeinverständliches Lehr buch der Marxistischen Soziologie. Verlag der Kommunistischen Internationale 1922

The Chinese Communes. A documentary review and analysis of the 'Great Leap Forward'. Published by Soviet Survey, Summit Mouse, London b. d.

Debenjak, B.: Friedrich Engels – zgodovina in odtujitev. Obzorja, Maribor 1970

Drugi kongres KPS. CZ, Ljubljana 1949

Dvadeset drugi kongres KPSS. Materijali I – VI. IIRP, Beograd 1961

Dvadeseti kongres KPSS I – VI. Brez bibl. podatkov

Die entwickelte sozialistische Gesellschalt. Wesen und Kriterien – Kritik revisonistischer Konzeptionen. Dietz Verlag, Berlin 1976

Garaudy, R.: Le probleme chinois. Editions Seghers, Paris 1967

Gittings, J.: Maovi pogledi na svet. Marksizam u svetu 9–10 /1978

Gransci, A.: Materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce. V Opere, Ein audi, Torino 1949

Gransow, V.: Jenseits des Stalinismus? Das Argument 110/Juli – August 1978

Hruščev, N.S.: Chruschtschow erinnert sich. Rowohlt, Reinbeck bei Hamburg 1971

Isaacs, H. R.: The Tragedy of the Chinese Revolution Second revised edition. Standford 1961

Kardelj, E.: Spomini. Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944–1957. DZS/Radnička štampa, Ljubljana/Beograd 1980

Kritik der theoretischen Auffassungen Mao Tse–tungs. Verlag Marxistische Blätter, Frankfurt am Main 1973

Lenin, V.I.: Izbrana dela, druga izdaja. CZ. Ljubljana 1977 –

Lenin, V.I.: Polnoe sobranie sočienij, izdanie pjatoe. Izdatel'stvo političeskoj lite ratury, Moskva 1958–65.

Leninism or Social Imperialism. People's Daily, 22. april 1970. V People's China.

Levy, R.: Maovi pogledi na sovjetsku "političku ekonomiju. Marksizam u svetu 9–10/1978

Liu Shaoqui: Političeskij otčet CK KPK VIII Vsekitajskomu sezdu kommunističeskij partii Kitaja. Gospolitizdat, Moskva 1956

Lukács, G.:N. Bucharin: Theorie des historischen Materialismus. Časopis za kriti ko znanosti 43–44/1981

Mao Zedong: Ausgewählte Schriften in vier Bänden. Dietz Verlag, Berlin 1956

Mao Zedong: A Critique of Soviet Economics. Monthly Review Press, New York and London 1977

Mao Zedong: Govor na proširenoj radnoj konferenciji koju je sazvao CK KP Kine. Marksizam u svetu 9–10/1978

Mao Zedong: Mao intern. Unveröffentlichte Schriften, Reden und Gespräche Mao Tse–tungs 1949–1971. Hrsg. v. H. Martin. Carl Hauser Verlag, München 1974

Mao Zedong: Nastojimo da učimo jedni od drugih, ne budimo samozadovoljni i ne idimo utabanim.Marksizam u svetu 9–10/1978

Mao Zedong: Reč' na otkrytii VIII Vsekitajskogo s–ezda kommunističeskoj partii Kitaja. Gospolitizdat, Moskva 1965

Mao Zedong: Selected Works of Mao Tse–tung I–V. Foreign Languages Press, Peking 1965–75

Mao Zedong: Mao Tse–tung Unrehearsed. Talks and Letters 1956–71. Edited and introduced by Schram. Penguin Books 1975

Martin, H.: Stalin, Revisionisten und die Maoistische Strategie der KP Chinas. V Crusius/Wilke, Hrsg.: Entstalinisierung. Der XX. Parteitag der KPdSU und seine Folgen. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1977

Martin, H.: Vorwort v Mao intern

Marx/Engels: Gesamtausgabe. Dietz Verlag, Berlin 1975–

Marx/Engels: Werke. Dietz Verlag, Berlin 1958–69

Müller,H. – P.: Materialismus und Technologie bei Marx. V K. Marx: Die technologisch–historischen Exzerpte. Historisch–kritische Ausgabe. Ullstein, Frankfurt/M–Berlin–Wien 1981

People's China. Social Experimentation, Politics, Entry to the World Scene 1966–72. China Readings 4. Edited, annotated, and with introductions by D. Milton, N. Milton and F Schurmann. Penguin Books 1977

Petrović, M.: Mao Ce Tungova teorija protivurečnosti. Kulturni radnik 5/1979

Resolution über einigen Fragen zur Geschichte der KP Chinas seit 1949. Verlag für fremdsprachige Literatur, Beijing 1981

Rossanda, R.: Revolucionarni intelektualci i Sovjetski savez. Marksizam u svetu 1–2/1977

Schram, S. R.: Da živi Mao Ce–tungova misao (prikaz). Marksizam u svetu 9–10/ 1978

Schram, S. R.: Introductio v Mao Tse–tung Unrehearsed

Schram, S. R.: Mao Tse–tung. Penguin Books 1975

Schram, S. R.: Predsednik Hua uređuje Maovo literarno nasleđe:"O deset najvažnijih odnosa". Marksizam u svetu 9–10/1978

Schulze, P. W.: Herrschaft und Klassen in der Sowjetgesellschaft. Die historische Bedingungen des Stalinismus. Campus Verlag, Frankfurt/ New York 1977

Stalin, I. V.: Oekonomische Probleme des Socialismus in der UdSSR. Verlag für fremdsprachige Literatur, Peking 1972

Stalin, I. V.: Sočinenija. OGIZ, Moskva 1946–55
Stalin, I. V.: Vprašanje leninizma. CZ, Ljubljana 1948
Šesti kongres KPJ/SKJ. Stenografske beležke. Kultura, Beograd 1952
Terček, V.: KP Kine u traganju za strategijom bržeg razvoja. Marksizam u svetu 9–10/1978
Texte zur Stalinfrage. Verlag J. Reents, Hamburg 1979
Tito, J. B.: Govori i članci. Naprijed, Zagreb 1959–62
Ueber die historischen Erfahrungen der Diktatur des Proletariats. Verlag für frems sprächige Literatur, Peking 1965
Vranicki, P.: Historija marksizma. Zagreb 1974
Yvon,M.: Staat und Klassen. V Kool,F.,hrsg. u. eingeleitet: Die Linke gegen die Parteiherrschaft. Walter–Verlag. Olten und Freiburg im Breisgau 1970

SINOPSISI

UDK:141.826(47)(049):141.82(510)

Kitajska, stalinizem, destalinizacija, razredni boj, kulturna revolucija

Tomaž Mastnak: Mao Zedongova kritika stalinizma
Časopis za kritiko znanosti 50/1982
Maova kritika stalinizma je moment, idejno utemeljevanje zgodovinskega procesa destalinizacijė v kitajskem komunističnem gibanju. Ta proces je bil sprožen s šanghajskim pokolom kitajskih komunistov, ki je bil posledica podrejanja stalinskemu diktatu iz Moskve, intenzivirati pa se je začel po zmagi kitajske revolucije in posebej po XX. kongresu KJP SZ. Avtor dokazuje, da so Kitajci nasprotovali destalinizaciji, kakor in kakršno je sprožil ta kongres, ne pa destalinizaciji sploh: to, kar se prikazuje kot stalinizem, je specifična forma in eno temeljnih historičnih protislovij kitajske destalinizacije. Maova kritika sovjetske družbe je obenem teoretsko iskanje in utemeljevanje specifične kitajske "poti v socializem". Teorija kulturne revolucije ki jo ob tem razvije, je reaktualiziranje nekaterih "pozabljenih" vsebin makrsizma in prispevek k razvoju revolucionarne teorije.

UDK:141.826(47)(049):141.82(510)

China, Stalinismus, Destalinisierung, Klas enkampf, Kulturrevolution

Tomaž Mastnak: Mao Zedongs Kritik des Stalinismus
Zeitschrift für die Kritik der Wissenschaft 50/1982
Maos Kritik des Stalinismus ist ein Moment, eine ideelle Begründung des geschichtlichen Prozesses der Destalinisierung in der chinesischen kommunistischen Bewegung. Dieser Prozeß wurde durch den Massenmord der chinesischen Kommunisten in Shanghai ausgelöst, der die Folge der Unterordnung dem stalinistischen Diktat aus Moskau war, zu intensivieren begann er sich jedoch nach der chinesischen Revolution und besonders nach dem XX. Kongreß der KP UDSSR. Der Autor versucht zu beweisen, das die Chinesen gegen die Destalinisierung waren, wie sie auf diesem Kongreß ausgelöst wurde, nicht aber gegen eine Destalinisierung im allgemeinen: das was als Stainismus aufgezeigt wird, ist eine spezifische Form und eine der grundsätzlichen historischen Gegensätzlichkeiten der chinesischen Destalinisierung. Maos Kritik der sovjetischen Gesellschaft ist gleichzeitig auch das theoretische Suchen und Begründen des spezifischen chinesischen "Weges zum Sozialismus". Die Theorie der Kulturrevolution, die er anhand dessen entwickelte, ist die Reaktualisierung einiger "vergessener" Inhalte des Marxismus und der Beitrag zur Entwicklung einer revolutionären Theorie.

UDK:141.826(47)(049):141.82(510)

China, stalinism, destalinisation, class struggle, cultural revolution

Tomaž Mastnak: Mao Zedong's Criticism of Stalinism.
Časopis za kritiko znanosti 50/1982
Mao's criticism of stalinism is a moment, thoughtful promotion of historical process of destalinisation within chinese communist movement. The Shanghai massacre of chinese communists, which has been a sequel of subordination to Stalin's dictate from Moscow, has triggered this process, which was intensified after the victory of chinese revolution and particularly after the 20th Congress of the CP of USSR. The author gives evidence that the Chinese were opposing the destalinisation, the way and like it was launched by this congress, yet they did not oppose it as a rule. What is being presented as stalinism is a specific form and one of basic historical contradictions of chinese destalinisation. Mao's criticism of soviet society is at the same time theoretic search and founding of a specific chinese "way towards socialism". Theory of cultural revolution developed along his criticism is a reactualisation of some "forgotten" contents of marxism and a contribution to the development of revolutionary theory.

UDK:141.826(47)(049):141.82(510)

Chine, stalinisme, déstalinisation, lutte de classe, révolution culturelle

Tomaž Mastnak: Le stalinisme critiqué par Mao Zedong
Časopis za kritiko znanosti 50/1982
La critique Maoiste du stalinisme est un moment de l'affirmation idéologique du processus historique de la déstalinisation à l'intérieur du mouvement communiste chinois. Ce processus a été d'abord déclenché à l'occasion du massacre des communistes de Changhaï, conséquence d'une soumission intempestive aux mots d'ordre staliniens dictés par Moscou, puis intensifié grâce au triomphe de la révolution chinoise, surtout apres le 20ème Congrès du PC de l'URSS. L'article montre que les Chinois ne se sont pas opposés à la déstalinisation en tant que telle, mais à la déstalinisation telle qu'elle a été mise en oeuvre par le 20ème Congrès. Ce qui paraît être du "stalinisme" est une forme spécifique et une des contradictions historiques fondamentales de la déstalinisation chinoise. La critique maoiste de la société soviétique constitue en même temps une recherche théoretique, une affirmation d'une voie spécifiquement chinoise vers le socialisme. La théorie de la révolution culturelle qui, ce faisant, se trouve développée est une réactualisation de quelques aspects du marxisme qui avaient été "oubliés", une contribution au développement de la théorie révolutionnaire.

UDK: 330. 180 : 167 : 141. B21 "KAPITAL

kritika politične ekonomije, struktura Kapitala, metoda preučevanja, metoda razlage
Siniša Zarić: O načrtu in strukturi Kapitala
Časopis za kritiko znanosti 50/1982

Preučevanje posameznih poglavij "Kapitala" ni možno, v kolikor nimamo v mislih celotnega dela. V tekstu je govora o zelo precizni arhitekturi "Kapitala". Proučevanje strukture "Kapitala" izpostavlja potrebo po razlikovanju med metodo proučevanja /raziskovanja/ in metodo razlage, s čemer lahko tudi zavržemo teze o tkim. "protislovju" med I. in III. zvezkom "Kapitala". Avtor razpravlja tudi o vprašanju prvotnega načrta Marxovega "Kapitala", o čemer obstoji pomembna znanstvena literatura. To vprašanje je po mnenju avtorja, pomembno z vidika dialektike raziskovanja. V tem okviru avtor izpostavlja pomen razpravljan sodobnega sovjetskega marksista Iljenkova o "dialektiki konkretnega in abstraktnega" v Marxovem "Kapitalu".

UDK: 330. 180 : 167 : 141. B21 "DAS KAPITAL"

Kritik der politischen Ökonomie, die Struktur des Kapitals, Forschungsmethode, Darstellungsmethode
Siniša Zarić: Über den Plan und über die Struktur des Kapitals
Zeitschrift für die Kritik der Wissenschaft 50/1982

Das Ergründen einzelner Kapitel des "Kapitals" ist nicht möglich, inwiefern nicht das gesamte Werk berücksichtigt wird. Im Text ist die Rede von der sehr präzisen Struktur des "Kapitals". Das Ergründen der Struktur des "Kapitals" betont das Bedürfnis nach der Differenzierung zwischen der Forchungsmethode und der Darstellungsmethode, womit auch die These über die sogenannte "Gegensätzlichkeit" zwischen dem I. und dem III. Band des "Kapitals" verworfen wird. Der Autor erörtert auch die Frage über das ursprüngliche Konzept des "Kapitals" von Marx, worüber bedeutende wissenschaftliche Literatur zur Verfügung steht. Der Ansicht des Autors nach ist diese Frage vom Aspekt der Forschungsdialektik aus von Bedeutung. *In diesem Rahmen betont der Autor die Bedeutung der Abhandlungen des zeitgenössischen sovjetische Marxisten Iljenkovs über "die Dialektik des Konkreten und des Abstrakten im "Kapital" von Marx.*

UDK: 330. 180. 167. 141. B 21 "CAPITAL"

criticism of political economy, structure of the Capital, method of study, method of interpretation

Siniša Zarić: On the draft and structure of Capital
Časopis za kritiko znanosti 50/1982
A study of "Capital's" single chapters is not possible, unless we do not consider the complete work. A very precise architecture of the "Capital" is dealt with in the text. The studying of "Capital's" structure exposes the need to distinguish the method of study /researching/ and the method of interpretation, which anables us also to reject theses on so called "contradiction" between the I. and III. volume of the "Capital". The author discusses also the question of the original draft of Marx's "Capital", on which important scientific literature is available. According to the author, this question is important from the standpoint of research dialectics. In this context the discusions of the contemporary Soviet marxist Iljenkov on "dialectics of the concrete and the abstract" within Marx's "Capital" are of special meaning.

UDK: 330. 180. 167. 141. B 21 "LE CAPITAL"

critique de l'économie politique, structure du Capital, méthode d'étude, méthode d'éxplication

Siniša Zarić: Du plan et de la structure du Capital
Časopis za kritiko znanosti 50/1982
L'étude des differents chapitres du "Capital" est impossible sans une vue d'ensemble de tout l'ouvrage. L'article aborde la question de l'architecture si précise de l'oeuvre. L'étude de sa structure entraîne la nécessité de distinguer entre la méthode d'étude et la méthode d'explication, ce qui conduit à réfuter les thèses opposant comme contradictoires les Tomes I et III du "Capital". L'auteur traite aussi la question du plan qui avait été initialement prévu par Marx pour le "Capital", une question sur laquelle il a été déjà beaucoup écrit, et dont l'auteur souligne l'importance du point de vue de la dialectique de la recherche. A ce propos, il indique l'intérêt des écrits d'Iljenkov, un marxiste soviétique contemporain, au sujet de "la dialectique du concret et de l'abstrait" dans le "Capital".